Vygintas Bronius Pšibilskis

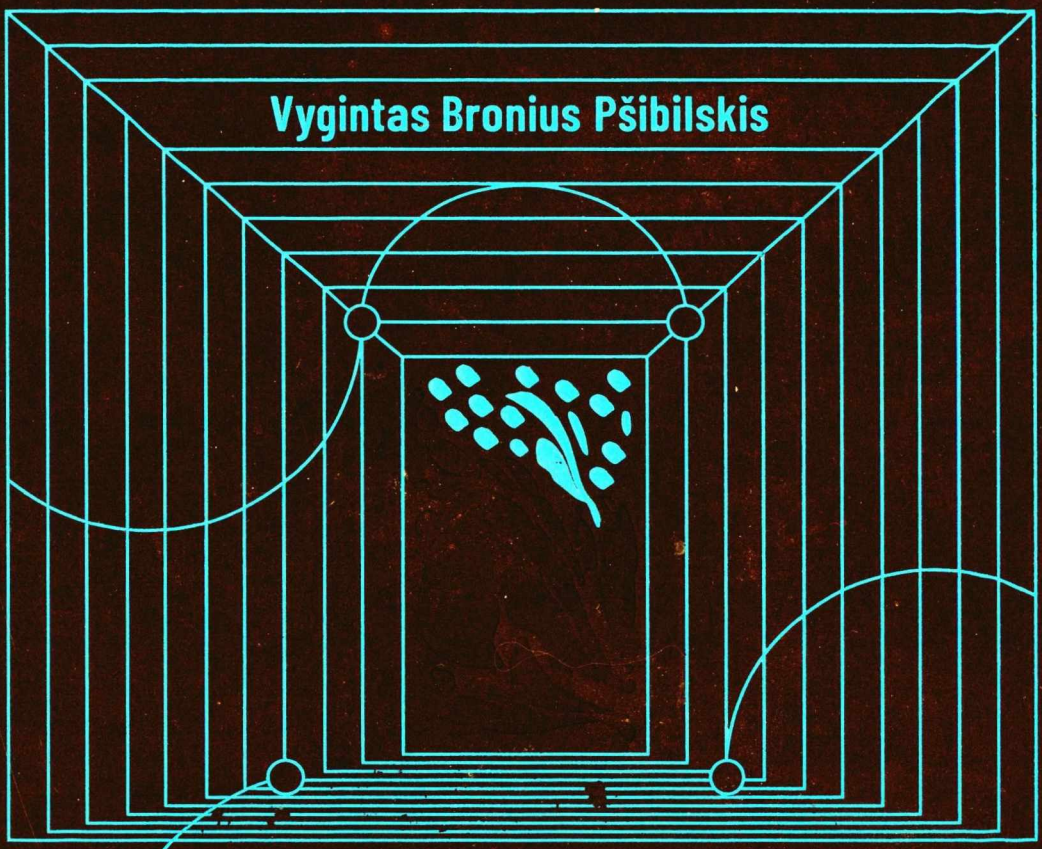

KAZYS ŠPAKŠTAS

ir *atsarginė* Lietuva

Vygintas Bronius Pšibilskis

KAZYS PAKŠTAS

ir *atsarginė* Lietuva

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2021

Antrasis pataisytas ir atnaujintas leidimas

Recenzavo:
prof. habil. dr. Kęstutis Kilkus
doc. dr. Algis Povilas Kasperavičius

Redaktorė
Inga Liutkevičienė

6–7 puslapiuose – K. Pakštas su papūga *Koko* namo Vaižganto g. 10 balkone. Kaunas. K. Pakšto nuotrauka. Rasos Adomaitytės archyvas

Jei šalia knygoje panaudotų nuotraukų nenurodyta jų autoriaus, jis nežinomas

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Knygų serija „Vilniaus universitetas visiems“
ISSN 2669-2295
ISBN 978-609-07-0647-3 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0648-0 (skaitmeninis EPUB)
DOI: https://doi.org/10.15388/vup-book-0016

© Vygintas Bronius Pšibilskis, 2021
© Vilniaus universiteto leidykla, 2021

TURINYS

Mielas skaitytojau / 9
Pratarmė / 13
Padėka / 18

19 **RENKANTIS GYVENIMO KELIĄ**
Nuo Alaušo iki Čikagos / 21
Lietuviškoji veikla Amerikoje / 37
Diplomatinė misija Europoje / 46
Studijos Šveicarijoje, sugrįžimas į JAV / 59

77 **LIETUVOS LAIKINOJOJE SOSTINĖJE**
Akademinės karjeros vingiai / 79
Didysis keliautojas / 105
Geografų draugijos įkūrėjas / 125
Šeimos židinys / 131

141 **POLITINĖ IR VISUOMENINĖ VEIKLA**
Katalikiškosios demokratijos srovėje / 143
Naujaromuvių sambūryje / 152
Draugijose, sąjungose / 158

165 **TAUTOS GYVASTINGUMO ŽADINTOJAS**
Lietuvos moderninimo gairės / 167
Federalistiniai sumanymai / 183
Atsigręžti veidu į Baltiją / 198
Atsarginės Lietuvos vizija / 212

231 **DVIDEŠIMT METŲ UŽ ATLANTO**
Darbas Lietuvai sunkmečiu / 233
Politinio emigranto dalia / 249
Vidurio Europos vienytojas / 265
Paskutinė viltis / 280

297 **EPILOGAS**

Šaltiniai / 311
Santrumpos / 334
Asmenvardžių rodyklė / 336
Apie autorių / 343

kviečiu Jus drauge pakeliauti abipus Atlanto įspaustais profesoriaus K. Pakšto gyvenimo ir veiklos pėdsakais, pamąstyti, kas buvo jis – tuščių fantazijų profesorius ar rimtas mokslo vyras, susirūpinęs savo tautos ir valstybės likimu. Pirmasis šios knygos leidimas, pavadintas „Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės", pasirodė 2003 metais. Imtis knygos tada paskatino profesoriaus Kazio Pakšto „atradimas" rengiant „Civilizacijų istorijos" paskaitų kursą Vilniaus universiteto studentams – būtent profesorius, domėjęsis civilizacijų raidos ypatybėmis bei tarpusavio santykiais, pirmą kartą Lietuvoje panaudojo lyginamosios civilizacijų analizės metodą. Pastudijavus jo gyvenimą ir darbus giliau, prieš akis iškilo vieno iš pirmųjų nepriklausomos Lietuvos Respublikos mokslininkų, geografijos mokslo pradininko, geopolitiko, visuomenės veikėjo, patrioto, idealisto, vizionieriaus daugiašakė, spalvinga asmenybė. Jos žavesio įtaigoje parašytą mano knygą vienas recenzentas pavadino „Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui". Geranoriškos recenzentų pastabos, patarimai, skaitytojų atsiliepimai buvo svarbi paskata po daugelio metų grįžti prie K. Pakšto ir parengti pataisytą, gerokai pakeistą, patrumpintą ir naujai pavadintą knygos variantą. Tarpukario Lietuvos realijų sužadintos profesoriaus vizijos, idėjos, kartais pompastiški šūkiai kai kuriems kritiškiems nūdienos skaitytojams gali kelti šypseną. Tačiau daugelis jo minčių apie nepriklausomybės išsaugojimo būdus moderninant, sujūrinant Lietuvą, plėtojant jos kultūrą, mokslą, sprendžiant demografijos, emigracijos problemas, stiprinant ryšius su diaspora, vienijantis su draugiškais mažaisiais kaimynais ir šiandieną išlieka aktualios. O pats prof. K. Pakštas galėtų būti demokratijos, pažangos simboliu, papuošti ir pagyvinti dabartinės Lietuvos viešojo gyvenimo lauką, kuriam labai trūksta originalių idėjų ir tokio užmojo žmonių kaip jis.

K. Pakšto lakios fantazijos vizijos žadina Lietuvos menininkų vaizduotę. Valstybinio Vilniaus mažojo teatro režisieriaus Rimo Tumino ir dramaturgo Mariaus Ivaškevičiaus spektaklis „Madagaskaras" sukėlė nemaža kontroversijų. Jo pagrindinis veikėjas Kazimieras Pokštas ragina atsigręžti „veidu į jūrą", skelbia kitas geopolitiko nepriklausomybės laikotarpio idėjas. Režisieriaus ir scenarijaus autoriaus Karolio Kaupinio filmo „Nova Lituania" pagrindinio veikėjo Felikso Gruodžio, pateikusio vyriausybei idėją išgelbėti

✦ Valstybinio Vilniaus mažojo teatro spektaklio pagal M. Ivaškevičiaus pjesę „Madagaskaras“, režisierius Rimas Tuminas, programa. Atvaizdo fotografas D. Matvejev

Gedimino pr. 22. Vilnius

Neseniai Vilniaus mažasis teatras persikėlė į naujuosius teberemontuojamus savo namus pačiame miesto centre. Tai XIX a. pabaigos - XX a. pradžios architektūros ir kultūros istorijos paminklas. Čia buvo įrengta teatro salė, vėliau - žiemos sodas. Vilniaus mažasis teatras siekia atkurti nuo XX a. pradžios čia veikusį teatrą ir lietuvių kultūros centrą. Šiame pastate įsikūrusi lietuvių draugija "Rūta" antrajame XX a. dešimtmetyje buvo svarbiausias kultūros židinys, su jos veikla susiję Jono Basanavičiaus, Petro Vileišio vardai. Besidomint pastato istorija, viename iš Lietuvos muziejų daugiau kaip prieš dešimtį metų buvo atrasta teatro užkanga, kurią XX a. pradžioje sukapė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Įkurtuvių šventės metu 2005 m. šią nedidelę galės išvysti Mažojo teatro žiūrovai.

VALSTYBINIS VILNIAUS MAŽASIS TEATRAS
Gedimino pr. 22, Vilnius
tel. 261 31 25, tel./faksas 261 31 95
www.vmt.lt, info@vmt.lt

TEATRO IR KINO INFORMACIJOS IR EDUKACIJOS CENTRAS

RESPUBLIKA veidas

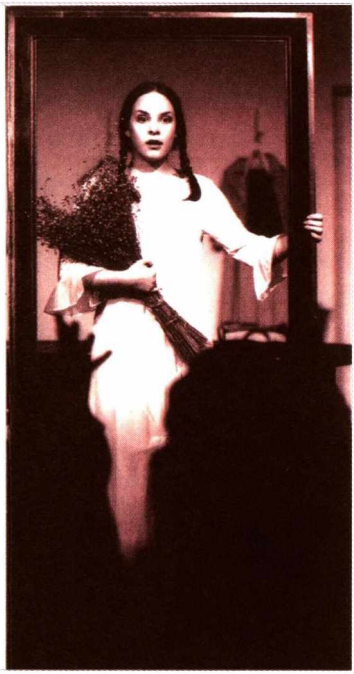

VALSTYBINIS VILNIAUS MAŽASIS TEATRAS

Marius Ivaškevičius

MADAGASKARAS

Režisierius statytojas - Rimas Tuminas
Režisierius - Arvydas Dapšys
Scenografė ir kostiumų dailininkė - Vilma Masteikienė
Kompozitorius - Faustas Latėnas

Vaidina:
Motina - Eglė Gabrėnaitė
Tėvas - Audris Chadaravičius, Arvydas Dapšys
Kazimieras Pokštas - Ramūnas Cicėnas
Salė - Gintarė Latvėnaitė
Milė - Valda Bičkutė
Helė - Vaida Būtytė
Veronika - Ilona Kvietkutė
Oskaras - Mantas Vaitiekūnas
Prancūzas - Leonardas Pobedonoscevas
Lietuvis - Jokūbas Bareikis,
Audrius Bružas, Balys Latėnas,
Vytautas Rumšas (jaun.), Ineta Stasiulytė

Premjera - 2004 m. sausio 30 d.
Spektaklio trukmė - 1 val. 45 min.

Teatro meno vadovas Rimas Tuminas
Teatro vadovas Faustas Latėnas

XX a. Lietuvos istorijoje sunku rasti kitą asmenybę, kuri būtų turėjusi tiek kultūrinių, geopolitinių bei visuomeninių idėjų ir tiek drąsių projektų bei užmojų. Geografas, keliautojas ir visuomenės veikėjas Kazys Pakštas (1893-1960) vadintas "propagandos ministeriu be ministerio rango", "laisvos Europos žygiuotoju", "Ulisu", "lietuvių nomadu", "patriotiniu viesulu", "tautos šauklių", "tautinių apaštalu", "lietuvių Ciceronu", lygintas su J. A. Herbačiausku, S. Šalkauskiu, A. Lincolnu ir A. von Humboldtu. Tai kolumbiška asmenybė, visą gyvenimą besiveržusi į naujas erdves. Kazys Pakštas unikalus tuo, kad trokšdamas apsaugoti Lietuvą bei Vidurio Europą nuo įvairių grėsmių, naudojosi ne vien retorinėmis priemonėmis, bet ir ėmėsi konkrečių veiksmų. Apie tai byloja jo bandymai sukurti vidurio Europos krikščionių demokratų uniją bei antrąjį, "atsarginę", tevynę, vadinamąją Dausuvą, Baltoskandijos konferencijos idėja.

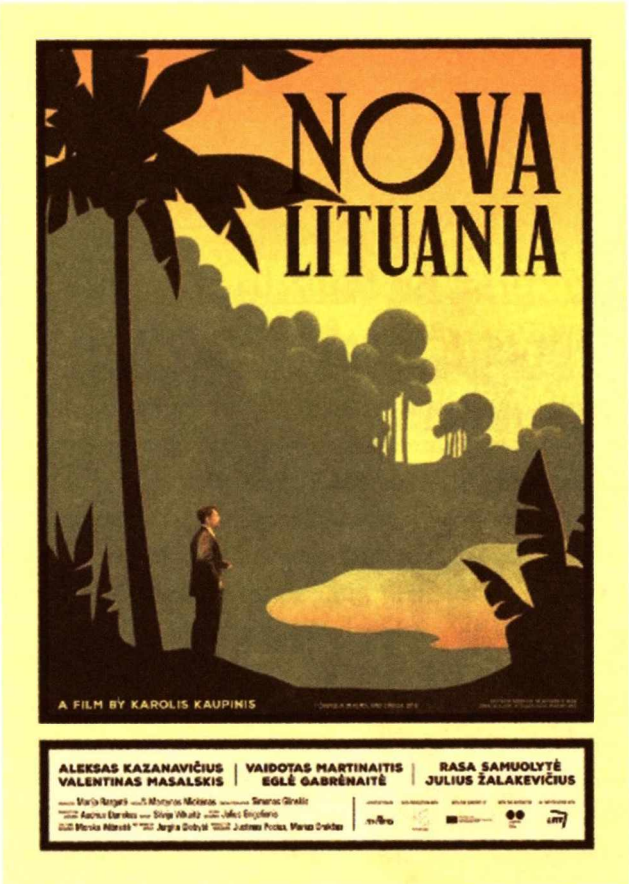

✦ Kino filmo „Nova Lituania“ afiša. © „Čiobreliai“ (M-Films). Dizainerė Paulė Bocullaitė

šalį nuo pražūties skubiai sukuriant atsarginę Lietuvą užsienyje, prototipas – K. Pakštas. Abu meniniai kūriniai sulaukė didelio Lietuvos ir užsienio publikos, kritikų susidomėjimo, nuskynė laurus ne viename tarptautiniame festivalyje. Jei ne smagi meninė išmonė, tai, tikriausiai, prof. K. Pakšto vardas ir šiandieną būtų žinomas tik labai mažam specialistų ratui. Tokiame fone kilęs noras paskleisti visuomenėje kuo daugiau konkrečių, tyrinėjimais pagrįstų žinių apie prof. K. Pakšto gyvenimo kelią ir svarbiausias jo idėjas, buvo dar viena paskata vėl imtis darbo.

Pagarbiai,
autorius

„...be fantazijos, be vaizduotės, be gyvų koncepcijų nieko žymesnio pasauly nesukurta“

/ Kazys Pakštas /

Vizija be veiksmo yra tik svajonė, veiksmas be vizijos – košmaras

/ Japonų patarlė /

XIX a. pabaigoje Utenos apskrityje gimusiam smalsiam ir gabiam Pakštų Kaziukui buvo lemta tapti viena iš ryškiausių nepriklausomos Lietuvos Respublikos ir išeivijos asmenybių – mokslininku, pedagogu, švietėju, publicistu, keliautoju, bankininku, politikos ir visuomenės veikėju. Kazys Pakštas garsėjo įdomiomis idėjomis, originaliais sumanymais, toli siekiančiais projektais, kurių taip stigo tuometinei Lietuvai. „Vitalizmo apaštalas", „tautinis apaštalas", „dinamiškiausia lietuviškos visuomenės asmenybė", „vienas iš žymiausių tautos dvasinių vadų", „tautos šauklys", „Ulisas", „kilnusis nenuorama", „politikos svajotojas", „nepripažintas pranašas", „lietuviškoji Kasandra", „didysis realistas" – tokiais epitetais bendraminčiai apibūdino K. Pakštą. Kitokių politinių nuostatų žmonės, nesugebėję arba nenorėję perprasti mokslininko minties vingių, matė vieną siaurą jo asmenybės aspektą ir pagal tai jam lipdė etiketes. K. Pakšto pranašiškos idėjos gavo tuščių, keistų fantazijų, o jų kūrėjas – politikos vizionieriaus, fantazijų profesoriaus vardą. Ne kartą buvo išjuoktas, piktai pultas. Net išeivijoje, kai K. Pakštas sutiko iš JAV vykti į Europą skatinti Lietuvos laisvinimo darbo, „buvo išgirstas tas pats atsakymas: negalima, jis fantastas"[1]. Dėl plačiai paskleistų prasimanymų kai kas ir šiais laikais mokslininką vadina „skandalinguoju Pakštu", o jo pavardę sieja su siūlymu nupirkti dalį Madagaskaro salos ir per keliolika metų į ją perkelti visą Lietuvą.

K. Pakštas – profesionaliosios geografijos Lietuvoje pradininkas, dėjęs klimatologijos, ežerotyros mokslų pagrindus, plėtojęs istorinę, politinę, ekonominę ir socialinę geografiją. Jis įkūrė Lietuvos geografų draugiją, užmezgė ir palaikė ryšius su Baltijos, kitų šalių mokslininkais, propagavo žinias apie Lietuvą. Vienas iš svarbiausių K. Pakšto mokslinio pažinimo metodų buvo kelionės. Ne veltui jis pripažintas vienu iš garsiausių nepriklausomybės laikotarpio keliautojų.

Visą gyvenimą K. Pakštas puoselėjo idėją grąžinti lietuvių tautai kadaise jos turėtą didybę ir garbę, Lietuvą perkelti iš apsnūdusio Rytų pasaulio į dinamiškuosius Vakarus, pasukti jos gyvenimo laikrodį 100 metų į priekį. Profesorius pirmasis įspūdingiausiai prabilo apie Lietuvos geopolitinės situaci-

✦ Dvipusis medalis geografui, geopolitikui profesoriui Kaziui Pakštui atminti. Bronza, 1995 m. Autorius M. Narbutas. Medalio aversas ir reversas. V. B. Pšibilskio nuotraukos.

jos sudėtingumą, numatė būdus sunkiai atgautai politinei nepriklausomybei išsaugoti, o nepavykus – ragino aktyviai puoselėti lietuvių tautinę tapatybę. Vienas pats suformulavo Lietuvos nacionalinius interesus ir nacionalinio saugumo strategiją, grindžiamą ne karinėmis priemonėmis, o tautos ryžtu pasikliauti savimi. Reikalavo pasiaukojamai plėtoti kultūrą, mokslą, meną, literatūrą, moralę ir sveikatingumą, ugdyti iniciatyvą, veiklumą, stiprinti demokratiją, veiksmingai pasinaudoti jūros teikiamais pranašumais, spręsti socialines problemas. Intelektiniam pajėgumui plėtoti K. Pakštas akino įvairių pažiūrų tautiečius bendradarbiauti, įgyvendinti kultūrinę autonomiją, politinę toleranciją. Bene pats kontroversiškiausias, plačiausiai žinomas K. Pakšto kūrybinio palikimo aspektas – jo siūlymai racionaliai tvarkyti emigracijos problemą. Antrosios, atsarginės Lietuvos idėją sunkiai suvokė plačioji visuomenė, iš pradžių gana priešiškai sutiko tautininkų valdžia.

Vieno iš didžiausių nepriklausomybės laikotarpio keliautojų neramus būdas, paties K. Pakšto išpranašauti lemtingi istoriniai lūžiai padalijo mokslininko gyvenimą tarp Lietuvos ir Amerikos. XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atsidūręs emigracijoje, praradęs galimybę dirbti savame krašte, profesorius gyveno laisvos, nepriklausomos Lietuvos vizija, o jai priartinti negailėjo nei laiko, nei vis trapesnės sveikatos. Todėl K. Pakštą drąsiai galima

apibūdinti tais pačiais žodžiais, kuriuos jis kadaise skyrė savo bendraminčiui Leonardui Šimučiui: *dviejų kontinentų lietuvis*[2]. K. Pakšto gyvenimo tarpsniai abipus Atlanto sunkino jo įvairiašakės veiklos ir kūrybos tyrinėjimus.

K. Pakšto asmenybės ir idėjų originalumą, nestandartinį požiūrį į Lietuvos geopolitinę situaciją pirmasis įvertino artimas bičiulis prof. Stasys Šalkauskis (1886–1941). Dar XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje jis taikliai pažymėjo, kad K. Pakštas nepriklauso prie žmonių, kurie sugeba atkreipti į save visuomenės dėmesį iš stipresnės savo pusės. Aktyvumas dažnai traukia jį į žygius, kurie suteikia jam triukšmingą pagarsėjimą dalykuose, nesudarančiuose jo tiesioginio pašaukimo[3]. Filosofas žavėjosi geografo minties konstruktyvumu, plačiu geopolitiniu akiračiu, suformulavo iš K. Pakšto nuostatų išplaukiančius realios tautinės politikos „kategorinius imperatyvus". Pirmajam K. Pakšto biografui Vladui Viliamui (1904–1972) jo mokytojas – aro prigimties žmogus, romantikas. Kupiname tragizmo, nusivylimų, nepelnytų priekaištų jo gyvenime viską nustelbia aukštaitiškas giedrumas[4]. Literatūros tyrinėtojas Juozas Brazaitis (Ambrazevičius) (1903–1974), išeivijoje K. Pakštą lyginęs su Juozo Tumo-Vaižganto „Pragiedrulių" Napaliu, nuodugniau apžvelgė jo visuomeninių idėjų įvairovę. J. Brazaičiui (Ambrazevičiui) profesorius buvo vienas iš lietuvių visuomenės dvasios žadintojų, „kuris purtė, audrino savo visuomenę, kaip tas šventųjų knygų angelas, sykį per metus nusileisdamas į kūdrą ir sukeldamas bangas, kuriose pirmieji ligonys atgaudavo sveikatą"[5].

Netikėtai mirus prof. K. Pakštui, žymus išeivijos bibliografas Aleksandras Ružancovas (1893 –1966), įsteigęs privačią Lietuvių bibliografinę tarnybą, sukūrė pirmą prasmingą kultūrinį paminklą mokslininkui. 1961 m. jo parengtame literatūros sąraše, pacituojant svarbiausias mintis, buvo pateikta apie 50 laisvojo pasaulio lietuvių spaudos atgarsių į K. Pakšto netektį. Dar po metų buvo parengta „Pakštiana, 1926–1961" – medžiaga prof. K. Pakšto bibliografijai ir biobibliografijai[6].

Tikrą literatūrinį paminklą įžymiajam lietuvių mokslininkui sukūrė jo ilgametis artimas bičiulis ir bendramintis šveicaras prof. Juozas Eretas (Jozeph Ehret, 1896–1984). 1970 m. Romoje išėjo beletrizuota, tačiau įvairiais šaltiniais pagrįsta J. Ereto knyga „Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja". Remdamasis publikacijomis, didelėmis pastangomis iš okupuotoje Lietuvoje gyvenančio brolio gautomis žiniomis, įvairių žmonių nuomonėmis, vertinimais, atsiminimais, biografas pagarbiai apibūdino profesoriaus asmenybę, nušvietė jo gyvenimo ir veiklos etapus. Veikale subtiliai apžvelgtas K. Pakšto santuokinis gyvenimas, charakterio bruožai, dorybės ir silpnybės.

J. Ereto monografija ilgą laiką buvo vienintelis išsamus darbas apie K. Pakštą. 2002 m. Baltoskandijos akademija Lietuvoje išleido jos antrą pataisytą leidimą su dr. Silvestro Gaižiūno pratarme[7].

Sovietmečiu Lietuvoje prof. K. Pakšto – „klerikalinio visuomenės veikėjo" – darbus draudė cenzūra, jie nuo visuomenės akių buvo slepiami vadinamuosiuose specialiuosiuose fonduose. Tyrinėtojams neleista naudotis mokslininko kūrybiniu palikimu, jį studijuoti ir vertinti. Lietuvybės išsaugojimu susirūpinusį mokslininką bandyta sumenkinti, išjuokti, parodyti kaip savanaudį britų agentą, skaičiuojantį dolerius, gaunamus už išeivijos verbavimą į sunkiai apgyvendinamą tropikų šalį – Britų Hondūrą. Taip K. Pakštui buvo atsilyginta už griežtą Lietuvos sovietinės okupacijos pasmerkimą, žinių apie daromus nusikaltimus skleidimą Vakarų pasaulyje.

XX a. pabaigos tautinis atgimimas, atkurta nepriklausomybė prikėlė prof. K. Pakštą iš užmaršties ir sugrąžino Lietuvos žmonėms. Dideli nuopelnai tenka geografui prof. Stasiui Vaitekūnui (1941–2016), kurio publikacijos naująją lietuvių kartą plačiau supažindino su mokslininko biografija, tyrinėjimais, geopolitinėmis nuostatomis, vizijomis ir programomis[8].

Domėjimasis K. Pakšto asmenybe ir darbais ypač sustiprėja ruošiantis paminėti jubiliejines profesoriaus gyvenimo kelio pradžios ir pabaigos datas*. Tomis progomis Lietuvos spaudoje pasirodo nemažai publikacijų, kurių daugelis yra kompiliatyvios, kartojančios kelis tuos pačius K. Pakšto veržlaus ir komplikuoto gyvenimo faktus ir apibūdinimus. Originaliau, analitiškiau į K. Pakšto kūrybinį palikimą bei veiklą pabandė žvilgtelėti Povilas Kavaliauskas[9], Algirdas Poška[10], Ramūnas Labanauskas[11]. Humanitarų istoriografijoje nežinotą profesoriaus veiklos momentą – vadovavimą Tarptautiniam bankui – nušvietė Lietuvos bankininkystės istorijos tyrinėtojas ekonomistas dr. Vladas Terleckas[12]. Naują medžiagą paskelbė istorikas Juozas Skirius, apibūdindamas K. Pakšto veiklą Lietuvos valstybės tarnyboje Amerikoje 1939–1940 metais[13]. Itin svarbūs Juozo Vitėno sukaupti ir „Drauge" paskelbti faktai apie K. Pakšto ir jo bendraminčių pastangas rasti naujas erdves lietuvių tautai[14].

Šiame darbe, naudojantis Lietuvoje prieinamais archyviniais dokumentais, periodine spauda, kitų autorių darbais, mėginama:

- naujais visuomeninės, politinės, pedagoginės ir mokslinės veiklos bei asmeninio gyvenimo duomenimis praturtinti K. Pakšto biografiją;

* Įvairiuose leidiniuose pasirodžiusias ir aptartas profesoriui skirtas publikacijas galima rasti pirmajame šios knygos leidime.

- apibūdinti K. Pakšto įnašą į Lietuvos geografijos mokslą, parodyti jo reikšmingiausių socialinių, politinių ir kultūrinių idėjų, vizijų ištakas, ryšį su konkrečia laikmečio terpe ir pastangas jas įgyvendinti.

K. Pakšto kūrybinis palikimas yra svarbiausias šaltinis mokslininko biografijai, kūrybai ir veiklai studijuoti.

Per 14 metų Lietuvos Respublikoje išleistos penkios prof. K. Pakšto knygos, kai kurios iš jų – dar ir prancūzų, lenkų, latvių kalbomis, keletas brošiūrų, per 60 mokslinių ir daugybė kitų straipsnių. Išeivijoje mokslines profesoriaus studijas skelbė Lietuvių kultūros institutas, „Lietuvių enciklopedija", „Aidai" ir kiti leidiniai. Visą prof. K. Pakšto kūrybinį palikimą gali sudaryti gerokai per 200 publikuotų pozicijų. Dalis jų paskelbta Baltoskandijos akademijos išleistame K. Pakšto straipsnių rinkinyje „Kultūra. Civilizacija. Geopolitika"[15]. Reikšmingos nepublikuotos medžiagos apie K. Pakštą aptikta Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose, K. Pakšto laiškuose, saugomuose Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuose. Dalis profesoriaus epistolinio palikimo yra publikuota. Autorius nemano, kad visapusiškai nušvietė prasmingą, aktyvią K. Pakšto veiklą ir kūrybą, tačiau tikisi, jog prisidėjo prie įdomios, reikšmingos asmenybės geresnio suvokimo ir jos atminimo įamžinimo.

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkoju visiems, kurie vienaip ar kitaip padėjo rengiant šią knygą: žmonai Audronei Teofilei už moralinį palaikymą, sūnui Liutaurui ir D. Evanui van Hukui (D. Evan van Hook) už svarų materialinį indėlį į knygos leidybą, geografui, hidrologui, Lietuvos mokslų akademijos nariui prof. habil. dr. Kęstučiui Kilkui ir Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedros doc. dr. Algiui Povilui Kasperavičiui už knygos rankraščio recenzavimą, pastabas ir patarimus, ekonomistui, Kovo 11-osios Akto signatarui doc. dr. Vladui Terleckui už išsamią pirmojo leidimo recenziją, K. Pakšto brolio Jurgio vaikaitei Rasai Adomaitytei už sudarytą galimybę pasinaudoti šeimos išsaugotu garsiojo giminaičio archyviniu palikimu, profesoriaus kraštietei Lietuvos geografų draugijos prezidentei Genovaitei Kynei už retas, vertingas nuotraukas bei laiškus, VšĮ Baltoskandijos akademija direktoriui Arūnui Bliūdžiui, žymiam kraštotyrininkui, Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatui Venantui Mačiekui, muziejininkams Raimondui Guobiui ir Vytautui Bagdonui už suteiktą naudingą informaciją, inžinieriui Arūnui Sklėriui už namo, kuriame Kauno Žaliakalnyje gyveno Ona ir Kazys Pakštai, bei žurnalistui Stanislovui Balčiūnui – už Šventosios ties Užpaliais nuotraukas. Ypač norėčiau padėkoti Vilniaus universiteto rektoriui akademikui profesoriui Rimvydui Petrauskui, paakinusiam imtis antrojo knygos leidimo, Vilniaus universiteto leidybos komisijai, skyrusiai dalinį leidinio finansavimą, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus vadovei dr. Ingai Liepaitei ir bibliotekos vyriausiajai bibliotekininkei Nijolei Vasiliauskaitei karantino sąlygomis padėjusioms gauti svarbius dokumentus, Vilniaus universiteto leidyklos direktoriui doc. dr. Arūnui Gudinavičiui, projektų vadovei Jurgitai Rumšienei, redaktorei Ingai Liutkevičienei, korektorei Danutei Petrauskienei, maketuotojai Vidai Vaidakavičienei, dailininkei Jurgai Tėvelienei bei kitiems darbuotojams, parengusiems spaudai ir išleidusiems šią knygą.

RENKANTIS GYVENIMO KELIAS

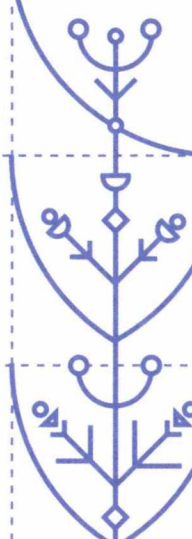

Nuo Alaušo iki Čikagos

„1893 m. birželio 18 d. Užpalių RK parapinėje bažnyčioje kun. Vasiliauskas pakrikštijo kūdikį, vardu Kazimieras, valstiečių Užpalių valsčiaus Adomo ir Onos Vanagaitės Pakštų teisėtos moterystės sūnų, gimusį 17 birželio šių metų palivarke Alinauka Sudeikių parapijos. Krikšto tėvai: Kazimieras Didžiokas ir Grasia Jokūbo Gladučio žmona“[16]. Toks įrašas bažnytinių aktų registracijos knygoje liudija atėjus į pasaulį vieną iškiliausių ir unikaliausių būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybės ir išeivijos asmenybių. Pakštų sūnus gimė per Petrines, birželio 29-ąją (naujuoju kalendoriumi), gavo savo krikštatėvio – Užpalių vargonininko vardą. Namiškių, draugų ir bičiulių būrio dažniausiai būdavo vadinamas Kaziu, o ir pats visur mielai naudojo trumpinį. Kaziui gimus jo tėvas Adomas Pakštas santuokoje su pirmąja žmona jau buvo susilaukęs septynių vaikų. Iš jų išgyveno trys sūnūs – Juozas, Jonas, Petras – ir dukra Anelė.

Pakštų giminės ištakos, arba, anot J. Ereto, jų lizdas, „Pakštynė“[17], buvo Butėnuose – didžiausiame plotu Svedasų parapijos gatviniame („ulyčios“) kaime. Dar ir šiandieną gerokai apmažėjusiame, praretėjusiame kaime tebestovi neblogai išsilaikiusi dviejų galų, tamsių rąstų troba, menanti Pakštų giminės pradžią. XVIII a. viduryje sudarytame Butėnų dvaro inventoriuje tarp dvarponių Tomo ir Rozalijos Kušeliauskių valdinių minimi trys Pakštų kiemai, 1835 m. gyventojų sąraše (39 kiemai, 322 gyventojai) – jau keturi[18]. Baudžiava Butėnų dvare, kaip dažniausiai ir kitur Lietuvoje, buvo sunki – nuo žemės valako* reikėjo šešias dienas per savaitę eiti lažą, be to, pinigais arba natūra mokėti baudžiauninkų žemės mokestį – činčą. Butėnuose gimė, gyveno ir drauge su kitais kaimynais sunkią baudžiavos naštą, paniekinimą kentė Kazio Pakšto protėviai. Sąraše žmonių, 1866 m. išėjusių iš baudžiavos, minimi keturi Pakštų kiemai ir 44 šios pavardės nešiotojai[19]. Išsidalijus žemę ir į vienkiemius išsikėlus daugiau nei pusei valstiečių, net trys Pakštų šeimos pasiliko gyventi senajame kaime. Jurgio ir Viktorijos Pakštų sūnus Adomas, gimęs 1840 metais, būdamas bežemis, šeimą sukūrė ateidamas „užkuriomis“ į uošvių namus. Bet norėjo būti savarankiškas, todėl laimės ieškoti patraukė į Užpalių – Sudeikių apylinkes. Pir-

* Žemės vienetas (21,38 ha), Lietuvoje naudotas nuo XVI a. II pus. iki metrinės matų sistemos įvedimo 1921 01 01.

✦ Bikuškio dvaro pagrindinis pastatas tarpukariu.
Gedimino Gruodžio archyvas. Iš G. Bankauskaitė, N. Bankauskienė, *Stefania Jablonska*: Moteris dviejų amžių sandūroje. Gyvenimo ir kūrybos apžvalga, Monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 54.

miausiai įsikūrė netoli Užpalių esančiame Tarvydžių kaime, vėliau nutarė apsistoti vaizdingame Alaušo ežero iškyšulyje įsikūrusio Bikuškio dvaro valdose.

Tuo metu Bikuškyje šeimininkavo liuteronų tikybos dvarininkas Julijonas Drazdauskas (lenk. Drozdowski), kurio šeimą vietos žmonės vadino Strazdais. Dvarui priklausė keturi kaimai ir šeši palivarkai*. Dalį žemės atsidalijus vaikams, prie Bikuškio dvaro buvęs ir vienai iš trijų Drazdausko dukrų – Alinai (Anai) – atitekęs palivarkas, esantis 3 km nuo Sudeikių, imtas vadinti Alinauka (lenk. Alinówka)[20]. Dvarelis, ilgai neturėjęs juo nuolatos besirūpinančio šeimininko, labai palankiomis sąlygomis, „iš pusės", buvo išnuomotas A. Pakštui. Augindami arklius, karves, kiaules ir žąsis, Pakštai

* Lenk. *folwark*, vok. *Vorwerk* – viensėdija, nedidelis dvaras.

✦ Seserys Drazdauskaitės (sėdi vidurinėje eilėje, iš kairės): Maria Puzinowska, Alina (Ana) ir Stefania Jablonska su giminaičiais bei svečiais.
Utena, 1908 m. rugpjūčio 18 d.
Ričardo Svilo nutrauka. G. Gruodžio archyvas.
Iš G. Bankauskaitė, N. Bankauskienė, *Stefania Jablonska*, p. 93.

gimtajame Kaziuko palivarke šeimininkavo iki 1897 metų, o po to persikėlė į dvarininkams Drazdauskams priklausiusį didelį Kušneriūnų kaimą, esantį 5 km nuo Užpalių. Tačiau ir čia Adomas Pakštas nenurimo – 1899–1903 m. jau pusininkavo netoli nuo Sudeikių buvusiame Pusbėdžio palivarke, taip pat Drazdauskų valdomame. Čia jau ūgtelėjęs Kaziukas daraktorių buvo mokomas poterių, katekizmo, lietuviškai skaityti ir rašyti, skaičiuoti. Jo motina, iš Užpalių parapijos Vilučių kaimo kilusi antroji A. Pakšto žmona, be Kaziuko, vyrui padovanojo dar du vaikus – Konstanciją, vadintą Kastute, ir Jurgį. Nors tėvas ir motina labai rūpinosi gausia šeima, vargo netrūko. Ir Kaziukui tekdavo paganyti žąsis, o visai šeimynai išėjus į darbus, globoti sesutę ir broliuką. Iš vyro pasakojimų sužinojusi, kaip septynmetis Kaziukas mokėdavo mažuosius užimti, sudominti, paguosti, antroji K. Pakšto žmona rašytoja ir poetė

✦ Korsakų namai Užpalių vlsč. Kušnieriūnų kaime Lietuvos nepriklausomybės metais. 1897–1899 m. juose gyveno Adomo Pakšto šeima.
Spaudos fondo nuotrauka. Rasos Adomaitytės archyvas (toliau RAA).

Janina Pakštienė-Narūnė įžvelgė jau tada išryškėjusius jo pedagoginius gebėjimus, gerą širdį, toleranciją, užuojautą silpnesniesiems[21]. Anot jos, tikra atgaiva dideliame varge augusiam Kaziukui būdavo tada, kai jis, pasiėmęs duonos „abrakėlį"*, sūrio gabaliuką, visai dienai galėdavo išeiti į netolimą miškelį. „Ten buvo jo, ir tiktai jo žalieji rūmai, kur jis jautėsi laisvas ir galėdavo netrukdomas pasvajoti, ... klausytis upelio čiurlenimo, įvairiabalsių paukštelių čiulbėjimo, švilpavimo, čirenimo. Jis ir pats man apie tai pasakodavo, pademonstruodavo, paukščių trėles išvedžiodamas..."[22]

Pirmosios žmonos vaikams suaugus ir pakilus laimės ieškoti, A. Pakštas neteko savų darbo rankų ir buvo priverstas atsisakyti ne itin sėkmingo ūkininkavimo svetimose žemėse. Pardavė galvijus ir 1903 m. su šeima persikėlė gyventi į seną istoriją turintį Užpalių miestelį. Nutolę vienuolika kilometrų nuo Utenos, pabirę abipus vienos gražiausių Lietuvos upių – Šventosios, Už-

* Abrakas – apsukinė duonos riekė, abišalė, kampelis

✦ Namas Alinaukoje, kuriame gimė Kazys Pakštas. Prie jo Bikuškio dvaro savininkas (pirmas iš dešinės) Utenos ligoninės gydytojas Povilas Svilas su bičiuliais.
1937 m. Iš A. Gasperaitis, *Rykščių raudos Utenos dvaruose*, Utena: UAB „Utenos Indra", 2011, p. 254.

paliai tais laikais turėjo 920 gyventojų, buvo valsčiaus centras ir priklausė Ukmergės apskričiai[23]. Nedidelis miestelis tapo Kazio Pakšto ganėtinai skurdžios vaikystės pasauliu, kuriame formavosi jo pažiūros, charakterio bruožai, tiesos ir neteisybės supratimas, laisvos Lietuvos vizija.

Užpalių dalyje, esančioje dešiniajame Šventosios krante, kurią žmonės vadino „Slabada" (dabar – Užtiltė), A. Pakštas už sunkiai sutaupytus gana nemažus pinigus – 300 rublių – nusipirko 4 hektarų žemės sklypą ir didelę apgriuvusią žydiško tipo trobą, kurią vaikų padedamas gražiai sutvarkė. Daržas rėmėsi į Šventąją, o ji vaikams teikė labai daug džiaugsmo. Vasarą iki valiai maudydavosi, žvejodavo, žiemą čiuožinėdavo ant ledo. Kaziukas greitai išmoko žvejoti, gerai plaukti, čiuožti, pagelbėdavo tėvams visuose ūkio darbuose. Reikia pasakyti, kad Pašvenčio gatvelė, kur buvo Pakšto, Mikučionio, Čeponio ir dar kelios sodybos, miestelyje turėjo nelabai gerą vardą. Kadangi čia gyveno gandus ir paskalas nešiojančių moterėlių, gatvelė, vėliau ir visa miestelio dalis, žmonių buvo vadinama Kaliamiesčiu[24].

✦ Šventoji pavasarį ties Užpaliais.
S. Balčiūno nuotrauka.
Iš S. Balčiūnas, V. Kuliešienė, *Užpaliai mūsų svajonių kraštas*, Utena: Vilspa, 1999, p. 18.

✦ Vytauto Didžiojo tiltas Užpaliuose.
1930 m., projekto autorius P. Morkūnas.
S. Balčiūno nuotrauka.

Įsikūręs Užpaliuose nagingasis A. Pakštas likusią gyvenimo dalį vertėsi staliaus, račiaus amatu. Ūmaus būdo aukštaitis buvo fiziškai stiprus (jo jaunyliai sūnūs Kazys ir Jurgis buvo nedidelio ūgio, kresni ir stiprūs vyrai), griežtas, bet teisingas, dievobaimingas – kas vakarą paskaitydavo Šventą Raštą arba Šventųjų gyvenimą. Į septintą dešimtį perkopęs, jis pagaliau surado tokį gyvenimą, kurio troško – jam vis reikėdavo žmonių ir gyvų šnekų. Itin mėgdavo papolitikuoti. Adomas Pakštas traukte traukdavo kaimynus, tuo tapdamas vienu tų bevardžių patriotų, kurie rengė aukštaičius laisvei[25]. Vieną dieną jis pasišaukė kunigą, o jam išvykus vėl ėmėsi darbų, surašė testamentą, liepė išvalyti kostiumą, pats pasidirbo sau karstą ir pasakė mirsiąs po dviejų dienų. Taip ir įvyko. Žemiškąją kelionę dėl širdies ligos Adomas Pakštas baigė 1917 m., būdamas maždaug 78-erių metų. Garsaus profesoriaus Kazio Pakšto tėvo vardą vėliau norėta sureikšminti, vienaip ar kitaip susieti su viena iškiliausių to krašto asmenybių. Antai J. Eretas, matyt, remdamasis žiniomis, gautomis iš okupuotoje Lietuvoje gyvenusio Kazio brolio, rašė, kad Adomui

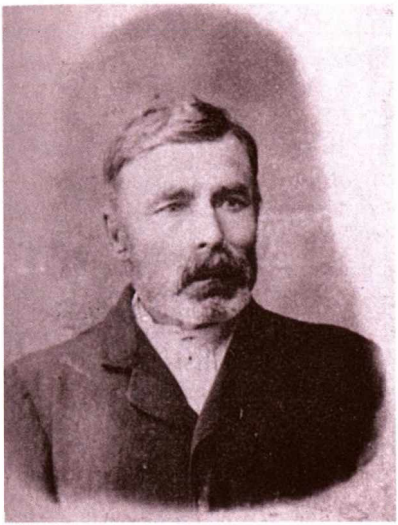

✦ Adomas Pakštas.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas.*
Tautinio šauklio odisėja, Roma:
Lietuvių katalikų mokslo
akademija, 1970,
įklija tarp p. 8 ir 9.

Pakštui teko būti kunigo ir rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto krikšto tėvu[26]. Tą J. Ereto mintį vėliau kartojo daugelis autorių, rašiusių apie K. Pakšto vaikystės ir jaunystės dienas. Šiuo metu jau pakankamai giliai ištirta J. Tumo-Vaižganto biografija nepatvirtina J. Ereto teiginio. Juozą Tumą 1861 m. rugsėjo 10 d. Svedasų bažnyčioje pakrikštijo vikaras Felicijonas Bytautas, krikštatėviai buvo Augustinas Žvirblis ir Ksavera (Severija) Grižaitė[27]. Kai kuriuose rašiniuose skelbiama, kad pirmoji A. Pakšto žmona buvo Juozapota Tumaitė. Tačiau Vaižganto giminės geneologiniame medyje (autorius kanauninko vyresniosios sesers provaikaitis V. Pesliakas), saugomame Svėdasų krašto (Vaižganto) muziejuje, tarp 323 asmenų J. Tumaitės-Pakštienės pavardės nėra.

Užpaliai buvo gana „revoliucingas" miestelis, priešiškai nusiteikęs Rusijos imperijos valdžiai. Užpalėnai su didžiuliu skausmu prisimindavo dar visai neseniai, 1893 m., Rusijos imperijos administracijos įvykdytas Kražių skerdines, piktinosi tautinės priespaudos, kitatikių persekiojimo politika. Pasak K. Pakšto, „nors tie žmonės ir buvo gimę baudžiavoje ir augo paniekinti, jie vis dėlto nebuvo nustoję teisybės, teisingumo ir laisvės jausmo"[28]. Daugelio vietos gyventojų atmintyje tebebuvo gyvi ir 1863–1864 metų sukilimo įvykiai. Užpalių apylinkėse aktyviai veikė sukilėlių būrys, vadovaujamas 23 m. Vitebsko gubernijos bajoro, Petrapilio kalnakasybos ir technologijos instituto studento Povilo Červinskio, vadinamo Sovos (Pelėda) slapyvardžiu. Po nesėkmingo mūšio P. Červinskis pateko į rusų nelaisvę ir 1864 m. kovo 7 d. Užpaliuose prie kapinių, norint įbau-

✦ Užpalių jaunimas prie Krokulės šaltinio. K. Pakštas stovi paskutinėje eilėje trečias iš kairės.

Iš S. Balčiūnas, V. Kuliešienė, *Užpaliai mūsų svajonių kraštas*, p. 98.

ginti žmones, viešai pakartas. Jam atminti dar sovietmečiu Užpaliuose buvo pastatytas koplytstulpis. Už aktyvų dalyvavimą sukilime iš Užpalių valsčiaus į Samaros guberniją buvo ištremti 226 valstiečiai, o jų palikuonis dar ir šiandieną galima sutikti Čiornaja Padina kaime[29]. Numalšinus 1863–1864 metų sukilimą, caro administracija Lietuvoje uždraudė lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis ir mokyklas lietuvių dėstomąja kalba. Į apylinkes atkėlus rusų kolonistų ir 1868 m. Užpaliuose pastačius cerkvę, prie jos buvo įkurta rusiška pradinė mokykla, kurią tėvo noru, kaip ir kiti jo vaikai, nuo 1903 m. rudens lankė Kaziukas.

Klausydamas tėvo ir kaimynų kalbų, politikavimo, K. Pakštas Užpaliuose išėjo pirmąją ir pačią svarbiausią „akademiją", skatinusią siekti sau ir kitiems šviesesnio gyvenimo, veržtis į tolį, platesnes erdves. Šventosios aukštupys, kalvotos, gausios gražių miškelių ir ežerų Užpalių, Jūžintų, Svėdasų apylinkės stipriai paveikė jo vaizduotę, jausmus, stiprino meilę savojo krašto gamtai. Ypač buvo pamėgęs prie pat Užpalių, dešiniajame Šventosios krante iš nedidelės pakriaušės trykštantį Krokulės šaltinį.

Tautinis lietuvių atgimimas Užpaliuose prasidėjo XIX a. pabaigoje. Neretas dalykas čia buvo draudžiama lietuviška knyga, maldaknygė. Jų atgabendavo vietiniai ir kitų vietovių knygnešiai. Lietuviški raštai pakliūdavo ir į Pakštų Kaziuko rankas. „Aš alkanomis akimis prarydavau tą brangų turtą, – vėliau prisi-

minė jis, – kurį, rizikuodami laisve ir gyvybe, parsitraukdavo iš tolimų kraštų mūsų pasiryžėliai...“[30] Gyvo temperamento, gabus vaikas mokėsi gerai, tam, matyt, padėjo ir noras išsiveržti iš skurdžios Užpalių aplinkos. Tačiau nuolat krėsdavo išdaigas, į kurias įtraukdavo bendramokslius, mokytoją, miestelio gyventojus. Užpalių pradžios mokyklą kartu su K. Pakštu lankęs jo labai artimas draugas Pranas Gipiškis, vėliau tapęs Užpalių progimnazijos įkūrėju, pasakojo, kad Kazys visada buvo linksmas, geros nuotaikos, gebėjo „šposus, juokus krėsti“. „Jo pavardė, – manė P. Gipiškis, – turėjo būti Pokštas, bet užpalėnai raidę „o“ pavertė raide „a“ ir taria Pakštas“[31]. Kaziukas buvo labai išradingas, sugalvodavo įvairių užsiėmimų ir pramogų. Brolio Jurgio prisiminimų pluoštelyje, saugomame jo vaikaitės Rasos Adomaitytės archyve, rašoma, kad ketveriais metais vyresnio Kaziuko vienas mėgiamiausių užsiėmimų buvo su vaikais lošti kortomis... dėl Filipinų ar kitų, geografijos atlase surastų salų. O vėliau įsigytais šachmatais žaidimo laimėtojui atitekdavo tai sala, tai kuris nors dangaus kūnas.

Užpalių miestelyje šalia lietuvių gyveno kolonistai ir valdininkai rusai, taip pat nemaža žydų bendruomenė. Ji ėmė kurtis, ko gero, dar XVI a., čia pradėjus plėtotis prekybai (1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo metu Užpaliuose užregistruota 316 žydų tautybės žmonių)[32]. Žydai vertėsi prekyba, amatais, tarp jų ir lietuvių didesnių nesutarimų nebūdavo. Tik vaikams genant gyvulius ar einant namo iš mokyklos, kartais kildavo kivirčų su žydų vaikais, kai šie lietuviukus erzindavo kažkokiais nesuprantamais žodžiais[33]. Rusišką mokyklą Užpaliuose lankęs Jonas Kirvelis per Užtiltę ir kitą žydų gyvenamą miestelio dalį stengdavosi eiti kartu su būsimuoju profesoriumi K. Pakštu, nes dažnai tekdavo grumtis su kaimynų vaikais[34]. Bendraudamas su miestelyje gyvenusių rusų ir žydų vaikais, Kaziukas greit pramoko rusiškai ir žydiškai susikalbėti. Lietuviukus išmokydavo nelabai gražių rusiškų frazių, posakių, kuriuos pats ir sukurdavo. Tie, nesuprasdami rusiškų posakių prasmės, Kaziuko raginami, juos kartojo mokykloje. Tai aštrino rusų mokytojų ir lietuvių mokinių konfliktus, buvo originalus, vaikiškas protestas prieš rusinimo politiką[35]. Dvejus metus mokęsis slaptojoje lietuviškoje mokykloje, savo lietuvių kalbos žiniomis Kaziukas dalijosi su kitais bendraamžiais – per pertraukas grupelei mokinių diktuodavo lietuviškus diktantus. Vieną kartą mokytojo Barsovo buvo nučiuptas ir išvarytas („daugiau mokytojų šiai mokyklai nereikia“). Tik tėvo atneštas mokytojui didelis gaidys išgelbėjo, kad nebūtų pašalintas iš mokyklos su „vilko bilietu“. Geros orientacijos, imlaus paauglio galvoje kildavo ir labai radikalių idėjų, kaip iš esmės pakeisti Lietuvos žmonių gyvenimą. „Kai buvau 11 metų (1904), – vėliau prisiminė K. Pakštas, – tai priklausiau prie „cicilistų“, maniau, kad yra gyvas reikalas nuversti carą Nikolajų ir pastatyti savo lietuvišką karalių, todėl bandžiau pramokti revolveriu šauti, kad svajonė greičiau realybe taptų“[36].

Atgavus spaudą, užpalėnai uoliai skaitė lietuviškus raštus, džiaugėsi, kad į mokyklą buvo atsiųstas antrasis mokytojas lietuvis Chmieliauskas, mokęs lietuvių kalbos. Tautinės savimonės žadinami Užpalių valsčiaus ir miestelio žmonės aktyviai įsitraukė į 1905 m. revoliucinius įvykius. Prieš Rusijos carą sukilti juos žadino garsūs Užpalių *cicilikai* – socialdemokratai ir socialistai revoliucionieriai. Tai buvo 1863 m. tremtinio sūnus Tartu (Estija) universiteto Veterinarijos fakulteto studentas Pranas Sagadinas, Petras Namajuška, Antanas Baltakis, kamajiškis Jurgis Smalstys-Smolskis ir kiti. 1905 m. lapkričio 12 d. penkiolika revolveriais ginkluotų vyrų įsiveržė į *uriadninko** Okuličiaus butą, padarė kratą, atėmė ginklus. Pastatę sargybą, kad uriadninkas neišeitų iš buto, patys su žmonių minia nuėjo į valsčiaus valdybą, išnešė ir suplėšė caro portretą, po to su raudonomis ir juodomis vėliavomis pražygiavo miestelio gatvėmis. Kaip rašė savo viršininkams 4-ojo rajono *pristavas*** A. Kovčenko, taip pat buvo išlaužta vyninė, iš ten agitatoriai išnešė visus butelius su degtine ir sudaužė[37]. Ir Pakštų Kaziukas dalyvavo visuose tuose įvykiuose: pasičiupęs tėvo revolverį bandė prisidėti prie ginkluotų sukilėlių, bet jis – „varliamušys" – suaugusiųjų buvo pavarytas šalin. Tai Kaziuko užsidegimo nesumažino ir jis ėmėsi platinti uždraustąją spaudą. Kai išvijus carinius valdininkus sutriko rusiškų pinigų cirkuliacija, Užpalių gyventojų nemažą dalį sudarę žydai – parduotuvių, karčiamėlių, dirbtuvėlių – savininkai, įsivedė savo laikinuosius pinigus „*cetelius*", vizuotus rabino parašu. Pramokęs žydiškai ne tik kalbėti, bet ir rašyti, būdamas geras piešėjas, Kaziukas ėmėsi meistriškai padirbinėti „*cetelius*" – suraitydavo rabino parašą, net ir „antspaudą" uždėdavo. „Buvęs tikras anekdotas – prekijai, gavę „*cetelį*", tikrindavo, kieno ten parašas, rabino ar Pakšto"[38].

Caro valdžiai ėmusis egzekucijų, aktyviausi 1905 m. „maištautojai" suimti, nubausti arba emigravo į užsienį, iš mokyklos iškeltas lietuvis mokytojas. Bet represijos nepalaužė atgimusios užpalėnų tautinės dvasios. 1907 m. kovą jie pastatė „Ameriką pirtyje", surengė pirmąjį lietuvišką vakarą, įsteigė „Saulės" mokyklą, atidarė parapijos knygyną. Penkiolikmetis Kazys, labai sielojęsis dėl skaudžios revoliucinių žygių nesėkmės, atidžiai stebėjo atkaklią lietuvių kovą už savo teises Vilniaus vyskupijoje, gėrėjosi kunigų Aleksandro Dambrausko-Jakšto, kraštiečio J. Tumo-Vaižganto ir kitų veikėjų tvirtu nusistatymu bei mokėjimu ginti lietuvių reikalus[39].

Apie 1908 m. K. Pakštas baigė Užpalių valdinę mokyklą ir troško tęsti mokslus Liepojos jūrininkų mokykloje. Mat godžiai skaitydamas Danielio

* Rus. Carinės Rusijos apskrities policijos žemesnysis pareigūnas.

** Rus. Rusijos imperijos policijos nuovados, miesto dalies arba miestelio viršininkas, gubernatoriaus skiriamas iš bajorų.

✦ Pirmosios lietuviškos spaustuvės Kaune steigėjas, Lietuvos Tarybos narys Saliamonas Banaitis 1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, antras (fotografuotinis) leidimas, Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas – studija, 1990, p. 34.

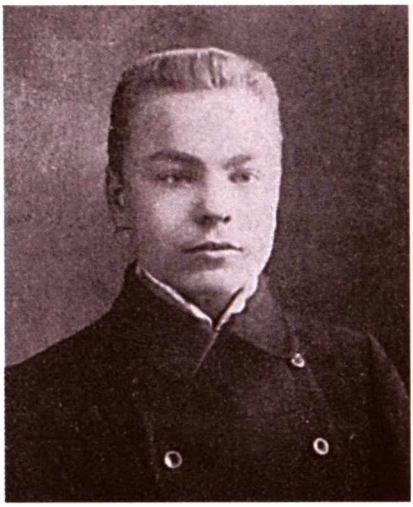

✦ Septyniolikmetis Kazys Pakštas. Kaunas, 1910 m. Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 8 ir 9.

Defo (Daniel Defoe) romaną „Robinzonas Kruzas", jis svajojo tapti keliautoju, save įsivaizdavo tolimojo plaukiojimo jūrų kapitonu. Tačiau įgyti jūreivio profesiją reikėjo labai daug pinigų. Net ir Ukmergės progimnazija gabiam, išradingam vaikui iš gausios šeimos nebuvo prieinama. Krikštatėvis K. Didžiokas žadėjo supažindinti su vargoninkavimo menu, bet iš to nieko neišėjo. Kadangi savo žemės nebuvo, beliko arba mokytis tėvo amato, arba bernauti kitiems, arba keltis į miestą ir dairytis darbo. Ganė svetimas kiaules, plukdė sielius Šventąja, buvo Užpalių žydų bendruomenės sekretoriumi. Bet nepaprastas noras ir ryžtas pakilti aukščiau gyvenamosios aplinkos, siekti mokslo tų pačių metų rudenį atvedė Kazį į Kauną. Iš laikraščių sužinojo, kad Saliamono Banaičio spaustuvei, įkurtai vos spaudą atgavus, reikalingas tarnautojas. Gavęs sutikimą, čia pradėjo dirbti pasiuntinuku ir korektoriaus Jono Pikčilingio padėjėju. Už aštuonis rublius, gaunamus per mėnesį, neįstengė išsinuomoti kambario, tad, gavęs S. Banaičio leidimą, įsitaisė drėgno spaustuvės rūsio kampe.

Bendradarbiams, tarp kurių buvo nemaža merginų, padainuodavo lietuviškų dainų, vėliau tas, kurios norėjo, ėmė mokyti ir lietuvių kalbos. Anot K. Pakšto, rūsyje kilusiam lietuviškam bruzdesiui neprieštaravo ir spaustuvės vedėjas S. Banaitis[40]. S. Banaičio lietuviška spaustuvė Kaune buvo ne tik verslo, bet ir tautinio darbo vieta. Į ją „jis verbavo jaunus žmones iš kaimų, kad susidarytų lietuviškas spaustuvininkų kadras, traukė žmones iš paties miesto, kad jie įsitrauktų į lietuvišką gyvenimą. Iš tikro spaustuvė pasidarė tarsi lietuvybės tvirtovė Kaune"[41]. Iš pagalbinių S. Banaičio spaustuvės darbuotojų K. Pakštas buvo pats „gramatniausias". Nuolat susidurdamas su kitais, išsimokslinusiais žmonėmis, jis dar labiau troško mokytis toliau.

1910 m. rudenį Kazys išvyko į Sankt Peterburgą pas giminaitį Mykolą Pakštą. Pasidairęs Rusijos imperijos Šiaurės sostinėje, sužinojo, kad Šv. Kotrynos gimnazijoje mokslo baigimo pažymėjimą galima įgyti egzaminus išlaikius eksternu. Tuoj grįžo į Užpalius ir kibo į darbą: daug skaitė, žinių sėmėsi iš šviesesnių žmonių. Užpildyti žinių spragų ir tinkamai pasirengti egzaminams metų pabaigoje tėvų, svajojančių savo sūnų matyti su kunigo sutana, buvo išleistas į Kauną. Kartu su kitais „Saulės" draugijos kursų lankytojais gyveno pigiausių butų rajone Ukmergės plento gale arba pas draugus, dėvėjo iš dalies skolintus drabužius. Pas privačius korepetitorius, vadinamus „švedais", rengėsi lotynų, vokiečių, prancūzų kalbų egzaminams. Mokėsi labai stropiai, kaip dera rimtam, religingam jaunuoliui, nerūkė, buvo vegetaras. Tuomet suartėjo su slapta katalikų moksleivių kuopele, vadovaujama Povilo Dirkio. Gavęs jos ryšininko pareigas, K. Pakštas susisiejo su kunigų ir pasauliečių pradėtu nauju sąjūdžiu, „išėjo tartum ateitininkų naujokyną". Idėjų jis sėmėsi iš Aleksandro Dambrausko-Jakšto leidžiamo, o Prano Dovydaičio redaguojamo „Draugijos" priedo „Ateitis"[42]. Tautiškai nusiteikę jaunuoliai uždėjo pabaudą – 1 kapeiką už nereikalingo rusų kalbos žodžio pasakymą. Sekmadieniais su kitais būsimaisiais ateitininkais Kazys eidavo į seserų šaričių Šv. Gertrūdos – keleivių ir vargšų globėjos – bažnyčią Kauno centre, giedodavo lietuviškas giesmes, dėl to pasitaikydavo kivirčų su lenkais. Vieną kitą kartą buvo nuėjęs ir į lietuvių vakarus Tilmansų salėje ir kitur.

1912 m. kovą antrą kartą apsilankius Sankt Peterburge K. Pakštui atsivėrė durys į taip trokštamą svajonių pasaulį. Jis sėkmingai išlaikė vaistinės mokinio ir dar kelis papildomus egzaminus, lygiaverčius gimnazijos šešių klasių baigimo atestatui[43]. Beje, šis atestatas vėliau Amerikoje buvo prilygintas *Junior High School** diplomui. Sankt Peterburge dėdės namuose viešėdamas porą mėne-

* Angl. Aukštesnioji jaunimo mokykla.

✦ Jonas Mačiulis-Maironis.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 233.

✦ Juozas Tumas-Vaižgantas.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 235.

sių, Kazys dar suspėjo pasigėrėti „majestotiškais tiltais, paminklais, pasakiška architektūra, muziejais, teatrais“[44], buvo pakerėtas pirmą kartą gyvenime pamatytos Baltijos jūros platybės. Tų pačių metų rudenį nuvažiavo į Kauną ir Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijos Kaune rektoriui prelatui Jonui Mačiuliui-Maironiui įteikė prašymą priimti į seminariją klieriku. Tuo pačiu metu už kitos – Seinų – kunigų seminarijos sienų užsidarė kitas bendraamžis – Vincas Mykolaitis-Putinas. Ateityje jų keliai susitiks, ir ne vieną kartą. Galima numanyti, kad tokį K. Pakšto žingsnį galėjo lemti ne viena aplinkybė: paties Kazio nuoširdus tikėjimas, kad būdamas kunigas geriausiai galės padėti carizmo engiamiems savo tautiečiams; pažintis su katalikų veikėjais – A. Dambrausku-Jakštu, P. Dovydaičiu, Mečislovu Reiniu, kilusiu iš kaimyniniuose Daugailiuose esančio vienkiemio keistu Madagaskaro pavadinimu, ir kitais; religingų tėvų troškimas gražų balsą turintį sūnų matyti su kunigo rūbu. Kazys religingoje šeimoje buvo įpratęs melstis, vaikščioti į pamaldas Užpalių Švč. Trejybės bažnyčioje. Net prabėgus ilgiems dešimtmečiams, kelionės po Angolą metu dalyvaudamas juodaodžių afrikiečių pamaldose, K. Pakštas nostalgiškai prisimine „svajingos, besiblaškančios jaunystės sekmadienio rytmečius, kai Užpalių bažnyčioje girdėdavau arba pats giedodavau reto kilnumo „Valandų“ melodijas ir puikiąją „Sveika, marių žvaigždė“[45]. Uoliai kibęs į mokslus jaunasis klieri-

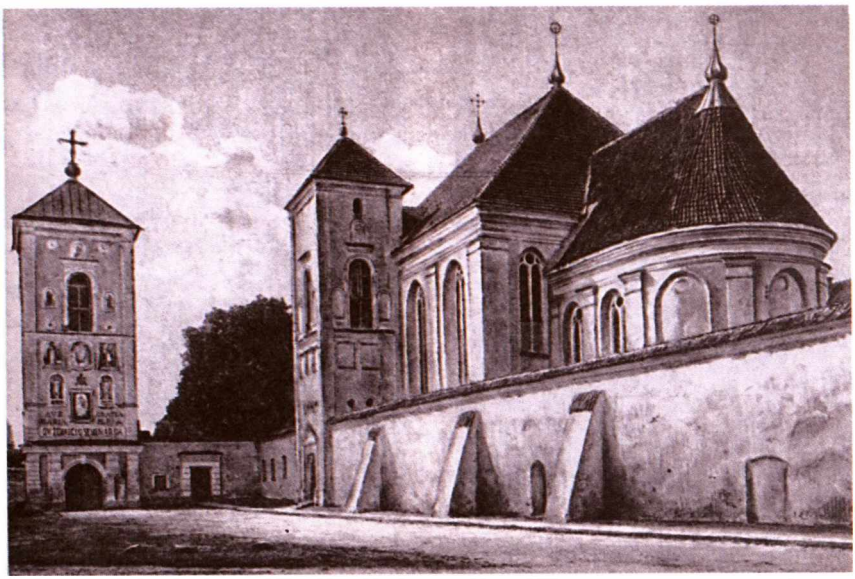

✦ Žemaičių vyskupijos kunigų seminarija ir Švč. Trejybės bažnyčia Kaune. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 287.

kas vyresniuosius kolegas stebino savo intelektiniu smalsumu ir darbštumu. Tačiau griežta seminarijos tvarka, menka parapijos gyvenimo perspektyva, neišvengiamas atsižadėjimas svajonių pamatyti tolimas šalis („sulaukęs 14 m. kartais apsigyvendavau pietinėj Brazilijoj, ten ūkininkaudavau, nuodingas skruzdes naikindavau, lietuvišką valsčių organizuodavau ir lietuvišką mokyklą statydavau“[46]) privertė K. Pakštą suabejoti pasirinktu gyvenimo keliu. Pasak artimo draugo J. Ereto, Kazio vyresniesiems kolegoms krito į akis tai, kad jis, „nors ir buvo susižavėjęs Kristaus idėja, tačiau ne taip jau aukštai vertino kai kurias bažnytines institucijas su jų hierarchiniais laipsniais bei titulais“, jo neramią dvasią varžė administracija. Negana to, jaunuolis net fiziškai nekentė tų mūrų, skiriančių jį nuo gyvenimo bangų, su kuriomis jis buvo pasiryžęs grumtis[47]. Gali būti, kad Kazys, kaip ir dar keli jo kurso eksklierikai (Aleksandras Stulginskis, Stasys Raštikis, Leonas Bistras, Leonardas Šimutis ir kiti) nujautė, jog likimas jį šaukia kitiems, Lietuvai ir jos žmonėms ne mažiau svarbiems darbams, todėl nevalia užsidaryti už seminarijos sienų. Žiemai praslinkus, 1913 m. prieš pat Velykas, K. Pakštas nusivilko klieriko

sutaną* ir grįžo į Užpalius. Pats jis apie pasitraukimo iš seminarijos priežastis niekam nieko neaiškino, tik tėvams ir giminėms tvirtino: verčiau būti geru pasauliečiu negu blogu kunigu. Nors iš seminarijos išėjo, bet religijos neišsižadėjo ir iki pat gyvenimo pabaigos buvo nuoširdus katalikas. Skaudžiai nuvilti tėvai, sūnui kunigu tapus tikėjęsi sulaukti ne tik garbės, bet ir materialinio sunkiai velkamos naštos palengvinimo, nutraukė paramą. Bet Kazys nepasimetė. Seminarijoje pramokęs lotyniškai, jis nesunkiai susirado mokinio vietą Jiezno, vėliau – Birštono vaistinėse, už menką atlyginimą plovė buteliukus, gamino „miksturkėles". Sugrįžęs į Užpalius griebėsi sunkaus, pavojingo darbo – plukdė sielius Šventąja. K. Pakštas simbolizuoja žmogų, kurio tikslas – išsiveržti iš ankšto, tėvų sukurto pasaulio į plačias erdves, mokytis, keisti save ir savo šalies likimą.

Bijodamas, kad gyvenimas taip ir gali prabėgti nuolat grumiantis su pilka kasdienybe, trokšdamas naujų įspūdžių ir galimybių atskleisti savo gabumus, žvilgsnį nukreipia į tolimesnį horizontą. Jam, kaip ir kitiems sąmoningiems jaunuoliams, „vis labiau ryškėjo, kad rusai atėjo Lietuvon labiausiai tam, kad išnaudotų vietos žmones Rusijos naudai ir vietoje sustabdytų tautinį-visuomeninį gyvenimą pagal seniai žinomą rusų posakį „deržat, nepuščat"**. Lietuvos jaunimo, ypač neturtingesniojo, dalis leidosi į tolimus kraštus, daugiausia į Jungtines Valstybes, kad galėtų nevaržomai išbandyti savo jėgas, kad ir sunkiame fiziniame darbe, kurs Amerikoj buvo daug geriau atlyginamas"[48]. Iš Užpalių miestelio laimės ieškoti už Atlanto jau buvo išvykusi Kazio sesuo Konstancija Pakštaitė, Pranė Tarvydaitė ir nemaža kitų jaunuolių. Su viltimi į tolimąjį kontinentą žvelgė ir Kazys, juolab kad jau 1913 metais jautri, kaip visada, Pakšto nuovoka sakė, jog karo audros jau artinasi, o jam prieš akis stovi sunki ir neaiški „maskoliui" karo tarnyba[49]. Todėl būdamas bent kiek „pasinešęs į revoliucionierius" ir nujausdamas sau sunkumų Rusijos ribose, Kazys 1913 m. rudenį parašė laišką Čikagoje – garsiame skerdyklų mieste – gyvenančiai seseriai Konstancijai (vėliau Valiušis) ir paprašė atsiųsti jam „šipkartę" bei paskolinti dolerių kelionei per Atlantą. Konstancija jo prašymą patenkino. Sulaukęs pinigų kelionei į Ameriką, nepaprastai šaltą žiemą slapta paliko Užpalius ir su dviem bendrakeleiviais (valstiečiu Juozu Gabriu iš Tervydžių kaimo bei jo sužadėtine Marijona Indrašiūte) leidosi į ilgą ir pavojingą kelionę. Didžioji K. Pakšto

* Jaunystės dienų pažįstamas J. Gabrys po daugelio metų teigė, jog K. Pakštą „išvilko iš sutonų" – atleido iš seminarijos paaiškėjus, kad kunigu būti jis netinka. Kodėl taip pasielgė, paaiškinti negalėjo, bet nemanė, jog Kazys būtų kokį didelį nusikaltimą padaręs (Juozo Gabrio $ 50000 auka, *Naujienos*, 1963, nr. 162 (liepos 11). Parašas: Reporteris).

** Rus. laikyti, neleisti.

odisėja prasidėjo Kauno rotušės laikrodžio dūžiams skelbiant 1914-uosius metus („kiekvienas laikrodžio smūgis man giliai smenga į širdį ir palydi mane į tolimą kelionę")[50], kai keliauninkai rogėmis pasuko Jurbarko ir Tilžės link. Slapta einančius per sieną sučiupo Rusijos pasienio sargyba, o kadangi neturėjo pasų, uždarė į karcerį. Bet „vziatkovičiai" ir „kopeikoliubovai"*, per tarpininką žydą gavę šimtinę, juos ne tik paleido, bet dar ir pamokė, kaip pasprukti iš Rusijos[51]. Su nemažais vargais buvo pasiektas Vokietijos šiaurės vakaruose įsikūręs Bremenas (Bremen) – svarbiausias Vokietijos keleivinis uostas. Iš čia, sutvarkiusi visus formalumus, bėglių trijulė mažu prastu laivu „*Chemnitz*" leidosi tais laikais labai pavojingon, ilgon (truko net 28 dienas) kelionėn į Jungtines Amerikos Valstijas. „Tai buvo baisus dalykas. Bangos, lietus, vėjas daužė tą mūsų laivą, kaip kokį šipulį. Ne vieną kartą jau manėme, kad eisime į dugną... Mane dar ir šiandien šiurpas ima, kai pagalvoju apie tą kelionę", – rašė J. Gabrys[52]. Keletą kartų perrėžęs Atlantą, plaukiojęs daugeliu jūrų, jų „paviršiuje išgyvenęs vis dėlto apie pusę metų"[53], K. Pakštas nepamiršo įspūdžio, kurį patyrė akis į akį susidūręs su vandenyno galybe. „Audra, audra jūroje!.. – rašė jis savo kelionės dienyno fragmentų publikacijoje. – Ant garlaivio denio pavojinga išeiti, nes kas minutę gali būti parverstas ant denio grindų ir apipiltas šaltu ir sūriu jūros vandeniu. Garlaivy, kas tik neprikalta ar nepririšta, viskas šokinėja, laksto. Nors ir nelyja, bet vandens ore užtektinai. Mūsų garlaivis gavo šiandien telegramą eiti pagalbon skęstančiam laivui, kuris buvo gana toli ir todėl pagalba nesuspėjo ir taip jis žuvo jūros gelmėse. O ir mūsiškiame nelinksma buvo: jo didysis stiebas krito kaip perkūno trenktas ir laivo paviršius liko smarkiai apdraskytas. Mirtis jūroje man neišrodo baisu: mat čia žmogus pripranti žiūrėti mirčiai tiesiog į akis. Tik gaila artimiausių žmonių ir gražaus, įdomaus pasaulio"[54]. Ilga ir audringa kelionė savitai simbolizavo K. Pakšto ateities gyvenimą.

1914 m. balandžio 26 d. keliautojai pagaliau pasiekė Ameriką. „Iš laivo išlipom Baltimorėje. Pirmą didžiausią įspūdį sudarė anglys ir negrai. Trobesiai gražūs, didingi, bet sykiu ir monotoniški. Iš čia traukiniu važiavau į Čikagą. Pravažiuodamas pro Pitsburgą mačiau jo dūmais apgaubtus kaminus ir iš jų besiveržiančius ugnies liežuvius. Mane, norėjusį būti bent triskart poetu, šie reiškiniai veikė šiurpiai", – taip savo pirmuosius įspūdžius Naujajame kontinente vėliau apibūdino K. Pakštas[55]. Čikagoje – šiame didžiausiame pasauly lietuvių mieste – lietuviško kaimo vaikui teko greitai apsiprasti, imtis visokiausių darbų, kurie leistų įgyvendinti didžiausią svajonę – atverti universiteto duris. Pirmieji žingsniai ieškant laimės Amerikoje buvo sunkūs, kupini nepriteklių.

* Vinco Kudirkos satyrų veikėjų rusiškieji vardai, kurie atskleidžia tokią pajuokiamų asmenų savybę kaip korupcija.

Lietuviškoji veikla Amerikoje

Trys atvykėliai apsigyveno šiaurinėje Čikagos dalyje pas K. Pakšto seserį Konstanciją, kuri vertėsi siuvinėjimu. Sesuo, aktyvi socialistų kuopelės dalyvė, jaunuolius supažindino su savo bendraminčiais ir jų pradėtomis leisti „Naujienomis", kuriam laikui įtraukė juos į veiklą. Bet didmiestyje siaučiant nedarbui, skurdui, kur kas svarbiau buvo susirasti pragyvenimo šaltinį. Pramokęs anglų kalbos, susipažinęs su miesto transportu ir labai komplikuota padėtimi darbo rinkoje, Kazys ima platinti Kunigų sąjungos leidžiamą savaitraštį „Draugas" (redagavo kun. Fabijonas Kemėšis) ir knygeles. Būdamas knygnešiu susipažino su kunigais marijonais Feliksu Kudirka ir Julijonu Kazaku, kurie 1913 m. įsikūrė Čikagoje ir perėmė tvarkyti Šv. Mykolo parapiją. Kun. F. Kudirka buvo įsigijęs mažą rankinę spaustuvėlę ir parapijos rūsyje ruošėsi spausdinti religinio turinio dvisavaitinį laikraštėlį „Tikyba ir dora". F. Kudirkos pakviestas K. Pakštas pramoko rinkti raides, tapo spaustuvės darbininku, administratoriumi ir redakcijos nariu. 1914 m. spalio 1 d. pasirodžiusiame pirmajame numeryje *K. Giedručio* slapyvardžiu pasirašytame straipsnelyje „Pažinkime tikėjimą" Kazys suformulavo tokius leidinio uždavinius: „Jame kiekvienas katalikas ras nurodymą, į ką jis turi tikėti ir kaip turi tikėti, ras taipogi, kaip sulig tikėjimo gyventi. O ne katalikas tą laikraštį skaitydamas geriau supras katalikybę ir teisingiau ims manyti apie ją."[56] Nuo pirmojo numerio K. Pakštas ėmė skelbti tikybinio pobūdžio knygelių vertimus: vieną – iš vokiečių kalbos, kitą – iš rusų (G. Petrovo)[57].

Iki K. Pakštui atvykstant į JAV, 1913 m. rudenį buvo įkurta katalikiškojo jaunimo Lietuvos vyčių organizacija, turėjusi rūpintis auklėjimu tautine dvasia, kultūrinių poreikių tenkinimu. 1914 m. pavasarį kun. Fabijono Kemėšio paakintas K. Pakštas drauge su Antanu Bacevičiumi ir kitais Šv. Mykolo parapijoje įsteigė Vyčių kuopą. Buvo išrinktas jos sekretoriumi, vakariniuose kursuose suaugusiuosius mokė skaityti ir rašyti. Vyčių 5-ajai kuopai jis atstovavo Montelo (Montello) įvykusiame II seime, kuriame dalyvavo svečių iš Europos. Vyčių III seimui (Čikaga, 1915 m. liepos 1–2 d.) nutarus leisti žurnalą „Vytis", jo redaktoriais išrinkti Aleksandras Račkus, Anicetas Linkus, Leonardas Šimutis ir K. Pakštas. A. Linkui išvykus studijuoti į kitą miestą, likusieji trys jaunuoliai turėjo organizuoti vyčiams žurnalą, sugebėti kartu ir

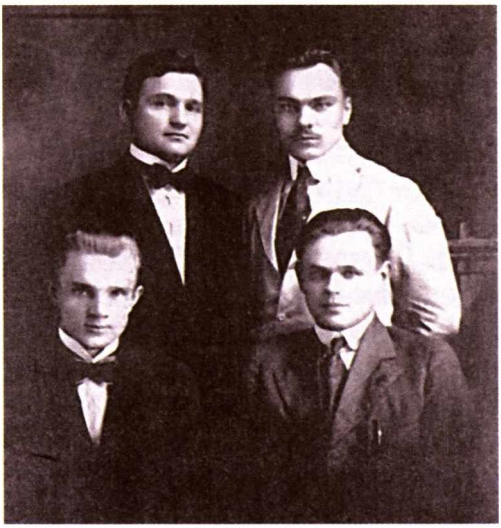

✦ K. Pakštas (stovi dešinėje) su bendraminčiais. Sėdi iš kairės: L. Šimutis, A. Račkus, stovi J. Kaupas. Klivlendas.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*: tarp vizijų ir realybės, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, įklija, p. II.

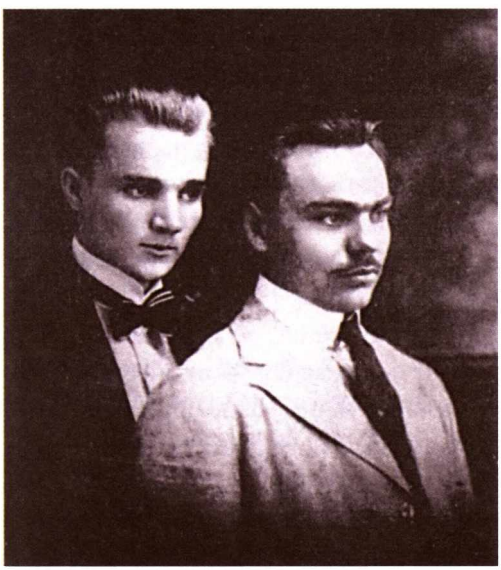

✦ L. Šimutis ir K. Pakštas Čikagoje 1915 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 49.

vieningai dirbti, susirasti nors trupučiuką pinigų redakcijai ir administracijai įrengti. Visų pirma reikėjo nuspręsti, kuriame mieste – Bostone ar Čikagoje – geriau įsikurti. A. Račkus, ketinęs studijuoti Bostono universiteto kolegijoje, laiškais visus ragino keltis į šį miestą. K. Pakšto pateikti argumentai, kad Čikagoje veikiančios 10 vyčių kuopų svariausiai parems leidinį, kad jis jau

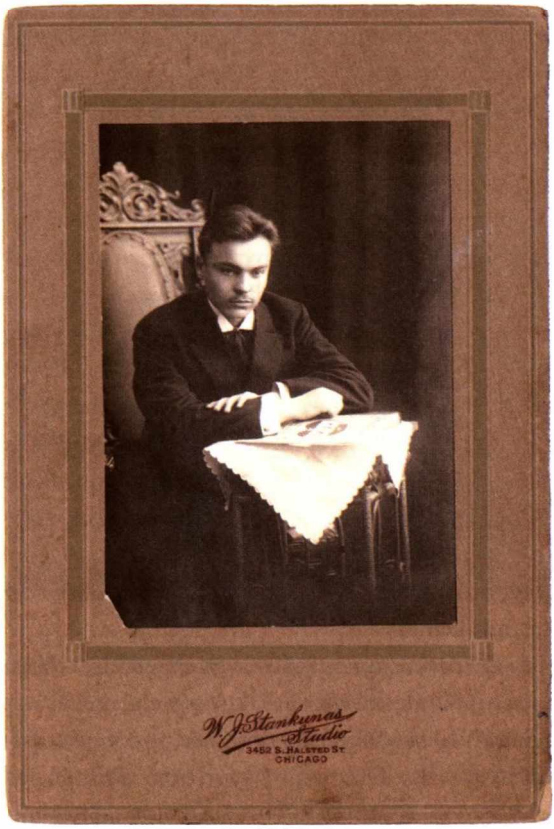

✦ K. Pakštas pirmaisiais gyvenimo JAV metais. Čikaga.
W. J. Stankūno nuotrauka.
VUB RS, f. 296–85.

įstojo į Čikagos universitetą ir galų gale – Bostonan važiuoti neturįs pinigų, apsisprendimą nulėmė Čikagos naudai.

Žurnalas „Vytis“ pasirodė 1915 m. spalio 21 dieną. Redaktoriai A. Račkus ir K. Pakštas, administratorius L. Šimutis dirbo sutartinai, dėl didžiulio atsidavimo, energijos bei savo išvaizdos gavo pravardes: Račkus – Vytauto, Pakštas – storo Kęstučio, Šimutis – ilgo Leonardo[58]. Kas antrą savaitę leidžiamame žurnale K. Pakštas savo pavarde ir slapyvardžiais *K. Giedrutis*, *Giedrutis*, *K. P.* skelbė straipsnelius, žadinančius lietuvių jaunimo tautinius jausmus, skatinančius šviestis, lavintis, pamiršti blogus įpročius. Dainavo Aleksandro Aleksio (Aleksandravičiaus) vadovaujamame Vyčių chore, prieš koncertus, spektaklius („Degtinė“, „Už Tėvynę“) kalbėdavo apie lietuvių liaudies dainas, pasakas, steigė bibliotekėles, vakarinius lituanistinius kursus ir jiems vadovavo. 1916 m. vasarą važinėdamas po didesnes JAV lietuvių santalkas, vadintas

kolonijomis, K. Pakštas domėjosi išeivijos nuotaikomis, ypač jaunimo veikla, ragino aukoti lietuviškiesiems reikalams, „Vyčiui". Gruodį vykęs Čikagos apskrities vyčių suvažiavimas K. Pakštą – jau pagarsėjusį oratorių, organizatorių, agitatorių – įpareigojo „padaryti „maršrutą" per apskrities kuopas", aiškinti sumanymo dažniau leisti lietuviško jaunimo žurnalą svarbą[59].

1917 m. liepos 23–25 d. Brukline vykęs Lietuvos vyčių V seimas (dalyvavo 95 delegatai, atstovavę 100 kuopų ir 3311 narių) buvo karštas ir triukšmingas. Nutarė leisti dvisavaitinį „Vytį", svarstė lietuvių kolegijos, milicijos ir kitus klausimus. Aptariant Vyčių organizacijos santykius su dvasininkais, „kilo daug ginčų, nemeilių apsikaltinimų"[60]. Po seimo patriotiškai nusiteikę pasauliečiai organizacijos vadovai K. Pakštas, L. Šimutis, Juozas Karosas, Julius Kaupas ir kiti, remdamiesi kai kurių JAV organizacijų pavyzdžiu, įsteigė neviešą Vyčių Romuvos ordiną, kurio tikslas – sustiprinti pasauliečių įtaką vyčiams, diegti mintį, jog mokslo, žinių, patirties įgiję išeivijos jaunuoliai būtų tautiškai susipratę katalikai, pasibaigus karui grįžtų į nepriklausomą Lietuvą.

Aktyvi veikla jaunimo organizacijose tebuvo takelis, turėjęs Kazį ir jo bendraminčius atvesti į platesnius kelius.

Tarp tuzino ambicingiausiųjų, troškusių tapti tikrais inteligentais, ryškiai pastebimas K. Pakštas, kelis kartus bandęs rašyti eiles, kurių, deja, niekas nespausdino. Gerokai sėkmingiau tikėjosi pasireikšti studijose, į jas buvo „įsispoksojęs" nuo pat atvykimo į Ameriką. Dėl 1915 m. pradžioje užklupusios ligos menkai atlyginamą darbą tėvų marijonų spaustuvėje apleido. Labai taupiai naudojamas honoraras už dvi išverstas knygeles leido įstoti į netoli nuo Čikagos, Indianos valstijoje veikiančio Valparaiso (Valpareizo) universiteto parengiamąjį skyrių. Šį seną, 1859 m. įsteigtą kaip metodistų Vyrų ir moterų kolegiją, uždarytą ir 1873 m. vėl atkurtą, nepirmaeilį universitetą, buvo pamėgę Lietuvos išeiviai. 1908–1909 m. ketvirtadalis šio universiteto studentų buvo lietuviai, o 1905 –1925 m. jų čia mokėsi 1000[61]. Į Valparaiso universitetą juos traukė palyginti nebrangus mokestis už mokslą ir suteikiama galimybė siekti dar aukštesnio išsilavinimo. Pavasarį sėkmingai išlaikęs egzaminus, Kazimieras gavo mokslo baigimo pažymėjimą, liudijantį, kad yra baigęs gimnaziją ir turi teisę stoti į universitetą. Likęs tik su vienu doleriu kišenėje, Kazys parsisamdė dirbti kukurūzų fermoje. Nuo saulės patekėjimo iki pat laidos dirbo pačius įvairiausius ir sunkiausius fizinius darbus. Vėl sukaupęs šiek tiek pinigų, 1915 m. rudenį įstojo į privatų jėzuitų Ignaco Lojolos (Ignatius Loyola) universitetą Čikagoje. Kunigo F. Kemėšio skatinamas tapti politiku, sužavėtas Rusijos Dūmos nario biržiečio Martyno Yčo veiklos (net užsiaugino tokius pat kaip jo ūsus), pasirinko Sociologijos fakultetą. Gyveno su stu-

✦ K. Pakštas (antroje eilėje pirmas iš kairės) tarp Vyčių antrojo seimo (Montelo, 1914 m.) dalyvių. Pirmoje eilėje: trečias iš kairės A. Aleksis (Aleksandravičius), ketvirtas – Mykolas Norkūnas, penktas – kun. F. Kemėšis. Trečioje eilėje antras iš kairės A. Račkus, ketvirtas – Jonas Navickas.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 24 ir 25.

dijų bičiuliu L. Šimučiu: abu badmiriavo, turėjo tik vienas nelopytas kelnes, tad į paskaitas eidavo pakaitomis. O kai per stebuklą sutaupė kalėdinei žąsiai, virė ją naktipuodyje[62]. I. Lojolos universitetą Kazys su pertraukomis lankė iki 1917 metų. Įgytos žinios stiprino K. Pakšto pasaulėžiūros nuostatas, išryškėjusias dirbant lietuviškosios veiklos baruose, ir jis visam gyvenimui susiejo jas su krikščioniškąja pakraipa, galutinai atsižadėjo „lietuviško ar kitokio karaliaus ir socializmo“[63]. Dvasiškai, politiškai sparčiai brendusio K. Pakšto energija, gabumai ir žinios įgijo didžiulę vertę lietuvių išeivijai, su nerimu ir viltimi sekusiai įvykių raidą Senajame kontinente.

1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas, pavergtosioms Europos tautoms sužadinęs viltį atgauti nepriklausomybę. Nepavykus sutelkti visus tautiečius Lietuvos laisvės siekiams įgyvendinti, katalikai Čikagoje sušaukė Lietuvių politinį seimą (Čikaga, 1914 m. rugsėjo 21–22 d.), kuris priėmė re-

✦ 28-asis JAV prezidentas Tomas Vudro Vilsonas (Thomas Woodrow Wilson). 1919 m. Harriso (Harris) ir Juing (Ewing) nuotrauka. Prieiga: https://en.wikipedia.org/wiki/Woodrow_Wilson

zoliuciją, reikalaujančią Lietuvai plačių laisvių, Šv. Kazimiero dieną (kovo 4 d.) paskelbė tautine švente. Nuspręsta sudaryti Lietuvių tautos tarybą* bei Tautos fondą. Seime K. Pakštui dar labai jaunam teko kuklus vaidmuo – būti Seimo maršalka, t. y. tvarkdariu ir balsų skaičiuotoju. Tačiau jaunystė nesutrukdė Kaziui tapti Tautos fondo, kaupiančio lėšas nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti bei Lietuvos nepriklausomybei atgauti, valdybos nariu ir iždo globėju (1914–1916). Dėl srovių nesantaikos 1914–1915 m. JAV pavyko įsteigti tik 40 Tautos fondo skyrių. Lietuviškajai labdarai Amerikoje didelę įtaką turėjo prezidento T. V. Vilsono leidimas 1916 m. lapkričio 1 d. paskelbti lietuvių diena. O tai padėjo sutelkti visų srovių Amerikos lietuvius. 1916 m. rugpjūčio 17 d. Vilksberio (Wilkes-Barre) miestelyje įvyko įvairių pažiūrų lietuvių visuomenininkų suvažiavimas. Jame K. Pakštas atstovavo Lietuvių Romos katalikų spaudos draugijai. Suvažiavime sudarytas Amerikos lietuvių Centrinis komitetas, daugelyje miestų atsirado mišrūs komitetai, kurie rinko aukas, į gatves pasipylė rinkėjai su lietuviškomis tautinėmis vėliavėlėmis. Tądien visoje Amerikoje Lietuvai buvo surinkta apie 200 tūkst. dolerių, o vėliau, iš visur suplaukus aukoms, susidarė 300 tūkst. dolerių suma, ją tvarkė Amerikos Raudonasis Kryžius[64].

* Nuo 1916 09 22 vadinta Amerikos lietuvių taryba.

Norėdamas suaktyvinti Tautos fondo veiklą, valdybos pirmininkas kun. Jonas Jaronimas Jakaitis, pastebėjęs neeilinius K. Pakšto gabumus, pasiūlė jam tapti „generaliniu sekretoriumi ir propagandos vedėju". Paakintas didžiulio pasitikėjimo, Kazys persikėlė į Brukliną (iš čia buvo daug patogiau susisiekti su Vorčesteryje (Worcester) klebonavusiu kun. J. J. Jakaičiu), ėmėsi audringos veiklos, pareikalavusios nemažų fizinių bei dvasinių pastangų. „Aukos rinkti buvo labai sunku, – rašė neretai „propagandos ministru" vadintas K. Pakštas, – nes didelės darbininkų masės vis dėlto dar nebuvo tautinio susipratimo aukštumoj, o jų skepticizmas buvo galingas. Žymi dalis kunigijos pasižymėjo dideliu dosnumu. Tačiau masei skatinti reikėjo daugelio karštų prakalbų ir straipsnelių, kad būtų galima šį tą surinkti"[65]. Ugningas kalbėtojas lankė įvairias didesniąsias lietuvių susitelkimo vietas, vadinamas kolonijas, du tris kartus per savaitę kalbėdavo bažnyčiose, mokyklose, smuklėse, kėlė Lietuvos laisvinimo reikalą, ragino remti lėšomis. Per metus pasakydavo po 100–150 kalbų. Parašė nemaža straipsnelių, iškilmingų pasižadėjimų lapelių nuolatiniams aukotojams, paskelbė raginančių šūkių: „Taupyk, bet Lietuvai kišenės neuždaryk", „Tautai pasišvęsti – piliečio dorybė", „Skink Lietuvai liuosybės kelią", „Mūsų aukos ir pasišventimas – tai balzamas ant Lietuvos žaizdų", „Patriotizmas – krikščionio priedermė ir dorybė" ir kt. Įprotis ir gebėjimas formuluoti lakoniškus, to laiko uždavinius atitinkančius šūkius – išskirtinis K. Pakšto asmenybės bruožas – ypač išryškėjo Lietuvoje nepriklausomybės metais.

Jautriu žodžiu K. Pakštas žadino JAV lietuvių tautinius jausmus, pasiryžimą aukoti vargstantiems tautiečiams, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalams. 1918 m. pavasarį Tautos fondas jau turėjo 107 skyrius, apie 11 tūkstančių žmonių, kurie buvo įsipareigoję kasmet aukoti ne mažiau kaip 1 dolerį, 3000 – kas mėnesį po 25 centus ir daugiau[66]. Propaguodamas Tautos fondą, K. Pakštas ypač rūpinosi, kad jo lėšos būtų naudojamos skaidriai.

Nuolat skelbė aukotojų sąrašus, ataskaitas apie sukauptas ir panaudotas lėšas. Pats vien tik po 1917 m. gruodį pasakytų kalbų surinko 869 dolerius[67].

1916 m. pabaigoje Tautos fondas turėjo 50 skyrių, o 1918 m. pabaigoje – 150. J. J. Bielskis, drauge su V. Bartuška važinėjęs po lietuviškąsias kolonijas rinkti aukų, rašo, jog šiai labdaros organizacijai „tuo laiku energingai sekretoriavo veiklus ir sumanus Kazys Pakštas (dabar profesorius): jo rūpesčiu buvo suorganizuota arti 200 skyrių"[68]. Prasidėjus Nepriklausomybės karams ir kilus minčiai sukurti Amerikos lietuvių brigadą, Lietuvos karinė misija JAV sudarė brigados štabą ir kvietė Amerikoje gyvenančius vyrus stoti ginti Tėvynės. K. Pakštas buvo tarp pirmųjų JAV lietuvių, 1918 m. vasarį aukojusių

✦ Niujorko Fordhamo universitetas.
Prieiga: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fordham_University_Keating_Hall_cropped.jpg

Amerikos lietuvių karinei brigadai[69]. Tačiau įgyvendinti šį patriotinį sumanymą nepavyko.

K. Pakšto, nuo 1918 m. generalinio sekretoriaus pareigas perėmusio L. Šimučio ir kitų katalikų veikėjų atsakingai kreipiama Tautos fondo veikla tapo didžiausia lietuvių tautos istorijoje privačia labdaros iniciatyva, svarbia patriotinio ugdymo, tautinio susitelkimo mokykla. Iki 1922 m. rugsėjo svarbiems lietuviškiems reikalams buvo surinkta per 590 tūkst. dolerių[70].

Darbuodamasis Tautos fonde, K. Pakštas prisidėjo ir prie kunigų F. Kemėšio bei Antano Staniukyno 1914 m. įsteigtos Lietuvių Romos katalikų labdaros sąjungos veiklos globojant, šelpiant našlaičius, ligonius, senelius, vargšus.

Intensyviai dirbdamas, Kazys neapleidžia studijų. 1917 m. rudenį persikelia į Niujorko Fordhamo universitetą. 1841 m. šiauriausiame ir viename skurdžiausiu bei pavojingiausiu laikomame Bronkso (Bronx) rajone Niujorko vyskupas Džonas Hjuzas (John Hughes) įsteigė Šv. Jono kolegiją. Po kurio laiko ją pertvarkė į universitetą ir perdavė globoti jėzuitams. K. Pakštas Fordhamo universiteto Sociologijos fakulteto vakariniame skyriuje klausė sociologijos, socialinių reformų bei kai kurių filosofijos ir ekonomikos kur-

sų. Tačiau iš kun. V. Bartuškai į Šveicariją rašyto laiško (1917 m. lapkričio 22 d.) matyti didžiulis Kazio troškimas studijas tęsti Europoje. „Gegužės mėn., 1918 m., – rašė jis, – tikiuos užbaigti sociologijos kursą Fordham'o universitete (New York) ir gauti šiokį tokį diplomą (ne laipsnį). Turiu intenciją toliau tą mokslą (arba gimininga jam šaką) tęsti kuriame nors Šveicarijos universitetų. Bet dar nežinau, ar pavyks iš Amerikos išvažiuoti. Mat buvau pas rusų konsulą Niujorke, ir tas atsisakė išduoti man pasportą ar liudijimą, su kuriuo be trukdymų galėčiau pasiekti Šveicariją. Jis patarė kreiptis į ambasadorių Vašingtone. Mat aš neturiu užsienio pasporto, o tik paprastą, iš metų išėjusį, ir keletą kitokių dokumentų su mano pavarde ir valdžios (Rusijos) antspaudomis, nors politiškai (be kariuomenės neatbuvimo) nesu prasikaltęs“[71]. Adresato prašoma pranešti apie studentų pragyvenimo Šveicarijoje sąlygas, apie patogesnius, saugesnius kelius per vandenyną. Vildamasis toliau studijuoti Europoje, K. Pakštas 1918 m. gegužę baigė studijas Fordhamo universitete ir pagaliau įgijo pirmąjį savo gyvenime aukštojo mokslo diplomą.

Diplomatinė misija Europoje

Iš katalikiškų organizacijų atstovų sudaryta Lietuvių tautos taryba, iš pradžių reikalavusi Lietuvai autonomijos ir visų jos žemių sujungimo, vėliau nusistatė siekti nepriklausomybės. K. Pakštas dalyvavo 1917 m. sausio 10–11 d. Pitsburge (Pittsburgh) sušauktame katalikų veikėjų suvažiavime, kuris septynių katalikiškų organizacijų vardu paskelbė Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją[72]. Per atstovus kun. Joną Žilių-Jonylą ir dr. J. J. Bielskį deklaracija buvo įteikta JAV prezidentui T. V. Vilsonui bei Europos valstybių ambasadoriams. „Po metų tai padarė Lietuvos Taryba Vilniuje, – rašė K. Pakštas savo atsiminimuose. – Tai rodo, kad visuose žemės kampeliuose lietuvių tautos dalys nujautė epochos svarbumą ir pajuto savo jėgas ir pribrendimą atstatyti senąją garsios praeities valstybę. Sausi ir trumpi šių dviejų tarybų nutarimai turėjo magnetinės galios visai lietuvių tautai...“[73]

JAV prezidento T. V. Vilsono garsiosios 14 punktų deklaracijos paskelbimas (1918 m. sausio 8 d.) bei Vasario 16-osios aktas Lietuvoje sutelkė Amerikos lietuvius. JAV Kongreso deklaracijos šerdį sudarė tautų – didelių ir mažų – apsisprendimo teisė. Tačiau išskyrus Suomijos ir Lenkijos nepriklausomybę, JAV prezidentas visai neminėjo kitų tautų, kurios taip pat troško būti nepriklausomos. T. V. Vilsono 14 punktų deklaracijos sujaudinti JAV lietuviai nutarė sušaukti Visuotinį lietuvių seimą. Socialistams delsiant ir trukdant, katalikai ir tautininkai sudarė rengimo komisiją (po 5 atstovus iš abiejų srovių) bei komisiją parengti rezoliucijas. Į abi komisijas pateko K. Pakštas[74]. 1918 m. kovo 13–14 d. Niujorke įvykęs Didysis (Visuotinis) lietuvių seimas, kuriame dalyvavo arti 2000 atstovų, sukūrė bendrą dviejų srovių Vykdomąjį komitetą, formaliai suvienijusį dešiniąsias jėgas, paskelbė rezoliucijas. Svarbiausia rezoliucija – Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas, pabrėžiant nepriklausomos, demokratiškai tvarkomos respublikos siekį. Lietuvos nepriklausomybę turėjo laiduoti Taikos kongresas, sušauktas dalyvaujant ir Lietuvos atstovams. Tai buvo svari JAV lietuvių parama Vilniuje 1918 m. vasario 16 d. paskelbtam Lietuvos Nepriklausomybės Aktui. Seimas pasmerkė vokiečių imperializmą, nuo kurio kenčia Lietuva, JAV prezidento T. V. Vilsono prašė paramos lietuvių tautai atgauti visišką laisvę[75]. Kai balandžio 6 d. JAV Kongresas paskelbė karą Vokietijai, ALT kreipėsi į Valstybės departamentą, prašydama pripažinti Lietuvos nepriklau-

somybę, kad būtų taikiai sustabdytas svetimų jėgų kišimasis į politinius Lietuvos reikalus. Bekompromisiam Lietuvos nepriklausomybės siekiui sustiprinti, JAV vyriausybės garantijoms gauti Detroito (Detroit) teisės kolegijos absolventas advokatas Balys Mastauskas išsirūpino, kad Amerikos lietuvių delegaciją priimtų JAV prezidentas T. V. Vilsonas. Tai įvyko 1918 m. gegužės 3 dieną. Tarp dvidešimties delegacijos narių buvo ir K. Pakštas. „Šimutis ir aš buvom jauniausi tos delegacijos nariai, – vėliau prisiminė Kazys. – Ir suprantama, kad šie aukštose sferose dar nebuvę 24–25 metų delegatai buvo labiausiai susijaudinę: kaip čia dabar elgtis žymiausioje pasaulio prezidentūroje, kaip apsirengti, ką atsakyti, jei dideli ponai prakalbintų... Daug minčių tuomet prabėgo per jaunus smilkinius. Bet geriausia buvo, kad man nereikėjo kalbėti... Vienas už visus „litaniją" atskaitė"[76]. Iš anksto parengtą memorandumą perskaitė kun. J. J. Jakaitis. Primindamas, jog „per amžius Lietuva troško būti neprigulminga", bet „per amžius ji buvo malama tarp dviejų girnų – Rusijos ir Vokietijos", jis prašė savo kraštui to, kas Lenkijai pažadėta, – nepriklausomybės[77]. Prezidentas šešių minučių kalboje parodė delegacijai daug palankumo, tačiau nieko nepažadėjo. Oficialiai buvo paskelbta, jog T. V. Vilsonas įspėjęs lietuvių delegaciją, „kad jos norų įvykdymas priklausys nuo sąjungininkų pergalės ir kad turės būti atsižvelgta į tautos praeitį ir susidariusias lemiamas aplinkybes"[78]. Amerikiečiai lietuviams davė suprasti, jog JAV palankumo sulauks tik tada, kai pati tauta atsikratys vokiečių įtakos, provokišką krašto Tarybą pakeis sąjungininkams palankia[79]. Visiškai suprantamas K. Pakšto nepasitenkinimas 1937 m. pabaigoje pasirodžiusioje „Lietuvos istorijoje" (red. Adolfas Šapoka) radus parašyta, kad prezidentas T. V. Vilsonas lietuvių delegacijai tada pažadėjęs paremti Lietuvos nepriklausomybę (p. 656). „Buvęs toje delegacijoje, – teigė K. Pakštas knygos recenzijoje, – tokio pažado iš prez. Vilsono negirdėjau: jis pažadėjo tik geriau susipažinti su Lietuvos klausimu ir pareiškė lietuviams kai kurių simpatijų"[80].

Po delegacijos apsilankymo Amerikos prezidentas, politikos klausimus linkęs spręsti remdamasis tikrais mokslo duomenimis, savo paskirtai trijų mokslininkų komisijai pavedė iš pagrindų išstudijuoti Lietuvos nepriklausomybės bei jos ribų klausimus ir pateikti rekomendacijas Amerikos delegacijai taikos derybose. Lietuvos komisijos pirmininku buvo paskirtas Harvardo universiteto Rytų Europos profesorius Frankas Alfredas Golderis (Frank Alfred Golder). K. Pakštas 1918 m. vasarą porą kartų važiavo į Harvardą, kur ekspertas nuo 1918 m. vėlyvo pavasario rinko istorinę medžiagą Lietuvos klausimu. „Lietuvos klausimais man teko pas jį pamatyti tiek daug medžiagos, kiek niekur tais laikais nebuvau matęs", – prisiminė K. Pakštas[81]. Kambaryje tilpo knygos, Lietuvos žemėlapiai, atsišaukimai, laiškai, lietuvių

spauda, valstybės vyrų net slapčiausių pasikalbėjimų mintys, nutarimai, referatai, įvairios iškarpos, vertimai ir kt. Kruopščiai surinkta visa, kas bent vienu žodžiu lietė Lietuvą[82]. 1918 m. rugpjūčio pabaigoje ruošdamasis vykti į Šveicariją, Kazys panūdo paskutinį kartą pasimatyti su prof. Golderiu ir paklausti jo labai svarbios nuomonės dėl Lietuvos ribų. Į K. Pakšto klausimą profesorius atsakęs: „Galite reikalauti kuo daugiausia, bet turite tvirtais faktais įrodyti, kas jums neabejotinai priklauso." F. A. Golderis, panašiai kaip ir lietuvių diplomatas istorikas Petras Klimas bei dr. Vilius Gaigalaitis, lietuvių etnografine riba rytuose ir pietuose laikė katalikybės persvaros ribą: kur gyventojų dauguma yra katalikai, tie valsčiai skirtini prie Lietuvos, kur dauguma stačiatikiai, – prie Gudijos. Pasak K. Pakšto, nešališko ir labai rimto autoriteto pasiūlytas kriterijus lietuvius patenkino. Lietuvių skaičius jo nusakytoje teritorijoje turėjo būti apie 5 mln., o priskaičiuojant ir ne mažiau kaip 6 mln.[83] Laikantis šių principų, Lietuvos ribos galėjo būti platesnės, negu jos buvo nustatytos Maskvos sutartimi 1920 metais. Lietuvos ribas JAV ekspertas pastūmėjo gana toli į rytus, o tai, K. Pakšto nuomone, rodė siekimą įtikti Lietuvos vakariniams kaimynams. Kadangi JAV vyriausybė Lietuvos klausimą siejo su Lietuvos ir Lenkijos santykiais, neatmestina prielaida, kad JAV ekspertai ruošė Lietuvos teritoriją konfederacijai su Lenkija[84]. Prof. F. A. Golderis dėl tam tikrų priežasčių netapo Versalio derybų ekspertu, kaip tikėjosi lietuviai, o jo etnografinis pradas buvo pakeistas ekonominiu ir politiniu.

Aptariamuoju laikotarpiu K. Pakštas pritarė Vyčių seimo, vykusio 1918 m. rugpjūčio 27–29 d., nutarimui kurti lietuvių kilmės Amerikos kareivių legionus ir ginklu išstumti iš Lietuvos vokiečius ir bolševikus, neįsileisti lenkų[85]. Savanorių būta gana daug, bet dėl tarptautinių keblumų jie į Lietuvą nebuvo išsiųsti.

Amerikos lietuvių veikėjų suvažiavimas Vašingtone (1918 04 30–05 03) nutarė pasiųsti į Šveicariją delegatus, kurie proantantiška orientacija paveiktų Lietuvos krašto tarybos atstovus. Per lietuviams palankų JAV Visuomenės informavimo komiteto vadovą Džordžą Kreelį (George Creel) bandyta gauti T. V. Vilsono laišką, garantuojantį, jog ir Lietuvos atžvilgiu Taikos konferencijoje bus laikomasi tautų apsisprendimo teisės, tačiau nepavyko. Delegacijos (vėliau ji buvo pavadinta misija), kuri turėjo perspėti Lietuvos veikėjus nedaryti klaidos kviečiant karaliumi Viurtembergo hercogą Vilhelmą Karlą fon Urachą (Wilhelm Karl von Urach) ir dedant vilčių į Vokietiją, vadovu buvo išrinktas prityręs advokatas Balys Mastauskas, jo padėjėju – apsiskaitęs ir inteligentiškas kun. Juozas Dabužis (Dabužinskis), kilęs iš Lietuvos bajorų, sekretoriumi – Kazimieras Pakštas. Atsirado balsų, nepatenkintų, kad vos 25 metų vaikinas, nė penkerių metų nepagyvenęs Amerikoje, įtraukiamas į tokią atsakingą dele-

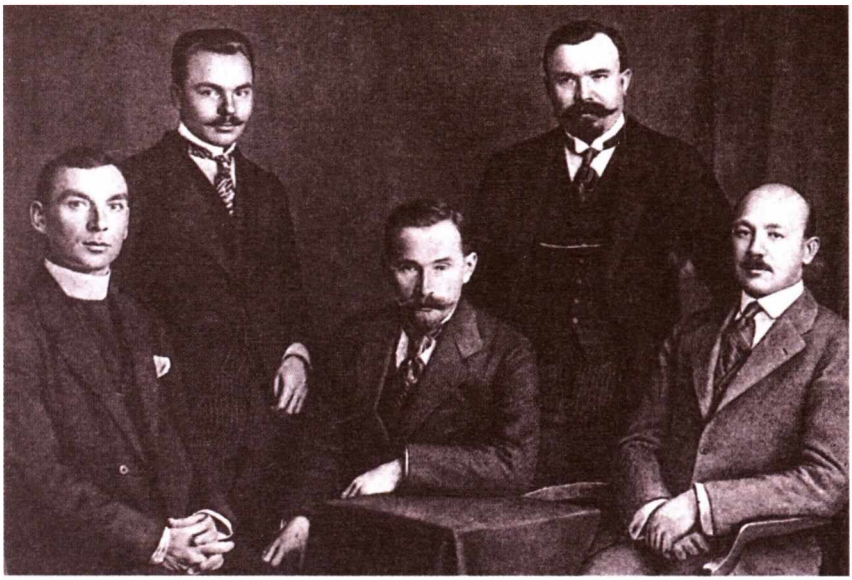

✦ 1918 m. rudenį Lozanoje vykusios konferencijos dalyvių grupė. Iš kairės: kun. J. Dabužis (Dabužinskis), K. Pakštas, A. Smetona, M. Yčas ir B. Mastauskas. Iš *Lietuvos albumas*, p. 134.

gaciją. Kariško amžiaus Rusijos imperijos piliečiui K. Pakštui Rusijos konsulas Niujorke ilgai nesutiko išduoti paso. Pagaliau 1918 m. rugpjūčio 14 d. delegacija išplaukė į Prancūzijos pietvakarinėje dalyje esanti Bordo (Bordeaux) uostą. Dėl karo aplinkybių plaukta lėtai ir atsargiai, todėl delegacija tik rugsėjo pradžioje pasiekė tuometinį lietuvių politinį centrą Lozaną, kur *Avenue des Toises* 8 veikė J. Gabrio-Paršaičio įsteigtas Lietuvių informacijos biuras. Apsigyveno *Hotel Cecil*, o netrukus prasidėjo Lietuvos ir Šveicarijos lietuvių tarybų konferencija. Pavėluotai, tik rugsėjo 12 d. atvykusius Amerikos lietuvių atstovus trumpomis kalbomis pasveikino Konstantinas Olšauskas, Antanas Smetona, V. Bartuška, Antanas Steponaitis. Į kalbas atsakęs K. Pakštas supažindino delegatus su JAV lietuvių veikla, srovių interesais, pranešė lietuvių seimo Niujorke sprendimus dėl Lietuvos nepriklausomybės ir kitais klausimais[86]. Lietuvos Valstybės Tarybos (LVT) atstovai, geriau suprasdami sudėtingas Lietuvos sąlygas, buvo linkę eiti į kompromisus, laviruoti tarp dviejų stovyklų. Amerikos lietuvių pasiuntiniai juos įtikinėjo, kad vokiečiai bus visiškai sumušti, todėl Lietuvos teritorinės teisės gali būti apgintos tiktai visapusiškai remiant Antantę. „Atsimenu savo

ginčą su kun. dr. Purickiu, – rašė K. Pakštas, – kuris tuo metu bandė mane įtikinti, kad vokiečiai dar galį laimėti ir todėl aš turįs būti atsargesnis savo išsireiškimuose prieš vokiečius, kurių militarizmui, ekspansijai ir net bet kuriai jų įtakai dažnai reikšdavau pasmerkimą ir ragindavau kitus tai daryti: *tvirtai ir atvirai*"[87]. Tarybos atstovai buvo skatinami paskubėti, čekų ir lenkų pavyzdžiu Šveicarijoje arba Amerikoje sudaryti „provizorinę" valdžią, kuri sąjungininkams nebūtų įtartina – provokiška. Amerikos lietuvių delegatams amerikiečių diplomatai davė suprasti, kad tikrumoje Alijantams rūpi atstatymas tik tų valstybių, kurios gali būti naudingos prancūzų amžinoje kovoje prieš Vokietijos imperializmą[88]. LVT'os delegatai buvo įspėti, kad neatsižvelgus į šiuos planus gauti Vilnių ir net pasiekti nepriklausomybę gali būti labai problemiška.

Amerikos lietuvių delegacija, matydama, kad įvairiuose kraštuose nesuderintai veikia lietuvių tarybos, manė būsiant atsargiau lietuvių tautai turėti vieną bendrą tarybą, kuri stengtųsi įgyti Antantės pasitikėjimą. Konferencijai buvo pateikta naujos Tarybos sudėtis (12 žmonių, tarp jų 6 iš Lietuvos, 3 iš Amerikos ir 3 iš kitų šalių), pirmininku numatytas Jonas Basanavičius. Bendrosios tarybos nepavyko sudaryti, nes iš Vilniaus numatyti žmonės nebuvo atsiųsti. Šveicarijos lietuvių tarybai atsisakius duoti 50 000 frankų Lietuvos valstybės tarybai, pastarosios atstovai iš konferencijos pasitraukė. Skubus Lietuvos atstovų išvykimas iš Šveicarijos buvo suprastas kaip nenoras persiorientuoti į Antantę[89]. Pasilikę Berne Amerikos lietuvių misijos nariai posėdžiavo su J. Gabrio-Paršaičio vadovaujama Šveicarijos lietuvių tautine taryba. 1918 m. spalio 9 d. posėdyje buvo nutarta sudaryti Vyriausiąją lietuvių tarybą, kuri turėtų JAV, Antantės pasitikėjimą, galėtų greitai persikelti į Paryžių ir ten plėtoti savo politinę veiklą.

ALT'os delegacija K. Pakštui pavedė parengti atitinkamą dokumentą, kuriame būtų išdėstytas jos požiūris į Lietuvos politinę ateitį. Spalio 25 d. jis buvo įteiktas LVT'os atstovui prof. Augustinui Voldemarui. JAV lietuviai pritarė LVT'os kovai dėl nepriklausomybės, valstybės valdymo formos klausimą paliekant spręsti Steigiamajam Seimui. Patys pasisakė už nepriklausomos valstybės kūrimą „demokratinės respublikos pamatais", reikalavo, kad visi lietuviai, nepaisant luomų, kalbų, lyties ir tikybos skirtumų, turėtų lygias laisvų piliečių teises, ryžtingai protestavo prieš hercogo V. K. fon Uracho pakvietimą Lietuvos karaliumi, reiškė pasiryžimą priešintis bet kokioms konvencijoms su Vokietija[90]. Pasak K. Pakšto, pastarieji teiginiai labai nepatiko A. Voldemarui. Šis dėl jų derėjosi net piktuoju. „Jis argumentavo, kad jie dirba sunkiose ir skirtingose sąlygose, kuriose jie negali su vokiečiais drąsiai kalbėtis, ir kad reikia jiems kai kur nusileisti, kad jų per daug nesupykdytų ir Lietuvos reikalui nepakenktų. Mes gi laikėme save lyg ir karo padėty su Vokietija ir todėl nesutikom jokių nuolaidų padaryti, kurios reikštų neutralumą Lietuvos okupantų politikai"[91].

✦ Juozas Gabrys-Paršaitis. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 153

Amerikos lietuvių delegatai savo veiklą Šveicarijoje derino su JAV diplomatais – klausdavo nuomonės, prašydavo patarimų. JAV atstovas Šveicarijoje tuo metu buvo A. Stovalis (A. Stovall). Lietuvių informuotas apie padėtį krašte, JAV valstybės sekretoriui Robertui Lansingui (Robert Lansing) rašė apie būtinumą atkreipti dėmesį į Vokietijos okupacinę kariuomenę, kuri grobia ne tik maistą, bet ir geležinkelių įrengimus, naikina miškus – vieną iš pagrindinių krašto turto šaltinių[92]. K. Pakštas kas antrą ketvirtadienį matydavosi su pasiuntinybės *charge d'affaires** Hantingtonu Vilsonu (Huntington Wilson), kurį dėl mažo ūgio delegacijos nariai vadino Vilsoniuku. Kartais jį pakeisdavo kiti pasiuntinybės tarnautojai. Apie derybas, Lietuvos, Šveicarijos atstovų pozicijas, politines orientacijas K. Pakštas informuodavo ALT'ą[93]. Misija, šveicarų spaudoje skelbusi sąjungininkams palankias mintis, „slapta galvojo ir su kai kuo tarėsi apie galimybes 1918 m. rudenį pradėti savarankišką ginkluotą pasipriešinimą prieš vokiečių okupaciją dar karui nepasibaigus, – prisiminė K. Pakštas. – O atėjus karo galui buvau kalbinamas tuojau vykti Lietuvon ir organizuoti miliciją"[94].

Paskutinioji lietuvių atstovų konferencija Šveicarijoje buvo nedarni ir nesėkminga. Prasidėjusi A. Voldemaro ir J. Gabrio-Paršaičio ginčais ir konfliktu dėl to, kas turi teisę reprezentuoti tautos suvereniteto siekius, baigėsi savitu A. Voldemaro kerštu J. Gabriui-Paršaičiui. Atvykęs į Berlyną su delegacijos nariais, A. Voldemaras parašė raštą į šveicarų oficiozą „Bund". Negavęs A. Smetonos, M. Yčo ir Juozo Purickio parašų, be jų sutikimo įtraukęs pavardes, Šveicarijos visuomenei ir Vakarų politikams pareiškė, jog J. Gabrys-Paršaitis neturi pasiti-

* Pranc. reikalų patikėtinis.

✦ Kunigo J. Dabužio (Dabužinskio) atvirlaiškio K. Pakštui į Fribūrą aversas.
1918 m. spalio 18 d.

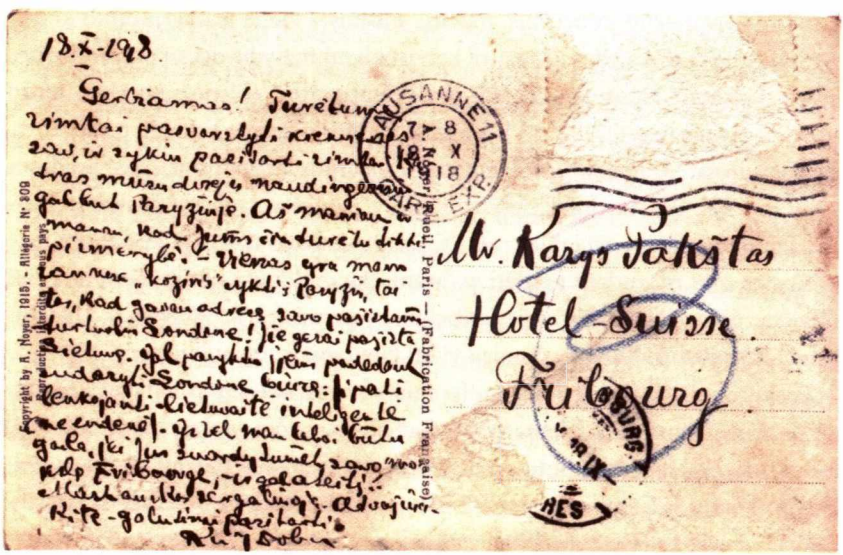

✦ Atvirlaiškio reversas, kuriame svarstoma, kam būtų geriau vykti į Paryžiaus taikos konferenciją.
GKA.

kėjimo Lietuvoje, kad jis buvęs pašalintas iš viso pasaulio lietuvių konferencijos Lozanoje, ir prašė su juo nesitarti. „Perskaitęs tą neteisingą žinią apie J. Gabrio-Paršaičio pašalinimą iš konferencijos, – atsiminimuose rašo V. Bartuška, – aš su Pakštu rektifikavome „Bundė" šmeižtą, pareikšdami, kad Valstybės Taryba gali, jei nori, atimti J. Gabriui-Paršaičiui įgaliojimus, bet negali tai motyvuoti neteisybe"[95]. J. Gabrys-Paršaitis atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje, o tarp jo ir A. Voldemaro kilusi neapykanta 1925 m. baigėsi teismo byla.

1918 m. lapkričio 11 d. Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjusiai Vokietijai Kompjeno (Compiegne) miške sudarius paliaubas su Prancūzija, Didžiąja Britanija, JAV bei kitomis jų sąjungininkėmis, B. Mastauskas tuojau pat išvyko į Paryžių rūpintis, kad Lietuvos delegacija būtų įsileista į Taikos konferenciją. K. Pakštui buvo pavesta nedelsiant vykti į Lietuvą ir skubiai organizuoti miliciją (1918 m. gruodžio 10 d. jis telegrafavo į Ameriką, dėstydamas to reikalo svarbą ir prašydamas darbo pradžiai 20 tūkst. dolerių). Tačiau Vokietijos konsulas Berne (vok. Bern, pranc. Berne) atsisakė duoti vizą vykti į Lietuvą per Vokietiją. K. Pakšto aiškus priešiškumas vokiečių politikai galėjo būti ta priežastis, dėl kurios ir Vokietijos konsulatas Šveicarijoje jam nedavė vizos į ranka pasiekiamą ir išsiilgtą tėvynę.

Nemėgstantis tuščiai leisti laiko jaunuolis įsirašė į studentiškąją lietuvių koloniją Šveicarijoje – Fribūro (pranc. Fribourg, vok. Freiburg) universitetą tobulinti prancūzų kalbos. Čia susipažino su šveicaru Juozu Eretu (Joseph Ehret), kuris, gavęs profesoriaus Gustavo Eduardo Šnuro (Gustav Eduard Schnur) rekomendaciją, dirbo Lietuvių informacijos biure, leido žurnalą „Litauen". Šiuos ir kitus leidinius vokiečių kalba redagavo, J. Eretą lietuvių kalbos mokė, su lietuviais studentais supažindino Klaipėdos krašto jaunasis patriotas Mikelis (Mykolas) Ašmys*. Kazys dažnai susitikdavo su J. Eretu pabendrauti, paplaukioti valtimi, aktualia medžiaga papildė jo rengiamą didžiulį veikalą „Litauen. In Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft" („Lietuva. Praeityje, dabartyje ir ateityje"). Berne 1919 m. pasirodžiusi J. Ereto knyga atskleidė turtingą Lietuvos istoriją, atkaklią jos žmonių kovą dėl laisvės. 1919 m. kovo 25 d. viename Berno kazino 23 metų šveicaras J. Eretas ir 26 metų lietuvis K. Pakštas surengė unikalią bendrą paskaitą „Lietuva – šalis ir žmonės (prieš rusų bolševizmą)". Šveicarijoje gimusi dviejų kilnios

* Mikelis (Mykolas) Ašmys gimė 1891 m. Poviliuose, Šilokarčiamos apskrityje (dabar – Šilutės raj.), studijavo Vokietijos universitetuose. Šveicarijoje gydydamasis nuo džiovos, Fribūro universitete rengė daktaro disertaciją. Mirė 1918 m. gruodžio 1 d. susirgęs Europoje siautėjusiu ispaniškuoju gripu.

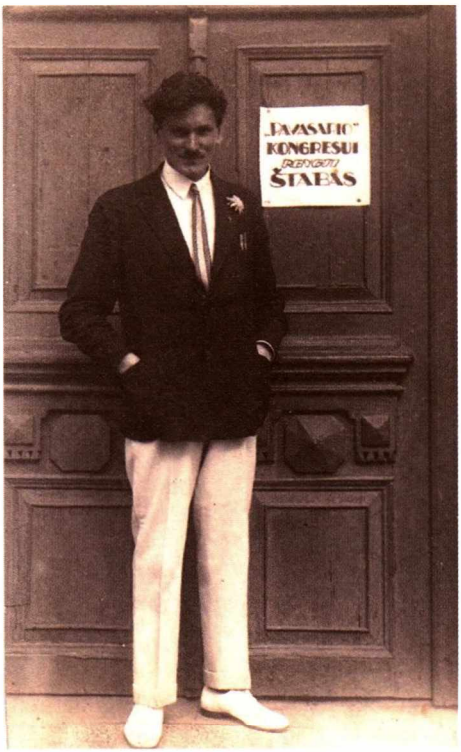

✦ J. Eretas. Kaunas, 1927 m.
Prieiga: https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibit/juozas-eretas/

dvasios vyrų draugystė truko visą gyvenimą. K. Pakšto asmenybė sugestijavo ne tik jo draugą J. Eretą, bet ir jo šeimą, ypač sūnų Juozą. Prisimindamas prieškarinį Kauną, kaip patraukliausią žmogų, kuris lankydavosi pas tėvą, jis minėjo geografijos profesorių, pavadino jį lietuvių Faustu[96].

Apie kitus Kazio darbus ir mintis laukiant progos pabūti Lietuvoje galima spręsti iš laiško A. Račkui. „Apie politiškus dalykus čia nerašysiu, nes jie per platūs ir ilgan laiškan netilptų, – rašė K. Pakštas. – Priminsiu tik, jog dirbu valdiškame spaudos biure ir darbas eina pasėkmingai. Jei esti laiko, tai einu universitetan lekcijų pasiklausyti. Lekcijos prancūzų ir vokiečių kalbomis. Friburgo universitetas gana rimtas. Politikos darbe, žinoma, turiu ir priešų, bet tai niekis“[97]. Manytina, kad čia K. Pakštas užsimena apie tą asmeninių intrigų atmosferą, kurią sukūrė J. Gabrys-Paršaitis, spaudoje pareiškęs, kad J. Dabužis (Dabužinskis) ir K. Pakštas yra netinkami savo svarbiai misijai[98]. Iš aptariamo K. Pakšto gyvenimo tarpsnio yra keletas netiesioginių liudijimų, jog jo yra būta ir Paryžiuje Taikos konferencijos metu.

✦ M. Ašmio laidotuvės Lozanoje 1918 m. gruodžio 4 d. Iš kairės: J. Dabužis (Dabužinskis), daktilografė, I. Tamošaitis, K. Pakštas, neatpažintas asmuo, J. Gabrys-Paršaitis, p-lė Gentizon, J. Eretas, V. Bartuška, neatpažintas asmuo, V. Daumantas, V. Mykolaitis-Putinas, A. Steponaitis.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. III.

K. Pakštui kelią į tėvynę atvėrė žymių Amerikos Raudonojo Kryžiaus atstovių Turcinevič (Turcinewicz) ir kt., vežusių į Lietuvą medikamentus bei sanitarinius reikmenis, delegacija. K. Pakštas buvo į ją įtrauktas kaip palydovas ir vertėjas, tad vokiečiams teko būti atlaidesniems. 1919 m. balandžio 8 d. Kazys jau buvo Kaune, apsigyveno „Metropolyje", o po kelių dienų apsilankė pas ką tik Lietuvos Respublikos pirmuoju prezidentu išrinktą A. Smetoną, pažįstamą iš Lozanos konferencijos dienų. Susitiko ir su Lietuvos socialistų liaudininkų partijos veikėju advokatu Mykolu Sleževičiumi, kuris balandžio 12 d. antrą kartą tapo Lietuvos ministru pirmininku ir organizavo šalies gynybą nuo bolševikų bei lenkų invazijos. Jo pasiteiravęs, kuo galėtų padėti, Kazys gavo pasiūlymą kreiptis į krašto apsaugos ministrą Antaną Merkį. „1919 m. balandžio pradžioje patekau Lietuvon ir prisistačiau karo ministeriui p. Merkiui jo ministerijos tarnybon, – rašė K. Pakštas. – Jis padarė mane karo valdininku, davė kapitono žvaigždutes uniformai pasisiūdinti ir paskyrė ryšiams palaikyti su Amerikos ir Prancūzijos karo misijomis, lydėti jas į frontą ir kitur"[99]. Kaip karo valdininkas ypatingiems reikalams K. Pakštas lankė lietuvių ir bolševikų frontą, gyvai pajuto lietuvių laisvės troškimą, matė tikrų pasiaukojimo pavyzdžių. Pabuvo ir ką tik išvaduotoje savo tėviškėje, kur jau neberado prieš metus į Anapilį iškeliavusio tėvo (motiną buvo palaidojęs dar prieš pabėgdamas į Ameriką). Jo atvykimo nustebintus ir pradžiugintus (nuo pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios

✦ Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Smetona. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 3.

✦ Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto pirmininkas M. Sleževičius. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 50.

✦ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministras A. Merkys. 1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, p. 58.

✦ K. Pakštas (stovi dešinėje) su neatpažintu asmeniu jūreivio uniforma. 1919 m. ruduo. Kopenhaga. Fotoateljė Candil, Frederiksberggade 14. RAA.

apie Kazį nieko nežinota) gimines, pažįstamus, kaimynus apipylė dovanomis, parėmė maistu, vaistais. Kazio – laisvos Lietuvos karininko – pasirodymas Užpaliuose drauge su Vakarų Europos ir Amerikos kariuomenių atstovais „bėrė vilties spindulius į nuskriaustųjų širdis“[100].

Mokantis svetimų kalbų K. Pakštas buvo labai naudingas karinėms misijoms. Prancūzijos karo misijos pirmininkui plk. Konstantinu Rebouliui (Constantin Reboul) pasakojo apie Lietuvos vyčių pasiryžimą lietuvių kilmės JAV kareivių ginklais paremti tautos teises į nepriklausomybę. Matęs sunkias lietuvių savanorių kovas su bolševikais, misijos vadovas parėmė sumanymą, siūlė, kad tiems daliniams Prancūzija duotų ginklų, Amerika – pinigų algoms, o Didžioji Britanija – laivų ginklams pargabenti į Lietuvą. K. Pakšto duomenimis, Britų misijos vadovas Kaune atsakė neigiamai, o Amerikos nusistatymo tuo metu Kazys nežinojo[101].

1918–1919 m. gindamas lietuvių reikalus Europoje K. Pakštas pasižymėjo kaip iškilus visuomenės veikėjas, gabus diplomatas. Valdininko karjera jo neviliojo. Todėl „šioje srity kiek padirbėjęs, – atsiminimuose rašo K. Pakštas, – 1919 m. rudenį rezignavau iš Amer. Liet. Tarybos misijos, kuri jau likvidavosi,

✦ Ona Vasiliūtė.
Vorčesteris, 1921 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*,
p. 49.

nes valstybės aparatas jau buvo sudarytas, o Užsienių Reikalų Ministerija jau sukoncentravo savo rankose visą diplomatinį darbą“[102]. Atsisakęs ryšių karininko tarnybos, bet dar dėvėdamas karišką uniformą, gavęs „Motinėlės“ draugijos stipendiją, K. Pakštas išvyko į Šveicariją. Iš Liepojos uosto, kuris, pagal Versalio taikos sutartį Klaipėdos kraštą laikinai perdavus administruoti Prancūzijai, Lietuvos žmonėms buvo svarbiausi jūros vartai, per Dancigą (vok. Danzig, dabar Gdanskas, lenk. Gdansk) laivu plaukė į Kopenhagą. Troško įgyvendinti savo seną svajonę – pasisemti žinių Alpių šalies aukštosiose mokyklose. Pabendravęs su išsilavinusiais karininkais, diplomatais, valdininkais, jis aiškiai pamatė savo studijų spragas ir nutarė visas anksčiau įgytas žinias sujungti į vieną prasmingą sistemą. Nemažai reikšmės turėjo ir tai, kad studijuoti Šveicarijoje rengėsi ir Kazio įsižiūrėta vorčesterietė Ona Vasiliūtė. Galima tik spėlioti, kaip būtų susiklostęs jo gyvenimas, jeigu krikščionio demokrato Prano Dovydaičio, jį pakeitusio valstiečio liaudininko M. Sleževičiaus vyriausybės būtų atkreipusios dėmesį į K. Pakšto organizacinius ir oratorinius gebėjimus, sociologinį išsilavinimą, patirtį ir pasiūliusios jam reikšmingesnį veiklos barą nepriklausomoje Lietuvoje. Tikėtina, kad Kazio apsisprendimą išvykti iš Lietuvos lėmė ir nusivylimas valdžios žmonėmis – pačiomis sunkiausiomis Lietuvai dienomis, kai ant plauko kabojo valstybės likimas, jie nesugebėjo tramdyti asmeninių ir partinių ambicijų, dažnai kivirčijosi. Pasak J. Ereto, K. Pakštui nutolti nuo politikos „po visų tų Lozanos ir Berno konferencijose patirtų šiurkštumų nebuvo sunku, juolab kad jis naujame kelyje Šalkauskio asmenyje buvo suradęs tikrą dvasios vadą“[103].

Studijos Šveicarijoje, sugrįžimas į JAV

Šveicarijos Fribūro kantone 1889 m. įsteigto pirmojo privataus dvikalbio Fribūro tarptautinio katalikų universiteto, garsėjusio sena biblioteka ir tolerancijos dvasia, įtaką jautė ne tik Šveicarija, bet ir kiti Europos kraštai. Šioje katalikiškoje mokslo, studijų įstaigoje savo vietą rasdavo nemaža vakarinių carinės Rusijos pakraščių gyventojų, tarp jų ir lietuvių. Jie, ypač kunigai, kuriems carinė administracija neleido studijuoti Vakarų Europoje, stodavo be Rusijos imperijos valdžios sutikimo ir ne savo vardais. XIX a. pabaigoje tradicinę lietuvių koloniją sudarę pirmieji studentai (Jurgis Matulevičius-Matulaitis, Pranciškus Bučys, Jonas Totoraitis, Vincentas Vizgirda ir kiti) iš

✦ Fribūro panorama.
© Shutterstock

✦ Stasys Šalkauskis. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 216.

✦ Vincas Mykolaitis-Putinas. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 240.

pradžių bandė surasti bendraminčių tarp ten studijuojančių lenkų, o 1899 m. įkūrė savarankišką „Rūtos" draugiją (ją 1915 m. pavadino „Lithuania"). Į Fribūrą atvykėlių plūstelėjo dėl 1905 metų ir Pirmojo pasaulinio karo įvykių. J. Ereto paskaičiavimu, nuo 1895 m. iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio Fribūro lietuvių kolonijoje būta apie 110 studentų[104]. Laisva universiteto aplinka ugdė kultūrines bei politines lietuvių aspiracijas, nes kai kurie profesoriai gyvai domėjosi studentais lietuviais, padėjo jiems aiškintis politines problemas, formuluoti ideologines nuostatas, mokė telktis ir veikti. Būtent „fribūriečiai" katalikai pasibaigus karui tapo aktyviais naujo socialinio, politinio, akademinio gyvenimo kūrėjais Lietuvoje.

Iš JAV gyvenusių „fribūriečių", „Motinėlės" ir Tautos fondo stipendininkų K. Pakštas daug gera žinojo apie Fribūro universitetą. Pirmą kartą Fribūrą – lietuvių katalikų mokslinių jėgų ugdymo centrą – jis aplankė 1918 m. rugsėjo pabaigoje drauge su kitais Amerikos lietuvių delegacijos nariais. Buvo svarbu išsiaiškinti akademinio jaunimo nuotaikas, požiūrį į Lietuvos ateitį. Delegatai susitiko su kun. Antanu Viskanta, studentais S. Šalkauskiu, Vincu Mykolaičiu-Putinu, Izidoriumi Tamošaičiu ir kitais. Iš visų lietuvių studentų K. Pakštui didžiausią įspūdį padarė S. Šalkauskis, kurį savo ruožtu labai sudomino Kazys. „Turbūt, niekas iš friburgiečių taip ati-

džiai nestebėjo iš užjūrio atvykusį, kaip Šalkauskis, kuris jame galėjo įžiūrėti tikrą „sintezę“ – sintezę tarp lietuviško sodžiaus ir New Yorko Brodway'o“[105]. S. Šalkauskis jau buvo baigęs Maskvos universiteto Teisės fakultetą ir, gelbėdamasis nuo užklupusios džiovos, gyveno Samarkando mieste. Petrograde (dabar – Sankt Peterburgas) karo metais įsikūrusio Lietuvių nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto išrinktas atstovu Vakarų Europoje, per Rusiją, Suomiją, Švediją, Norvegiją, Angliją ir Prancūziją jis 1915 m. pasiekė Šveicariją. Fribūre Stasys įsirašė į universitetą studijuoti filosofijos ir pedagogikos, apie metus atstovavo Lietuvių komitetui, iš kurio pasitraukė dėl Šveicarijos lietuvių politinių grupuočių intrigų. „Pirmą sykį susitikę Fribūre 1918 m. rugsėjo mėn., – atsiminimuose rašė K. Pakštas, – daug pasivaikščiojome jo vaizdingose apylinkėse ir užeidavome į jaukias, nuotaikingos atmosferos kavines. Kalboms temų nepritrūkdavo. Jis ir aš – buvom juk gan dideli kontrastai. Jis dar kupinas įspūdžių iš pasyviosios žmonijos centro – Turkestano, aš gi – iš verdančio katilo, iš New Yorko, kuris tinka laikyti ultra aktyvios civilizacijos centru. Jis buvo labai kultivuotas mistikas, eteriškos sielos žmogus, labai švelnus ir kuklus, susidvasinęs iki savo smegenų gelmės“[106]. Abu jaunuolius jaudino Lietuvos likimo, jos kultūrinio ir politinio gyvenimo klausimai. Ieškodami jų sprendimo būdų ir vėliau jie neretai gvildeno, interpretavo tas pačias idėjas, argumentais ir veikla rėmė, plėtojo vienas kito sumanymus, sudarė įdomų ir Lietuvai reikšmingą „duetą“. Pirmasis bendros abiejų jaunuolių veiklos rezultatas – Romuvos sąjūdis. Iš Amerikos atsivežtąją vyčių Romuvos idėją Kazys išdėstė S. Šalkauskiui. Šis tuoj suprato tokio sąjūdžio reikšmę besikeliančiai tėvynei ir įgimtu jam palinkimu nupiešė pilnutinės lietuvių kultūros vaizdą, kartu nurodydamas kelius į tikslą. Pats įsipareigodamas, jis 1919 m. vasario 2 d. Friburge įkūrė romuviečių kuopelę. Ji turėjo perimti iš Amerikos atėjusią iniciatyvą, praturtinti ją idėjomis iš Friburgo minčių aruodo ir sužadinti čia pačias geriausias Lietuvos katalikų jėgas[107]. S. Šalkauskio vadovaujamai kuopelei gimė mintis leisti romuviečių žurnalą, o pritaikant Didžiosios Britanijos, Amerikos ir Prancūzijos institucijų bei kultūrų sintezę, ugdyti tobulesnį žmogų. „Mums vaizdavosi 1919–1920 m. tokia romuvietiška kolegija Raudondvary pastatyta, – prisiminė K. Pakštas, – kuri kartu būtų pavyzdinė gimnazija ir truputį daugiau“[108]. Joje jaunimas visai gerai išmoktų prancūziškai ir angliškai, verstų į tas kalbas vertingiausius lietuvių autorių kūrinius, gerai pasiruoštų mokytojų darbui, diplomatinėms studijoms, gebėtų perduoti lietuvių civilizacijos laimėjimus į tolimus kraštus, į tarptautinius horizontus[109]. Tik taip Lietuva įveiktų kultūrinę izoliaciją, artimiausių kaimynų dvasinę bei politinę įtaką, suar-

✦ K. Pakštas studijų Fribūre metais. Apie 1921 m. RAA.

tėtų su plačiu Vakarų pasauliu. K. Pakštas ir S. Šalkauskis svajojo padaryti Lietuvą tokią, kuri savo gyvenimu, kūryba virstų pasigėrėjimu kitoms tautoms. Toms idėjoms išreikšti puikiai tiko K. Šalkauskio sukurtas šūkis: „*Ir nupinsime iš brangios Tėvynės gyvą dainelę; ir padarysime iš jos pasigėrėjimą amžiams.*“ Su romuvietiškos kolegijos projektu 1919 m. vasarą S. Šalkauskis supažindino prezidentą A. Smetoną. Šis juo buvo labai patenkintas, o prezidento sekretorius inž. Jonas Čiurlionis sakė norįs būti tokioje mokykloje matematikos mokytoju. Tačiau Švietimo ministerijos tarnautojams K. Pakšto ir S. Šalkauskio romuvietiška vizija pasirodė pernelyg netikėta ir nauja, todėl jie pasistengė projektą nugramzdinti užmarštin.

K. Pakštui nuo 1919 m. rudens pradėjus studijuoti Fribūro universitete, abu skirtingos išvaizdos ir originalaus mąstymo jaunuoliai susidraugavo kurį laiką gyvendami viename kambaryje. Tada K. Pakštas juokais svajojo, „kad galėtų Šalkauskiui atiduoti dalį savo fizinės sveikatos, o iš jo gauti mažutę dalelę Šalkauskinio intelekto“[110], visu kuo sekė devyniolika metų vyresnį S. Šalkauskį, greta „yčiškų“ ūsų užsiveldino „šalkauskišką“ barzdelę. Stasys, dar gimnazi-

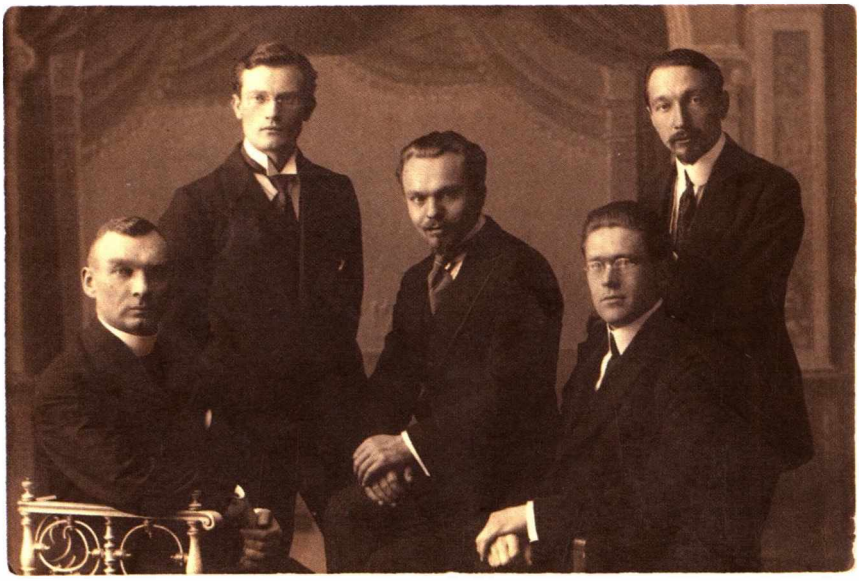

✦ Fribūro studentų grupė su kunigu J. Dabužiu (Dabužinskiu) (pirmas iš kairės): V. Mykolaitis-Putinas, K. Pakštas, I. Tamošaitis, S. Šalkauskis. 1921 m. VUB RS, f. 296–88.

jos suole susipažinęs su prancūzų rašytojo mistiko Ernesto Heilo (Ernst Heil, 1828–1885) veikalais, kuriuose autorius iškėlė krikščionybės prasmę formuojant asmenybę, rekomendavo susidomėti jais ir Kaziui. Pastarasis kurį laiką buvo pasinėręs į prancūzo minčių pasaulį, sekdamas S. Šalkauskiu kiek praktikavo jogą. Abiem bičiuliams, ypač S. Šalkauskiui, nemaža įtakos turėjo vienas iš žymiausių Fribūro universiteto profesorių, pamokslininkų ordino vienuolis belgas Markas de Muninkas (Munnynck Mark de, 1871–1945) – filosofas, estetas, mažųjų valstybių kultūrinio savitumo puoselėtojas. Daugeliui lietuvių fribūriečių įsiminė jo mintys, pasakytos 1922 m. liepos 2 d. šventinant lietuvių studentų vėliavą. Tada mokslininkas lietuvius ragino vengti Tėvynės aklos meilės, skatino būti Rytų misticizmo ir Vakarų dinamiškumo sintetintojais, „griežtai paskelbti viešumai, kad materialinė jėga nėra matas gyvenimo teisei“[111].

1920 m. S. Šalkauskis grįžo į Lietuvą. Rugpjūčio 31 d. kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities viršininką, prašydamas įregistruoti „Ruomuvos“ draugiją, užsimojusią ugdyti Lietuvoje tautinę krikščioniškąją civilizaciją. Draugijos narių sąraše matomas dr. S. Šalkauskis, J. Kaupas, Matas Miliukas, dr. L. Bistras ir

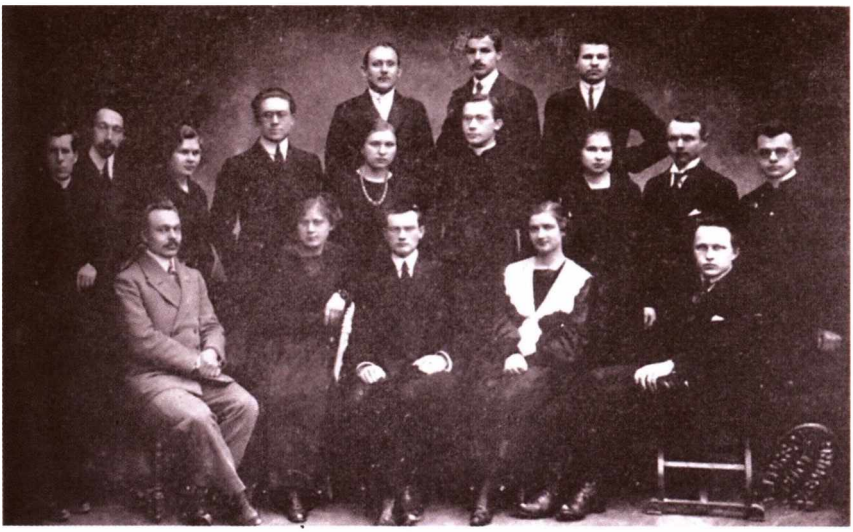

✦ Fribūro lietuvių studentų draugijos „Lituania“ nariai 1919 m. pabaigoje. Iš kairės sėdi: K. Pakštas, Marija Andziulytė, V. Mykolaitis-Putinas, O. Vasiliūtė, E. Turauskas, stovi iš kairės: kun. Abramaitis, S. Šalkauskis, U. Urniežiutė, I. Tamošaitis, M. Ambraziejūtė, kun. D. Žilevičius, O. Petrauskaitė, P. Jucaitis, J. Navickas, trečioje eilėje: L. Bistras, P. V. Raulinaitis, K. Ruginis.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 48 ir 49.

K. Pakštas („Lithuania“, Fribourg, Šveicarija). Įstatai buvo įregistruoti 1921 m. birželio 11 d.[112] Belaukiant iš Šveicarijos sugrįžtant K. Pakšto, turėjusio tapti draugijos *spiritus movens**, Amerikos lietuvių lėšomis paremtas S. Šalkauskis ėmė leisti žurnalą. 1921 m. balandį išėjo „Ruomuva“, kurioje publikuotas S. Šalkauskio referatas, skaitytas pirmajame Lietuvos katalikų kongrese Kaune (1921 m. žurnalo sausio 4 d.). „Ruomuva“, – rašė S. Šalkauskis „Įkurtuvių pratartyje“, – likdama nepartinga, neatsisako nuo įtakos politikai, kurią ji pageidautų kultūrinti teisės ir doros principais“[113]. Draugijos ir žurnalo programa atitiko S. Šalkauskio pažiūras socialinės sąrangos ir kitais klausimais. Nuosavybės klausimo sprendimą S. Šalkauskis siejo su visuomene, kurioje bendromis jėgomis intensyviai gaminamos ir teisingai padalijamos mate-

* Lot. pažodž. – judinančioji dvasia, įkvėpėjas, organizatorius.

rialiosios vertybės; reikalavo demokratinės valstybinės valdžios sąrangos, socialinių reformų, kurios parlamentiniu keliu turės panaikinti visuomenės susiskaidymą į klases.

1922 m. rugsėjį išėjęs antrasis žurnalo patikslintu pavadinimu „Romuva" numeris nesulaukė didesnio visuomenės dėmesio. 1922 m. vasarą „Ruomuvos" draugija Kauno miesto ir apskrities viršininkui nepateikė nei narių, nei valdybos sąrašų ir nustojo veikusi. K. Pakšto ir S. Šalkauskio viltys neišsipildė – katalikų visuomenėje šalia „Ateities iš Maskvos" nebuvo vietos „Romuvai" iš Brooklyno"[114]. S. Šalkauskis sutiko su savo mokytojo A. Dambrausko-Jakšto siūlymu sujungti ateitininkus su romuviečiais, sustabdė „Romuvos" leidimą ir su savo kultūrinėmis idėjomis atėjo pas ateitininkus. Nenorėdamas visiškai atsisakyti savo užmojų, įkūrė Kaune ateitininkų romuviečių būrelį, kuris „kaip elitas galėjo anuos suromuvinti"[115]. Beje, Fribūro universiteto studentai lietuviai 1921 m. sausio 9 d. buvo įkūrę ateitininkų kuopelę (veikė iki 1929 m.). K. Pakštas jos nariu tapo po pusmečio, bet kaip ir jo širdies išrinktoji Ona Vasiliūtė veikloje aktyviau nepasireiškė[116].

Pagyvenęs Lietuvoje, pamatęs karo nualintą jos ūkį, gyventojų skurdą, K. Pakštas mąsto apie greitesnį krašto ekonominio gyvenimo atkūrimą, plėtojimą. Todėl Fribūre įsirašo į Teisių fakulteto Sociologijos skyriaus ekonomikos sekciją. 1920 m. vasarą Lozanos universitete lanko prancūzų kalbos ir literatūros kursus. Rudeniop sugrįžęs į Fribūrą, ima abejoti pasirinkto kelio teisingumu. Nepajėgdamas apsispręsti, kreipiasi į Krašto apsaugos komisijoje dirbantį savo bičiulį Vytautą Praną Bičiūną: „Dabar patark man draugiškai (ir greit) – ką daryti: važiuot Lietuvon, ar likti čia mokslo baigti? Abejonėse kasdien skęstu ir klausimo neišrišu. Čia likęs, vasarą padaryčiau diplomą – licencijatą. Būč prirengtas darbininkas. Grįžęs Lietuvon – stočiau žvalgybon arba karo mokyklon. Kada priėmimas į karo mokyklą? Ar ne vėlu?"

Daug abejonių gimdo asmeninė ambicija: „dabar nebaigsiu universiteto, tad gal niekad nebegausiu jo baigti. Ir klampoju abejonių raiste"[117].

Galima tik spėlioti, ką Kaziui patarė V. P. Bičiūnas. Tačiau akivaizdu, kad vienokį ar kitokį poveikį turėjo S. Šalkauskis. Jį K. Pakštas nuolat kalbino tolimojo Turkestano temomis. „Labai mėgdavau jo pasakojimus apie butikuose* susirietusius tadžikus, smulkius pirklius, apie rėksmingai sužydusias dykumas, porai savaičių prisidengusias neapmatomų smiltynų jūras, tarsi persiškų kilimų margumynu. Ir būdavo progų lyginti snūduriuojančią, ramią civilizaciją su rūpestingais, vis skubančiais ir nervingais Vakarais", – apie

* Pranc. *boutique* – krautuvė, parduotuvė.

✦ K. Pakštas (stovi pirmas kairėje) su grupe Fribūre studijuojančių lietuvių. Pirma iš dešinės O. Vasiliūtė (vėliau Pakštienė), centre – I. Tamošaitis. Belfo (*Belfaux*), Šveicarija, 1920 m. birželis. RAA.

savo polinkio į geografiją ryškėjimą rašė K. Pakštas[118]. S. Šalkauskio pasakojimai jam priminė vaikystės svajones, sužadino aistringą norą keliauti, pažinti kitas tautas, jų gyvenimo būdą ir palengvino apsisprendimą. Nuo 1920 m. rudens iki 1923 m. pavasario Matematikos-gamtos mokslų fakultete Kazys studijavo geografiją – pagrindinį dalyką, o geologiją ir geodeziją – kaip šalutinius dalykus. Tad Fribūro universitete keturis semestrus mokėsi Teisių fakultete ir penkis – Matematikos-gamtos mokslų fakultete. Naujo gyvenimo kelio, tolesnės profesinės veiklos pasirinkimo motyvus vėliau autobiografijoje apibūdino lakoniškai: „Atsižvelgdamas į tai, kad nuo pat jaunystės geografijos dalykais labiausiai įdomavau ir šios šakos žinių įgijau savo kelionėse, dabar pakrypau geografijon, kurioje anksčiau dar nemačiau gyvenimui pritaikomos naudos.“[119] Studijavo pas mokslo pasaulyje žinomus profesorius: Paulį Žirardiną (Paul Girardin, geografija), Gockelį (Gockel, geofizika ir meteorologija), Žirardą

✦ K. Pakštas (stovi pirmas dešinėje) su grupe Fribūro lietuvių studentų. Pirmoje eilėje sėdi V. Mykolaitis-Putinas (pirmas iš dešinės), I. Tamošaitis (trečias iš dešinės). Belfo (*Belfaux*), Šveicarija, 1920 m. birželis. RAA.

(Girard, geologija), Turmaną (Turmann, komercinė ekonomika), Garielį (Gariel, politinė ekonomika), Šorerį (Schorer, statistika) ir kt. Kas semestrą perskaitydavo po pranešimą geografijos seminare. Studijų, mokslinio darbo tikslais lankėsi Rygos (1921 m. spalį-lapkritį), Ciūricho (1921 m. liepą) meteorologijos stotyse, Lietuvoje. „1922 m. rudenį pas mus į Dotnuvą atvyko iš Šveicarijos jaunas mokslininkas Pakštas, kuris ruošė savo daktaro disertaciją apie Lietuvos klimatą, – po K. Pakšto mirties rašė prof. Steponas Kolupaila. – Pasidalijau su juo surinkta Rusijoje medžiaga; nuo to prasidėjo mūsų draugystė. 1925 m. į mūsų garbės svečių knygą įsirašė: „Vienas, kad ir smulkus Lietuvos mokslo artojėlis, Lietuvos universiteto geografijos docentas Kazys Pakštas.“[120] Nuoširdi, nesavanaudiška draugystė vėliau du Lietuvos mokslo vyrus lydėjo kelionėse po Lietuvą, Vytauto Didžiojo universitete, Lietuvos geografų draugijoje, tarptautinėse konferencijose, emigracijoje.

✦ Lietuvių studentų Fribūre draugijos „Lituania“ nariai 1921–1922 m. Iš kairės sėdi: Juozas Gutauskas, J. Navickas, M. Anziulytė, V. Mykolaitis-Putinas, K. Ruginis, neatpažintas kunigas, M. Ambraziejūtė; stovi: Kazys Trukanas, K. Pakštas, Ladislovas Gronis, L. Čepulis, O. Petrauskaitė, neatpažintas kunigas, Danielius Žilevičius, U. Urniežiūtė, P. V. Raulinaitis, O. Vasiliūtė, E. Turauskas.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. V.

✦ Steponas Kolupaila.
Prieiga: https://www.vle.lt/straipsnis/steponas-kolupaila/

✦ K. Pakštas Nicoje, 1921 m. balandžio 22 d. RAA.

1921–1922 metais penkis mėnesius Pietų Prancūzijoje Kazys gilinosi į Vidaržemio jūros civilizacijos tipą[121]. Gyvendamas mažyčiame žvejų kaimelyje, jis mintimis sekė tą kelią, kuriuo kultūra iš čia pasuko į šiaurę, buvo įsitikinęs, kad geografinės sąlygos ir istorijos eiga lemia ir Baltijos jūrai tapti aukštesnės civilizacijos centru. Iš tuomet kilusių pastabų, apmąstymų, palyginimų gimė 1922 m. „Romuvos" žurnalo antrajame numeryje paskelbtas straipsnis „Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras". Jame išdėstytos užuomazgos visų visuomeninių K. Pakšto koncepcijų, kurias vėliau gilino, plėtojo, naujai argumentavo.

1919 m. Fribūro lietuvių kolonija labai pagausėjo – ją sudarė 3 moksleiviai ir 22 studentai. Iš pastarųjų net 11 apgynė daktaro disertacijas, o 5 iš jų tapo profesoriais[122]. Į universitetą stojo tikrai gabūs, moksliniam, pedagoginiam, visuomeniniam bei valstybiniam darbui tinkami jaunuoliai, galintys daug prisidėti kuriant Lietuvos ateitį. Studentų kolonijoje labiausiai gerbiamas, net adoruojamas narys buvo S. Šalkauskis. „Jo kalbos sukeldavo kilnių jausmų, jos visiems dvelkė gėriu, grožiu, nuoširdumu", – kuklių

✦ Fribūro universiteto lietuvių studentų draugijos „Lituania“ vėliavos aversas. 1922.

Bažnytinio paveldo muziejaus nuotrauka. Prieiga: bernardinai.lt/2019-09-20-parodadvasiniai-friburo-vaikai-friburo-universiteto-lietuviai- ir-ju-reiksme-lietuvai/

dvasinių puotų atmosferos po 35 metų negalėjo pamiršti K. Pakštas. Ir pats Kazys aiškiai buvo pastebimas nemažame lietuvių pulkelyje: pasak J. Ereto, tiek išsiskyrė iš kitų „Lituanijos“ narių, kad abejojau, ar jis tikras lietuvis[123]. K. Pakštas buvo daug judresnis, atviresnis už kitus, rasdavo kelią į kiekvieno širdį. Jis, nepataisomas optimistas, savo giedrumu ir kitus užkrėsdavo. Užkrėtė savo skaidriu žvilgsniu, savo plačiu šypsniu, savo pagaunančiu žodžiu ir savo humoru. Susirinkimuose jis prabildavo dažnai ir laisvai. Mėgo kalbėti ir mokėjo kalbėti. Savo žodžius dar taip pabrėždavo mimika bei gestais, kad turėjai jį suprasti, ar nori, ar nenori. Jo asmenyje lietuviškas medis buvo skiepytas amerikoniškais daigais[124]. Prof. Pranas Viktoras Raulinaitis, kartu su K. Pakštu studijavęs Fribūre, prisiminė jį didžiulėje studentų eisenoje nešant puošnią Lituanijos vėliavą, kuri kartu su energinga jo išvaizda patraukė ne tik jaunųjų žiūrovių, bet ir gausios vietos gyventojų minios akis[125].

Fribūro universitete daktaro disertacijas buvo galima rašyti vokiečių arba prancūzų kalba. Dauguma lietuvių rinkosi vokiečių, o S. Šalkauskis, V. My-

kolaitis-Putinas, K. Pakštas pasirinko prancūzų. Ambicingasis Kazys, orientuodamasis į S. Šalkauskio nubrėžtą lygmenį, gynimui prancūzų kalba ruošė disertaciją „Le climat de la Lituanie" („Lietuvos klimatas"). *Cum laude** išlaikė baigiamuosius geografijos, geologijos ir geofizikos egzaminus, 1923 m. kovo 15 d. apgynė daktaro disertaciją[126].

Palankiai apie K. Pakšto mokslinį darbą atsiliepė Fribūro profesoriai P. Girardinas, Gockelis ir Bordo universiteto profesorius Kamenas de Almeida (Camen d'Almeida). Tai leido tuometiniam rektoriui Alfredui fon Overbeckui (Alfred von Overbeck, 1877–1945) pripažinti K. Pakštui *doctor philosophiae naturalis*** laipsnį. Rimtas studijas vainikavęs diplomas įteiktas tik 1928 m. gegužės 5 d.[127] Kazys tapo pirmuoju lietuviu, įgijusiu tokią aukštą mokslinę geografo kvalifikaciją.

1923 m. balandį K. Pakštas grįžo į Lietuvą, aplankė jaunystės draugus ir artimuosius Užpaliuose. Kaune dalyvavo romuviečių sueigoje, Krikščionių demokratų partijos vadovybės pasitarimuose, už šios partijos kandidatus rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą, kaip visada, energingomis ir išmoningomis prakalbomis agitavo Vilkaviškyje, Rokiškyje, Kybartuose, Kaune ir kitur. Turėjo galimybę įsitraukti į politinę veiklą, krikščionims demokratams valdant imtis atsakingų pareigų. Nepriėmęs partijos vadovų siūlymų, išvyko į Didžiąją Britaniją. Praleidęs joje šiek tiek laiko, išplaukė į Ameriką. 1923 m. gegužės 29 d. atvyko į JAV ir tapo Bostone leidžiamo „Darbininko" redaktoriumi. Vasarą Vorčesterio miesto Klarko (Clark) universitete – JAV rytinių valstijų geografijos mokslo ir studijų centre, kuriame šią discipliną dėstė 13 nuolatinių ir keletas laikinų profesorių, – mokytojų kursų dalyviams skaitė paskaitas apie Rytų Europą. Grįždamas į Ameriką K. Pakštas vargu ar buvo pamiršęs, ką rašė ir kalbėjo Lietuvos vyčiams, Romuvos ordino nariams prieš keletą metų. Į Naująjį pasaulį jį traukė atsakomybė, troškimas darbais atsidėkoti studijų metais finansiškai jį rėmusiems Lietuvos išeiviams ir, be abejo, „asmeninių reikalų tvarkymas". Kokie tai buvo reikalai, suprasti nesunku. Dar būdamas Tautos fondo generalinis sekretorius, Kazys apsilankydavo pas Vorčesteryje butą nuomojusį savo bičiulį Antaną Visminą, pažįstamą iš Kauno laikų. Čia jam į akis buvo kritusi buto šeimininkės Kotrynos Juškienės ir pirmojo jos vyro Vinco Vasiliaus duktė Onutė Vasiliūtė. 1901 m. gimusi mergina turėjo kilmingos panelės išsilavinimą, buvo gražutė, lieknutė, nepriekaištingų manierų[128]. Jau paauglė būdama aktyviai dalyvavo lietuviškojoje veikloje: Maironio literatūriniame

* Lot. Su pagyrimu, su pasižymėjimu.

** Lot. Gamtos mokslų daktaras.

✦ Ona Vasiliūtė JAV.
Apie 1924 m. RAA.

ratelyje ir vaidintojų būrelyje, vyčiuose, grojo pianinu, namuose rengė „literatūrinius salonus", rašinėjo žinutes į lietuviškąją spaudą. Kiekvieną kartą su reikalais užsukdamas į Vorčesterį, Kazys vildavosi pamatyti Onutę, bet vos tik ją sutikęs sutrikdavo. Trukdė „iš kažkur atsiradęs drovumas: jaunasis oratorius, jau mokėjęs uždegti sales, netikėtai prarado balsą ir net sumanęs parašyti savo pasijai laišką, prašė Šimučio pagalbos"[129]. Įsimylėjusį Kazį mintys apie Onutę lydėdavo visur ir nuolatos. Tačiau mylimosios motina Kotryna Juškienė – pasiturinti verslininkė, veikli, ambicinga vietos katalikų organizatorė – „tiksliai apskaičiavo dukters ateitį – siekė ją išleisti už tokio vyro, kuris jai būtų galėjęs užtikrinti iškilesnį gyvenimą motinos nepasiekiamoje *society*"*[130]. K. Pakštas šiam vaidmeniui visiškai netiko, be to, kliuvo ir žemas jo ūgis (168 centimetrai, o kresnas Kazys atrodė dar žemesnis), ir drabužiai. Viltis išvaduoti Onutę iš motinos įtakos nušvito sužinojus, kad ir ji, Vorčesteryje gavusi *Classical High School* (klasikinė vidurinė mokykla) diplomą, ketina studijuoti Europoje. Kazio padedama gavusi stipendiją, O. Vasiliūtė 1919 m. rudenį atvyko į Šveicariją ir įstojo į Fribūro universitetą studijuoti anglų ir prancūzų literatūrą. Po dvejų metų persikėlė į Prancūziją, kur 1924 m. Grenoblio universitete baigė studijas

* Angl. visuomenė.

ir įgijo prancūzų kalbos mokytojos diplomą. Būdama gabi pianistė, kartu lankė muzikos pamokas ir gavo dar vieną – fortepijono pedagogės diplomą. Iki pat sugrįžimo į Ameriką dirbo fortepijono mokytoja vienoje iš Fribūro aukštesniųjų mokyklų – Šv. Uršulės institute[131]. Toli nuo rūsčiosios Kotrynos K. Pakštas atgavo drąsą, mylimajai galėjo asistuoti kiek tinkamas. Tiesa, dar reikėjo laimėti rimtą konkurenciją su kitais Onutės garbintojais – pirma minėtu A. Visminu bei būsimuoju diplomatu Kazimieru Graužiniu, kuris Onutei meilius laiškelius (yra išlikę K. Pakšto brolio Jurgio vaikaitės R. Adomaitytės archyve) siuntinėjo tai iš savo gimtųjų Marciniškių, tai iš Paryžiaus politinių mokslų mokyklos. O. Vasiliūtei 1922 m. baigus mokslą Grenoblyje, Kazys atvažiavo į Prancūziją ir jiedu drauge nuvyko pailsėti prie Viduržemio jūros. J. Eretas spėja, kad ten, „Atlantu atskirta nuo motinos, Onutė tikriausiai bus susižadėjusi su tuo neatstojančiu, „Jūros ir meilės" bangų supamu bernužėliu"[132]. Kai *Mini* (taip Onutę švelniai vadino K. Pakštas), atsisakiusi pasiūlymo Grenoblio universitete dėstyti anglų kalbą, grįžo į JAV ir vėl apsigyveno su motina, vyras metėsi iš paskos. Kotryna Juškienė mokslinės karjeros laiptais palypėjusiam Kaziui demonstravo aiškią neapykantą, o finansiškai nuo jos priklausoma Onutė užsisklendė. Sunku įsivaizduoti, kokių didžiulių pastangų, įtikinėjimų ir artistiškumo prireikė K. Pakštui, kad klusnioji dukrelė slapčia nuo motinos su juo pabėgtų į Kanadą ir 1924 m. gegužės12 d. Monrealyje (Montreal)) susituoktų. Šis džiugus įvykis Kaziui nesukliudė pasinaudoti buvimu šalyje ir atlikti geografinę ekspediciją į Rytų Kanadą. Šv. Lauryno ir Sagenė (*Saguenay*) upių baseinuose jis bandė ištirti, kaip anglosaksų apsuptyje išliko ir išaugo prancūzakalbių gyventojų sala.

1924 m. pavasarį K. Pakštą profesoriauti pakvietė Kolumbijos universitetas (*Columbia University*), nuo 1754 m. veikiantis Niujorko mieste, tačiau, gavęs pasiūlymą redaguoti „Draugą", jis „pasirinko verčiau dirbti su lietuviais ir dėl lietuvių"[133]. Birželį iš Bostono, kurio pašonėje, Vorčesteryje, gyveno dukros pasirinkimu skaudžiai nusivylusi motina, jaunavedžiai persikėlė į Čikagą. Tą progą „Draugas" pažymėjo savo pagrindinėje skiltyje įdėdamas Onos ir Kazimiero Pakštų nuotrauką bei trumpai apibūdindamas jų profesinius pasiekimus. „Čikagos lietuviai džiaugiasi susilaukę į savo tarpą šių dviejų aukštos inteligencijos ir didelio mokslo žmonių", – rašė „Draugas"[134]. K. Pakšto persikėlimu į Čikagą pasinaudojo ir I. Lojolos universiteto Komercijos fakulteto dekanas. Jo pakviestas Kazys sutiko nuo spalio mėnesio Ekonomikos katedroje skaityti ekonominės geografijos ir antropogeografijos kursus.

K. Pakštas ėmė redaguoti „Draugą" džiaugdamasis jaukia, be rietenų ir intrigų redakcijos atmosfera, kurią kūrė jau iš anksčiau pažįstami, nuo 1920 m. laikraščio leidimą perėmę tėvai marijonai. Iš jų nepatirdamas jokio varžymo,

✦ Sutuoktiniai O. ir K. Pakštai. 1924 m. gegužės mėn.
Autorius Albert Dvin J. S. RAA.

Kazys tada rašė labai daug. Nė vienas laikraščio numeris nepasirodydavo be redaktoriaus straipsnio apie Amerikos, Lietuvos gyvenimo aktualijas, tarptautinius reikalus. Lietuvybės likimas Amerikoje ir kitose užjūrio šalyse tampa K. Pakšto didžiausio rūpesčio objektu. Geriausiu lietuvybės palaikymo rodikliu vadindamas spaudą, jos skaitymo materialų palaikymą, K. Pakštas iš kailio nėrėsi norėdamas padidinti „Draugo" prenumeratorių skaičių. Surengė kursus korespondentams „Žaibas žaibuoja", Meldažio salėje – didžiulį reklaminį kon-

certą. Pats Kazys tūkstantinei miniai trumpai, bet įtaigiai apibūdino spaudos reikšmę, vedė vakaro koncerto programą. „Kanklių" choras (vadovas Juozas Saurys), Čikagos solistai Juozas Ramanauskas, E. Ramanauskienė, S. Saurienė atliko operetę „Kaminkrėtys ir malūnininkas", pagarsėjusi menininkų grupė „Dzimdzi-Drimdzi" (Antanas Vanagaitis, Jonas Dikinis, Viktoras Dineika ir Juozas Olšauskas) – kunigo Bronislovo Bumšo ir K. Pakšto sukomponuotą dainą[135]. Nors pirmasis „Draugo" vakaras ir sukėlė didžiulį Čikagos lietuvių susidomėjimą, laikraščio materialinę padėtį pagerino tik trumpam.

Be K. Pakšto prakalbų neapsieidavo nė vienas rimtesnis Čikagos ir artimesnių miestų lietuvių susirinkimas, renginys. Nenustygstantis oratorius naudojosi kiekviena proga žadinti tautinę sąmonę, plėsti klausytojų akiratį. Jam buvo suteikta garbė Čikagos Dievo Apvaizdos salėje 1924 m. gruodžio 17 d. atidaryti Liaudies universitetą, o svarbiausias ta proga pasakytos kalbos „Kultūra ir katalikai" mintis paskelbė „Draugas". 1925 m. pradžioje įvykusiame Lietuvių katalikų suvažiavime Čikagoje (atstovavo 85 katalikiškosioms draugijoms iš 200 JAV vietovių, buvo 350 delegatų ir 150 svečių) K. Pakštas perskaitė palankiai sutiktą pranešimą „Katalikų vienybė", pateikė rezoliuciją, siūliusią visoms katalikiškosioms draugijoms, organizacijoms jungtis į Lietuvos katalikų federaciją. Vieningai buvo pasisakyta ir kitu, ne kartą K. Pakšto keltu spaudoje klausimu – prieš nutautimą, nuskendimą svetimųjų jūroje[136].

LIETUVOS LAIKINOJOJE SOSTINĖJE

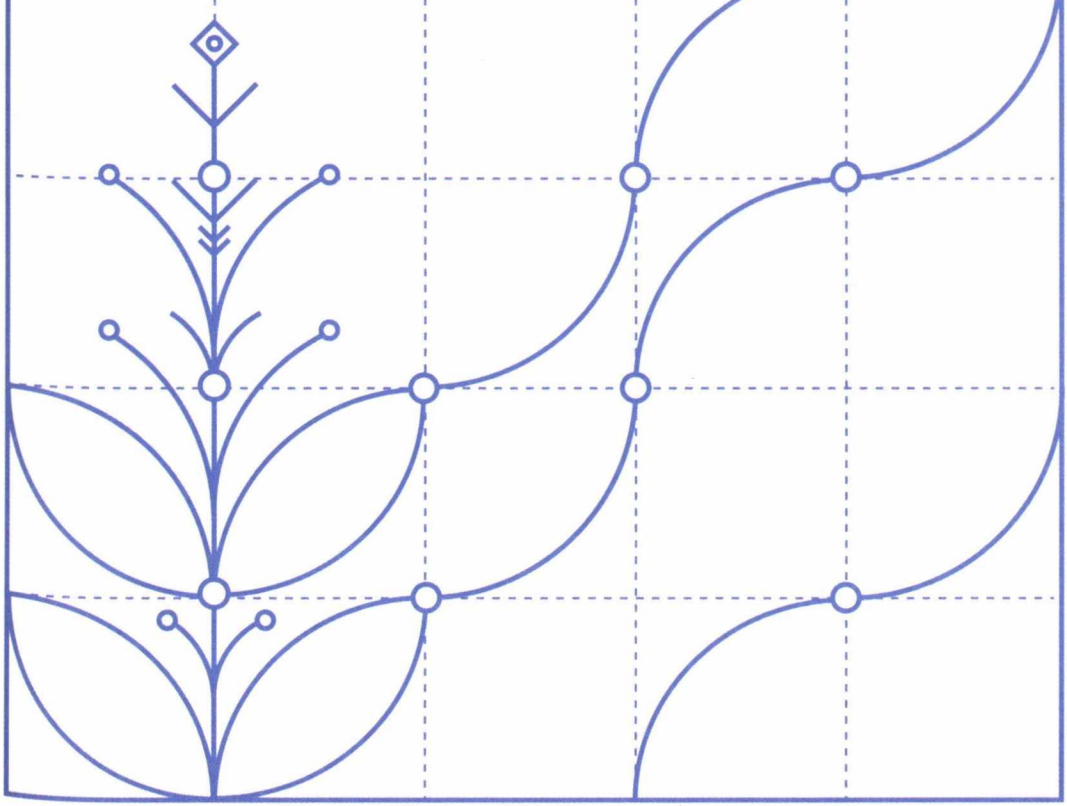

Akademinės karjeros vingiai

Iš už Atlanto K. Pakštas atidžiai stebėjo nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, ypač domėjosi švietimo, aukštojo mokslo įstaigų kūrimu, veikla. Tuo laikotarpiu prieš jį buvo atsivėrusios galimybės įsitvirtinti Amerikos žemyne, gerovės savo šeimai siekti tampant Čikagos I. Lojolos universiteto nuolatiniu dėstytoju. Tačiau Kazį traukė tėvynė, troškimas jos jaunuomenei perteikti sukauptas geografijos mokslo žinias, pedagoginę patirtį. 1924 m. rugpjūčio 15 d. K. Pakštas rašo pagal pasaulėžiūrą jam artimiausio Lietuvos universiteto (LU) Teologijos-filosofijos fakulteto dekanui kun. Blažiejui Česniui: „Užgirdęs, kad Lietuvos švietimo ministerija nusprendė gimnazijose geografiją derinti su gamtos mokslais arba su istorija, supratau, kad Teologijos-filosofijos fakultete galėtų būti įvesti geografijos mokslai, nes nei humanitarinis, nei gamtos fakultetas neturi šios mokslo šakos. Gimnazijose geografija mokoma, bet šios šakos mokytojų niekas nerengia. Drįstu pasisiūlyti į geografijos

✦ Kauno panorama nuo Vytauto kalno.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 288.

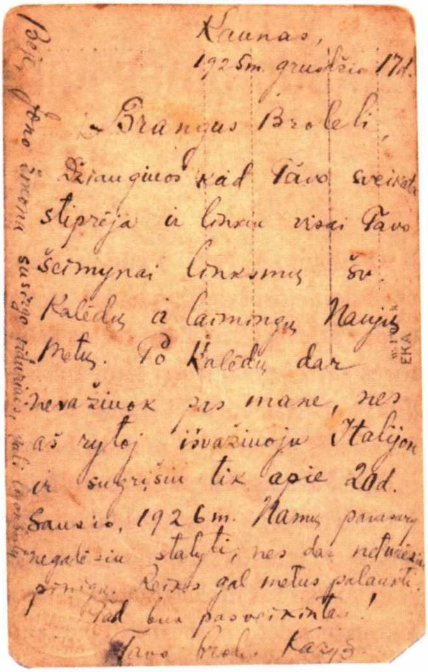

Kaunas,
1925 m. gruodžio 17 d.
Brangus Broli,
Džiaugiuos kad Tavo sveikata stiprėja ir linkiu visai Tavo šeimynai linksmų šv. Kalėdų ir laimingų Naujųjų Metų. Po Kalėdų dar nevažiuok pas mane, nes aš rytoj išvažiuoju Italijon ir sugrįšiu tik apie 20 d. Sausio, 1926 m. Namų negalėsiu statyti, nes dar neturėsiu pinigų. Tad bus pasvarstinta!
Tavo brol. Kazys

✦ K. Pakštas – einantis docento pareigas Lietuvos universitete. Kaunas, 1925 m. Nuotraukos reversas su K. Pakšto 1925 m. gruodžio 17 d. laišku Kaune gyvenančiam broliui Jurgiui Pakštui.

Ekonominės karių bendrovės fotografija. RAA.

docentus."[137] Rugsėjo mėn. išrinktoji fakulteto komisija (Antanas Alekna, Antanas Makauskas ir Antanas Gylys) ištyrė K. Pakšto mokslinę kvalifikaciją ir nustatė, jog jis susipažinęs su geografijos dėstymo metodika ir „yra pirmutinis iš jaunųjų gamtininkų, kuris jau praktiškai Lietuvos gamtos pažinimą padarė savo akademiško darbo uždaviniu"[138]. Kai buvo gautas Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus patvirtinimas, jog kliūčių nemato, 1924 metams baigiantis fakulteto taryba nutarė K. Pakštą nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. kviesti einančiu docento pareigas Filosofijos skyriuje prie Visuotinės istorijos katedros[139]. Fakulteto sprendimui turėjo reikšmės ir tuometinio rektoriaus kun. prof. Pranciškaus Bučio, universitetui ieškojusio tinkamų žmonių, rekomendacija.

Gavęs Teologijos-filosofijos fakulteto (TFF) kvietimą dėstyti geografiją, K. Pakštas puola kaupti žemėlapius, geografijos knygas įvairiomis kalbomis.

Be to, žinodamas, kad tikri geografai „paprastai du metus mokina, o kas treti metai apleidžia universiteto sales ir vyksta tirti tolimų kraštų gamtos ar žmonių gyvenimo“[140], pasiryžta kuo daugiau sužinoti apie jį priglaudusios Amerikos geografinę įvairovę. Gavęs TFF dekano pritarimą šiek tiek pavėluoti į mokslo metų pradžią, įgyvendina dar 1924 m. vasarą suplanuotą geografinę išvyką automobiliu į JAV pietvakarius. 1925 m. rugsėjo 20 d. prie Ramiojo vandenyno baigęs kelionę, K. Pakštas su žmona išvyko į Lietuvą. Kaip pranešė „Draugas“, jis 1925 m. spalio 26 d. pilnutėlėje Lietuvos universiteto salėje skaitė įžanginę paskaitą „Klimatas, energija ir civilizacija“[141]. Prasidėjo beveik 14 metų trukęs K. Pakšto akademinis darbas nepriklausomos Lietuvos universitete, mokslinės geografijos studijos – kūrybingiausi ir vaisingiausi gyvenimo metai.

Sudėtinga ir prieštaringa Lietuvos universiteto steigimo istorija lėmė ir tai, kad darbo universitete metais K. Pakštui teko patirti nemaža išbandymų ir nusivylimų. Kaip žinoma, 1922 m. vasario 16 d. Kaune iškilmingai atidarytame pasaulietiniame universitete buvo įkurtas dvilypis Teologijos-filosofijos fakultetas. Steigiamojo Seimo 1922 m. kovo 24 d. priimtas universiteto statutas sudarė sąlygas tenkinti visų visuomenės grupių, įvairių pasaulėžiūrų žmonių interesus. Jame deklaruota plati fakultetų autonomija buvo savitas kompromisas tarp valdančiojo krikščionių demokratų bloko ir opozicijos. Vėliau, pasikeitus politinių jėgų išsidėstymui Lietuvoje, kova dėl universiteto autonomijos apimties ne kartą tapdavo partijų varžybomis dėl įtakos visuomenei, mokslui, trukdė normaliam akademiniam darbui.

Dvilypio TFF Teologijos skyrius rengė katalikų dvasininkus, Filosofijos skyrius – katalikiškos pasaulėžiūros pasauliečius specialistus. Pastarojo skyriaus Visuotinės istorijos ir Istorijos filosofijos (vėliau – Visuotinės istorijos) katedra neturėjo vedėjo, istorinius dalykus dėstė kitų katedrų profesoriai (Antanas Alekna, Jonas Totoraitis, Jurgis Dovydaitis, Pranas Penkauskas). Nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. katedrai buvo priskirtas geografijos dėstytojas e. doc. p. K. Pakštas.

Geografijos mokslas, pasak Vlado Viliamo, tuo metu Lietuvoje turėjo „posūnio teises“[142]. Aukštojo mokslo, švietimo organizatoriai buvo paveikti carinės Rusijos tradicijos labai menkai domėtis šio mokslo plėtra ir studijomis. Lietuvos universitete geografija beveik tuo pačiu metu pradėta dėstyti lygiagrečiai dviejuose fakultetuose – 1925–1926 m. Teologijos-filosofijos, 1926–1927 m. Matematikos-gamtos. Gamtos tyrimų stoties patalpose, kuriose veikė katedra, buvo pradėtas organizuoti geografijos kabinetas. Iš pradžių jis turėjo tik keletą žemėlapių, atlasų, knygelių[143].

Pavėluota geografijos mokslo pradžia Lietuvos universitete lėmė dėstymo materialinės bazės menkumą – nedalyvauta dalybose tų ganėtinai ženklių biudžetinių lėšų, kurios 1922–1925 m. buvo skirtos bibliotekoms, laboratorijoms, institutams įrengti. „Geografija, – rašė K. Pakštas, – Lietuvos universitetan įleista tik 1925 m. rudenį, kuomet įvairių katedrų bei kabinetų įsteigimui skirtos sumos jau buvo išleistos. Tat ši mokslo šaka tų sumų dalybose nebegalėjo dalyvauti ir vėliau jai nepavyko išsirūpinti sau tinkamo kabineto ar bibliotekos“[144]. Patalpos buvo gautos tik 1929 m. pavasarį, ir tai tik vienas visai nepritaikytas kambarėlis. O juk Lietuva buvo mažiausiai ištirtas kraštas visame Baltijos jūros baseine, anot K. Pakšto, dabar jau iš visų pusių apsupta tyrinėjamų zonų[145]. Gėdingu lietuviams dalyku jis vadino tai, kad beveik visa rimtesnė literatūra apie Lietuvą priklausė vokiečių, lenkų, rusų geografams. Vokiečių mokslininkas Hansas Mortensenas (Hans Mortensen) kaip karo geografas gyvenęs Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metu, 1924 m. sudarė pirmąjį Lietuvos geomorfologinį žemėlapį, 1926 m. vokiečių kalba išleido knygą „Lietuva. Pagrindiniai kraštotyros bruožai“, gvildenančią nemaža morfologijos klausimų. Mokytojai, studentai, moksleiviai galėjo naudotis tik keliais populiariais lietuviškais geografijos leidiniais: J. Gabrio-Paršaičio „Trumpas Lietuvos aprašymas“ (1905) ir „Geografijos vadovėlis“ (1910), Mykolo Biržiškos „Lietuvos geografija“ (1917), Antano Vireliūno „Geografija“ (1922), Adolfo Klimo mokykliniu vadovėliu „Lietuvos geografija“(1923).

Geografija K. Pakštui buvo ne Žemės aprašymas, bet pasaulio suvokimas, ne inventoriaus sąrašas, bet istorija, ne vardų suminėjimas, bet sistema. Tai – gyvas mokslas apie gyvus, nuolat santykiaujančius žemės paviršiaus reiškinius, svarbus jaunimo intelektiniam ugdymui, praktiniams gyvenimo klausimams spręsti. Geografijos mokslo atstovai dažniausiai palaiko ryšius su kitų šalių mokslininkais, yra judrūs, tarptautinėn viešumon gali iškelti kraštus, jų mokslo, kultūros reiškinius. Todėl, K. Pakšto nuomone, geografija yra reprezentacinė mokslo šaka. Būdamas internacionalus, geografijos mokslas kartu yra ir tautiškas, toks kaip istorija, literatūra ir kalba. Jis tiria „savo Lietuvą, jos gamtą, žmonių gyvenimą, visą pasaulį pastato Lietuvos interesų perspektyvoje. Tad ne vis tiek kur geografijos mokytis: Lietuvoje ar svetur“, – tvirtino K. Pakštas[146]. Geografija jam buvo ir labai svarbus auklėjimo veiksnys, kuris jaunąją kartą susieja su jos žeme, visą tautą gali nuteikti kovingai, kad įsitvirtintų savo krašte ir taptų atsparesnė.

Lietuvos universitetas, neturėdamas lėšų, personalo, instituto studentų praktikos darbams atlikti, nepajėgė parengti tinkamų geografijos mokytojų gimnazijoms ir vidurinėms mokykloms. Atlikti privalomai praktikai studentus tekdavo siųsti arba į Karaliaučiaus, arba į Rygos universitetus.

Matydamas, kad geografiniai tyrinėjimai, praktikos darbai Lietuvoje vykdomi tik „mikroskopiniu" masteliu, kad vis labiau atsiliekama nuo jam gerai pažįstamų kaimynų latvių, K. Pakštas į 1927 m. biudžetą bandė įtraukti 50 000 litų geografijos institutui įsteigti. Tačiau biudžetą tikrinusi komisija juos nubraukė. Jokios naudos nedavė ir K. Pakšto memorandumas dėl geografijos mokslo finansavimo, 1928 m. įteiktas Švietimo ir Finansų ministerijoms.

K. Pakšto įsitikinimu, universitetui reikėjo trijų geografijos profesorių (dėstyti fizinę geografiją, regioninę ir antropologinę geografiją bei kitus dalykus), bent dviejų asistentų. Vienas jų globotų braižyklą, o kitas vadovautų ekskursijoms bei fotografijos kabinetui, tvarkytų seminaro inventorių (žemėlapius, paveikslus, reljefus ir kt.)[147]. Negaudamas etatų, lėšų, tinkamų patalpų, įveikdamas didžiulius sunkumus, K. Pakštas vis dėlto „geografijos mokslui pradėjo naują erą: žymiai išplėtė paskirų šakų dėstymą (seniau ir tai nereguliariai buvo dėstoma tik fizinė geografija), pradėjo profesinius Lietuvos tyrinėjimus"[148]. Būtent doc. K. Pakšto pastangomis TFF Filosofijos skyriuje atsirado aštuntoji mokslo šaka – geografija. K. Pakštas skyriuje buvo vienintelis naujosios šakos dalykų dėstytojas, todėl jam teko didžiulis, sunkiai pakeliamas darbo krūvis. Antrajame, 1929 metų fakulteto reguliamino leidime buvo nurodyti tokie K. Pakšto dėstyti šios šakos dalykai: regioninė geografija (3 val. per savaitę), fizinė geografija (2 val.), ekonominė geografija (2 val.), istorinė geografija (2 val.), Lietuvos geografija (1 val.), antropogeografija (2 val.), geografijos metodika (1 val.) bei pratybos. Antropogeografija doc. K. Pakšto tada buvo suvokiama kaip pagalbinė geografijos disciplina, tirianti „žmonių gyvenimą, regionus ir žmonių santykius su vietine gamtos aplinka, žmogaus materialinį darbą ant Žemės, gamtos poveikį žmogui ir žmogaus poveikį gamtai"[149]. Iš išlikusio 1928–1929 mokslo metų antropogeografijos kurso konspekto matyti, jog K. Pakštas, remdamasis vokiečių geografų, antropogeografijos pradininkų Karlo Riterio (Carl Ritter) ir Frydricho Racelio (Friedrich Ratzel), prancūzų geografo, sociologo Elizė Rekliu (Elisée Reclus) ir kitų žinomų autorių darbais, plėtojo „žemiškosios visumos" idėją. Toji visuma gimsta iš dviejų principų: veiklumo (geografiniai faktai, fiziniai ar susiję su žmogumi, nuolat kaitaliojasi) ir santykiavimo (geografijos faktai glaudžiai siejasi ir todėl privalu studijuoti jų įvairiapusius ryšius bei santykius). Aktyvumas ir santykiavimas sujungia visos gamtos idėjas į nedalomą visumą. „Ir žmogus nėra išskirtas iš šitos bendros taisyklės, – aiškino K. Pakštas. – Jo aktyvumas yra geografinės aplinkumos apibrėžtas, bet ne fataliai nulemtas. Kai kurie faktai į jį daro stiprios įtakos, bet ir jis veikia geografinę aplinkumą"[150]. K. Pakštui „žmonės *savimi* ir *savyje*" buvo žemės

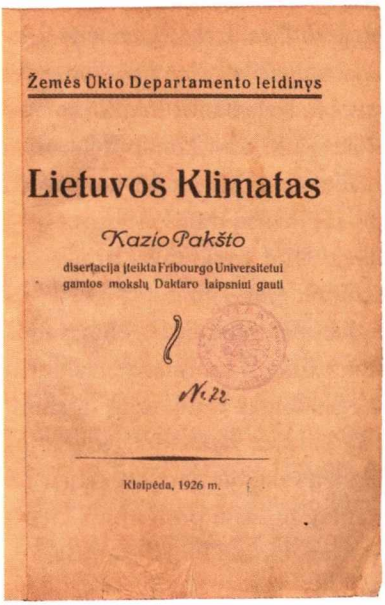
Žemės Ūkio Departamento leidinys

Lietuvos Klimatas

Kazio Pakšto

disertacija įteikta Fribourgo Universitetui gamtos mokslų Daktaro laipsniui gauti

Klaipėda, 1926 m.

✦ K. Pakšto Fribūre apgintos gamtos mokslų daktaro disertacijos *Lietuvos klimatas* leidimo lietuvių kalba (Klaipėda, 1926) antraštinis puslapis.

paviršiaus, o todėl geografiniai faktai. Vėliau, apibūdindamas pasaulio hierarchiją, jis pabrėžė, kad žemesnysis pradas turi tarnauti aukštesniajam. Mineralinis, augmenijos, gyvūnų pasaulis turi tarnauti žmogiškajam (žmonių giminės išlaikymui), o visi keturi turi būti pajungti dieviškajam pasauliui[151]. K. Pakšto pasaulėžiūroje buvo susipynusios ir krikščioniškosios religinės nuostatos, ir materializmo elementai, todėl ji pasižymėjo savitumu ir prieštaringumu.

Matydamas didžiulį lietuviškos geografinės literatūros stygių, K. Pakštas pirmasis iš užsienyje studijavusiųjų pasistengė, kad Šveicarijoje prancūzų kalba parašytas jo mokslinis darbas būtų prieinamas Lietuvos geografijos mokytojams, studentams. Jo „Lietuvos klimatas" – apimtimi, analizės gilumu, kompleksiškumu išsiskiriantis veikalas – teisėtai priskiriamas Lietuvos fizinės geografijos klasikai. Jame panaudoti, apibendrinti 12 meteorologinių stočių Lietuvoje bei 22 stočių kaimyniniuose kraštuose duomenys, nustatyti ir bendrieji klimato bruožai, ir įvairių veiksnių įtaka jam. Įdomus tyrinėtojo pateiktas Lietuvos (pagal 1920 m. sutartį su Rusija) klimatinis rajonavimas, išskiriant keturias klimato juostas (zonas): jūrų (iki 10 km nuo kranto), didžiųjų lygumų, ežeringų aukštumų ir kontinentinę (Nemuno ir Neries aukštupiai). „Šis dr. K. Pakšto veikalas, – rašė V. Viliamas, – be žymios mokslinės vertės, turi dar ir praktinės reikšmės, susirūpinusieji krašto ūkiu ir kitais,

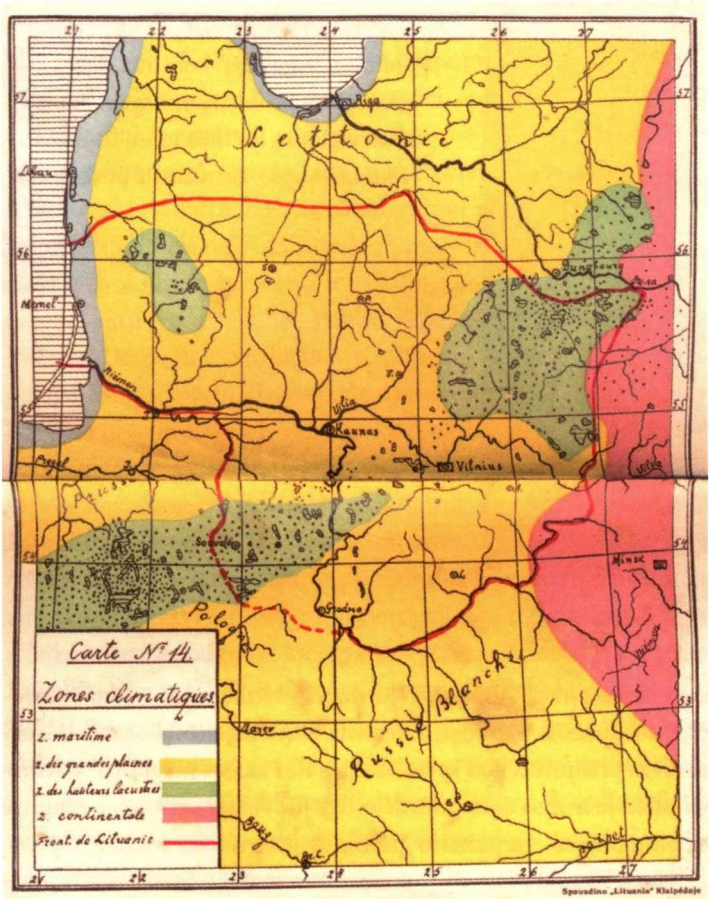

Nr. 14. Klimato zonų žemėlapis

✦ K. Pakšto sudarytas klimato zonų žemėlapis. K. Pakšto knygos *Lietuvos klimatas* įklija.

pereinamais nuo klimatinių sąlygų reikalais, ras čia daug jiems reikalingų davinių“[152].

Tai suprato ir Žemės ūkio departamentas, kuris K. Pakšto knygą prancūzų ir lietuvių kalbomis 1926 m. išleido Klaipėdoje. Beveik po keturiasdešimties metų prof. S. Kolupaila teigė, kad pirmasis didesnis darbas apie Lietuvos klimatą ir dabar turi istorinės reikšmės. Jis rodo, kiek maža klimatologinių duomenų turėjo nepriklausomoji Lietuva savo pradžioje[153]. K. Pakšto „Lietuvos klimatas“ neturėjo analogo net iki XX a. septintojo dešimtmečio vidurio[154].

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas, laikydamasis vokiškosios politinės geografijos ir geopolitikos tradicijų, tyrinėjo klimato, geografinės

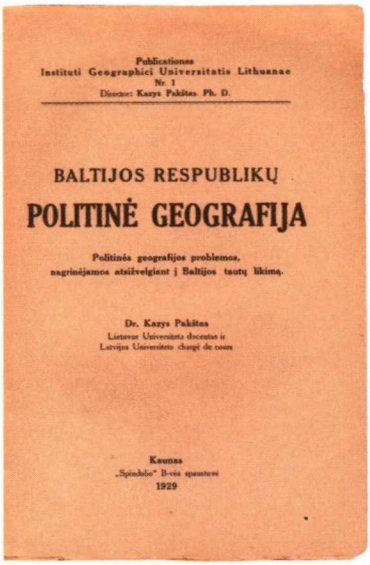

✦ K. Pakšto knygos *Baltijos respublikų politinė geografija*. Politinės geografijos problemos, nagrinėjamos atsižvelgiant į Baltijos tautų likimą (Kaunas, 1929), antraštinis puslapis.

aplinkos ir kitų veiksnių įtaką žmogui, jo kuriamos civilizacijos raidai[155]. Nuosekliai parašytus straipsnius papildęs naujausia medžiaga (bibliografas Aleksandras Ružancovas prisiminė, kad ją rinkdamas K. Pakštas mėgo lankytis Kariuomenės bibliotekoje ir nuo tada prasidėjo ilga judviejų pažintis)[156], sujungė į vieną iš reikšmingiausių, tarpukario politinės geografijos klasika tapusių savo kūrinių. „Reta ir brangi įnaša mūsų negausion mokslo literatūron", – taip 1929 m. pabaigoje pasirodžiusią K. Pakšto knygą „Baltijos respublikų politinė geografija" apibūdino „Ateitis"[157]. Knygoje K. Pakštas akcentavo ne tik gamtinės – klimato, jūros ir kt. – bet ir geopolitinės, geokultūrinės aplinkos reikšmę valstybės, tautos raidai, svarstė būdus išsaugoti Lietuvos nepriklausomybę ir valstybingumą. Taip pirmasis Lietuvos antropogeografas tapo ir pirmuoju šalies geopolitiku. Prof. S. Šalkauskis, baimindamasis, kad K. Pakšto knyga gali būti nepakankamai pastebėta ir įvertinta, net trijuose „Židinio" numeriuose apibūdino autorių, veikalo bruožus ir pateikė svarbiausių idėjų santrauką. Vėliau K. Pakšto knygos recenzija buvo įdėta į S. Šalkauskio darbą „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" (Kaunas, 1933). „Mūsų visuomenėje, taip neturtingoje iniciatyva ir „toli siekiančiais sumanymais", dr. K. Pakštas šituo atžvilgiu sudaro retą ir sykiu žymią išimtį, – rašė S. Šalkauskis. – Jis kaip tik priklauso prie tų labai nedažnų žmonių, kurie sugeba pas mus apimti dvasiniu žvilgsniu mūsų tautos ir krašto ateitį ir susirūpinti tuo, kas šitai ateičiai turi gyvastingos ir nepakeičia-

mos reikšmės“[158]. Filosofą džiugino tai, kad, keldamas tautai ir valstybei svarbias problemas, K. Pakštas naudojo lyginamąjį metodą. Juo remiantis autoriui pasisekė tinkamai įvertinti dabartinę mūsų kultūros būklę, tinkamai nurodyti, kokia linkme privalu eiti, kad galėtume atsilaikyti tautų kovoje už būvį ir užimti garbingą vietą tarp kitų tautų[159]. Naudodamasis K. Pakšto įžvalgomis, S. Šalkauskis suformulavo 14 „kategorinių imperatyvų“ realiai tautinei politikai vykdyti, iškėlė pagrindinius jaunimo patriotinio auklėjimo uždavinius. Parašytas moksliškai, bet kartu ir vaizdingai, regioniniame kontekste apmąsčius daugelį aktualių dalykų, K. Pakšto veikalas domino ne tik lietuvius; jis buvo išverstas į lenkų ir latvių kalbas. V. Viliamui duodamas interviu, į klausimą, kas įkvėpė naujas, originalias veikale dėstomas mintis, K. Pakštas atsakė, kad tai buvo ne tiek profesoriai, kiek ilgas stebėjimas tautų konkurencijos, kelionės ir pats Amerikos gyvenimas, kuris šiuo atžvilgiu yra tikrai pamokantis[160]. O ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje mokslininkas pripažino, jog „Baltijos respublikų politinė geografija“ jam yra artimiausias iš visų parašytų veikalų, „bet jį, kaip dabar manau, reiktų perdirbti, praplėsti“[161]. Įvykdyti šiuos planus K. Pakštui sutrukdė objektyvios sąlygos, tačiau paties autoriaus kritiškai vertinta studija atlaikė laiko išbandymus. Geografas Vytautas Gudelis XX a. pabaigoje tvirtino, kad daugeliu atžvilgių ji neprarado mokslinio aktualumo ir pažintinės vertės: K. Pakštas pirmasis Lietuvoje iškėlė ir pagrindė Baltijos jūros reikšmę krašto ekonomikai ir kultūrai, ragino ryžtingai orientuotis į artimesnius ekonominius ir kultūrinius ryšius su kitomis Baltijos šalimis ir Skandinavija[162].

Aktyvi mokslinė, pedagoginė raiška klojo pagrindus K. Pakšto akademinei karjerai. 1926 m. gegužės 3 d. jis tapo docentu. 1926–1927 m. buvo TFF mokslinis sekretorius. Drauge su kitų Lietuvos universiteto fakultetų sekretoriais pateikė medžiagą apie savo fakultetą S. Kolupailos suredaguotai universiteto pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaitai. Nuo 1929 m. rugsėjo 26 d. K. Pakštas dirbo ekstraordinariniu profesoriumi, ėmė vadovauti Teologijos-filosofijos fakulteto Visuotinės istorijos katedrai. 1928–1931 m. jis buvo vienintelis Lietuvos universiteto darbuotojas, dėstęs kitos šalies universitete. Latvijos universiteto kvietimu penkis semestrus kiekvieną antrą savaitgalį važinėjo į Rygą, skaitė regioninės geografijos kursą Matematikos-gamtos fakulteto ketvirto kurso studentams. Rasdavo laiko ekonominę geografiją dėstyti ir Kauno „Pavasario“ aukštesniosios komercijos mokyklos suaugusiems klausytojams. Švietimo ministerijos atliktos K. Pakšto atestacijos lapelyje rašoma: „Moka savo dalyką labai gerai. Mokyklos darbą myli. Darbštus ir tvarkingas.“[163] K. Pakšto geografijos žiniomis naudojosi ir Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos (LKMS) 1924 m. rugsėjo 15 d. Kaune įsteigta

✦ Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto mokomojo personalo vinjetė. K. Pakštas – antroje eilėje nuo viršaus pirmas iš dešinės. Kaunas, 1930 m.
Prieiga: https://www.vilniausmuziejai.lt/virtual-parodos/m-rackausko-paroda/m-rackauskas-fot/pages/032 jpg.htm

Simono Daukanto mokytojų seminarija, veikusi vakarais „Saulės" rūmuose, vėliau – „Aušros" gimnazijoje. Greta K. Pakšto seminarijoje, kuriai vadovavo K. Ruginis, dėstė V. Mykolaitis-Putinas, Jurgis Talmantas, Česlovas Pakuckas, V. P. Bičiūnas, Z. Ivinskis, Karolis Dineika ir kiti iškilūs Lietuvos kultūros, mokslo žmonės. Pažymėtina, kad 1926 m., kai vyko žemės reforma, LKMS buvo gavusi žemės sklypą Raudondvaryje. Planuota ten įsteigti pavyzdinę romuvietiško tipo gimnaziją su bendrabučiu mokiniams, bet politinės aplinkybės neleido įgyvendinti sumanymo. Švietimo ministerija, likviduodama privačias mokyklas, 1932 m. uždarė S. Daukanto mokytojų seminariją. Dirbdamas seminarijoje, K. Pakštas dalyvaudavo kasmetinėse katalikų mokytojų konferencijose, nevengdavo padiskutuoti. 1932 m. drauge su P. Dovydaičiu buvo išrinktas į LKMS garbės teismą[164].

Geografijos mokslo žiniomis, sparčiai kaupiama pedagogo patirtimi K. Pakštas mielai dalijosi su kitais geografijos dėstytojais, mokytojais. Dalyvaudamas aukštesniųjų, vidurinių mokyklų ir mokytojų seminarijų biologijos, chemijos ir geografijos mokytojų konferencijoje (1928 m. birželio 25–27 d.), jis nuodugniai aptarė geografijos dėstymą universitete ir mokyklose. Siūlė padidinti valandų skaičių, Švietimo ministerijoje įsteigti etatinius referentus, kurie, atsižvelgdami į užsienio šalių patirtį, kauptų žinias, rengtų programas[165]. Pabrėždamas geografijos reikšmę intelektiniam išprusimui, K. Pakštas vienas iš pirmųjų XX a. pirmosios pusės Lietuvoje prisiminė pasaulinio garso geologą ir mineralogą prof. Ignacijų Domeiką (Ignacy Domeyko), dirbusį Čilėje, bet mirusį, kaip jis manė, Lietuvoje, ragino būtinai surasti jo kapą*. Buvo išrinktas į komisiją, kurios užduotis – atnaujinti geografijos kursą Lietuvos gimnazijose, pasiūlė joms šiek tiek pakeistą Austrijos mokyklų programą, kurią paskelbė žurnale „Kosmos"[166]. K. Pakštas kviečiamas mielai važiuodavo į Lietuvos provincijos mokyklas, mokytojams ir mokiniams skaitydavo paskaitas iš savo tyrinėjamų problemų rato.

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje į doc. K. Pakšto plačiašakę pedagoginę veiklą įsiterpė ir jo biografiją naujai nuspalvino gana netikėtas veiklos baras – bankininkystė. 1927 m. jis buvo išrinktas Tarptautinio banko (TB; iki 1926 m. – Lietuvos tarptautinis bankas) valdybos pirmininku. Banko steigimo iniciatoriai buvo JAV lietuviai, kurie visomis išgalėmis stengėsi prisidėti prie 1918 m. atkurtos Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo bei visuomenės stabilumo. Susibūrę į Amerikos lietuvių prekybos bendrovę Bostone, banką 1921 m. įsteigė per jos įgaliotinį Joną Romaną, Joną Šimkų ir Juozą Cunį[167]. Pirmieji akcinio banko gyvavimo metai buvo pakankamai sėkmingi. Bet 1923–1924 metais bankui patyrus finansinių nuostolių ir pagrindiniam kapitalui sumažėjus iki 0,5 min. Lt, daugumą jo akcijų nupirko Lietuvos bankas[168]. Pagal svarbiausius rodiklius TB priklausė prie mažųjų bankų. Tačiau dėl neatsakingos investicijų politikos visą laiką jautė apyvartinio kapitalo stygių, priklausė nuo Lietuvos banko paskolų. Be to, bankui nelabai sekėsi į valdybą išrinkti tik geros reputacijos, atsakingus, sąžiningus žmones. Pasak Lietuvos bankininkystės istoriko doc. Vlado Terlecko, kontroversiškiausi buvo mįslingos biografijos Juozas Bekas ir J. Ramonas. Pastarasis buvo linkęs sukčiauti ir „pasižymėjo"

* K. Pakštas klydo, nes Ignacijus Domeika (1801–1889) mirė ir buvo palaidotas Santjage (Čilėje). Po daugelio metų būdamas Britų Hondūre, K. Pakštas iš čiliečio prof. Danielio Noveos (Daniel Novea) sužinojo apie ten lenku laikyto I. Domeikos didžiulius nuopelnus Čilės mokslui. Nusprendė, kad mokslininkas – lietuvis pagal kilmę, lenkas pagal tautybę (*gente Lithuanus, nacione Polonus*).

✦ K. Pakštas – Tarptautinio banko valdybos pirmininkas. Rio de Žaneiras. 1927 m.
Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 92.

tuo, kad 1927 m. Palangoje nušovė žmogų, flirtavusį su jo žmona. J. Ramono vietą TB vadovo poste užėmė K. Pakštas. Manytina, kad vadovauti bankui jis buvo pakviestas dėl viso pluošto turėtų asmeninių savybių: užsienio universitetuose įgytų ekonomikos mokslo žinių, žinomumo, plačių ryšių JAV ir Lietuvoje, gero anglų kalbos mokėjimo, įžvalgumo, dinamizmo, patikimumo. Tikėtasi, kad, panaudodamas visas savo galimybes, K. Pakštas pritrauks naujų investuotojų ir likviduos jo pirmtakų padarytus nuostolius. Valdybos nariams ir jos pirmininkui pareigos banke buvo pagrindinės, už jas jie gaudavo nuolatinę algą. K. Pakštas 1927–1930 m. vadovavo TB ir greta to papildomai dirbo universitete docento pareigose[169]. Tai, be abejo, pagerino materialines Pakštų šeimos gyvenimo sąlygas, bet negalėjo neatsiliepti Kazio pedagoginio darbo universitete kokybei. V. Terlecko atlikto tyrimo duomenimis, 1925–1930 m. TB padėtis pamažėle gerėjo: padaugėjo indėlių, paskolų klientams, sumažėjo skolos Lietuvos bankui. „Čia galima įžvelgti Pakšto vadovaujamos valdybos nuopelnus“[170]. Tačiau K. Pakštas iš TB valdybos vadovo pareigų pasitraukė arba turėjo pasitraukti. Rimtas signalas tam žingsniui galėjo būti Vakaruose kilusi pasaulinė ekonomikos krizė, 1929–1933 m. apėmusi visas ekonomikos šakas ir

valstybes. Įžvalgusis geografas negalėjo nesuvokti virš jo vadovaujamo banko pakibusių grėsmių. Nemažą įtaką K. Pakšto sprendimui galėjo turėti ir Lietuvos vyriausybės nusistatymas uždrausti antraeilius arba „pašalinius" darbus. K. Pakšto apsisprendimui atsidėti vien pedagoginiam ir moksliniam darbui, matyt, turėjo įtakos ir universitete vykę reikšmingi pokyčiai.

1927 m. TFF tapo tarptautinės teisės subjektu, nes rugsėjo 27 d. buvo įtrauktas į Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto konkordatą.

1928 m. birželio 15 d. Šventojo Sosto sprendimu fakultetas gavo teisę šalia universiteto baigimo diplomo absolventams suteikti ir akademinius laipsnius – licenciato ir daktaro. Tuo šis fakultetas skyrėsi nuo kitų Lietuvos universiteto fakultetų, kurie teikė tik daktaro laipsnį. Tačiau fakulteto ir jo profesūros likimas permainingas, priklausomas nuo politikos skersvėjų. 1926 m. vasarą valstiečiams liaudininkams ir socialdemokratams sudarius Lietuvos vyriausybę, TFF imtas kaltinti klerikališkumu, kai kurių dalykų dubliavimu su Humanitarinių mokslų fakulteto katedromis, dėl švaistomų valstybės lėšų. 1928 m. Lietuvos vyriausybė įteikė Vatikanui projektą reformuoti TFF taip, kad vietoje 22 katedrų liktų tik 11, o švietimo ministras universiteto vadovybę ragino nebepriiminėti studentų į Filosofijos skyrių[171].

Atsiliepdamas į tautininkų valdžios ketinimus radikaliai reformuoti universitetą, K. Pakštas „Ryte" paskelbė straipsnių ciklą „Universiteto reformos", kuriame bandė apibūdinti tas problemas, kurias išsprendus iš esmės pagerėtų mokslinio ir pedagoginio darbo kokybė, o universitetas veiksmingiau padėtų tautai kilti į aukštesnį kultūros lygį. Siūlė ne atleidinėti patyrusius mokslininkus, o verčiau padvigubinti jaunesniojo mokslinio personalo skaičių, daugiau lėšų skirti laboratorijoms, bibliotekai, mokymo priemonėms, padidinti algas profesūrai, atlyginti už mokslo straipsnius, knygas. K. Pakštas, suprasdamas, kad būtina pradėti planingą ir sistemingą mokslinį darbą, mokslui skiriamas menkas lėšas reikalavo sutelkti ir galų gale įsteigti Lituanistikos institutą. Tačiau idėja buvo pernelyg nauja ir „praėjo visai negirdom"[172]. Būdamas įsitikinęs, kad mažai tautai labai svarbu turėti pakankamai inteligentų, laisvai mokančių užsienio kalbų, K. Pakštas taip pat siūlė Lietuvos universitete įsteigti Svetimų kalbų institutą[173], galintį rengti kvalifikuotus mokytojus, vertėjus ir kitus specialistus. K. Pakšto maksimalistiniai siūlymai, gerokai pralenkę Lietuvos aukštojo mokslo plėtros galimybes, daug kam atrodė utopiniai. Tautininkų vyriausybei, jos Švietimo ministerijai tai tebuvo opozicijos atstovo bandymas užvilkinti ir supainioti numatytą Lietuvos universiteto reformą.

Universiteto tarybai 1928 m. gruodžio 2 ir 21 d. posėdžiuose neigiamai įvertinus parengtą reformos projektą, vyriausybė nutarė įstatymo tvarka iš-

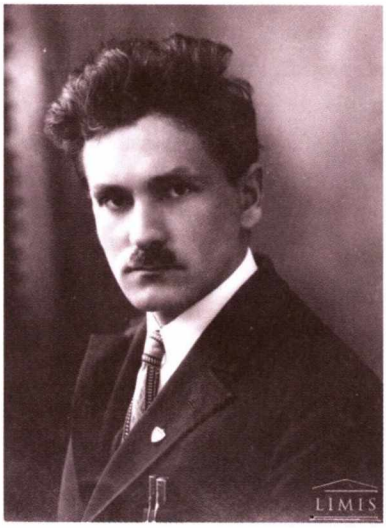

✦ Juozas Eretas – VDU Teologijos-filosofijos fakulteto profesorius.
Prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/Juozas Eretas

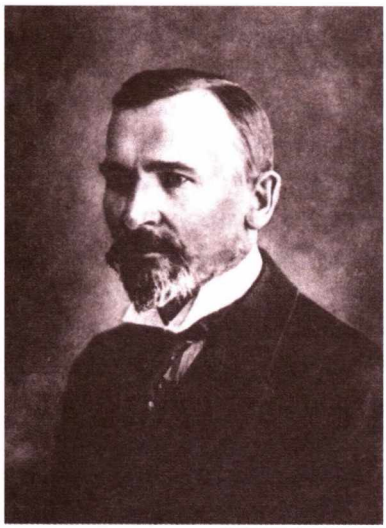

✦ Prof. Vincas Čepinskis. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 139.

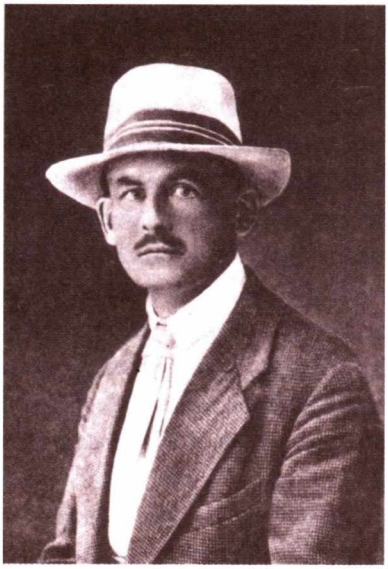

✦ Prof. Tadas Ivanauskas. 1921 m.
Iš *Lietuvos albumas*, p. 217.

leisti naująjį statutą. 1930 m. birželio 7 d. universitetui suteikė Vytauto Didžiojo vardą (VDU), bet statutu apribojo autonomiją. Atsižvelgiant į konkordatą su Vatikanu, Teologijos-filosofijos fakulteto reformos kol kas nepalietė. Tačiau blogėjantys tautininkų vyriausybės santykiai su krikščionimis demokratais, Vatikanu netrukus paakino ir TFF reformą. 1931 m. birželio pradžioje išsiuntusi iš Lietuvos Šventojo Sosto nuncijų arkivyskupą Ričardą Bartolonį (Riccardo Bartoloni), vyriausybė ėmėsi vienašališko TFF pertvarkymo, kuris buvo paskelbtas rugpjūčio 14 d. fakulteto katedrų ir jų etatų įstatymais. Iš buvusių 22 katedrų palikta septyniolika. Nors ir išliko dvilypis fakulteto pavadinimas, pertvarkymas reiškė faktinį Filosofijos skyriaus panaikinimą. Jo 5 profesoriai, tarp kurių buvo J. Eretas ir K. Pakštas, bei 4 docentai buvo atleisti iš darbo[174]. „Mūsų universitetas turėjo vieną profesorių su labai plačia fantazija. Negailestinga reforma, kaip kokia audringa jūros banga, nuo laivo nušlavė iš universiteto. Tas nušluotasis lakios fantazijos profesorius – tai ne kas kitas, kaip p. Pakštas", – rašė tautinės ideologijos savaitraštis „Akis"[175]. Nors TFF reforma formaliai panaikino Filosofijos skyrių, jis ir toliau neoficialiai veikė iki 1937 m. reformos, kuri legalizavo specialistų rengimą šiame skyriuje. Tačiau skyriui buvo leista rengti tik filosofijos ir pedagogikos specialistus, o istorijos, kalbų ir kitų specialybių studentai buvo perkelti į Humanitarinių mokslų fakultetą.

Naujasis Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) rektorius V. Čepinskis, prorektorius B. Česnys permanė valdžios įvykdytų universiteto pertvarkymų politinę ir visuomeninę prasmę, dėl to stengėsi išsaugoti atleistuosius kolegas. K. Pakštui buvo pasiūlyta pereiti į Matematikos-gamtos fakultetą (MGF).

MGF Geografijos katedros vedėju iki 1930 m. birželio 10 d. buvo doc. Teodoras Daukantas. Jam išvykus dirbti Lietuvos atstovu į Pietų Ameriką, rugsėjo 1 d. katedrą laikinai globoti buvo pavesta ordinariniam profesoriui Pranciškui Baltrui Šivickiui[176]. Fakulteto taryba, žinodama, kad jau antri metai trūksta reguliaminu nustatyto geografijos dalyko dėstytojo vyresniojo kurso studentams, o dėl to nėra parengto ir jaunesniojo mokymo personalo, iki 1930 m. rugsėjo 1 d. paskelbė konkursą. Į kvietimą jame dalyvauti atsiliepė vienintelis kandidatas – ekstraordinarinis profesorius K. Pakštas. Paduodamas pareiškimą jis nė neįtarė, kokį sudėtingą kliūčių ruožą jam teks įveikti pereinant iš vieno į kitą to paties universiteto fakultetą.

Biologų komisija, atsižvelgdama į „K. Pakšto veikalų rimtumą ir jo studijas geografijos srityje (kelionės, ekskursijos)", vieningai nutarė siūlyti fakultetui jo kandidatūrą[177]. Nors buvo pareikšta mintis, kad pageidautinas kursas daugiau grindžiamas gamtos mokslais, 1931 m. spalio 20 d. fakulteto taryba slaptu balsavimu (9 – už, 4 – prieš, 1 – susilaikė) nutarė kviesti K. Pakštą arba

vyresniojo mokslinio personalo nariu, arba privatdocentu. Tačiau paaiškėjus, kad trūksta kai kurių dokumentų (stodamas į darbą LU TFF nepateikė Fribūro universiteto daktaro diplomo) ir dėl to K. Pakštui atsisakius pretenduoti į ekstraordinarinio profesoriaus vietą, nutarta prašyti vyriausybės sutikimo jį tvirtinti privatdocento pareigoms[178]. Šio nutarimo vykdymą sustabdė MGF dekanas prof. Tadas Ivanauskas, kuris suabejojo dėl K. Pakšto aukštesniojo (gimnazijos) mokslo baigimo ir 1923 m. gegužės 5 d. išduoto Fribūro universiteto daktaro diplomo vertės, juolab kad jis nėra aukščiausiosios rūšies *(magna cum laude)*, nes yra tik *cum laude*. Atidus domėjimasis K. Pakšto viduriniuoju išsilavinimu buvo visiškai suprantamas, nes jis neturėjo galimybės normaliai baigti gimnazijos. O Sankt Peterburge įgyto 6 klasių bei Valparaiso universiteto parengiamojo skyriaus baigimo pažymėjimų vertė Lietuvoje nebuvo žinoma. Be to, akademiniuose sluoksniuose vyravo gana skeptiškas požiūris į kai kuriuose užsienio universitetuose, tarp jų ir Fribūro, įgyjamus daktaro diplomus. Antai, tokio požiūrio šalininkas buvo filosofas Juozas Girnius, pareiškęs, kad Fribūro universiteto reikalavimai buvo gana kuklūs[179]. 1931 m. spalio 27 d. susirinkusiai fakulteto tarybai buvo pasiūlyta K. Pakšto kandidatūros atsisakyti. Tačiau slaptu balsavimu (8 – už, 3 – prieš, 2 – susilaikė) nutarta jam skirti laisvą ekstraordinarinio profesoriaus etatą Zoologijos ir lyginamosios anatomijos katedroje (pagal VDU statutą Geografijos katedroje negalėjo dirbti du profesoriai); čia jis turėjo dėstyti geografiją ir vadovauti kabinetui[180].

Šis fakulteto tarybos sprendimas nebuvo paskutinis, leidęs K. Pakštui kibti į darbą. Po mėnesio vykusiame fakulteto tarybos posėdyje dekanas prof. T. Ivanauskas pareiškė atsisakąs K. Pakšto, nes dalyvaudamas Senato posėdyje jis sužinojęs, jog TFF prašo teikti K. Pakšto kandidatūrą Visuotinės istorijos katedros ekstraordinarinio profesoriaus pareigoms dėstyti geografiją[181]. Kol buvo aiškinamasi, atėjo 1931 m. pabaiga. Gruodžio mėnesį geografijos dėstytojo klausimas buvo svarstomas net tris kartus. Galop, remiantis VDU statutu, imtasi nustatyti, ar Fribūro universiteto K. Pakštui išduotas daktaro diplomas atitinka VDU diplomą, t. y. nostrifikuoti. Ta proga K. Pakštas priminė Lietuvos universitete dirbančius Fribūro universiteto absolventus V. Mykolaitį-Putiną, S. Šalkauskį, Izidorių Tamošaitį, Joną Totoraitį, Leoną Bistrą ir kt., ir pareiškė, jog jam neteko niekur girdėti ar skaityti, kad su Fribūro doktorantais kokia nors valstybė ar universitetas prideramai rimtai nesiskaitytų ar teisių jiems nepripažintų[182]. Susipažinusi su pateiktais dokumentais, išklausiusi K. Pakšto paaiškinimų, specialistų komisija pripažino K. Pakšto diplomo vertę (1931 12 18) ir atkreipė fakulteto tarybos narių dėmesį į tai, kad VDU yra ir kitų vyresniojo mokslo personalo narių, turinčių tik Fribūro daktaro laipsnį, juolab kad sta-

✦ K. Pakštas – Vytauto Didžiojo universiteto profesorius. Apie 1932 m. Genovaitės Kynės archyvas (toliau GKA).

tutas numato galimybę eiti pareigas ir be mokslo laipsnio[183]. Pagaliau Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1931 m. gruodžio 26 d. sprendimu (6 – už, 4 – prieš, 2 – susilaikė) K. Pakštas buvo pakviestas nuo 1931 m. sausio 1 d. laikinai eiti Zoologijos ir lyginamosios anatomijos katedros ekstraordinarinio profesoriaus pareigas. Kovo 15 d. LR švietimo ministras jį patvirtino tik privatdocentu dėstyti geografiją[184]. Nuo 1932 m. balandžio 1 d. K. Pakštui patikėta vadovauti MGF Geografijos katedrai. Taigi, siekdamas laisvos geografijos dėstytojo vietos, pirmasis ir niekieno nepralenktas lietuvių geografas „vos vos tebuvo priimtas, nors kito panašaus masto kandidato nebuvo"[185].

Su panašiomis problemomis K. Pakštas susidūrė ir 1935 m., kai buvo svarstomas jo mokslinės-pedagoginės karjeros (promocijos) klausimas. Tik po kelių svarstymų MGF komisijoje ir ilgoko vilkinimo Lietuvos Respublikos Prezidento aktu nuo 1937 m. sausio 1 d. privatdocentas K. Pakštas buvo paskirtas VDU Matematikos-gamtos fakulteto Geografijos katedros ekstraordinariniu profesoriumi. J. Ereto nuomone, prie tokios padėties prisidėjo ir katalikų veikėjams nepalankus tautininkų režimas, ir komunistų bei nacionalsocialistų prieš K. Pakštą varoma agitacija. „Ji lengvai paveikdavo pavyduolius ir lengvatikius be orientacijos"[186].

Prof. K. Pakštas trijų VDU fakultetų –Matematikos-gamtos, Teologijos-filosofijos ir Teisių – studentams dėstė fizinę, regioninę, ekonominę ir Lietuvos geografiją, antropogeografiją, kartografiją, geografijos metodiką. Rūpindamasis kvalifikuotų geografų rengimu, nuogąstavo, kad mažėja geografijos ir jai

artimų sričių studentų. K. Pakštui atrodė, kad VDU visi fakultetai perkrauti bendraisiais dalykais, o „geografai pradeda ruoštis tik 3-siais met., anksčiau nė neįmanoma“[187]. Profesorių jaudino ankštos auditorijos ir tvankūs, sausakimši studentų koridoriai, išsimokslinimo, bet ne išsiauklėjimo, mandagumo reikalavimas universitete. Klausydamasis studentų pašnekesių, ginčų, matydamas jų netvarkingas studijų knygeles, profesorius neabejojo, kad lietuviškai studentijai sustiprintas auklėjimas labai daug padėtų įsigyti pasaulyje gerą vardą, prestižą, pagražintų visos studentijos tarpusavio santykius ir kartu laimėtų Lietuvai jaukesnę vietą Europos tautų šeimoje[188]. K. Pakšto vizija buvo Lietuva, netolimoje ateityje turėsianti apie 10 000 studentų. Tokiais tempais rengiamus inteligentus greitai būtų galima ir „eksportuoti“. Pasklidę plačiam pasauly, jie galėtų įnešti lietuviškos kultūros turtų į bendrą tautų lobyną[189]. Siekdamas pagausinti Lietuvos inteligentų gretas, K. Pakštas siūlė radikalų projektą. „Turėdamas galvoj mūsų sąlygas, jei nuo manęs priklausytų, žiūrėčiau į studentiją kaip į kariuomenės pulką, – rašė jis. – Juk iš universiteto išeina kovotojai dėl tautinės kultūros. Jie kovos tiek dvasiniu, tiek materialiniu ginklu“[190]. Todėl vieną dalį studentų sudarytų tie, kurie yra materialiai apsirūpinę. Jie galėtų studijuoti be niekieno pagalbos. Kitą dalį, apie 2000 studentų, kurių tėvai gyvena skurdžiomis sąlygomis, remtų valstybė. Pastarieji gautų minimalias patalpas (visuomenei praturtėjus – bendrabučius), maistą ir kt., galėtų laisvai pasirinkti draugiją. „Šis sprendimas atitiktų humanistinę kryptį ir mūsų kraštui būtų tinkamas. Studentų bendrabuty – „lagery“ studentas turėtų būti ne lepinamas, o auklėjamas spartaniškai“[191].

Universitete K. Pakšto dėstomi kursai buvo pagrįsti naujausia statistika, prancūzų ir anglų geografijos autorių teorijomis, gausiais savo kelionių, stebėjimų duomenimis. K. Pakštas garsėjo kaip įdomus kalbėtojas, gebantis pažerti netikėtų minčių, blykstelėti sąmojumi, sukeldamas aplodismentus ar net ovacijas. Jo viešos paskaitos, ypač sugrįžus iš tolimų kelionių, sutraukdavo minias žmonių. „Oratorius buvo smarkus, – atsiminimuose pabrėžė dr. Grigas Valančius, – jau anuomet kuo ne Krupavičiui prilygęs. O kitus, tuomet garsėjusius ciceronus, kaip Eretas, Sleževičius, Šilingas, Voldemaras, net lenkė“[192]. M. Krupavičiaus – vieno iš geriausių ir populiariausių Lietuvos, jos Seimo oratorių – kalbos buvo konkrečios, realistiškos, įtikinamos, lengvai klausomos, oponentų sunkiai atremiamos ir sukritikuojamos. O K. Pakšto kalba pasižymėjo lankstumu, drąsiais palyginimais, jis nevengė komentuoti naujų situacijų, siūlyti drąsių projektų[193]. Labai mėgo paradoksą, humorą, visokius satyrinius posakius, anekdotus. Profesorius net ir karščiau-

✦ Zenonas Ivinskis.
Prieiga: https://www.vle.lt/straipsnis/zenonas-ivinskis/

✦ Kazimieras Bieliukas.
Prieiga: https://www.enciklopedija.lt/kazimieras-bieliukas/

sių diskusijų metu išlikdavo blaivaus proto, niekada neužgauliojo oponentų, o įkaitusią atmosferą sugebėdavo atvėsinti kokiais nors juokeliais. Studentams imponavo profesoriaus minčių naujumas, gyvumas, giedra nuotaika. Ir visa savo išvaizda K. Pakštas buvo savitas, originalus, nepakartojamas. „Ko ne visa Lietuva, ypač jaunimas, gerai pažino Pakštą, su jo imponuojančia barzdele, žemu, bet stambiu kūno sudėjimu, didele, erudicijos kupina galva, suplota nosimi, taršytais plaukais, anuomet dažniausiai aukštą apykaklę ir juodą vizitkę su dryžuotom kelnėm bevilkintį“[194].

Profesorius studentams dėstė gyvu žodžiu, improvizuodamas, darydamas ekskursus, pasikartodamas. Ne visiems klausytojams toks metodas tiko. Antai Z. Ivinskis, klausęs K. Pakšto dėstomų dalykų, prisimena, jog po pirmųjų paskaitų klausytojų skaičius ėmė nykti; liko tik mažas pasiryžusiųjų studijuoti geografiją būrelis, daugiausia merginos. Vienas iš pasitraukusių istorikų rašo, kad „K. Pakštas buvo oratoriaus tipas, bet tik vienai paskaitai. Paruošti paskaitas visam semestrui, ilgiau susitelkti į vieną materiją ir ją rūpestingai akademiškai išdėstyti klausytojams buvo ne jo būdui“[195]. Z. Ivinskio nuomone, būtent dėl šios priežasties K. Pakštas neturėjęs didelio pasisekimo kaip dėstytojas Rygoje, o vėliau ir Amerikoje, kur dirbo įvairiose kolegijose, niekur ilgiau neapsistodamas. Matyt, iš tiesų K. Pakšto paskaitų mokslinis, metodinis lygis kai kurių klausytojų netenkino. Tačiau negalima pamiršti, kad universitete K. Pakštui

vienu metu teko skaityti keletą visiškai naujų kursų, kuriems paruošti stygo tinkamos naujausios literatūros, laiko. Dėl mažo aukštosios mokyklos dėstytojo atlyginimo jam tekdavo griebtis įvairių papildomų darbų, o kurį laiką universitete dėstyti turint ne pagrindines pareigas, kad tik galėtų prideramai išlaikyti iš turtingos šeimos kilusią savąją *Mini*. Be to, ir atsikuriančios Lietuvos reikalai, noras aktyviai dalyvauti visuomeniniame gyvenime trukdė rimtai susikaupti kabinetiniam darbui, nuosekliai tęsti akademinę karjerą. Pagaliau, nemaža kliūtis nuosekliam darbui katedroje buvo išsimokslinusių bendradarbių ir lėšų stoka. Pastarąją problemą nesunkiai būtų išsprendęs priklausydamas kitai idėjinei srovei ar mokėdamas pataikauti valdžiai.

„Eilę metų man teko vesti labai sunkią kovą už geografijos reikalus universitete ir iš dalies gimnazijose, – gyvenimo pabaigoje rašė K. Pakštas[196]. Jo pastangomis katedra augo ir tvirtėjo – veikė VDU didžiuosiuose rūmuose, pradėjo gauti kiek daugiau pinigų ūkiniam, moksliniam inventoriui ir knygoms įsigyti, buvo numatytos dvi asistentų vietos. Dar prieš K. Pakštui tampant katedros vedėju, asistentu buvo išrinktas Kazimieras Bieliukas. Katedroje kurį laiką dirbo į Lietuvą sugrįžęs privatdocentas Teodoras Daukantas. Nuo 1937 m. pradžios Geografijos katedrą papildė antrasis asistentas Vladas Viliamas (1936 m. Berlyno universitete įgijęs daktaro laipsnį). Tuo metu K. Bieliukas dvejiem metams buvo nusiųstas specializuotis į Prahą. Pažymėtina, kad stipendijas K. Bieliuko ir V. Viliamo studijoms užsienyje išrūpino prof. K. Pakštas. Jis visokiais būdais stengėsi praturtinti katedros kabineto biblioteką ir aparatūrą. Jam labai rūpėjo, kad kabinetas, glaudęsis 7,5 kvadratinio metro kambarėlyje ir per metus galėjęs prenumeruoti tik 6 geografijos žurnalus, išaugtų į VDU, o vėliau ir į visos Lietuvos geografijos institutą. Statistinius duomenis pamėgusį profesorių liūdino tai, kad užsienio autoriai darbuose apie Lietuvą ir lietuvius naudojosi pasenusiais 1923 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenimis. Memorandumais vyriausybėms jis reikalavo imtis antrojo surašymo, o pamatęs nenorą vargintis rašė: „Kultūriniam ir tai pirmaeilės svarbos reikalui nerandame lėšų, nors biednesni mūsų kaimynai tam pačiam tikslui lėšų visuomet randa... Tad nepykime, kad daugelis mus sugretina su Albanija ar net Liberija... Patys esame kalti.“[197]

Kuklios moksliniams tyrinėjimams skiriamos lėšos paskatino K. Pakštą rinktis palyginti nebrangiai kainuojančią, bet labai apleistą veiklos sritį – ežerotyrą. Ežerų batimetrijos (gylio matavimo) darbai tiksliausiai atliekami žiemą ežerams užšalus. Tačiau tada didesniuose ežeruose tenka prakirsti po keletą šimtų ekečių. Mažesnių, siauresnių ežerų gylį gana tiksliai galima išmatuoti ir vasarą. Būtent 1926 m. liepą K. Pakštas drauge su doc. T. Daukantu ir studentais atli-

ko batimetrinius darbus didžiuosiuose Sūduvos ežeruose. Matuojant nustatytas didžiausias Dusios ežero gylis buvo 30,0 m, Metelių – 13 m, o Obelijos – 8,0 m. Tuo pačiu metu Sūduvos ežerai buvo tyrinėjami ir kitais aspektais[198]. S. Kolupaila matavo į juos įtekančių ir ištekančių upelių debitus, šveicaras botanikas prof. Konstantinas Andrius Regelis (vok. Constantin Andreas von Regel) tyrė vandens augaliją. Pagal tą pačią programą tais pačiais metais dirbta ir Sartų ežere[199]. Gauti duomenys leido sudaryti dugno batimetrinius žemėlapius, kurie buvo išspausdinti prof. S. Kolupailos Hidrologiniame metraštyje 1925–1927 metais.

Po penkerių metų K. Pakštas vėl atnaujino tyrinėjimus, kuriais pelnė lietuviškosios ežerotyros pradininko vardą. Suvokdamas, kad pirmieji bandymai davė tik apytikrius rezultatus, nusprendė vykdyti sudėtingesnius labai vingiuoto Daugų ežero tyrinėjimus. Norėjo patikrinti gandus, kad tai esą giliausias Lietuvos (ar net Europos) ežeras. Vietiniai žvejai K. Pakštą tikino ežerą turint net 100 m gylį. Be to, ir Adolfas Klimas savo mokykliniame vadovėlyje „Lietuvos geografija" (3-iasis taisytas ir papildytas leidimas. Kaunas; Marijampolė, 1927. 49 p.) tvirtino, kad Alytaus apskrities Daugų ežeras yra giliausias Lietuvoje – turi 64 m gylį. K. Pakštas su būreliu studentų 1931 m. birželio 1–4 dienomis, o smarkiems vėjams privertus darbus nutraukti, birželio 17–20 dienomis išmatavo ežerą, nustatė jo didžiausią gylį – 42,0 m. Geografijos kabinetui buvo nubraižytas spalvotas Daugų ežero dugno žemėlapis[200]. Tuo nepasitenkinta ir pradėta ieškoti iš tikrųjų patiės giliausio mūsų krašto ežero. Tuo tikslu K. Pakštas 1933 m. kovo 5–9 dienomis surengė ekspediciją į Tauragno ir gretimus Labės bei Labelės ežerus Utenos apskrityje. Kartu su asistentu K. Bieliuku ir penkiais studentais užsimota išmatuoti jų gylį ir įvairių gilumų temperatūrą. Ekspedicijos narius pas save apgyvendino Tauragnų klebonas kun. Motiejus Nakas, mielai talkino kaimų gyventojai. Išilginio (išilgai Tauragnas turi per 9 km, o skersai — nuo 200 iki 1200 m) ežero palyginti siauroje, 300 m pločio vietoje, apglėbtoje stačių krantų, jau pirmąją dieną aptiktas rekordinis 61 metro gylis. Toje vietoje matavimai daryti kas 10 ir 25 metrai, bet gilesnių vietų neužtikta, nors vietos gyventojai tikino gylį esant iki 150–200 metrų. Spaudžiant stipriems šalčiams pusės metro storumo lede iškirsta per 500 ekečių[201]. Matuota gana tiksliai, naudojant metrais sužymėtą vielinį trosą, prie kurio pririšamas 2 kg svarmuo. Taip įsitikinta, kad Tauragno ežeras yra giliausias iš visų nepriklausomos Lietuvos ežerų – 61,0 m (Labės – 23,0 m, Labelės – 10,0 m). Filmavimo kamera užfiksuoti tyrimo darbai, gamtos vaizdai, žmonės. Nubraižytas Tauragno batimetrinis žemėlapis, padaryta keletas skersinių profilių[202].

1934 m. pradžioje VDU Geografijos katedra pasipildė iš užsienio pirktais instrumentais: automatiškai skaičiuojančiu zondu, apverčiamu termometru,

spalvų skale, įrenginiu vandens skaidrumui matuoti. K. Pakštas tuojau nusprendė patikrinti Dusios ežero matavimo duomenis – 1926 m. vasarą arti 4 km platumo ežere atlikti darbai jam atrodė esą netikslūs. Kovo 15–17 d. su asistentu ir studentais vaikščiojant aptirpusiu ledu buvo nustatyta giliausia ežero vieta – 32 m (1926 m –30 m). Tų pačių metų vasarą tyrinėtas Grabestos ežeras netoli Molėtų (gylis – 21 m), rudenį – Ilgio ežeras (23 m) Dzūkijoje. Na o 1935 m. K. Pakšto vadovaujama ekspedicija (asistentas, keli studentai biologai ir geografai) nuvyko į ežeringiausią Zarasų apskritį. Intensyviai dirbant per 7 dienas (kovo 9–15 d.) buvo išmatuota 13 ežerų: Vencavo (50 m gylis), Jatkūniškių (35,2 m), Svinto (20,8 m), Baltašio (20,5 m), Pajuodžio (18,4 m), Luodžio (16,5 m), Samavo (13,5 m), Dūkšto (10 m), Asavo (9,1 m), Grybiškio (7,2), Luodykščio (4,6 m) ir kt.[203] 1938 m. K. Pakštui ir S. Kolupailai dalyvaujant buvo išmatuotas Alaušo ežeras, aplankyti giminės ir pažįstami Butėnuose.

Visų atliktų matavimų duomenys buvo apdorojami K. Pakšto vadovaujamos katedros geografijos kabinete, batimetriniai žemėlapiai ir profiliai rengiami spaudai. Tam reikėjo lėšų, todėl K. Pakštas kasmet į formuojamą universiteto biudžetą įtraukdavo po tūkstantį litų. „Universitetas, – rašė jis, – tą menkutę sumą pripažįsta, bet kai biudžetas peržengia Universiteto slenkstį, tai *visuomet* grįžta jau su sudilusia tyrinėjimų pozicija iki 300 Lt. Perėjusios per visas instancijas savo krašto tyrinėjimų sumos suliesėja kaip Egipto karvės sausros metu"[204]. Įdomu pažymėti, kad beveik visas ežerotyros ekspedicijas K. Pakštas organizavo, jose dirbo, bet nepaliko nė vienos ežerotyrinės studijos. 1933 m. kartu su S. Kolupaila nuvykęs į IV Pabaltijo hidrologų konferenciją, kur veikė ir ežerotyros sekcija, pranešimo neskaitė. Kazimierui kaip „vadybininkui" atliekant didelį darbą, sukauptus duomenis skelbė jaunesni katedros darbuotojai – pirma minėtas K. Bieliukas (jis – pirmasis profesionalus ežerotyrininkas Lietuvoje, 1937 m. parašęs ir apgynęs daktaro disertaciją „Dovinės baseino ežerai"), A. Šarauskaitė-Igaunienė, iš dalies – S. Kolupaila. Atsakydamas į natūraliai kylantį klausimą, kodėl K. Pakštas taip elgėsi, žymiausias nūdienos ežerotyrininkas prof. Kęstutis Kilkus samprotauja, kad ežerus „išstūmė" jo paties pradėta plėtoti socialinė geografija, arba tai, kad tuo metu profesorių labiau domino jūra[205]. Mat K. Pakštas, entuziastingai ėmęs įgyvendinti kokią nors savo idėją, greitai pristigdavo kantrybės, ją mesdavo, nes jo galvoje jau būdavo kilę nauji sumanymai. Iš tiesų, Baltijos jūrai, kurios vandenimis ne kartą buvo keliavęs įvairiomis kryptimis, tuo metu teko išskirtinis prof. K. Pakšto dėmesys. 1932 m. žurnale „Kosmos", skirtame Lietuvos hidrometrinio biuro 10 metų veiklai paminėti ir jo steigėjui prof. S. Kolupailai pagerbti, pasirodė K. Pakšto straipsnis „Baltijos jūra. Jos fizinės geografijos keli bruožai"[206]. 1934 m. Klai-

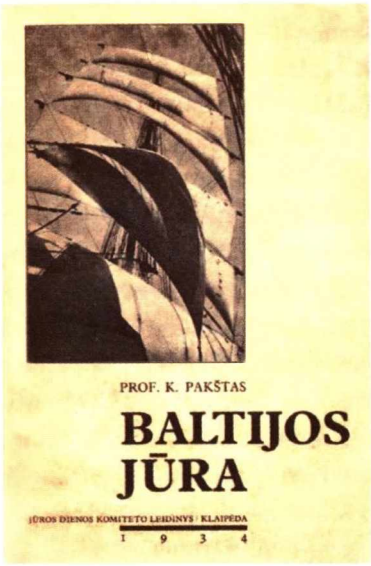

✦ K. Pakšto knygos „Baltijos jūra. Jos fizinė ir antropogeografinė studija“ (Klaipėda, 1934) pirmasis viršelis. Prieiga: https://www.mlimuziejus.lt/file/repository/Juros_sventes_svetainei_NoCopy_1.pdf

pėdoje išėjo Jūros dienos komiteto leidinys – K. Pakšto tyrinėjimas „Baltijos jūra. Jos fizinė ir antropogeografinė studija“. Autorius pirmąją lietuviškai parašytą knygą apie Baltiją skyrė „Lietuvos inteligentijai, kurios kilni pareiga būtų išvesti savo tautą į pasaulines jūras ir paskatinti ją ištiesti tautos sparnus žmonijos vandeninėse kryžkelėse“[207]. Pirmojoje knygos dalyje Baltijos jūra buvo nagrinėjama fizinės geografijos požiūriu, pagrįstu naujausiais tyrinėjimų duomenimis ir mokslo literatūra. Antrojoje dalyje autorius, apibūdinęs jūros reikšmę žmonijai, rašė apie Baltijos svarbą Lietuvai ir jos kaimynėms, plačiame geopolitiniame kontekste aptarė jūrų prekybos, uostų plėtros, žvejybos ir kitas problemas. Knygą puošė 2 planai, diagrama, 25 nuotraukos, dauguma jų – K. Pakšto. Recenzento K. Bieliuko nuomone, knyga „parašyta moksliškai, meniškai, nes veikalas, matyt, labai rūpestingai ruoštas, skrupulingai apdirbtas ir išsemiamai užbaigtas. Mintys formuluotos aiškiai, lengvai, konkrečiai. Kalba turtinga, stilinga, sklandi, ir dėl to, kad ir čia mokslinis veikalas, jis labai lengvai skaitomas. Prof. K. Pakštas kaip vaizdžiai kalba, taip vaizdžiai ir rašo. Ši knyga turėtų rastis ant stalo kiekvieno inteligento, mėgstančio skaityti ir turėti puošnią knygą“[208]. „Kosmos“ redaktorių kolegija pažymėjo, jog K. Pakšto monografija – pirmas retesnis lietuvių kalba veikalas apie mūsų jūrą, kurią dar per mažai branginame ir rūpinamės. Perskaityti ją turi kiekvienas lietuvis[209]. Anot prof. T. Ivanausko, darbą vertinusio svarstant K. Pakšto profesūros klausimą,

knyga parašyta populiariai, tinka jūros reikšmei propaguoti. Tačiau recenzentui keistą įspūdį darė terminai „Germanų jūra", „Mediterrana", kai kurios dalykinės klaidos apibūdinant Baltijos jūros florą ir fauną[210].

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas ėmė domėtis kartografija, Lietuvos sienų formavimosi procesu. Ypač aktualiu reikalu vadino Lietuvos geografinio atlaso parengimą ir išleidimą lietuvių bei prancūzų kalbomis. Buvo sudaręs projektą, kuriame numatė paruošti apie 300 žemėlapių, vaizduojančių Lietuvos istoriją, gamtą, ūkį ir kultūrą. Toks atlasas turėjo būti pradėtas spausdinti „1941 – Gedimino – metais. Vytautui daug pristatėm – Gediminui bent tiek būtų"[211]. Tikėjosi, kad brangiai kainuojančią atlaso leidybą parems Švietimo ministerija, Lietuvių katalikų mokslo akademija. K. Pakšto vadovaujamas Geografijos katedros laborantas Petras Leknickis nubraižė žemėlapį „Trys Baltijos valstybės. Three Baltic States", kurį 1937 m. išspausdino ir platino „Spaudos fondas". Jis taip pat išleido K. Pakšto redaguotą ir mokyklų praktikos darbams skiriamą žemėlapį „Lietuvos kontūrai", planavo leisti jo parengtą naują Abisinijos (dabar Etiopija) žemėlapį su paskaitos tekstu. Geografo S. Vaitekūno teigimu, K. Pakštas ir Povilas Matulionis sudarinėjo ir leido Lietuvos politinius administracinius žemėlapius[212].

1938 m. „Kosmos" žurnale, o 1939 m. pradžioje „Dirvos" leidyklos pastangomis atskiru leidiniu pasirodė K. Pakšto studija „Lietuvos ribų problema". Knygos pradžioje autorius paaiškino, kodėl keliąs šią problemą: iš pirmo žvilgsnio gana keista atrodo kalbėti apie mažos valstybės ribas, nustatytas tarp jos ir kitos daug didesnės valstybės. Tačiau autorius savo keistumą pateisina dar keistesniu faktu: jau 20 metų arti Europos centro gyvuoja valstybė, kuri vis dar neturi abiejų šalių sutartimi nustatytų ribų. Tą vienintelę išimtį sudaro sena po Didžiojo karo atsistačiusi Lietuva, kurios rytinės ir pietinės ribos dar nėra sutartimi nustatytos, kurios tebelaukia sprendimo ir todėl leidžia bent teoriškai jų klausimą nagrinėti geografijos mokslo šviesoje[213]. Nurodęs, kad karo veiksmais sukurta vadinamoji administracinė Lietuvos ir Lenkijos riba nėra jokia riba nei istoriniu, nei ekonominiu, nei etnografiniu, nei kultūriniu požiūriu, toliau autorius Lietuvos ribas nagrinėjo pagal istorinį, ekonominį, etnografinį ir kalbinį kriterijus. Rašinį K. Pakštas baigė mažos valstybės funkcijų apibūdinimu. Pasisakydamas prieš geografus – megalostatizmo, t. y. didžiulių valstybių, šalininkus, kurie nevertina mažų tautų, autorius pabrėžė, kad tautų galybė gali būti matuojama jų dvasios kūryba, gajumu, nepalaužiama moraline jėga, ryžtingumu. „Kultūringo, sąmoningo ir laisvę suprantančio piliečio moralinės jėgos, – tikino jis, – dažnai turi nematomų ir sunkiai suskaičiuojamų rezervų. Reikia tik mokėti tuos rezervus

perkelti iš statinės padėties į kinetinę, reikia tinkamai dinamizuoti žmonių valią ir pastangas“[214].

Produktyvus tyrinėtojas, publicistas K. Pakštas skelbė savo sumanymus, dalyvavo svarstant įvairius kultūros projektus. Jį ypač jaudino tai, kad mokslinių tyrinėjimų, studijų srityje Lietuvai trypčiojant vietoje, kaimyninės tautos veržliai ėjo į priekį. Todėl prof. M. Biržiškos ir Lietuvos universiteto Senato išrinktos komisijos (B. Česnys, Vaclovas Biržiška, Vincas Krėvė-Mickevičius, Zigmas Žemaitis) parengtas Lietuvos kultūros akademijos projektas visiškai atitiko K. Pakšto kultūrinio dinamizmo nuostatas. Kazimieras siūlė papildyti projektą geografijos, geologijos institutais, institutu lietuvių kultūriniam pajėgumui tyrinėti ir kelti. Jo nuomone, ypač būtų svarbus jūrų ir navigacijos institutas, nes „aktyviai nepasirodę jūroje, neišsilaikysime Klaipėdoje ir būsime skaudžiai nubausti už ignoravimą svarbiausio Lietuvos reikalo, turinčio gilią prasmę mūsų ateičiai“[215]. Dėl šviesuomenės pasyvumo, skepticizmo, valdančiųjų abejingumo LKA projektas nesulaukė dėmesio.

Nepastebėti liko ir 1928 m. K. Pakšto paskelbtieji Universiteto reformos metmenys, nes nebuvo pakankamai triukšmingi bei skandalingai pateikti. K. Pakštas nenuleido rankų. „Jei mano nuomonės kai kuomet nerasdavo oficialių viršūnių pritarimo, – rašė jis po Antrojo pasaulinio karo, – tai, kiek atsimenu, aš už tai nepykdavau ir berods turėjau kantrybės palaukti keletą metų ir vėl su savo sumanymais viešuose susirinkimuose pasirodyti“[216]. Lietuvos Seimui 1937 m. numačius vykdyti antrą universiteto reformą, K. Pakštas vėl pateikia siūlymų, kuriuose yra jau 1928 m. skelbtų bei naujas sąlygas atitinkančių teiginių. Priminęs, kad į tautos kultūros ir mokslo kūrybą labai svarbu įtraukti kuo daugiau išsimokslinusių žmonių, pabrėžia, jog „mažai tautai be galo pravartu iškelti kiekvieną savo talentą, neleisti jam skursti, nykti, nežinioje dingti“[217]. Šią taisyklę pamiršusios didžiosios tautos netenka įtakos pasauly ir sunkiai velkasi kultūrinės procesijos uodegoje. Jei su šia taisykle prasilenkia mažosios tautos, tai jos pasirašo sau lėtos ir negarbingos mirties dekretą. Todėl universitetas turėtų gauti du kartus daugiau jaunesniojo mokslo personalo (asistentų, laborantų, lektorių, privatdocentų ir kt.), iš gabesniųjų ugdyti profesūrą. Universiteto bibliotekos komplektavimu turėtų rūpintis mišrios ir kompetentingos komisijos, o lietuviškajam darbui plėtoti būtina įsteigti tarpfakultetinį Lituanistikos institutą, kurio personalas tirtų viską, kas susiję su Lietuvos žeme, kultūra, žmonėmis. Mažai tautai būtinas ir svetimų kalbų institutas, kuriame mokymas vyktų mažomis (nuo 5 iki 20 studentų) grupėmis. Universiteto personalui turi būti sudarytos galimybės vykti į geriausias užsienio šalių mokslo įstaigas tobulintis, specializuotis, dalyvauti

ilgalaikėse ekspedicijose, gauti ilgametes stipendijas. Lietuvai inteligentijos niekuomet negali būti per daug. Didinant studentų skaičių, būtina statyti naujas patalpas, įvesti kursinių egzaminų minimumą, reguliuoti „palaidą" studijų eigą, atsikratyti „amžinųjų studentų". Tuomet jauni žmonės greičiau baigtų universitetą, mažiau išeikvotų laiko ir jėgų[218].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje „V. D. Universiteto žiniose", „Naujojoje Romuvoje" pasirodę Prano Skardžiaus straipsniai Lietuvos intelektualus, visuomenę vėl paskatino grįžti prie kultūros ir mokslo problemos[219]. Dalyvaudamas „Naujosios Romuvos" klube vykusioje diskusijoje K. Pakštas šmaikščiai pastebėjo, kad žodis „lietuvis" galėjo kilti iš žodžio „lėtas", mat lėtumas, ką nors pasiryžus veikti, – būdinga lietuviams savybė[220]. Apgailestaudamas, kad dėl savo nerangumo daugelį žinių ir duomenų apie save lietuviai priversti semtis iš lenkų, rusų, vokiečių mokslininkų darbų („svetimtautis mums uždeda akinius, pro kuriuos turim žiūrėti į save"), profesorius toliau atkakliai rėmė idėją Lietuvoje steigti lituanistikos institutą. Jo tikslas – ne tik rinkti, tirti kuo plačiausią lituanistinę medžiagą, bet taip pat stebėti kaimynų raidą, laimėjimus ir nepasiduoti jokiu atžvilgiu jiems pralenkti[221]. K. Pakšto ir kitų intelektualų lūkesčiams bent iš dalies buvo lemta išsipildyti. 1939 m. kovo 6 d. atidarytas Antano Smetonos lituanistikos institutas sujungė Lietuvių kalbos žodyno redakciją, Lietuvių tautosakos archyvą, Žemės vardyną ir kitas mokslo institucijas, užsimojo tyrinėti tautos istorinės praeities problemas. Tikėtasi, kad, gavęs daugiau lėšų ir darbuotojų, institutas išplėtos ir Lietuvos geografijos, geologijos, klimato, ūkio tyrinėjimus, susistemins, koordinuos įvairių mokslo sričių entuziastų ir institucijų veiklą. Juolab kad instituto pagrindą sudarė VDU vyresniojo ir jaunesniojo mokslo personalo nariai.

Brandindamas Lietuvos kultūros, mokslo plėtojimo projektus, dalyvaudamas jų svarstymuose, K. Pakštas niekada nepamiršo geografijos. Jam ypač rūpėjo kuo greičiau pasivyti šioje srityje lietuvius toli aplenkusius kaimynus latvius, estus, suomius, kūrė net kraštotyros darbo penkmečio planą. Tačiau tuo metu jau ėmė darytis skeptiku – rašė, jog kartais nustoja tikėjęs, kad raštai ir sumanymai ar net aiškiai naudingi pasiūlymai turi dar kokios jėgos mūsų gyvenimo sąlygose[222]. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje lietuvius vadino dar nesubrendusia, XIX amžiumi gyvenančia tauta, kuriai labiau rūpi dekoratyviniai, reprezentaciniai dalykai, diplomai negu pats mokslas. Vieną iš rimčiausių priežasčių, dėl kurių geografijos mokslas ir studijos nesulaukia pripažinimo Lietuvoje, manė esant tai, kad lietuvių tauta dabartiniu metu yra labai nelinkusi į bet kurią ekspansiją, išgyvena teritorinio susitraukimo periodą, todėl ir biudžetui artimos įstaigos visai nesidomi erdvės klausimais[223].

Didysis keliautojas

K. Pakšto prigimtis neleido jam užsisklęsti akademiniuose rėmuose, šaukė visur, kur tik buvo galima išgirsti, sužinoti, pamatyti ką nors nauja. Jo suformuluoto mokslinio pažinimo metodo – stebėti, tyrinėti gyvenimą, kaupti, analizuoti faktus – pagrindas buvo kelionės.

„Nuo jaunystės buvau palinkęs (ir tebesu) į dideles, pavojingas, nuotykingas keliones pagal gerai apgalvotą, paruoštą planą, – rašė K. Pakštas gyvenimo saulėlydyje. – Apie tai kalbėdavau su Šalkauskiu, norėdamas patirti jo nuomones ir polinkius toj srity. Jo skonis buvo kitoks, o dėl to, kad jo sveikata buvo menka ir kūrybos tikslai kitoniški. Jis buvo pasinešęs vertikaline kryptimi, aš – horizontališka. Jis neturėjo plano apkeliauti daugelį kraštų"[224]. Tapęs profesionaliu geografu, K. Pakštas ne kartą tvirtino, kad kelionės – geografų laboratorija, kas iš jų nekeliauja, tas prasilenkia su savo mokslo dalyku. Todėl mokėsi ne vien iš knygų, bet ir iš pirminių šaltinių, gamtos, tai ragino daryti ir kitus geografus[225]. Keliautojo, tyrinėtojo idealai K. Pakštui buvo Aleksandras fon Humboltas (von Humboldt Alexander), kuris dar XIX a. pradžioje pagarsėjo savo botanikos, mineralogijos tyrinėjimais Pietų Amerikoje ir Meksikoje, ir garsusis prancūzų antropogeografas Žanas Briunas (Jean Brunhes). Iš lietuvių keliautojų K. Pakšto entuziazmą, kelionių aprašymus galima palyginti su Mato Šalčiaus, Antano Poškos ir Vinco Uždavinio, kurie Nepriklausomybės laikotarpiu vieni pirmųjų pabuvojo lietuviams mažai žinomuose kraštuose. Kitaip nei šiuos keliautojus, K. Pakštą į nežinomas erdves šaukė visų pirma profesiniai geografo interesai, siekis atlikti dėstytojo ir mokslininko darbui reikalingus stebėjimus ir tyrinėjimus, kaupti būtiną paskaitoms medžiagą.

Kitų kraštų ir savo šalies keliautojų pavyzdžių skatinamas K. Pakštas svajojo apie tokį laiką, kai VDU pajėgs skirti lėšų ir tyrimų darbams, ir ekspedicijoms. 1936 m. rašė, kad šiuos reikalus jaunas universitetas gali atidėti ir tolesniam laikui, turtingesnei ir kultūringesnei Lietuvos gadynei[226]. Tačiau iš anksto ragino keisti tą VDU statuto paragrafą, kuriuo profesoriai į ekspedicijas galėjo išvykti tik vieneriems metams, mokant jiems tik pagrindinę algą.

Nelengvomis sąlygomis iš pačių įvairiausių šaltinių sutelktomis lėšomis ir asmeninėmis santaupomis XX a. trečiajame-ketvirtajame dešimtmečiuose

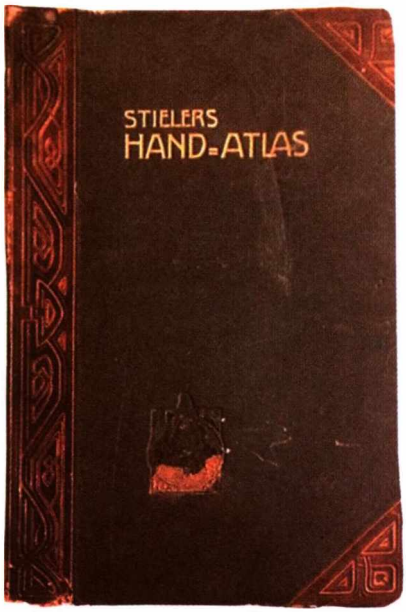

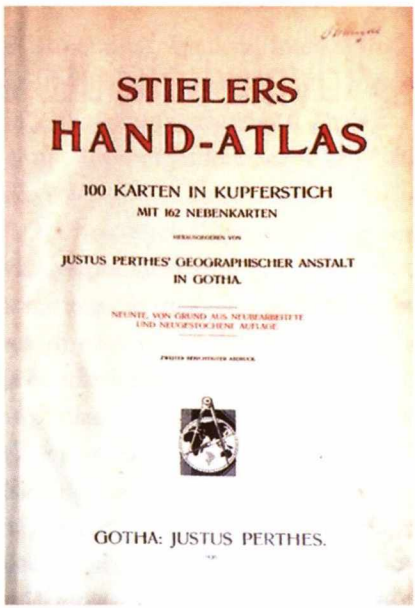

✦ Adolfo Štilerio (Adolf Stieler, 1775–1836) geografijos atlaso, išleisto Gotoje (Gotha) 1906 m., pirmasis viršelis ir antraštinis puslapis. Naudodamasis šiuo atlasu prof. K. Pakštas planavo savo keliones, ieškojo vietos atsarginei Lietuvai. Nuotraukos V. B. Pšibilskio. RAA.

K. Pakštas atliko tris didžiąsias ir keliolika mažesnių (iki trijų tūkstančių kilometrų) kelionių, kurias vaisingai panaudojo savo specialybės žinioms gilinti, akiračiui plėsti.

Į pirmąją didžiąją kelionę Šiaurės Amerikoje, kaip pirma buvo minėta, K. Pakštas išsirengė 1925 m. liepos 17 d. jau turėdamas Lietuvos universiteto kvietimą dėstyti. Lėšų kelionei nedavė nei Lietuvos, nei Amerikos švietimo, mokslo institucijos, tad teko atkakliai burti rėmėjus, talkininkus. Verslininkas J. Janeliūnas dovanojo padėvėtą automobilį, bankininkas J. Elijas – 100 dolerių, A. Račkus, A. Nausėdienė, B. Mastauskas ir kiti – įvairių tolimai kelionei būtinų reikmenų[227]. Kartu keliauti pasiryžo žmona O. Pakštienė, kompozitorius A. Vanagaitis, domėjęsis indėnų muzika, ir jo vadovaujamos menininkų grupės atlikėjas J. Dikinis. Kelionė didžiuliame Šiaurės Amerikos trikampyje tarp Čikagos, Sietlo (Settle) ir Ensenados Meksikoje, prie Ramiojo vandenyno, truko 95 dienas (1925 06 17 – 09 20). Per tą laiką Amerikos

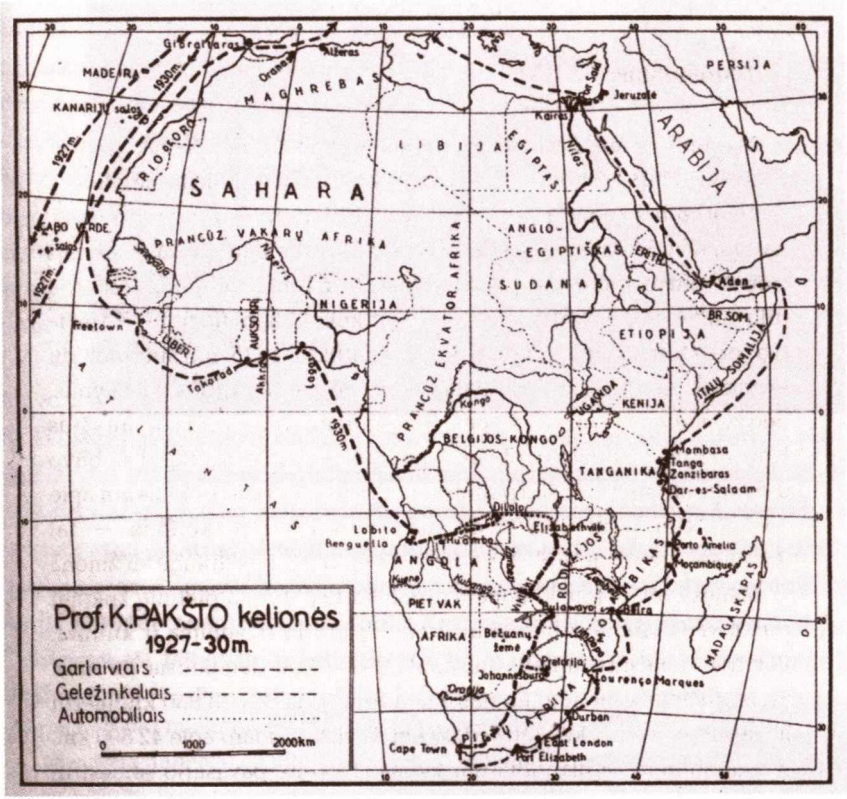

✦ Taip K. Pakštas pavaizdavo savo keliones 1927–1930 m.
Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2007, p. 13.

keliais ir bekelėmis, „per girias, meškynus, negyvenamus tyrus ir stepes, per indėnų rezervatus ir aukštus Kordiljerus į Didžiojo okeano pakraščius ir Meksiką“ nuriedėta 14 665 kilometrų[228]. Gyventa palapinėse, labai kukliai maitintasi. Galima tik numanyti, kaip tokiomis sąlygomis jautėsi *Mini*, kuriai trūko švarios lovos, vonios, pianino. Gelbėdavo tik Kazio entuziazmas ir gera nuotaika – jis niekada jos neprarasdavo. Keliautojai susipažino su ypatingomis vietomis: Blak Hilzo (Black Hills) kalnagūbrio požeminiais urvais Didžiosiose Lygumose, Uolinių kalnų vulkaninėje plynaukštėje 1872 m. įsteigto pirmojo pasaulyje nacionalinio parko Jeloustono (Yellowstone) geizeriais ir pirmykštėmis giriomis, Ramiojo vandenyno pakrantėmis, Kolorado (Colorado) upės Didžiuoju kanjonu, Mojave'ių (Mohavių) dykuma,

✦ K. Pakštas su bendrakeleiviais prie Silvano ežero kelionės po Šiaurės Ameriką metu. 1925 m. liepos 1 d.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Lietuvos universitetas 1922. II. 16. – 1927. II. 16.* Pirmųjų *penkerių veikimo metų apyskaita*, Kaunas: Lietuvos universiteto leidinys, 1927, p. 193.

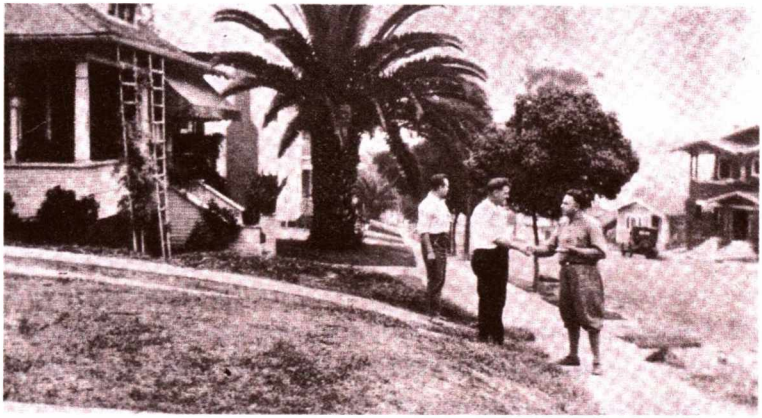

✦ K. Pakštas (pirmas iš dešinės) keliaudamas po Šiaurės Ameriką kalbasi su Los Andželo gyventojais. 1923 m. rugsėjo 2 d.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Lietuvos universitetas 1922. II.16. – 1927.II.16.*, p. 194.

Suakmenėjusiomis giriomis ir kt. Tyrinėtos regionų pereinamosios zonos, aplankyti Varnos upelio, Navaho, Zuni ir Hopi genčių indėnai, domėtasi mormonų kultūra[229]. Stebėti kaubojų, taip pat indėnų, kitų vietos gyventojų darbai, šventės, visur ieškota tautiečių. Kai kuriose vietose pavykdavo rasti lietuviškųjų parapijų klebonų, užmegzti šiltas pažintis su tolimesniųjų kolonijų tautiečiais, patirti jų svetingumą. Naudotasi galimybe apsilankyti garsiuose Amerikos universitetuose. Antai Kalifornijos valstijos Berklio (Berkeley) universitete K. Pakštas susitiko su Geografijos departamento vadovu prof. Oskaru Šnederiu (Oscar Schnieder), antropologais Alfredu Krioberiu (Alfred Kroeber) ir Robertu H. Łovi (Robert H. Lowi). Pajutęs jų abejingumą mažosioms tautoms, kurias geriausia būtų paaukoti didesniam kaimynui, K. Pakštas pabrėžė savo vis labiau tvirtėjančią nuostatą: „nuo kaimynų skolinties kuo mažiau, nes jie lupa didžiausius nuošimčius“[230]. Pirmąją didelę kelionę Kazys vertino kaip naudingą pažintinę geografo vasaros išvyką, o savo margus, įdomiai parašytus kelionės įspūdžius skelbė „Draugo“ dienraštyje. Po pirmosios didžiosios kelionės eilė atėjo kelioms įdomioms mažosioms kelionėms. 1925–1926 m. žiemą Kazimieras keliavo po Italiją, Austriją, Čekoslovakiją. Itin dosnūs kelionių jam buvo 1927 metai, kai buvo užmegzti akademiniai ryšiai su Baltijos šalių kolegomis. Lietuvos universiteto delegacijoje K. Pakštas 1927 m. gegužės – birželio mėnesiais lankėsi Helsinkyje. Svečiavosi įvairiose mokslo įstaigose, dalyvavo universiteto iškilmėse, užmezgė ryšius su savo mokslo sričių kolegomis. Pakeliui buvo sustota Rygoje, Tartu ir Taline, apsilankyta Latvijos ir Estijos aukštosiose mokyklose[231]. Tais pačiais metais doc. K. Pakštą išrinkus Tarptautinio banko valdybos pirmininku jam susidarė galimybė atlikti antrą didžiąją kelionę. Kelionės idėja kilo gavus kvietimą TB atstovui dalyvauti 1927 m. rugsėjį Rio de Žaneire (Rio de Janeiro) vyksiančioje tarptautinėje parlamentinėje prekybos konferencijoje.

Universiteto rektoriui, fakulteto dekanui pritarus, K. Pakštas 1927 m. vasarą drauge su žmona (nuo 1927 m. spalio pakviesta dirbti Lietuvos universiteto Germanų kalbų ir literatūros katedros lektore), leidosi kelionėn į Braziliją. Troško „surinkti naujausių žinių apie tą milžinišką kraštą ir pasidairyti, kiek jis tinka lietuvių kolonizacijai“[232]. Gali būti, jog dėl tų pačių tikslų K. Pakšto komandiruotę į Braziliją finansavo ir Lietuvos vidaus reikalų ministerija[233].

Naudodamiesi proga pakeliui po keletą dienų praleido Kelne (Köln), Ljieže (Liege), Paryžiuje. Rugpjūčio 7 d. laivu „*Serros Morinos*“ drauge su Latvijos emisijos banko pirmininku ir parlamento nariu Juliumi Celmsu (Julius Celms), jo žmona, sekretoriumi prof. Bruveriu (Brūveris) bei 130 lietuvių emigrantų išplaukė iš Bolonės (Bologna) uosto. Aplankę Medeiros salas, rug-

✦ Kelionės į Rio de Žaneirą dalyviai: sėdi p. Celms, Latvijos emisijos banko pirmininkas ir parlamento narys Julius Celmsas, O. Pakštienė; stovi: prof. Bruveris (Brūveris) ir K. Pakštas. 1927 m. rugpjūtis. Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. VII.

pjūčio 19 d. kirto pusiaują. Keleiviai buvo pakrikštyti, gavo jūros gyventojų vardus: K. Pakštas – Ungurio, žmona – Sardinės[234]. Brazilijos valdžia, apmokėjusi kelionės išlaidas, gražiai ir vaišingai priėmė, sudarė galimybę susipažinti su kraštu. Konferencija, kurioje buvo gvildentos K. Pakštui rūpimos emigracijos ir imigracijos problemos, baigė darbą rugsėjo 10 dieną. Išbuvęs Brazilijoje mėnesį, K. Pakštas apžiūrėjo sostinę ir jos apylinkes, užmezgė naudingų pažinčių valdžios ir akademiniuose sluoksniuose, pabuvo kalnuose ir tropikų miškuose, trijuose didžiuosiuose miestuose (San Paule (Sao Paulo) – 900 000 gyventojų, Baijoje (Bahija) – 400 000, Pernambuke (Pernambuco) – 300 000), apsilankė garsiajame Butantano institute, kur laikomos įvairiausių rūšių gyvatės ir iš jų nuodų gaminami vaistai[235]. Brazilijos didmiesčiuose buvo nustebintas daugybės bažnyčių (vien Baijos mieste jų – 400), kurioms negailėta brangių metalų ir kitokių puošmenų. „Lavonų ten daug atnešama, – rašė K. Pakštas, – bet gyvų širdžių maža į jas teatsilanko. Menką įspūdį į mane padarė braziliečių religinis progresas, kai Rio de Janeiro gražioje katedroje per sumą susirinko tik apie 50 žmonių, o giedojo tik vienas vidutinis vargonininkas“[236]. Šios pastabos buvo panaudotos tiriant klimato įtaką žmonių materialiniam ar religiniam gyvenimui. „Tropikų klimate, – teigė tyrinėtojas, – žmogaus valia labai silpnėja, vis tiek kuriai rasei jis priklausytų“[237].

Brazilijoje K. Pakštas susitiko su išeiviais iš Lietuvos, pasišnekėjo apie gyvenimo ir darbo sąlygas, apsilankė pasiturinčių latvių kolonijoje „Nova Odessa“. Grįždama į Lietuvą per Gibraltarą Pakštų šeima užsuko į Šiaurės Afriką, aplankė Alžyrą, Barseloną, Madridą ir savo studijų miestą – Fribūrą. K. Pakštas visur stebėjo žmonių gyvenimą, papročius, fotografavo vaizdus, gyventojų tipus. Vienoje buvo pristatytas universiteto Geografijos instituto direktoriui,

✦ K. Pakšto palydos į kelionę aplink Afriką. Palangoje ant vilos „Komoda" stogo stovi (iš kairės): neatpažintas asmuo, prof. kun. Pranas Kuraitis, K. Pakštas, Emilija Vainauskienė, O. Pakštienė, Julija Šalkauskienė, S. Šalkauskis, Antanas Viskanta. 1930.
Šalkauskių šeimos archyvas. Prieiga: http://mokslolietuva.lt/2018/10/iamzintas-ateitininku-atminimas/

pagarsėjusiam profesoriui Eugenui Oberhumeriui (Eugen Oberhummer). Jų susitikimą vėliau prisiminęs dr. G. Valančius rašo gėrėjęsis puikiai užsienyje Lietuvos universitetui atstovaujančiu jaunu profesoriumi. „Jis taip šauniai atrodė. Kalbėjo gyvai, drąsiai, su dideliu savim pasitikėjimu"[238].

Per tris mėnesius trukusią kelionę buvo įveikta apie 22 000 kilometrų, daugiausiai jūromis, patirta daugybė įspūdžių. Dėstyti K. Pakštas atsivežė „tris pūdus" literatūros apie Braziliją, daug įvairios medžiagos geografijos kabinetui. Pakštų šeimą, svečius pramoktu „labas" ir kitais lietuviškais žodžiais džiugino į Lietuvą parsivežta Baijos gubernatoriaus dovanota papūga *Koko*.

1928 m. pradžioje buvo aplankyta Belgija ir Olandija, 1930 m. pavasarį keliauta po Vilniaus kraštą, pabūta Trakuose, Naugarduke, Lydoje, Gardine, Ašmenoje. 1930 m. birželio 3 d. universiteto salėje K. Pakštas perskaitė mokslinę paskaitą apie Vilniaus topologiją, pasakojo kelionės po Vilniaus kraštą įspūdžius. Gražumu miestą lygino su Rio de Žaneiru, pranašavo, kad

dėl savo vaizdingumo („senovės gatvelės, skersgatviai, žydiškoji miesto dalis, kur praeitis šneka kiekviename žingsnyje“) Vilnius ateityje gali tapti dideliu turizmo centru. Dabar, K. Pakšto nuomone, Vilniaus kraštas trokšta be Lietuvos – yra uždarytas kaip kišenėje, alsuoti gali tik dirbtiniu būdu[239].

1930 m. vasarą K. Pakštas išvyko į trečiąją didžiąją savo kelionę – aplink Afriką, o jo žmona tuo metu pasuko į Ameriką aplankyti savo motinos. Kazys kelionę suplanavo dar žiemą, kai numatė 1930 m. pavasarį Latvijos universitete Rygoje skaityti Afrikos regioninės geografijos kursą. Rengdamasis paskaitoms sukaupė, išstudijavo gausią literatūrą, teoriškai susipažino su milžinišku kontinentu. Sumanymui pritarė TFF taryba, o Vidaus reikalų ministerija skyrė 3000 litų. Tokį palaikymą lėmė ne tiek Kazio troškimas savo akimis pamatyti tos didžiulės šalies gamtą ir žmones, kiek siekimas patyrinėti, kurioje jos dalyje geriausiai tiktų lietuviams emigrantams apsigyventi, kad jie „ieškodami, iš savo Tėvynės iškeliavę, laimės, galėtų nežūti ir turėtų duonelės“[240]. 1930 m. liepos 13 d. K. Pakštas išvyko iš Kauno, dvi dienas praleido Antverpene, apžiūrinėdamas Belgijos nepriklausomybės 100 metų jubiliejui (1830 m. Belgija atsiskyrė nuo Olandijos) skirtą „grandiozinę parodą“. Tarp 20 įvairių valstybių didžiausią įspūdį darė mažutė Belgija, tankiausiai gyvenama valstybė: teritorija tris kartus mažesnė už visą Lietuvą, o vis dėlto penktoji ekonominė pasaulio galybė. K. Pakšto galva, tai puikus darbštumo, pažangos, mokslingumo pavyzdys[241]. Teko tik apgailestauti, kad Lietuva nedalyvauja parodoje, kurią per visą vasarą aplankys gal 10 mln. žmonių iš visų žemės kampelių. Taigi kilo noras palyginti panašiomis gamtinėmis sąlygomis gyvenančių tautų santykį su aplinka, charakterio bruožus. „Ilgai mes rymojom, ilgai dūmojom, daug kariavom su svetimais ir su savais, – konstatavo Kazimieras. – Tai mūsų dirvonai turėjo progą puikiai pailsėti. Ir plikos, niaurios trobelės nerodo, kad čia žmogus turėtų pretenzijų diktuoti žemei savo valią ir marginti jos pilkumą savo sukurtais raštais“[242].

1930 m. liepos 18 d. K. Pakštas iš Antverpeno uosto laivu „*Adolf Woermann*“ išplaukė į Vakarų Afriką. Pakeliui aplankęs Kanarų salas, pasiekė Siera Leonę (Sierra Leone), Nigeriją, Kongą, Zambiją, Pietų Rodeziją (dabar Zimbabvė). Pamatė Zambezę – vieną didžiausių Pietų Afrikoje upę, tekančią per penkių valstybių teritorijas ir savo slėnyje turinčią daugybę slenksčių bei krioklių. Zambijos ir Zimbabvės pasienyje buvo apstulbintas plačiausio (plotis – 1800 m) pasaulyje Viktorijos krioklio grožio. Jo vaizdo sujaudintas K. Pakštas rašė: „Nei muzika, nei paveikslai, nei poezija ar drama nesupurtė taip giliai mano sielos, kaip Zambezi krioklių didingumas šėlstamai augančioje tropikų augalijoj. Visa mano dvasinė struktūra buvo išvartaliota, jos

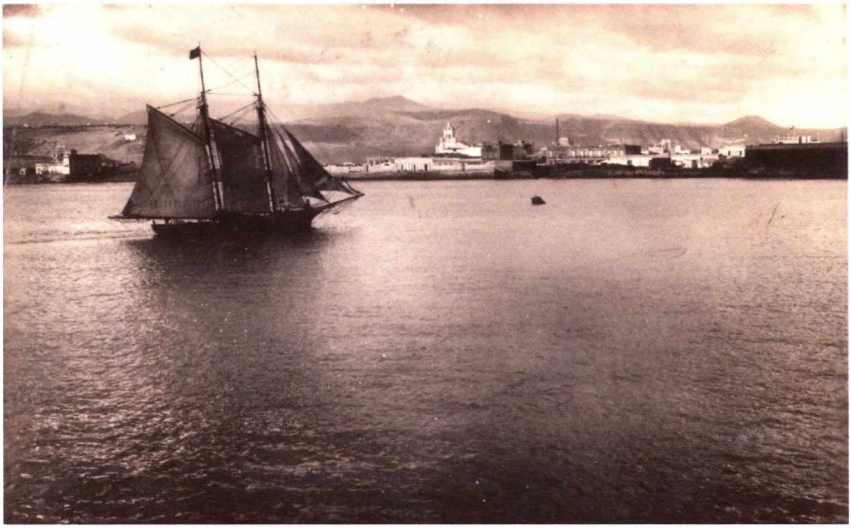

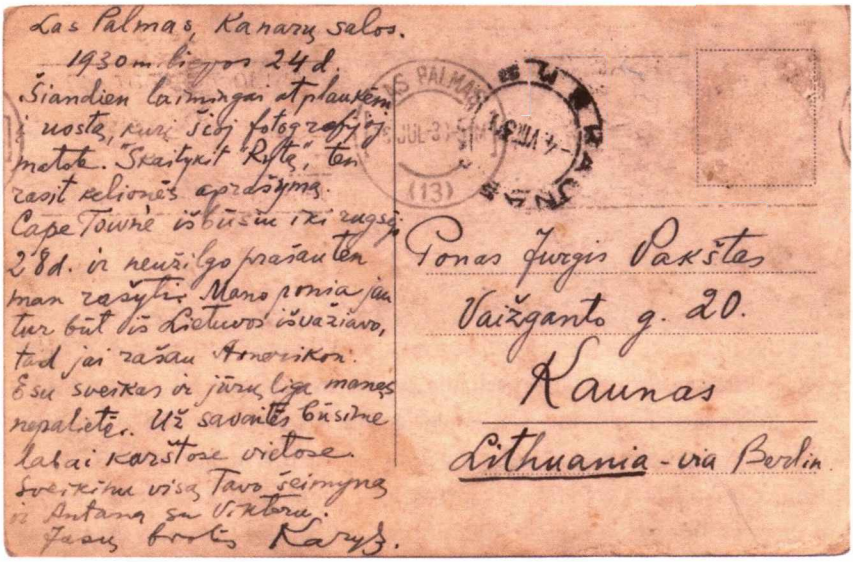

Las Palmas, Kanarų salos.
1930 m. liepos 24 d.
Šiandien laimingai atplaukėm
į uostą, kurį šioj fotografijoj
matote. "Skaitykit Rytą", ten
rasit kelionės aprašymą.
Cape Towne išbūsiu iki rugsėjo
28 d. ir neužilgo prašau ten
man rašyti. Mano ponia jau
tur būt iš Lietuvos išvažiavo,
tad jai rašau Amerikon.
Esu sveikas ir jūrų liga manęs
nepalietė. Už savaitės būsime
labai karštose vietose.
Sveikinu visą Tavo šeimyną
ir Antaną su Viktoru.
Jasų brolis Karyš.

Ponas Jurgis Pakštas
Vaižganto g. 20.
Kaunas
Lithuania - via Berlin

✦ K. Pakšto atvirlaiškis broliui Jurgiui Pakštui iš Gran Kanarijos sostinės *Las Palmo*.

Aversas ir reversas. 1930 m. liepos 24 d. RAA.

✦ K. Pakštas įsmeigia Lietuvos vėliavą į skardį prie Viktorijos krioklio. 1930 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato*, p. 198.

✦ K. Pakštas motorine valtimi keliauja Zambezės upe. 1930 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato*, p. 201.

sąsparos atpalaiduotos ir naujai perdėtos. Dvasiškai įelektrintoje sieloje buvo jaučiama daug aiškiau negu bet kada, kaip artimai ir glaudžiai jungiasi estetinis ir etinis pasauliai."[243] Pasiekęs Portugalijos koloniją Angolą, užmezgė pažintis su valdžios atstovais, misionieriais, verslininkais, universitetų profesoriais. Kolonijinės valdžios remiamas, automobiliais, traukiniais leidosi į rytus. Tyrinėjo Angolos klimatą, ūkį, politinę sąrangą, tautybių ir tikybų santykius, kolonizavimo istoriją, lankėsi pas portugalų kolonistus. Toliau keliai vedė į Pietų Rodeziją (nuo 1963 m. Zimbabvė), D. Britanijos domi-

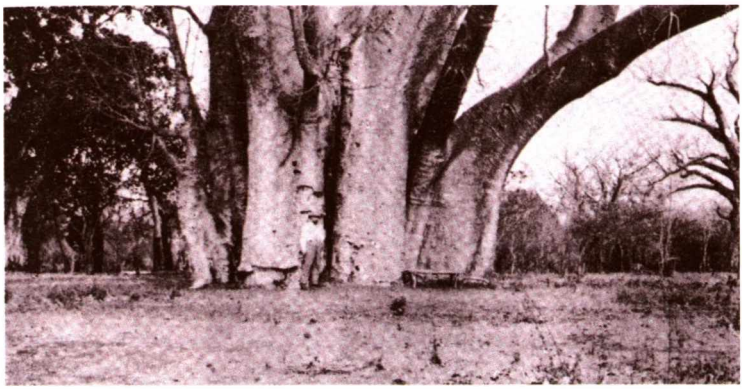

✦ K. Pakštas Afrikoje prie milžiniško baobabo. 1930 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato*, 1 d., Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 204.

niją Pietų Afriką. Apsilankė Keiptaune, Johannesburge, Pretorijoje susitiko su emigrantais lietuviais ir Lietuvos žydais, universitete skaitė paskaitas apie Baltijos civilizaciją. Plaukė Sueco kanalu, apžiūrėjo Kairą, lankėsi Egipto karališkojoje operoje, Egipto universitete, užmezgė ryšius su šalies Geografijos draugijos vadovais. Iš Kairo traukiniu pasiekęs Jeruzalę, apžiūrėjo jos pačias įžymiausias vietas. Po apsilankymo Betliejuje, Galilėjoje, Nazarete, Haifoje, Tel Avive, Kazimieras 1931 m. sausio 2 d. išplaukė į Italiją. Iš Milano dekanui prof. V. Krėvei-Mickevičiui rašė: „Jūrų kelionę jau užbaigiau. Laukiu atplaukiant (01 19) iš Amerikos žmonelės. Sausio 21 d. abudu būsime Kaune. Pratinuos prie šalčio, kuris mane – tropikų žmogų – smarkiai kanda."[244]

K. Pakšto trečioji didžioji kelionė truko šešis mėnesius ir baigėsi 1931 m. sausio 21 dieną. Per pusmetį profesorius jūromis (23 830 km) ir sausumos keliais (19 000 km) sukorė per 42 000 kilometrų, t. y. truputį daugiau negu aplink Žemę, tapo pirmuoju lietuviu, atlikusiu tokią ilgą ir sudėtingą kelionę Afrikos žemyne.

„Štai ir mano jaunystės svajonės išsipildė. Iš netikėtos pusės, iš tolimų dausų kraštų, didžiųjų Indijos vandenynų platybėmis laivas užnešė mane į nusvilintą Arabiją, į Nilo slėnį, į akmenuotą Judėją... Iš tolimos šalies, iš gintarinės Lietuvos, šalies dainų ir pasakų, žaliųjų rūtų ir ošiančių girių, kurių smalingi sakai ir kvapai nenusileidžia Rytų smilkalams. Iš amžių snūdurio pakilusios tautos, kurios įtempti muskulai rengiasi skelti ugnį, kurios jaunieji

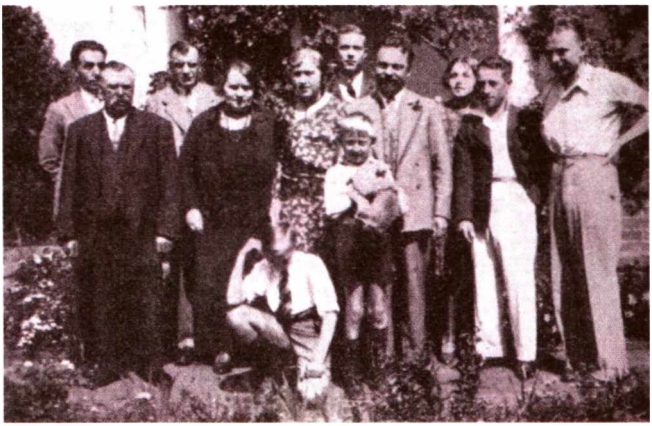

✦ K. Pakštas (stovi ketvirtas iš dešinės) susitinka su Pretorijos lietuviais. 1930 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato,* p. 514.

✦ K. Pakštas (pirmas iš dešinės), prof. Zigmas Žemaitis ir neatpažintas asmuo prie atvežtų iš Afrikos daiktų parodos VDU. 1931 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kapštato per Palestiną iki Kauno*, 2 d., Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 208.

auga į milžinus ir rengia pasauliui naują, puikią dvasios puotą... Į šalis, kur brendo civilizacija ankstyvosios istorijos aušroje"[245]. Šis fragmentas iš K. Pakšto „Himno Rytams" liudija jį turėjus ne tik stebėtojo, tyrinėtojo įžvalgą, bet ir beletristo talentą. Neatsitiktinai Benediktas Babrauskas K. Pakštą pavadino rašytoju, tapusiu geografu[246].

Kelionei aplink Afriką artėjant į pabaigą K. Pakštas iš Port Saido laivu į Hamburgą pasiuntė aštuonetą sunkių dėžių su nupirktais egzotiškais suvenyrais. Grįždamas į Kauną su savimi parsivežė tūkstantį fotografijų ir paveikslų bei dar „keletą skrynių" Lietuvoje nematytos geografinės medžiagos. Daugelis stebėjosi, kaip vienam žmogui pavyko atsivežti tiek daug retenybių[247]. Universitete akademinei ir plačiajai visuomenei profesorius surengė gausiai lankomą geografinių retenybių parodą, perskaitė dvi daugybe pavyzdžių iliustruotas paskaitas. „Mūsų visuomenei, – rašė „Naujoji Romuva", – didelė naujiena, kai tarp įvairių meno ir ne meno parodų susilaukė daugiau mokslinio pobūdžio geografinės parodos. Prof. Pakšto dėka čia buvo progos pamatyti nemaža Afrikos etnologinės, mineralogines, zoogeografinės medžiagos. Ši medžiaga įdomi ir mokslininkui – geografui, etnologui, kultūros istorikui, ir šiaip kiekvienam susidomėjusiam... Tą didelį mūsų visuomenės susidomėjimą rodo ir tas dalykas, kad abiejų profesoriaus paskaitų susirinkusių klausytojų skaičius prie esamų sąlygų siekė *maximum*[248].

Gausius kelionės įspūdžius K. Pakštas aprašė dvidešimt penkiuose laiškuose, skirtuose „Ryto" skaitytojams. Vėliau visa tai sudėjo į labai įdomiai parašytą, savo darytomis nuotraukomis iliustruotą dviejų tomų knygą „Aplink Afriką". Knyga buvo noriai perkama, skaitoma viešosiose valstybinėse ir organizacijų bibliotekose. Recenzentas J. Pavilonis pažymėjo, kad K. Pakštą kelionėje domino trys dalykai: „kiekvienoje naujoje vietoje jis dairėsi kaip mokslininkas, kaip lietuvis ir katalikas. Kaip mokslininkas – geografas jis tyrinėjo gamtos paviršių, klimatą, gyvenančias tautas, jų papročius, gyvulius ir paukščius. Kaip lietuvis, jis kiekviena proga ir kiekvienam pasakoja apie Lietuvą, rašo vietiniuose laikraščiuose ir sako prakalbas susirinkimuose, universitetuose. Atvažiavęs į kiekvieną miestą, jis aplanko bažnyčias, misijonierių kolonijas, pabrėždamas tų kraštų gyventojų prisirišimą prie bažnyčios"[249]. K. Pakšto Afrika – bundantis, į kultūros saulę kylantis kontinentas. Po šio dvitomio, kurio daugelį puslapių, pasak J. Pavilonio, su pasididžiavimu galima dėti į chrestomatijas, iš „Židinyje", „Kosmos" publikuotų straipsnių gimė Afrikos regioninė geografija" (1938). Veikale, skirtame geografijos dėstytojams, mokytojams, studentams ir tai daliai šviesuomenės, kuri domisi kolonijomis ir lietuvių ekspansija į erdvesnius kraštus, pateikta plati

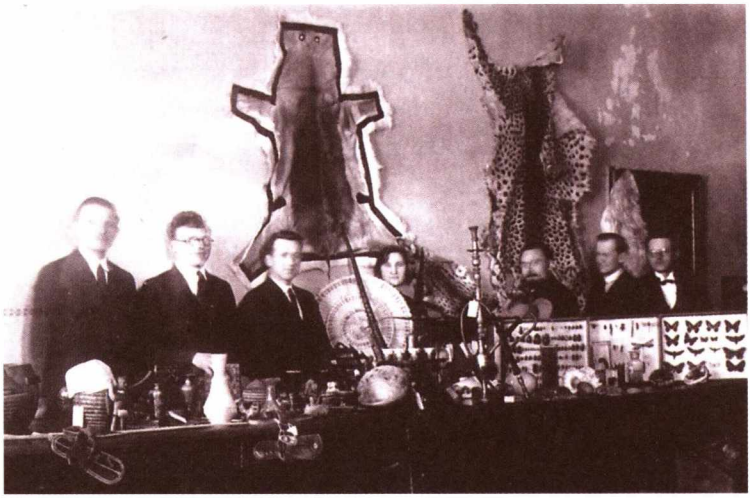

✦ K. Pakštas (trečias iš dešinės) su lankytojais prie eksponatų, atvežtų iš Afrikos. 1931 m.

K. Pakšto nuotrauka. Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 94.

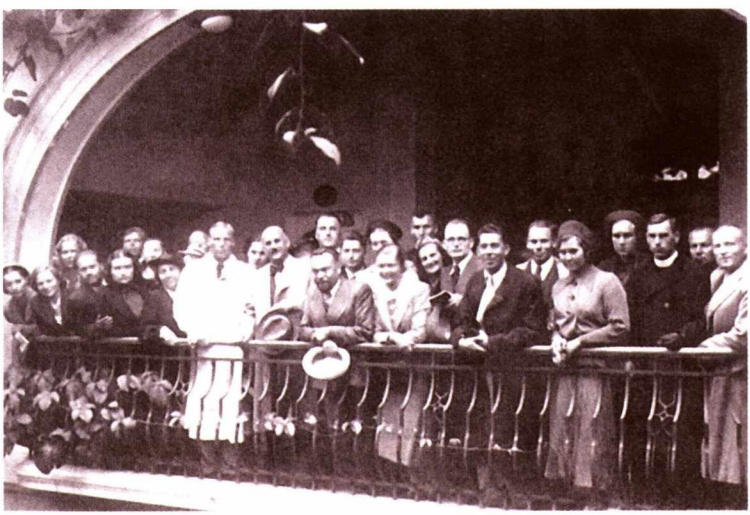

✦ K. Pakšto (stovi centre su skrybėle rankoje) ir jo žmonos kelionės po Europą akimirka. Budapeštas, 1931 m.

Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XII.

kontinento bibliografija, 50 žemėlapių ir brėžinių bei K. Pakšto darytos 95 fotografijos. „Geografijoje, – buvo įsitikinęs profesorius, – vienas geras paveikslas dažnai atstoja tūkstantį žodžių“[250]. Dvitomis „Aplink Afriką“ nepretendavo į išsamų juodojo kontinento vaizdą, tik „atrado“ lietuviams Afriką, suintrigavo, o pastarojo, grynai mokslinio „Afrikos regioninės geografijos“ veikalo uždavinys – pateikti sintetinį viso žemyno vaizdą, iškelti svarbesnes problemas, pabrėžti reikšmingesnius savitumus ir išryškinti aktualijas. Autorius, nepamiršdamas paminėti su Lietuva susijusių vardų, aprašė žemyno atradimo tyrinėjimų istoriją, apibūdino ribas, paviršiaus struktūrą, hidrografines sąlygas, dirvožemius, klimatą, augmeniją, gyvūniją, gyventojus. Prof. K. Pakštas – puikus pavyzdys, kaip galima suderinti mokslo tiriamąją ir mokslo sklaidos veiklas.

1931 m. vasarą du VDU profesoriai – K. Pakštas ir S. Kolupaila – planavo surengti sunkią, bet Lietuvos geografijos mokslui labai svarbią kelionę nuo Nemuno ištakų Sovietų Baltarusijoje, per Lenkiją ir okupuotą Lietuvos dalį iki žiočių. Tikėtasi surinkti geografinės, etnografinės ir hidrogeografinės medžiagos, nufotografuoti, nufilmuoti istorines vietoves, kraštovaizdžius. Ekspedicijos darbą turėjo vainikuoti plati monografija apie didžiausią Lietuvos upę[251]. Tačiau vienų kaimynų priešiškumas, kitų – baimė įsileisti „kapitalistinės“ šalies tyrinėtojus privertė laukti patogesnio meto. Todėl 1931 m. vasarą K. Pakštas su žmona automobiliu patraukė į Vakarų Europą, aplankė dešimt šalių, lygino jų kaimų kultūrą ir civilizacijos laipsnį. 1932 m. vasarą Kazys važinėjo po Estiją, stebėjo jos salų ir Baltijos pajūrio sąlygas. 1933 m. vasarą K. Pakštas mokslo reikalais keliavo po Švediją, Suomiją. Liepą vyko į Latviją, o iš jos – į okupuotą Vilniaus kraštą.

1934 m. vasario pradžioje Švedų-lietuvių draugijos Stokholme ir Švedijos, Norvegijos bei Danijos geografų draugijų kvietimu K. Pakštas keliavo po Skandinaviją. Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės minėjimo proga Stokholmo viešbučio „*Grand Hotel*“ salėje rinktinei publikai kalbėjo apie lietuvių tautos geopolitinę padėtį, emigracijos problemą. Osle ir Kopenhagoje paskaitas skaitė akademinei visuomenei. Lankė universitetus, geografijos institutus, draugijas, kartografijos, meteorologijos bei hidrologijos įstaigas, visur matė, jog dirbamas didžiulis mokslinis darbas, kuriam negailima lėšų. Domėjosi žemės ūkiu, ūkininkų darbu, gyvenimo sąlygomis, kultūriniu lygiu. Stebėdamasis per dvi kartas pasikeitusiu Danijos veidu, jos tapsmu modernia to meto ekonomine ir kultūrine galybe, teigė, jog tai nenutiko savaime, be ypatingų pastangų ir tinkamo plano. „Tad lekcija Lietuvai labai aiški: dejavimu, stenėjimu ir vietoje tūpčiojimu didelių dalykų nepadarysi-

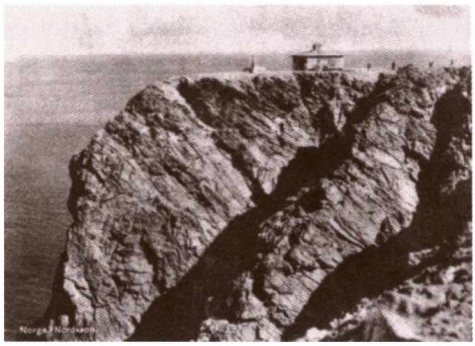

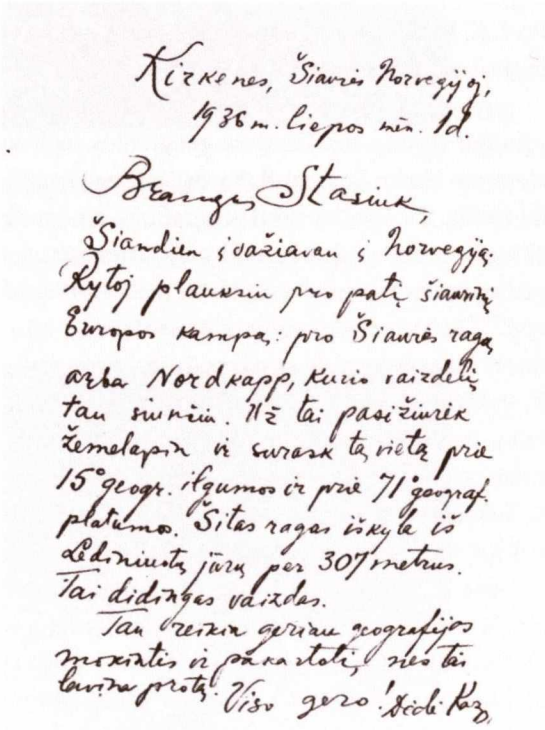
Kirkenes, Šiaurės Norvegijoj,
1936 m. Liepos mėn. 1d.

Brangus Stasiuk,

Šiandien įvažiavau į Norvegiją. Rytoj plauksiu pro patį šiaurinį Europos kampą: pro Šiaurės ragą arba Nordkapp, kurio raizdelį tau siunčiu. Nž tai pasižiurėk žemėlapyje ir suvoksi tą vietą prie 15° geogr. ilgumos ir prie 71° geograf. platumos. Šitas ragas iškyla iš Ledinuotų jūrų per 307 metrus. Tai didingas vaizdas.

Tau reikia geriau geografijos mokytis ir pakartoti, nes tai lavina protą. Viso gero! Tėvelis Kaz.

✦ K. Pakšto atvirlaiškis brolio Jurgio sūnui Stasiui. Kirkenesas (*Kirkenes*, Norvegija) Aversas ir reversas. 1936 m.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XVI.

me, – rašė K. Pakštas, – kol nebus tautinės pažangos didingo plano, kol neatsiras viešumoje stiprios ir galingos dinamikos vadų su spirgančiais šūkiais ir uždegančiu entuziazmu, kol mes neįžengsime į visuotinės nacionalinės rekonstrukcijos kelią ir didžiausios tautos žaizdos (Vilnius!) neįgaus savo giliausios, viską lemiančios prasmės...“[252] Lankydamasis Švedijoje pripažino,

✦ Profesoriai Jerardas Jakobas de Jeras (Gerard Jakob de Geer) ir K. Pakštas geologinėje ekskursijoje netoli Stokholmo. 1934 m.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XII.

kad „civilizacijos bei materialinės kultūros atžvilgiu Lietuva dabar yra maždaug tokiame laipsny, kurį Švedija buvo jau pasiekusi apie 1870 m.“[253] Todėl nesistebėjo visuose keturiuose Švedijos universitetuose veikiančiais geografijos institutais, kuriems netrūksta nei mokslininkų, nei patalpų, nei mokomųjų priemonių, gyvomis mokslo įstaigomis virtusiais muziejais. Asmeninius ryšius užmezgė su istorinio atlaso kūrėju doc. dr. A. Šuku (A. Schuck), kuris „Stokcholme laikomas judriu ir energingu švediškai-lietuviškų santykių iniciatorium“, su Antropologų ir geografų draugijos sekretoriumi prof. Hansu Almanu (Hans Ahlmann). Pastarasis į K. Pakšto priėmimą savo namuose sukvietė visų Švedijos universitetų geografus ir kai kurių gretimų mokslų atstovus. Ypač reikšmingos, Lietuvai naudingos pažintys buvo užmegztos su geografų draugijos pirmininku Akseliu Edstromu (Axel Edstrom), Skanseno muziejaus direktoriumi prof. Andreasu Lindblomu (Andreas Lindblom). Plačiai žinomas pasaulyje geochronologijos tyrinėtojas Jerardas Jakobas de Jeras K. Pakštą pakvietė į geologinę ekskursiją netoli Stokholmo. Su kolegomis plačiai diskutuotos Baltijos ir Skandinavijos šalių bendradarbiavimo idėjos. Grįžęs iš kelionės K. Pakštas pilnutėlėje VDU didžiojoje salėje dalijosi savo įspūdžiais[254], „Naujojoje Romuvoje“ paskelbė daug ryškių faktų apie kaimyninių tautų ekonominio, kultūrinio gyvenimo laimėjimus.

1936 metų vasarą K. Pakštas lankėsi poliariniuose kraštuose, atliko įvairius geografinius tyrinėjimus[255], o rudenį dalyvavo Romoje vykusiame tarptautiniame katalikų žurnalistų kongrese. 1939 m. pavasarį geopolitinių studijų reikalais aplankė jau apkarpytą Čekoslovakiją ir Vokietiją.

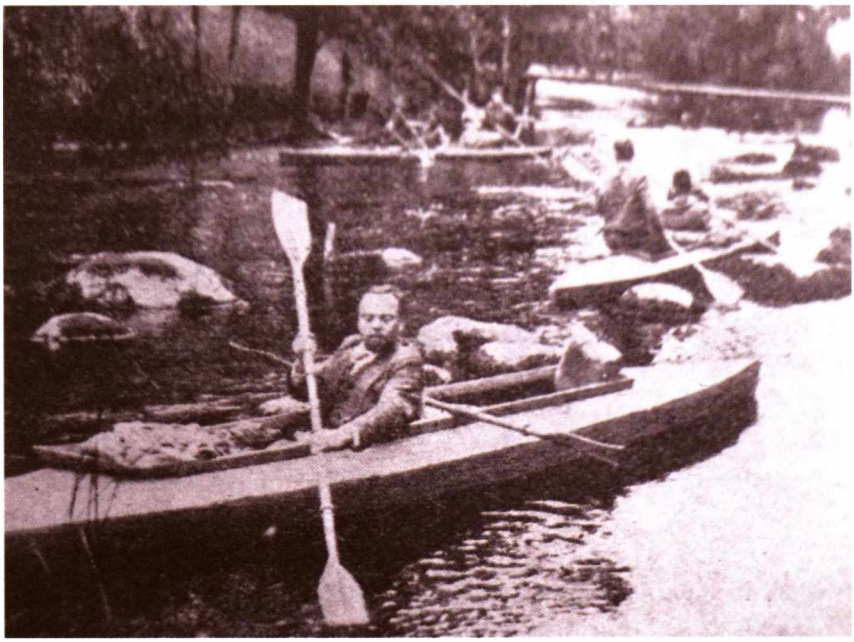

✦ K. Pakštas baidarėje.
Prieiga: butėnai.lt/naujienos-3/naujienos-3/84-dausuvos keliais

Skubėdamas pamatyti kuo daugiau užsienio kraštų, K. Pakštas niekada nepamiršo savojo: gilinosi į jo fizinę geografiją dalyvaudamas ežerų tyrinėjimuose, stebėjo, fotografavo vietovaizdžius, lankė miestelius, bažnytkaimius. 1933 m. drauge su Z. Ivinskiu automobiliu keliavo po Lietuvos istorines vietas. 1934 m. liepą K. Pakštas dalyvavo „Kosmos" žurnalo populiaraus priedo „Gamtos draugas" rengiamoje tradicinėje kelionėje garlaiviu į Lietuvos pajūrį. Iš Kauno Nemunu ir Kuršių mariomis plaukė iki Klaipėdos, iš Klaipėdos – į Palangą. Autobusais nuvyko į gražiausias Žemaitijos vietas[256]. 1935 m. vasarą K. Pakštas su žmona aplankė Užpalių kraštą, pabuvo Pusbėdyje, kur prabėgo jo vaikystė. Rugpjūčio pabaigoje dalyvavo S. Kolupailos iniciatyva surengtoje labai įdomioje kelionėje po Rytų Lietuvos ežerus. Penkiomis baidarėmis keliautojai nuo Dubingių mažais upokšniais per susisiekiančius ežerus nuplaukė iki Saldutiškio, paskui nuo Salako Šventąja nusileido žemyn. Tame kelyje buvo ištirti 34 ežerai ir upės, išmatuotas kai kurių ežerų gilumas[257]. Rugsėjo pradžioje S. Kolupaila, K. Pakštas ir dar keli entuziastai iš Salako baidarėmis

keliavo Duseto, Sartų ežerais ir Šventosios upe iki Jonavos, o iš ten – autobusu į Kauną[258]. 1936 m. liepą prof. S. Kolupaila ir K. Pakštas, lydimi kelių studentų, trimis baidarėmis atliko ekspediciją maršrutu: Venta nuo Pavenčio stoties, Ventos ir Dubysos kanalu ir Dubysa nuo Bubių iki Seredžiaus. Vienuolika dienų trukusios kelionės metu padaryta daug nuotraukų, susipažinta su vietovaizdžiais, tyrinėtos ir matuotos upės, jų senvagės, kanalai, apžiūrėti tiltai, malūnai, užtvankos, pakrantės gyvenvietės, miesteliai, bažnyčios.

Bene paskutinį kartą K. Pakštas tokiu būdu keliavo po Lietuvą 1937 m. vasarą. Plačiosios visuomenės, mokslininkų, ypač Energijos komiteto Vandens jėgų skyriaus vedėjo prof. S. Kolupailos skatinamas, Tautinės energetikos komitetas ėmėsi žingsnių elektrifikuoti Žemaitiją. Tam reikalui buvo numatyta panaudoti Minijos tarp Babrungo ir Salanto energiją. Spaudoje pasigirdo balsų, kad Babrungas yra nusekęs, nebegauna vandens iš Platelių ežero. S. Kolupaila ir K. Pakštas su artimų bendradarbių grupele nutarė apžiūrėti būsimų užtvankų, elektros stočių vietas. Apie jų birželio-liepos mėnesiais patirtus sunkumus, romantinius įspūdžius galėjo sužinoti „XX amžiaus" skaitytojai[259]. Tais pačiais metais abu kolegos buvo nuvykę ir į Antalieptę, apžiūrėjo jos apylinkes ir garsiąją Šventosios rėvą, kur upės nuolydis 5 km ruože yra 25 metrai. Įsitikinta, kad čia yra galimybė pagal to meto sąlygas pastatyti didelės galios hidroelektrinę. Todėl bičiuliai nedelsdami pasirūpino, kad Šventojoje ties Antaliepte būtų įrengta vandens matavimo stotis upės nuotekiui stebėti. Kelionės po Lietuvą, troškimas geriau pažinti jos gamtą, žmones, labai suartino profesorius K. Pakštą ir S. Kolupailą. K. Pakštas vėliau ne kartą prisimindavo smagias jų bendravimo akimirkas. Po daugelio metų būdamas Britų Hondūre (dabar – Belizė) Kazys rašė, kad geriama arbata „man vis prikeldavo gražius prisiminimus, kuomet su prof. S. Kolupaila plaukdami baidare Šventąja vis išsivirdavome arbatos. Profesorius tuomet mane įtikino, kad arbata yra geras vaistas nuo daugelio vidurių negalavimų. Tad arbatos stiklą vis pakeldavau jo garbei"[260]. S. Kolupaila nekrologą, skirtą Kazimierui, baigė tokiais žodžiais: „Mano vainikas ant brangaus bičiulio kapo supintas iš gėlių nuo Šventosios ir Dubysos krantų, Maironio apdainuotų: tas dvi upes buvome nuplaukę su velioniu baidarėmis 1935 ir 1936 metais..."[261] Iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio vidurio prof. K. Pakštas apkeliavo Afriką, Šiaurės ir Pietų Ameriką, Artimuosius Rytus, daugelį Europos valstybių. „Apie jį, – pasakojo S. Kolupaila, – buvome paleidę anekdotą: Pakštas nematė Australijos! Mat Australija buvo vienintelis kontinentas, kurio jis nesuskubo aplankyti"[262]. Gausios kelionės išmokė stebėti, lyginti, vertinti, suprasti didžiulę gamtos ir socialinio gyvenimo įvairovę, būti tolerantiškam,

žvelgti už savo parapijos ribų ir interesų. Negalima nepritarti J. Eretui, rašiusiam, kad K. Pakštas „iš lietuvių bus turėjęs plačiausią erdvinį akiratį", jo aprėptas geografinis laukas ne tik praturtino žinias, išplėtė pažiūras, „išlaisvino jį iš vieno taško pančių ir iš užkampio šovinizmo", leido daryti palyginimų, siūlyti reformų[263]. Kelionėse buvo surinkta didžiausia Pabaltijyje geografinių vardų ir tipų kolekcija (10 000 vienetų), labai naudinga paskaitoms, mokslo ir kitiems leidiniams iliustruoti.

Geografų draugijos įkūrėjas

Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje Lietuvoje daugėjo geografijos mokytojų mėgėjų, tačiau geografijos mokslas ir mokymas laikėsi tik ant kelių entuziastų pečių.

Subrendo reikalas Lietuvoje turėti geografus vienijančią organizaciją. Iniciatyvos ėmėsi K. Pakštas ir S. Kolupaila. Keliaudamas po užsienio šalis, megzdamas ryšius su jų geografais – įvairių geografijos (geografų) draugijų nariais, K. Pakštas jau seniai svajojo įkurti Lietuvos geografų draugiją. 1930 m. jis rašė: „Lietuva kartu su Albanija yra vienintelės šalys Europoje, neturinčios geografijos draugijų, nes nėra iš ko jų ir organizuoti. Kitos mažos tautos turi draugijas, leidžia geografijos žurnalus. Latvijos draugija turi 300 narių ir leidžia įdomų geografijos metraštį. Tai galime ir mes, jei bus įvestas geografijos mokslų ciklas, įsteigtas institutas ir išleista nors viena geografų laida."[264] Laukdamas, kol susidarys draugijai steigti kiek palankesnės sąlygos, parengė įstatų projektą. Pagaliau po keleto privačių pasitarimų, svarstymų jie buvo suredaguoti ir paruošti tvirtinti.

1934 m. sausio 9 d. Lietuvos geografų draugijos įstatus, pasirašytus K. Pakšto, S. Kolupailos ir kitų, įregistravo Kauno miesto ir apskrities viršininkas[265]. Svarbiausi Lietuvos geografų draugijos (LGD) tikslai buvo organizuoti savo šalies kraštotyros darbus, remti geografijos žinių įgijimą ir skleidimą, geografijos mokytojų jėgomis tobulinti šio mokslo būklę visose Lietuvos mokyklose[266].

1934 m. sausio 26 d. įvykęs steigiamasis draugijos susirinkimas išrinko valdybą, o jos pirmininku – K. Pakštą. Oficialiu draugijos leidiniu tapo žurnalas „Kosmos". 1934 m. į draugiją įstojo 31 narys – VDU dėstytojai, studentai, pradinių mokyklų, progimnazijų ir gimnazijų mokytojai. Jau pirmaisiais draugijos gyvavimo metais pradėti vykdyti svarbiausi įstatuose užsibrėžti uždaviniai. Dviejuose pirmuosiuose susitikimuose išklausyta, apsvarstyta K. Pakšto paskaita apie tarptautinės kalbos pasirinkimą Pabaltijo respublikose ir užsienio kalbų dėstymą Lietuvos mokyklose bei Karo topografijos skyriaus viršininko pulk. lt. Antano Krikščiūno pranešimas apie naujus Lietuvos žemėlapius. Prof. K. Pakštas, kelionėje po Skandinavijos šalis užmezgęs ryšius su ten veikiančiomis geografų draugijomis, siūlė reguliariai rengti Baltijos ir Skandinavijos geografų kongresus, pasakojo apie Skandinavijos

kraštus, rodė daug nuotraukų. 1934 m. balandžio 6 d. draugija surengė dvi viešas švedų mokslininkų paskaitas: prof. A. Lindblomo – apie muziejų po atviru dangum ir dr. Sigurdo Eriksono (Sigurd Erixon) – apie švedų sieninę tapybą. LGD veiklą labai pagyvino Akademinė sekcija, rengusi studentų geografų išvykas į Kauno ir jo apylinkių žymesnes vietoves, įmones, paskaitas aktualiomis temomis (prof. S. Kolupailos „Lietuva – terra incognita", K. Pakšto „Klaipėdos kraštas", „Lietuvos kultūrinės problemos jos geografinės padėties atžvilgiu") ir kt.[267] Skirtingai nuo kitų draugijų – gamtininkų, matematikų ir pan., geografai kėlė problemas, svarbias ne tik jiems patiems, bet ir visai lietuvių tautai.

1935 m. Lietuvos geografų draugija vienijo 80, 1937 m. – 98, 1938 m. – 120 narių. LGD siela buvo prof. K. Pakštas. Jis kasmet buvo perrenkamas draugijos valdybos pirmininku, šaukė susirinkimus, juose skaitė daugiausia paskaitų, kvietė pranešėjus iš užsienio, buvo įvairių renginių iniciatorius. Antai 1937 m. birželio 16–21 d. prof. K. Pakštas surengė įdomią ekskursiją po Lietuvą Amerikos lietuviams, studijuojantiems VDU, Lietuvos konservatorijoje ir kitose aukštosiose mokyklose. Vykta maršrutu: Kaunas–Jonava–Ukmergė–Molėtai–Kuktiškės–Utena–Anykščiai–Kaunas, susipažinta su kraštovaizdžio įvairove, aplankyti gamtos, kultūros ir istorijos paminklai[268].

1938 m. rugsėjo 16–18 d. Lietuvos geografų draugija surengė pirmąjį Lietuvos geografų kongresą, jame dalyvavo apie 100 žmonių. K. Pakštas kongreso dalyviams perskaitė referatą „Lietuvos sienos", padarė pranešimą apie XV tarptautinį geografų kongresą Amsterdame[269]. Kongresui pasibaigus buvo surengta dviejų dienų išvyka į Pietų Lietuvą. Tarp 50 dalyvių buvo VDU profesoriai, studentai, gimnazijų mokytojai. Kongreso darbai buvo paskelbti „Kosmos" 1938 metų 10–12 numeriuose.

Profesionaliosios lietuvių geografijos kūrėjo K. Pakšto plačiašakė veikla turėjo Lietuvos geografijos mokslą išvesti į tarptautinius vandenis, geografus integruoti į labiau mokslinę bendruomenę. Išsisklaidę, neturintys pakankamo mokslinio įdirbio ir lėšų Lietuvos geografai ilgą laiką nebuvo atstovaujami tarptautiniuose moksliniuose renginiuose. K. Pakštas pirmasis pralaužė ledus dalyvaudamas 1931 m. rugsėjo 15–26 dienomis Paryžiuje vykusiame trečiajame tarptautiniame geografų kongrese[270]. Iš 47 šalių atvykę 905 delegatai kalbėjo apie geografijos mokslo plėtrą, sintetiškumą, santykius su kitais mokslais: geologija, istorija, ekonomika, filologija ir kt. Pasibaigus teorinei konferencijos daliai, K. Pakštas išvyko į savaitę trukusią pažintinę ekskursiją Senos upe[271].

Po Lietuvos geografų draugijos steigimo iniciatorių susirinkimo buvo nuspręsta atsiliepti į kvietimą 1933 m. rugsėjo 6–21 dienomis dalyvauti ketvirtojoje Pabaltijo hidrologų konferencijoje Leningrade (dabar Sankt Pe-

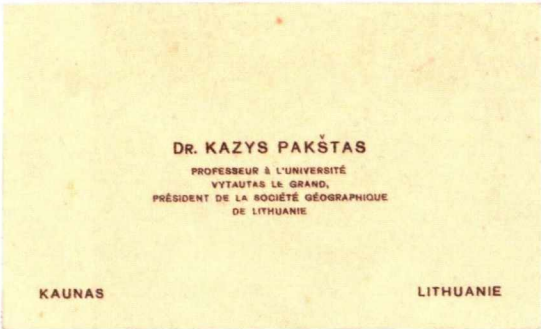

✦ Kazio Pakšto – Vytauto Didžiojo universiteto profesoriaus ir Lietuvos geografų draugijos prezidento – vizitinė kortelė. RAA.

terburgas). Į ją išsiruošę profesoriai K. Pakštas ir S. Kolupaila negavo nei VDU, nei Švietimo ministerijos finansinės paramos, todėl buvo patekę į keblią padėtį. Visi užsienio svečiai privalėjo mokėti už viešbutį, keliones ir išlaikymą po 5 dolerius per dieną. „Gal tas mokestis ir nėra didelis, – rašė S. Kolupaila, – bet jis buvo labai sunkus tiems hidrologinio bendradarbiavimo entuziastams, kurie turėjo keliauti į Sovietus savo lėšomis, be jokios materialinės paramos, o prie tokių, deja, priklausė ir Lietuvos delegatai“[272]. Konferencijoje dalyvavo apie 30 profesorių iš užsienio šalių, apie 300 SSRS mokslininkų, tarp kurių ir keletas garsių senosios geografų kartos atstovų. Buvo perskaityta apie 100 mokslinių pranešimų[273]. Pasibaigus konferencijos posėdžiams, Lietuvos mokslininkai dalyvavo užsienio delegatams surengtoje ekskursijoje, „Raudonosios strėlės“ traukiniu buvo nuvežti į Maskvą, kur aplankė Žemės ūkio akademijos įstaigas, pamatė miesto statybas. Rugsėjo 17–18 dienomis keliavo į Ukrainą – tuometinę jos sostinę Charkovą, Zaporožėje apžiūrėjo Dnepro hidroelektrinės statybą. Per Poltavą, Vorsklą, kur Vytautas kovėsi su totoriais, atvyko į Ukrainos SSR mokslo centrą Kijevą, susipažino su jo mokslo įstaigomis, garlaiviu plaukiojo Dnepru, apžiūrėjo garsųjį stačiatikių vienuolyną Kijevo Pečiorų laura. Pakeliui į Lietuvą, tikėdamiesi aplankyti Nemuno ištakas, abu mūsų profesoriai užsuko į Minską. Nors Baltarusijos mokslų akademijos vadovybė buvo pritarusi šiam sumanymui, jiedu negavo valdžios leidimo ekskursijai ir turėjo pasitenkinti stebėdami Nemuno aukštupį per vagono langą. Pro Stolpcus, Vilnių ir Vievį grįžo į Kauną. Būdami Sovietų Sąjungoje, mokslininkai stebėjosi milžiniškomis statybomis, kurios paveiks visą ekonominį šalies gyvenimą, sutvarkys ir „lengvąją pramonę, o pastaroji turėtų palengvinti Sovietų piliečiams gyvenimo naštą: dabar dar nuotaiką nuodija eilės prie krautuvių, visokios normos,

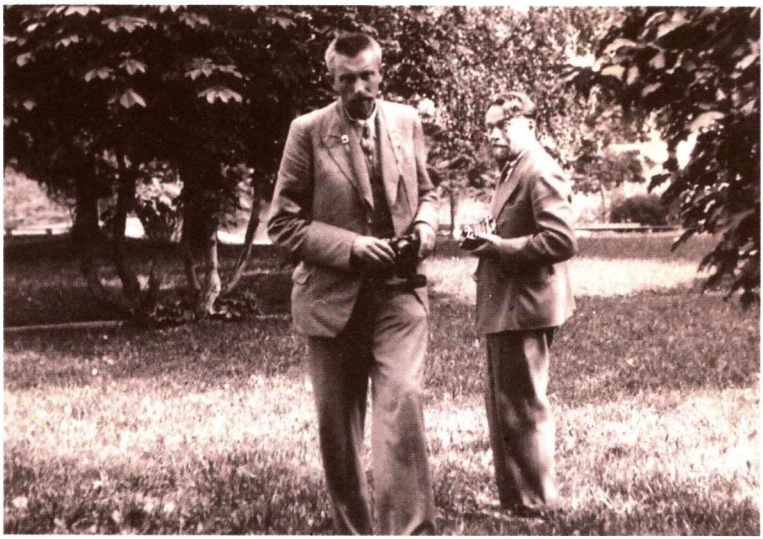

✦ S. Kolupaila ir K. Pakštas Suomijoje Pabaltijo hidrologų konferencijos (Helsinkis, 1936 m. birželio 9–3 d.) metu. RAA.

suvaržymai, maisto produktų stoka, menkas knygų popierius, žema pinigų vertė ir t. t.“[274] Kelionių metu abu kolegos jokių sovietinės valdžios nemalonumų nepatyrė, tačiau juos stebino draudimas fotografuoti, nepaprastas nepasitikėjimas, vaizduojamų priešų baimė, begalinis paslapčių pamėgimas, vadinamasis „zasekrečivanije“*. K. Pakštas visur rinko žemėlapius, leidinius, kuriuos pavykdavo įgyti „šokoladiniu“ metodu – už užsienietiško šokolado plytelę. Visus savo „laimikius“ Kazys pamiršo Minske automobilyje, vežusiame mokslininkus į geležinkelio stotį. „Sovietų slaptoji policija parodė savo sumanumą, ir portfelis buvo grąžintas nepaliestas. Mūsų laimei pasirodė, kad Gudijos sostinėje tebuvo vienas vienintelis taksi“, – laimingai pasibaigusį kelionės nuotykį prisiminė S. Kolupaila[275].

Savo trijų savaičių gyvenimo SSRS įspūdžius „Vytauto“ klubo pakviestas K. Pakštas 1933 m. spalio 15 d. papasakojo neviešoje paskaitoje, nors sovietų atstovybė Kaune visaip stengėsi tam sutrukdyti. „Ypač ryškiai krinta į

* Rus. įslaptinimas.

✦ Pabaltijo hidrologų konferencijos (Helsinkis, 1936 m. birželio 9–13 d.) dalyviai (iš kairės): K. Pakštas, S. Kolupaila, neatpažintas asmuo, Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos Vandens kelių direktorius K. Rimkus. RAA.

akis, – kalbėjo K. Pakštas, – didelis nubiednėjimas, prastas aprėdas ir apavas. Prasčiau apsirėdę, negu mūsų elgetos. Veidai išbalę, paniurę. Linksmumo, energingo judėjimo nėra... Visur pastebimas nešvarumas. Ypač nešvarūs kiemai". Mokslininką stebino Leningrado „Bezbožnikų"* muziejus, „Torgyzai", kuriuose auksas mainomas į būtiniausias prekes, visose viešosiose vietose iškabinti komunistiniai šūkiai[276].

Dalyvauti penktojoje Pabaltijo hidrologų konferencijoje Helsinkyje (1936 m. birželio 9–13 d.) K. Pakštas vyko drauge su S. Kolupaila bei Lietuvos Respublikos vandens kelių direktoriumi Kaziu Rimkumi. Tarp 98 mokslinių pranešimų konferencijoje buvo išklausytas K. Pakšto pranešimas apie Lietuvos ežerus. XV tarptautiniame geografų kongrese Amsterdame (1938 m. liepos 18–27 d.) profesorius dalyvavo drauge su VDU Geografijos katedros asistentu V. Viliamu (jis neoficialiai atstovavo Lietuvai tarptautiniame geografų kongrese Varšuvoje 1934 m.). Asistentas pasirinko fizinės geografijos,

* Rus. bedievių, ateistų.

profesorius – antropogeografijos sekciją. Pastaroji kongrese buvo viena iš gausiausių ir gyviausių: kalbėta apie miesto ir provincijos santykius, gyventojų migraciją iš kaimų į miestus, pramonės centrus ir pan. K. Pakštas padarė pranešimą apie lietuvių emigraciją į užsienį, ypač į JAV. Nurodė, kad emigrantų skaičius siekia 875 000, arba daugiau nei ketvirtadalį visų Lietuvos gyventojų, apibūdino išvykstančiųjų socialinę padėtį, emigracijos priežastis[277]. Po kongreso surengtos ekskursijos į įdomias Olandijos vietas. Prof. K. Pakštas dalyvavo išvykoje į Roterdamą, o V. Viliamas – į rytinę Olandiją.

Bendraudamas su kitų valstybių universitetų profesūra, geografų draugijų nariais, K. Pakštas sužinodavo savo srities naujausią literatūrą, skleisdavo žinias apie Lietuvą. Ne vienas tyrinėtojas jam buvo dėkingas už paramą rengiant darbus, objektyvius atsiliepimus. Nepaisant politinio Lietuvos ir Lenkijos priešiškumo, prof. K. Pakštas atidžiai stebėjo kaimyninės šalies geografų mokslinį gyvenimą, vienas iš nedaugelio lietuvių mokslininkų viešai pozityviai vertino lenkų autorių darbus.

Plačia santrauka-apžvalga, tikėdamasis, kad ji Lietuvos geografams bus naudingesnė negu paprasta recenzija, K. Pakštas pažymėjo 1933 m. pasirodžiusį profesorių S. Kolupailos ir Moriso Edmono Pardė (Maurice Edmond Pardé, 1893–1973) veikalą „Le regime dės cours d'eau de l'Europe orientale" („Rytų Europos upės"). Knygą, atskleidžiančią vieno iš Lietuvos hidrologijos mokslo kūrėjų platų akiratį, gebėjimą vaisingai darbuotis drauge su išsivysčiusių šalių mokslininkais, išleido Grenoblio Alpių geografijos institutas[278].

Lietuvos profesionaliosios geografijos kūrėjo K. Pakšto mokslinius, pedagoginius nuopelnus įvertino ne šalies valdžia, o kaimynai. 1933 m. Švedijos geografų ir antropologų draugija jį apdovanojo garsaus Arkties tyrinėtojo Salomono Augusto Andrė (Salomon August Andrèe, 1854–1897) medaliu, kuris įteikiamas tik vieną kartą per metus. 1934 m. K. Pakštas buvo išrinktas SSRS valstybinės geografų draugijos tikruoju nariu. Latvijos geografų draugija 1935 m. gruodžio 18 d. už nuopelnus regioninei geografijai ir Baltijos valstybių suartėjimui K. Pakštą išrinko savo garbės nariu[279]. 1938 m. Latvijos prezidentas Karlis Ulmanis Lietuvos mokslininką pagerbė apdovanodamas Trijų žvaigždžių ordinu, įsteigtu Latvijos valstybės įkūrimui atminti. 1939 m. gegužės 26 d. Švedijos karalius prof. K. Pakštui skyrė Vazos riterio ordiną. „Šie visi faktai rodo, – rašė „Naujoji Romuva", – kad mūsų geografas aukštai užsienyj yra vertinamas, tik Lietuvoj jam nuolat tenka susidurti su kliūtimis, trukdančiomis jo mokslinę ir bendrai kultūrinę veiklą"[280].

Šeimos židinys

1925 m. į Lietuvą atvykdami, kaip tada tikėjosi, gyventi nuolat, Ona ir Kazys Pakštai svajojo susikurti jaukų šeimos „lizdelį". Tada Kaune labai trūko gyvenamojo ploto, nes daug kas telkėsi laikinojoje sostinėje. Pirmiausiai apsigyveno Žaliakalnyje tylioje, romantiškoje Žemuogių gatvelėje Vinco ir Stefanijos Bilevičių namuose. Vincas buvo keturioliktas vaikas, gimęs neturtingoje šeimoje, todėl labai gerbė mokslą, žinias ir išsilavinusius žmones. Kai greta senojo namo jis ėmė statyti naują dviaukštį, labai troško, kad jame gyventų Lietuvos universiteto profesūra. „Tik įrenk didelius butus su gerom voniom, profesoriai būtinai čia apsigyvens" – Vincui patarė Balys Sruoga. Į 1926 m. Žemuogių 4 A (dabar 6) iškilusį naują pastatą persikraustė Pakštai, atsikėlė kiti iškilūs mokslo ir meno veikėjai, universiteto profesoriai (B. Sruoga, Vladimiras Šilkarskis, Levas Karsavinas, vėliau – Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Gotlibas Studerus (Gottlieb Studerus). Garsūs kaimynai draugavo, kartu švęsdavo šventes. Pakštų bute buvo daug knygų ir įvairių egzotiškų daiktų, atsivežtų iš tolimų kelionių. K. Pakštas Žemuogių gatvelėje gyveno 1926–1929 metais. Iki šiol tai vienintelė vieta Kaune, kurioje įamžintas profesoriaus K. Pakšto atminimas*.

1927 m. Kazimierą išrinkus Tarptautinio banko pirmininku ir Pakštų materialinėms gyvenimo sąlygoms kur kas pagerėjus, vyras nusprendė – gana būti nuomininku, laikas jo brangiajai *Mini* įsikurti nuosavame name. Gražioje vietoje, Vaižganto gatvėje Vytauto kalne, įsigijo žemės sklypą ir pagal vieno inžinieriaus projektą pasistatė dviejų aukštų namą. Kad įtiktų *Mini* ir primintų jai laimingas studijų dienas Alpių šalyje, pastatas buvo medinis, Šveicarijai būdingo vasarnamio stiliaus, su puikiu vaizdu į žemiau nusidriekusį Kauną. Deja, įkurtuvių džiaugsmas buvo neilgas, gražus sumanymas baigėsi nesėkme. Paaiškėjo, kad nei projektuotojas, nei geografijos profesorius, apgynęs disertaciją apie Lietuvos klimatą, neatsižvelgė į jo sąlygas. Jau pirmąją žvarbią žiemą Pakštai suprato, kad namelyje gyventi visiškai neįmanoma, be to, ir kambariai

* 2006 m. vasario mėnesį B. Sruogos gimimo 110-tųjų metinių proga prie namo pritvirtinta architekto Jono Lukšės sukurta atminimo lenta, kurioje išvardytos visų iškilių nuomininkų pavardės, nurodytos gyvenimo Bilevičių name datos.

✦ Namas Kauno Žaliakalnyje, Žemuogių g. 6, kuriame 1926–1929 m. gyveno K. Pakštas. 2021 m.
A. Sklėriaus nuotrauka.

✦ Memorialinė lenta su K. Pakšto pavarde ant namo Kaune, Žemuogių g. 6. 2021 m.
A. Sklėriaus nuotrauka.

✦ Ona Pakštienė prie lango savo bute Kaune.
K. Pakšto nuotrauka. RAA.

buvo nepraktiški, iš jų tik vienas didesnis. Anot J. Ereto, „pasėkos buvo liūdnos: neištvėrusi amžinai šalčiuojanti žmonelė vyrą privertė keltis į jaukesnį butą“[281]. 1931 m. pradžioje K. Pakštas savo valdą pardavė ir šeima persikraustė į keturių kambarių butą amerikiečio kunigo Antano Šmulkščio name Vaižganto g. 10.

K. Pakštui stengiantis patenkinti brangios žmonelės įgeidžius, ši jautėsi vieniša, nes jos daugiadarbis vyras mažai tebūdavo namuose – keliavo po pasaulį, tyrinėjo Lietuvos ežerus ir upes, dalyvavo įvairių draugijų, organizacijų susirinkimuose, rinko medžiagą knygoms ir straipsniams. *Mini* draugėms skundėsi, kad Kazys vedė ne ją, o Lietuvą. Atsiveriančią tuštumą bandė užpildyti dalyvaudama Lietuvių katalikių moterų sąjungos veikloje, kurį laiką buvo jos Centro valdybos iždininke. Vienišumo jausmą geriausiai galėjo numaldyti vaikai, bet jų, deja, šeima nesusilaukė. Grįžęs iš kelionių, vasaros atostogų metu Kazys, pasiėmęs *Mini*, važiuodavo į Užpalius, Butėnus. Atvykdavo su dovanomis vaikams, su žiniomis iš laikinosios sostinės ir įvairiais pasakojimais suaugusiems. Buvo labai paprastas, noriai ir nuoširdžiai bendraudavo su giminaičiais arba užsukančiais sodiečiais, rodydavo visiems

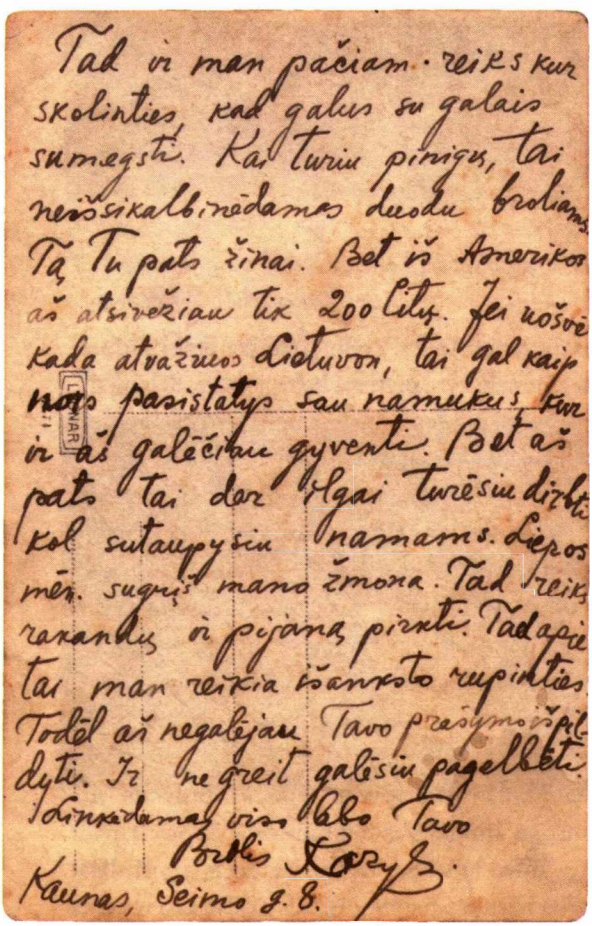
Tad ir man pačiam reiks kur
skolinties, kad galus su galais
sumegsti. Kai turiu pinigų, tai
neišsikalbinėdamas duodu broliams.
Tą Tu pats žinai. Bet iš Amerikos
aš atsivežiau tik 200 litų. Jei nošvė
kada atvažiuos Lietuvon, tai gal kaip
nors pasistatys sau namukus, kur
ir aš galėčiau gyventi. Bet aš
pats tai dar ilgai turėsiu dirbti
kol sutaupysiu namams. Liepos
mėn. sugrįš mano žmona. Tad reiks
rakandų ir pijaną pirkti. Tad apie
tai man reikia išanksto rupinties.
Todėl aš negalėjau Tavo prašymo išpil-
dyti. Ir ne greit galėsiu pagelbėti.
Linkėdamas viso labo Tavo
Brolis Kazys.
Kaunas, Seimo g. 8.

K. Pakšto broliui Jurgiui rašytas atvirlaiškis, kuriame minima sudėtinga finansinė padėtis ir namo statybos reikalai. Kaunas, 1926 m. kovo mėn. RAA

✦ K. Pakštas su papūga *Koko* namo Vaižganto g. 10 balkone. Kaunas.
K. Pakšto nuotrauka. RAA.

nuotraukų, kaimo močiutes nuveždavo grybauti ar uogauti. Ypač mielai laiką leisdavo su jaunimu ir vaikais, kuriems didžiausias malonumas būdavo pasivažinėti dėdės blizgančiu automobiliu. Profesoriaus brolio Jurgio dukra Ona Pakštaitė (Adomaitienė) prisiminė, kaip iš ekspedicijos grįžęs dėdė ją visada pabučiuodavęs, o per Šventosios Trejybės atlaidus Užpaliuose juodu kartu eidavo prie šventojo Krokulės šaltinio[282]. Vasaroti Pakštai dažniausiai vykdavo į Butėnus, kur senajame giminės name juos vaišingai sutikdavo pusbrolis Mykolas su žmona Karolina (Žvirblytė) ir jų vaikai: dukros Sofija, Marija, Julė, Ona, sūnus Jonas. Kazimieras prikalbino Mykolą leisti jauniausiąją dukrelę Onutę gyventi ir lavintis pas juos į Kauną. 1935 m. keturiolikmetė Onutė tapo Pakštų įdukra ir drauge su jais apsigyveno laikinojoje sostinėje, lankė „Aušros" mergaičių gimnaziją. Kukliame keturių kambarių Pakštų bute, apstatytame paprastais baldais, Onutei teko atskiras kambarys. Dar buvo nedidelis salonas, miegamasis, o ketvirtajame kambaryje kaip ir muziejus. Iš paskelbtų O. Pakštaitės (Adomonienės) atsiminimų žinome, kad jame buvo „kunigaikštukų garbės ženklų, muzikos instrumentų, visokių ragų ir kailių.

✦ K. Pakštas smagiame kraštiečių būryje. RAA.

Kabėjo ir gulėjo karalių lazdos, palmių vėduoklės, arabiški kostiumai, kaljanai... ir daug kitų keistų mažmožių“[283]. Kai dėdė atsivesdavo studentų, juos pasitikdavo Onutė, apsirengusi kokį nors arabišką kostiumą, ir pasakodavo apie kiekvieną eksponatą. Pas K. Pakštą į namus be ceremonijų nuolat ateidavo draugai, kolegos, menkai pažįstami žmonės, o jo žmona tuomet užsidarydavo salonėlyje. Namus tvarkė ir valgį gamino tarnaitė vienuolė, drabužius poniai ir įdukrai siūdavo geriausia Kauno siuvėja, jų būdavo parsivežama iš Amerikos O. Pakštienė turėjo JAV pilietybę ir, nenorėdama jos prarasti, ilgam išvykdavo į Vorčesterį, kur motina Kotryna Juškienė, be abejo, ją nuteikinėdavo prieš vyrą. *Mini* išvykus į Ameriką, Kazys labai rūpindavosi įdukra: abu eidavo į svečius, į operą, vasarą su S. Kolupaila plaukdavo baidarėmis. Pasak įdukros, Pakštai sugyveno taikiai, o toną namuose diktavo dėdė – visada meilus, paslaugus, geros nuotaikos. Jis turėjo labai gražų balsą, rytą pradėdavo arija iš „Traviatos“ – „Užmiršai tėvų kapus...“, vakarais, pritariant papūgai *Koko*, dainuodavo „Žinau aš dainą vieną, dainuoju ją kasdieną“[284].

Atsiminimuose Ona Pakštaitė (Adomonienė) pateikia žinių apie nepraktiškojo K. Pakšto bandymą ūkininkauti. 1931 m. gegužės mėnesį Kazys Garliavos valsčiuje, Ringaudų kaime, 8 km į vakarus nuo Kauno, iš Kazio Stul-

✦ O. ir K. Pakštai su brolio Jurgio vaikais Stasiu, Ona (vėliau Adomaitienė), Kazio krikšto dukra Klementina (vėliau Vektarienė). Apie 1936 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija p. XVI.

✦ O. ir K. Pakštų įdukra gimnazistė Onutė Pakštaitė.
Iš *Butėnų kaimo šviesuoliai*, Šiauliai: UAB Šiaulių knygrišykla – spaustuvė, 2012, p. 82.

ginskio už beveik 30 tūkst. litų nusipirko 16,42 ha ūkį. Kaip ir kiti praturtėję lietuviai, jis džiaugėsi įgijęs galimybę sugrįžti į gamtą, prie žemės, ir, matyt, didžiavosi įgyvendinęs savo tėvų bei prosenelių svajonę turėti ją nuosavą. Tačiau greitai pajuto įsigijęs nemažą vargą, visų pirma, kasmetinius žemės mokesčius bei skolos (16 tūks. Lt) dalį už ūkį. Nieko neišmanydamas apie ūkininkavimą ir tam neturėdamas laiko, ūkį labai pigiai išnuomojo pusbrolio iš motinos pusės Antano Vanago šeimai. Ūkis buvo geras, turėjo penkis trobesius, apie 1 ha sodo (obuolių užtekdavo nuo vasaros iki vasaros), 6 karves, trejetą arklių, įvairių naminių paukščių, net ir kalakutų (*Mini* nuomone, kalakutiena – geriausia mėsa), bičių, pakankamai žemės ūkio padargų. K. Pakštas sirgo gastritu, maitinosi dietiškai, visai nevartojo cukraus, todėl sandėliuke visada stovėdavo statinaitės medaus. Pasak Onutės, Pakštas tikėjo nuomininkais, kurie „suko jį aplink pirštą", kišo ir kišo pinigus į tą ūkį. Jo kalakutų būdavo ant visų diplomatų stalų, nuomininkai pardavinėdavo medų, pieną, mėsą. „Ilgainiui dėdė suprato, kad yra mulkinamas, bet jam tokie dalykai menkai rūpėjo"[285]. Kadangi plėšimai, vagystės tuomet buvo dažnas reiškinys Kaune ir jo apylinkėse, Kazys apsaugai buvo įsigijęs revolverį, turėjo leidimą jį laikyti, bet, atrodo, ginklo nepanaudojo nė karto.

✦ O. Pakštienė su įdukra O. Pakštaite prie automobilio.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 93.

✦ K. Pakštas su įdukra Onute ant Vytauto kalno Birštone.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 93.

✦ O. Pakštienė (stovi pirma iš dešinės) su draugėmis JAV. RAA.

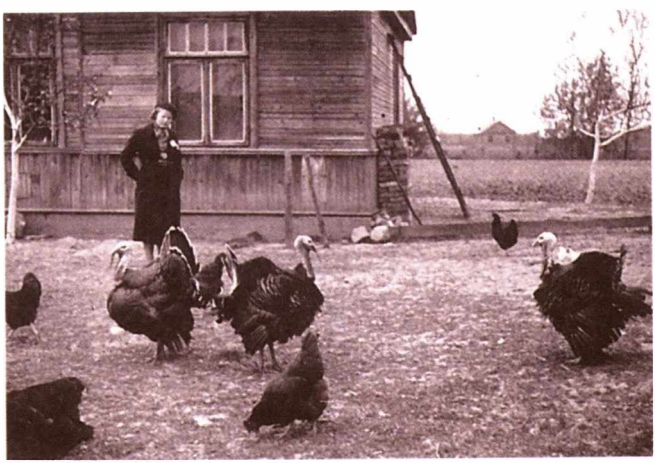

✦ Onutė Pakštaitė Ringaudų ūkyje.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 93.

POLITINĖ IR VISUOMENINĖ VEIKLA

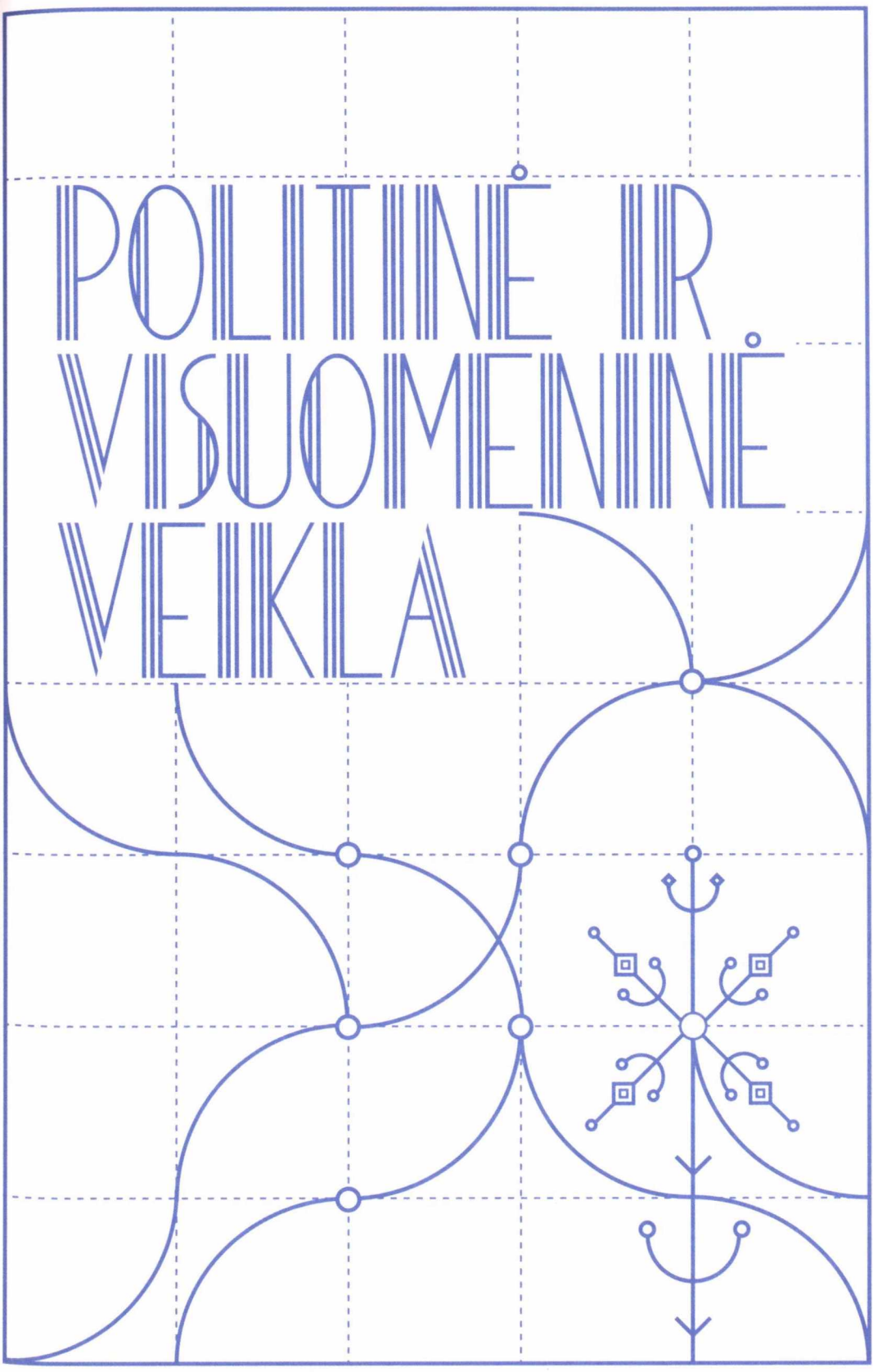

Katalikiškosios demokratijos srovėje

1925 m. rudenį K. Pakštas grįžo į Lietuvą, įsitraukė į pedagoginį ir mokslinį darbą. Tačiau netapo uždaru kabinetiniu mokslininku – jam rūpėjo lietuvių gyvenimo problemos, jų praktiniam ir teoriniam sprendimui skyrė daug energijos ir laiko. K. Pakšto bičiulis S. Šalkauskis į visuomeninę veiklą įsitraukdavo nenoromis, tik draugų įkalbėtas, o Kazys buvo įvairių visuomeninių sambūrių, klubų, draugijų iniciatorius, organizatorius, aktyvus dalyvis. Jis negalėjo įsivaizduoti „žmogaus, išjungto iš visuomenės, nuo kitų žmonių visiškai atskirto“[286]. Įvairiašakėje visuomeninėje veikloje K. Pakštas reiškėsi kaip geografas, geopolitikas, naujų originalių idėjų skelbėjas, vakarietiško tipo pilietinės visuomenės kūrėjas.

Amerikoje dalyvavęs katalikiškose organizacijose, bendradarbiavęs jų leidiniuose, K. Pakštas susisiejo su Lietuvių krikščionių demokratų partija (LKDP). Jam imponavo daugelis iš anksčiau pažįstamų, kultūrine veikla pagarsėjusių šios partijos vadovų, ypač M. Krupavičius, patiko programinės jų nuostatos. Svarbiausias partijos tikslas buvo „sutvarkyti visą Lietuvos gyvenimą Kristaus mokslo dėsniais darbo žmonių būviui pagerinti“[287]. Lietuva turėjo būti nepriklausoma, demokratinė respublika, kurios vidaus tvarką, santykius ir ryšius su kitomis valstybėmis ar tautomis nustato kuriamasis (steigiamasis) seimas – vienerių rūmų parlamentas. Tai buvo labai artima JAV lietuvių katalikų organizacijų ir jų misijos Šveicarijoje pareikštoms pamatinėms nuostatoms. K. Pakštas, kaip ir jo bičiulis S. Šalkauskis, Lietuvos krikščionis demokratus norėjo matyti organine plataus sąjūdžio – Vakarų krikščioniškosios demokratijos – dalimi. Todėl dar studijuodamas Šveicarijoje aktyviai rūpinosi LKDP reikalais. Parvykdamas atostogų į Lietuvą 1920–1923 m. K. Pakštas dalyvaudavo įvairiuose partijos renginiuose, pasitarimuose, rinkimų kampanijoje, visur sutikdavo daug veiklių, patriotiškai nusiteikusių studentų[288]. 1925 m. rudenį K. Pakštas – jau Lietuvos universiteto dėstytojas – buvo išrinktas Lietuvos krikščionių demokratų partijos Kauno miesto skyriaus pirmininku, o 1926 m. pradžioje – LKDP Centro komiteto nariu. Juo buvo renkamas iki 1930 metų. Visoje savo veikloje bandė nuo-

sekliai įgyvendinti programines partijos nuostatas, ypač rūpinosi kultūrinės autonomijos, švietimo klausimais. Sudėtingos šalies vidaus ekonominės ir politinės sąlygos lėmė, kad 1926 m. gruodžio 17 d. kariuomenės jėgomis, tautininkams ir krikščionims demokratams politiškai remiant, buvo įvykdytas valstybės perversmas. Perversmininkams talkino studentai ateitininkai ir neolituanai. Valstiečių liaudininkų atstovas prezidentas Kazys Grinius ir vyriausybė buvo nušalinti, prezidentu paskelbtas Antanas Smetona. K. Pakštui, gebėjusiam į Lietuvos įvykius žvelgti platesniame tarptautiniame kontekste, visa tai nebuvo priimtina. Jau tą pačią dieną keliems politikams jis pareiškė savo neigiamą požiūrį į perversmą, o po kelių dienų įvykusiame studentų susirinkime „pasidžiaugti perversmo vaisiais" teigė, jog mažai tautai nevertėtų palikti demokratinių tautų šeimos. Jo vienintelio kalba „truputį buvo nušvilpta"[289]. Anot Petro Maldeikio, LKDP Centro komiteto posėdyje, svarsčiusiame dalyvavimą vyriausybėje po perversmo, K. Pakštas sarkastiškai motyvavęs: „Jei Lietuvos padėtis reikalauja, kad mes pasiverstume kiaulėmis, tai ką gi, pasiverskime..."[290]

Vakarietiška konstitucijos, demokratinių principų gerbimo dvasia brendęs, savarankiškai mąstantis, siauruose ideologinių nuostatų rėmuose negalintis išsitekti K. Pakštas neišvengia rimtų nesutarimų su partijos kolegomis. Kai kurių vyresnės kartos partiečių laikomas vienybės skaldytoju, vis labiau linksta į jaunesnius, dinamiškesnius ir lankstesnius žmones. Laiške J. Griniui ir Z. Ivinskiui rašo, kad nuo 1930 m. nebebuvo jokiuose krikščionių demokratų organuose, nebebuvo ir tos partijos nariu. Bet kartu su Šalkauskiu jos veiklą sekdavo ir jai linkėdavo sėkmės[291]. Fribūre gimusi K. Pakšto ir S. Šalkauskio draugystė nepriklausomoje Lietuvoje nuolat buvo palaikoma gvildenant aktualiausias šalies problemas, naujomis sąlygomis bandant įgyvendinti studijų laikotarpio idealus. K. Pakštas buvo nuolatinis dalyvis romuviečių susirinkimų, kurie nuo trečiojo dešimtmečio vykdavo S. Šalkauskio bute Kaune. Nepavykus išplėtoti „Romuvos" sąjūdžio, S. Šalkauskis mintis ir energiją nukreipė į ateitininkus – kaip gerą dirvą savo idėjoms įgyvendinti. Paveiktas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kuriame aktyviai dalyvavo grupė ateitininkų, apsisprendė perimti ateitininkų vadovybę turėdamas tikslą juos giliau sąmoninti. Palangos reorganizacinėje konferencijoje, vykusioje 1927 m. liepos 15–19 d., ateitininkų sąjūdis buvo pertvarkytas į trilypę – moksleivių, studentų ir sendraugių – Ateitininkų federaciją (AF). Jos vyriausiuoju vadu vietoje P. Dovydaičio išrinktas S. Šalkauskis, o P. Dovydaitis buvo paskelbtas ateitininkų garbės pirmininku. Palangos konferencija K. Pakštą išrinko AF tarybos nariu[292].

✦ Kazys Grinius.
1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, p. 100.

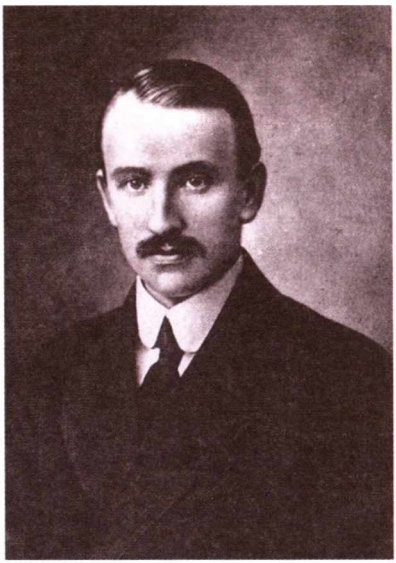

✦ Pranas Dovydaitis.
1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, p. 56.

Dar gyvendamas JAV, K. Pakštas nuoširdžiai džiaugėsi valdžios ir mokslo viršūnėse atsidūrusių buvusių ateitininkų veikla ir nuopelnais. Romantiškai svajojo, jog ateitininkai taps „Lietuvos proto ir idėjos aristokratija, kurios laukia didi ir skaisti ateitis“[293]. K. Pakštas skatinamais straipsniais ir savo asmeniniu indėliu parėmė aukų rinkimą būsimiesiems Ateitininkų namams (pradėti statyti Kaune 1926 m. gegužės 25 d.). Kai šlyjančios sveikatos nualintas, nusivylęs tuo, kad nepavyksta ateitininkų pakelti viršum nesusipratusios, inertiškos minios, S. Šalkauskis atsistatydino iš AF vyriausiojo vado pareigų, tik retą žmogų galėjo nustebinti jo sprendimas į savo vietą pasiūlyti K. Pakštą. Trečiojoje AF konferencijoje, vykusioje 1930 m. birželio 21–23 dienomis, ateitininkai savo vadu išsirinko K. Pakštą – jiems reikėjo lankstesnio, dinamiškesnio, svetimoms įtakoms nepasiduodančio vado, pasiruošusio vesti vakarietiškojo dinamizmo keliu. Konferencijos baigiamajame posėdyje K. Pakštas pasakė puikią, entuziazmo ir optimizmo kupiną kalbą „Mūsų pasiryžimai“, kurioje ragino ateitininkus įsisąmoninti savo idealus, susirūpinti kultūrine kūryba, „mokėti dėl tėvynės gyventi, dirbti, kvėpuoti, gyventi jos siela savo širdy“[294].

✦ K. Pakštas (ketvirtas iš kairės) su bičiuliais kauniečiais ant Šventosios upės kranto ties Užpaliais. GKA.

Vadovaudamas ateitininkams, K. Pakštas neperžiūrėjo sąjūdžio organizacinių ar ideologinių principų, kuriuos vykusiai suformulavo S. Šalkauskis. Bendravimu, kalbomis jis siekė, kad organizacija auklėtų savo narius katalikų pasaulėžiūros dvasia, padėtų tapti sąmoningais, aktyviais katalikais visuomenininkais, ugdytų religingumą, tautiškumą, patriotizmą. Aktyviausiai K. Pakštas dirbo su studentais, mokėjo pastebėti ir įvertinti gabesniuosius, veiklesniuosius. Manytina, kad profesoriaus iniciatyva tokius studentus remdavo jo vadovaujamas Tarptautinis bankas.

1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro Konstantino Šakenio aplinkraščiu ateitininkų moksleivių veikla buvo uždrausta, nes visuomeninės moksleivių kuopelės nepriklausomoje Lietuvoje esą atgyvenusios savo amžių ir net žalingos – skaldančios jaunimą, ugdančios jo priešiškumą. Tokiam žingsniui prieštaravo Lietuvos vyskupų konferencija (1930 m. rugsėjo 16–17 d.), o K. Pakštas savo darbdaviui ministrui K. Šakeniui metė: „Uždarai moksleivius ateitininkus, už metų turėsi jų dvigubai daugiau."[295] Gavusios prof. P. Dovydaičio ir Federacijos vado prof. K. Pakšto pritarimą, kai kurios moksleivių ateitininkų organizacijos veikė slaptai, tačiau apskritai sąjūdžio mastai kurį laiką sumenko, nors K. Pakštas išliko optimistas. „Draudimas nėra blogiausi metai, – vėliau rašė jis. – Kai katė glostoma prieš šerdį, įelektrinamas jos nugarkaulis. Taip atsitiko ir tada. Visi dirbo ir gaivinosi didžiais pasiryžimais. Ateitininkija augo ir

✦ Konstantinas Šakenis.
1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, p. 199.

brendo, greit iš 72 kuopų moksleiviai išaugo į 84 kuopas. Visiems tai darė įspūdžio. Dažnai vyko masiniai susirinkimai, kuriuose kalbėdavau, neliesdamas valdžios politikos. Skatinau jaunimą tik dirbti, šviestis, auklėtis“[296]. Išraiškinga mimika, gestais, reikšmingomis pauzėmis profesorius klausytojams įtaigiai parodydavo savo požiūrį į valdantįjį režimą.

AF vadas K. Pakštas dažnai dalyvaudavo „Šatrijos“ meno draugijos šventėse, lankė slaptus ateitininkų susirinkimus, įvairiomis progomis gynė organizacijos teisę laisvai veikti. Dėl to 1931 m. gruodžio 29 d. policija jam neleido kalbėti Lietuvių katalikų mokytojų konferencijoje. Kai kuriems tautininkų ir pačių krikščionių demokratų veikėjams buvo sunku įsivaizduoti, kad K. Pakštas neturi politinių ambicijų, kad nenori ateitininkų paversti politine partija ar judėjimu, siekiančiu ateiti į valdžią.

K. Pakštas savo kalbose ateitininkams pabrėždavo svetimų kalbų, planingų studijų, visapusiško pasirengimo specialybei reikšmę, darnų bendradarbiavimą su mokslo draugais, rūpestį tautos vienybe. Ekonomines kliūtis ragino įveikti atkakliu darbu, taupumu, nuotaikos skaidrumu. Teigė, kad „ateitininkai turi nužengti į neturtingą Lietuvą ir ten pradėti religinę, tautinę bei kultūrinę restauraciją, ugdant naujas, moralias asmenybes“[297]. Mažos, pavojingoje vietoje gyvenančios tautos jaunimą profesorius skatino kūrybiškumui, įspėjo „vengti per daug skolintis iš kitų, nes už tas skolas per daug brangiai teks užmokėti savo sielos originalumu“[298].

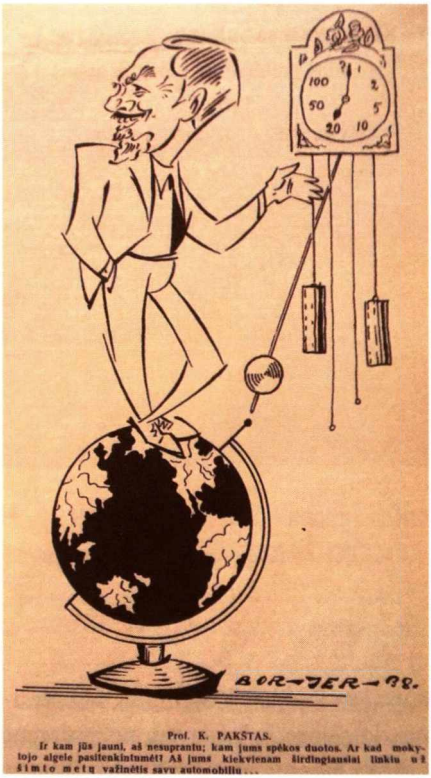

✦ K. Pakšto draugiškas šaržas. 1938 m.
Autorius B. Jermolajevas.
Iš *Studentų dienos*, 1938, nr. 12, (spalio 15), p. 5.

Telšiuose 1935 m. vasarą sušauktame ketvirtajame ateitininkų kongrese K. Pakštas buvo perrinktas vyriausiuoju vadu naujai penkerių metų kadencijai. „Būdamas nusilpnėjusios sveikatos esu priverstas prieš savo norą pasirinkti tas sunkias pareigas, – kalbėjo jis ateitininkams. – Esu išplėšiamas lietuviškajam mokslui, bet užtat jus reikalausiu, kad tai atlygintumėt savo darbu“[299]. Ragino jaunimą imtis „tautiškųjų mokslų“ – etnologijos, geografijos, archeologijos. Per visą Lietuvą nuskambėjo tąkart K. Pakšto jaunimui mestas šūkis: *pasukti atsilikusio Lietuvos gyvenimo laikrodį šimtą metų į priekį!* Vylėsi, kad, sudarius planą, apskaičiavus jėgas ir intensyviai ėmus dirbti – gali užtekti ir trumpesnio laiko. Jėgų turėjo pakakti, nes ateitininkų gretos nuolat gausėjo: nuo 3550 (1930 m.) išaugo iki 11 100 (1940 m.)[300]. Pasak Adolfo Damušio, 1940 m. išvakarėse jų buvo per 12 tūkstančių[301]. Slaptas veikimas aktyviems jaunuoliams buvo tarsi pasiruošimas rimtai rezistencinei veiklai, kurios teko imtis Lietuvą užgriuvus okupacijoms. Devynerius metus prie ateitininkijos vairo stovėjęs K. Pakštas

autoritetu, elgesiu, pagaviomis, kryptingomis kalbomis vienijo ir telkė organizaciją, plėtojo jos ideologiją ir vertybes. Nuosekliai rūpindamasis katalikiškojo jaunimo visapusišku ugdymu, profesorius buvo įsitikinęs, kad Lietuvai būtina turėti du universitetus – pasaulietinį ir katalikišką. Būtent K. Pakštas įkalbino kunigus Praną Garmų ir B. Bumšą vykti į JAV rinkti aukų Lietuvos katalikų universitetui (LKU) steigti, nors tikėtasi ir valdžios subsidijų. Per trumpą laiką buvo surinkta 46 000 dolerių suma, daugiausia vertybiniais popieriais. Tačiau Steigiamajam Seimui, kuriame buvo ir LKDP atstovai, nusprendus pritarti pasaulietiniam universitetui su vienu dvilypiu fakultetu, LKU klausimas ištisam dešimtmečiui prarado aktualumą.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos katalikiškoji visuomenė, atsakydama į tautininkų pastangas izoliuoti krikščionis demokratus nuo akademinės jaunuomenės, plačios katalikiškos visuomenės, vėl ėmėsi konkrečių žygių įkurti atskirą katalikų universitetą. Pasak K. Pakšto, 1931 m. nerangiems katalikams LKU būtinumo įrodinėti nebereikėjo. Susirinkimuose, suvažiavimuose, Katalikų veikimo centro (KVC) konferencijose „visi kalbėjo tik apie tai, kaip tą didį sumanymą realizuoti, kaip pinigų surinkti, kur patalpas rasti ir t. p.“[302] K. Pakšto, „Židinyje“ paskelbusio vieną iš konceptualių programinių straipsnių LKU klausimu, nuomone, katalikiška aukštoji mokykla privalėjo ugdyti „pilnutinį inteligentą su spontaniškos, savaimingos kūrybos palinkimais. Šitokie uždaviniai sunkiau realizuoti dideliame *masių* universitete, negu mažame *elito* universitete“[303]. Naujosios mokslo ir studijų institucijos ir VDU santykiai turėjo būti grindžiami ne konkurencija, o bendradarbiavimu ir papildymu. Pastarojo universiteto rektorius prof. V. Čepinskis apie katalikų iniciatyvą atsiliepė palankiai: „... jei mūsų katalikai sugebėtų antrą universitetą įsteigti, būtų labai geras dalykas. Intelektualinė konkurencija išeitų mūsų tautai į naudą... Ir mes antruoju universitetu galėtume pasauliui tik pasigirti. Reikia steigti naujus universitetus“[304].

Lietuvos episkopatas, atsiliepdamas į katalikų visuomenės prašymus, 1931 m. spalio 9 d. nutarė įsteigti savo globojamą LKU. Išrinko komisiją, paskyrė LKU steigiamąjį komitetą, kuriame buvo prof. K. Pakštas, prof. J. Eretas ir kiti[305]. Pradėtos rinkti aukos LKU išlaikyti.

Steigiamojo komiteto parengti LKU veiklos planai 1932 m. pavasarį buvo įteikti Šventajam Sostui. 1932 m. birželio 18 d. Vatikanas aprobavo juos ir sutiko, kad vysk. M. Reinys rūpintųsi LKU įsteigimo reikalais. Rugpjūčio 5 d. Lietuvos vyskupai specialiu aktu įkūrė LKU, o po 20 dienų turėjo įvykti oficialios atidarymo iškilmės. Tačiau tą dieną Kauno Bazilikoje įvyko tik bažnytinė aukštosios mokyklos steigimo akto dalis. Rugpjūčio 27 d. buvo

gautas švietimo ministro K. Šakenio raštas, kuriame nurodytos formalios universiteto atidarymo kliūtys: aukštajai mokyklai įsteigti reikalingas įstatymas, kurio negali būti be statuto, o LKU steigėjai jo dar nepateikė[306]. Nujausdami didelius finansinius sunkumus, įnirtingai tautininkų ir kairiosios spaudos puolami, katalikų veikėjai atsisakė atkaklesnės kovos dėl LKU. Universitetui opozicinės spaudos stambiausiu taikiniu tapo K. Pakštas.

Vadovaudamas Ateitininkų federacijai, rūpindamasis LKU steigimu, K. Pakštas kartu dalyvavo bažnytinės hierarchijos vadovaujamame katalikų pasauliečių apaštalavimo darbe, kurį popiežius Pijus XI pirmasis pavadino Katalikiškąja akcija (KA). Nepriklausomoje Lietuvoje KA vadovavo ir koordinavo KVC, globojamas Lietuvos episkopato. KVC žinioje veikė vaikų, jaunimo, vyrų ir moterų organizacijos, Katalikų spaudos biuras, KVC renginiuose K. Pakštas skaitė pranešimus, kalbėjo konferencijose, „socialinėse savaitėse". Įspūdinga K. Pakšto kalba baigėsi 1936 m. vykusi KVC konferencija, nutarusi steigti katalikų akcijos fondą[307]. Neseniai Kazys buvo sugrįžęs iš Romoje vykusio (rugsėjo 22–23 d.) antrojo tarptautinio katalikų žurnalistų kongreso, kuriame buvo atstovaujama 28 valstybėms. Vatikane aplankė tarptautinę katalikų spaudos parodą, dalyvavo Šv. Tėvo audiencijoje Kastelgandolfe (Castel Gandolf)[308]. 1938 m. rugpjūčio mėn. K. Pakštas ryškią kalbą pasakė pasaulinės akademinio katalikų jaunimo federacijų organizacijos „*Pax Romana*"* kongrese Bledo (Bled) mieste Jugoslavijoje (dabar Slovėnijoje).

Nuo 1931 m. vasaros K. Pakštas aktyviai įsitraukė į Lietuvos katalikiškojo jaunimo sąjungos „Pavasaris" plėtojamą Vyskupo Valančiaus liaudies universitetų sąjūdį. Tuo metu visame krašte veikė 30 skyrių, iš jų vien Kauno keturiuose skyriuose dirbo arti 70 lektorių. Pradinėse mokyklose, parapijų salėse Kazimieras skaitė paskaitų ciklus, rūpinosi universiteto lėšų ir kitais klausimais.

Gyvendamas Kaune, K. Pakštas nemažą savo visuomeninės (ir mokslinės) veiklos dalį skyrė 1922 m. spalio 22 d. įsteigtai Lietuvių katalikų mokslo akademijai (LKMA). LKMA numatė telkti lietuvius katalikus mokslininkus, sudaryti palankesnes sąlygas moksliniams darbams, rengti mokslininkų pamainą, kelti mokslo lygį ir krikščioniškąją kultūrą. 1926 m. K. Pakštas tapo LKMA nariu, buvo išrinktas į antrąją Centro valdybą, iki 1933 m. ėjo LKMA vicepirmininko pareigas. Kadencijos pradžioje Kaziui teko dalyvauti sprendžiant Lietuvai didžiulės kultūrinės reikšmės problemą – rūpintis lietuviškosios enciklopedijos leidimu. Spaudos fondui 1929 m. taip pat nutarus leisti enciklopediją ir patvirtinus planą, kilo pavojus, jog nesusitarus bus leidžia-

* Lot. Romos taika.

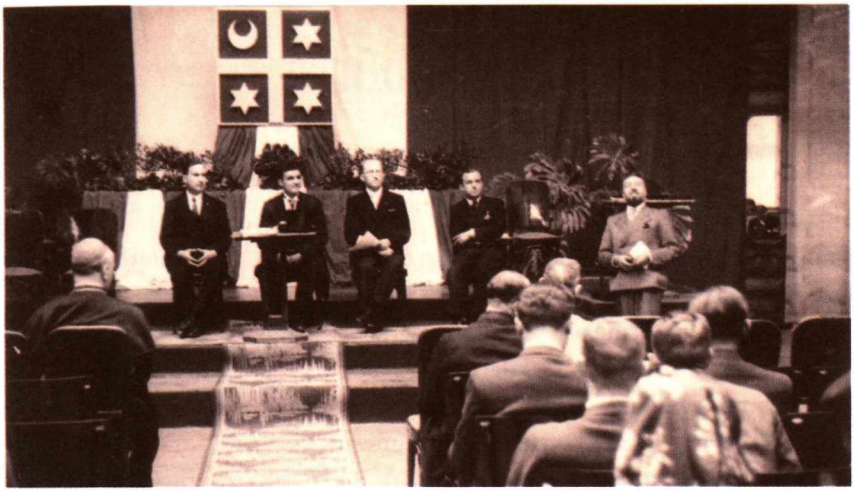

✦ K. Pakštas kalba „Pax Romana“ kongrese Bledo (Jugoslavija) mieste. 1938 m. rugpjūčio 27 d. RAA.

mos dvi enciklopedijos, skaldomos negausios Lietuvos mokslininkų jėgos. LKMA Centro valdybos siūlymu po ilgų derybų 1931 m. kovo 5 d. buvo susitarta leisti vieną bendrą „Lietuviškąją enciklopediją“. Sudaryta redaktorių kolegija. K. Pakštas buvo paskirtas bendrosios geografijos skyriaus redaktoriumi. 1933 m. pasirodžiusios „Lietuviškosios enciklopedijos“ pirmajame tome profesorius paskelbė keletą straipsnių. Jis aktyviai dalyvavo visuose trijuose nepriklausomoje Lietuvoje surengtuose katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimuose, skaitė pranešimus. Už žymius nuopelnus mokslui, aktyvią katalikišką veiklą trečiasis suvažiavimas (1939 m. vasario 20–21 d.) prof. K. Pakštui suteikė LKMA akademiko vardą. Priimdamas garbės titulą K. Pakštas sakė, kad tai yra „paskatinimas dar aistringiau tarnauti tiesai, Lietuvos mokslui, drąsiai ginti tiesą, kuri padidintų mūsų išvidinę laisvę“[309]. LKMA trečiojo suvažiavimo darbuose buvo paskelbta K. Pakšto biografija, spausdintų darbų sąrašas ir pranešimo tekstas. Atmintiną įvykį pažymėjo ir visa katalikiškoji periodinė spauda. Valdančiajam tautininkų režimui priešiškai nusiteikusios visuomenės dalies aukštas K. Pakšto veiklos pripažinimas buvo vienas iš veiksnių, trukdžiusių jam visavertiškai darbuotis VDU.

Naujaromuvių sambūryje

Jaunieji katalikų intelektualai, mokslus baigę Lietuvos universitete, žinias gilinę Vakaruose, 4-ajame dešimtmetyje Kaune sudarė vadinamąjį kultūrininkų būrelį. Šio neformalaus sambūrio nariai – įvairiausių socialinių mokslų atstovai – sekmadieniais rinkdavosi K. Pakšto, I. Skrupskelio arba A. Maceinos bute, gvildendavo svarbias problemas. „Pas mane, – atsiminimuose rašė K. Pakštas, – dažnai susirinkdavo jaunesniųjų krikščionių demokratų ar jiems artimų žmonių būrelis (iki 16 vyrų). Būdavo skaitomi referatai, vedamos kūrybingos diskusijos pačiais aktualiausiais Lietuvos ir Europinės santvarkos reikalais. Šalkauskį visuomet painformuodavau apie tas diskusijas, ir jis jomis domėjosi, o kartais pridėdavo savų pastabų“[310]. Jaunieji mokslininkai ir visuomenininkai įvairiais išgvildentais klausimais parengtus straipsnius skelbė nuo 1924 m. kartą per mėnesį išeinančiame „Židinyje“, vėliau – Juozo Keliuočio leidžiamoje „Naujojoje Romuvoje“.

Manyta, kad „Naujoji Romuva“ lyg ir tęsia „Vilties“ tradiciją, vienija konfesinę ir pasaulietinę inteligentiją bendram darbui. „Naujojoje Romuvoje“ K. Pakštas, kaip ir kiti bendradarbiai, be honorarų paskelbė nemaža reikšmingų probleminių straipsnių, buvo vienas iš aktyvių žurnalo klubo diskusijų dalyvių. „Naujoji Romuva“ visuomeninio ir politinio gyvenimo pagrindiniais principais skelbė meilę ir teisingumą, autoritetą ir laisvę, mėgino sutaikyti griežčiausioje opozicijoje buvusias sroves – krikščionių demokratų ir tautininkų.

Tačiau ketvirtojo dešimtmečio viduryje dėl tarptautinės padėties pokyčių (Hitlerio atėjimas į valdžią, SSRS užsienio politikos suaktyvėjimas), Suvalkijos valstiečių streiko sukeltų neramumų tautininkų vyriausybė ėmė griežtinti vidaus politikos kursą. Seimo rinkimų išvakarėse, 1936 m. vasario 6 d. vidaus reikalų ministras uždraudė Lietuvos krikščionių demokratų partiją, Lietuvos socialdemokratų partiją, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą, Lietuvos jaunimo sąjungą, Lietuvos ūkininkų vienybę su visais jų padaliniais. Paaštrėjusioje konfrontacijoje stipriausia opozicija autoritarizmui Lietuvoje tapo Katalikų bažnyčia ir jos remiamos katalikiškos organizacijos. Tokiomis sąlygomis jaunieji kultūrininkai ima rengti deklaraciją dėl naujos valstybinės sąrangos. Pasitarimai, diskusijos, kuriose aktyviai dalyvavo K. Pakštas, vyko

✦ Juozas Keliuotis.
Prieiga: https://www.rokiskis.rvb.lt/juozas-keliuotis-fotografijose/

✦ „Naujoji Romuva“, 1936 m. vasario 23 d.; nr. 8.
Prieiga: https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=293397&biRecordId=96321

visą 1935–1936 m. žiemą. 1936 m. vasario 23 d. (Nr. 8). „Naujojoje Romuvoje" pasirodė ilgas vedamasis straipsnis, pavadintas „Į organiškosios valstybės kūrybą". Tai buvo garsioji „1936 metų generacijos" deklaracija, išskiriama kaip vienas svarbiausių tarpukario Lietuvos katalikišką socialinę ir politinę mintį liudijančių dokumentų[311]. Vengiant atkreipti cenzūros dėmesį, rengėjų pavardės paskelbtos kitame žurnalo numeryje: tai 16 žymiausių lietuvių mąstytojų, rašytojų, visuomenininkų, tarp kurių ir prof. K. Pakštas. Iš šešiolikos žmonių dvylika – aukštųjų mokyklų profesoriai. Tiktai du – K. Pakštas ir Balys Vitkus – priklausė vadinamiems vyresniems. Autoriai rašė tikį, kad jų kolektyvinis žodis paakins pribrendusias reformas tautos kūrybingumui ir veiklumui skatinti[312].

Konstatavę atkurtos nepriklausomos valstybės gyvenime du laikotarpius – liberaliosios demokratijos ir autoritarizmo – deklaracijos autoriai lietuviškąjį autoritetizmą manė esant tik pereinamąja valstybės gyvenimo forma, iš kurios gali išaugti lietuviška organiška valstybės santvarka. Akivaizdu, kad katalikų visuomenininkai projektavo naują Lietuvos valstybės santvarką, kuri be sukrėtimų pakeistų tautininkų įvestą autoritarinį režimą. Organiškosios valstybės pagrindai – autoritetas, laisvė, solidarumas, teisingumas ir meilė. Anot istoriko Vinco Trumpos, deklaracija buvo sintezės, vidurio kelio ieškojimas tarp įsigalėjusio autoritarizmo ir savo idealų nenorinčio atsisakyti demokratinio sąjūdžio[313].

K. Pakšto indėlis į deklaraciją ryškiausias formuluojant kultūrinės autonomijos idėją. Jos veikimo lauko mokslininkas neapriboja vien švietimo sistema, bet taiko ir politinių partijų santykiams ir visuomeniniam gyvenimui.

Kaip ir buvo tikėtasi, romuviečių deklaracija sulaukė didžiulio Lietuvos visuomenės, įvairių politinių jėgų susidomėjimo, sukėlė gyvą Lietuvos spaudos polemiką[314].

1936 m. jauniesiems kultūrininkams, pradėtiems vadinti „šešiolikos daktarų klubu", teko atlikti dar vieną didžiulės kultūrinės reikšmės darbą. 1936 m. birželio 5 d. krikščionių demokratų dienraštis „Rytas", ėjęs nuo 1923 m. pabaigos, buvo sustabdytas visai karo padėčiai. Atsakydami į šį valdžios aktą, jaunieji katalikų kultūrininkai per kelias valandas perėmė „Ryto" palikimą ir per vienuolika dienų sukūrė „XX amžių". Naujasis dienraštis pradėjo eiti nuo 1936 m. birželio 24 d., laikėsi katalikiškos ir tautinės krypties, akcentavo kūrybą ir pozityvumą. K. Pakštas dalyvavo redakcijos kolektyvo pasitarimuose – ne vienas vyko jo bute, – dienraščiui paskyrė rimtų straipsnių, buvo bene vienintelis vyresnės kartos atstovas, kuris stovėjo prie „XX amžiaus" ištakų.

4475

XX AMŽIUS

1891

Nr. 1 Trečiadienis, 1936 m. birželio 24 d. 20 c

Redakcijos žodis

Sprendžiamas Dardanelių remilitarizavimo klausimas

Sąjūdis prieš žydus Rumunijoje

Edenas vizitavo negų

Liaudies frontu nebepasitiki

SU SANKCIJOMIS JAU BAIGTA

LONDONAS, E.

MŪSŲ SKAITYTOJAMS.

✦ *XX amžius*, 1936 m. birželio 24 d., nr. 1. Prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/XX_am%C5%BEius_(laikra%C5%A1tis)#/media/Vaizdas:XX_amžius _1936_1.png

Artėjant 1938 m. lapkričio 14 d. Lietuvos Respublikos prezidento rinkimams, „1936-ųjų generacija“ nusprendė iškelti alternatyvą vieninteliam kandidatui A. Smetonai. Tuo tarpu valdžios sluoksniai darė viską, kad pretendentas vėl būtų vienas. „1936-ųjų generacija“, matydama, jog pasikeitusiems laikams reikia naujų žmonių, nutarė tautai pasiūlyti ir daugiau populiarių, pasitikėjimą turinčių kandidatų. „XX amžiaus“ redaktorių kolegijos nariai parašė straipsnį „Respublikos prezidento rinkimų belaukiant“[315]. Jį H. F. Skinulio slapyvardžiu turėjo paskelbti paskutinę savaitę prieš rinkimus. Į kitus kandidatus buvo daromos tik aliuzijos, o prof. K. Pakštas straipsnyje įvardytas ir apibūdintas kaip visoje Lietuvoje, išeivijoje, kaimyninėse šalyse gerai žinomas mokslininkas, didis Lietuvos patriotas, tolerantiškas žmogus. J. Eretas, pažymėjęs, kad ši akcija buvo politinė demonstracija, pripažįsta, jog K. Pakštas „nebūtų buvęs visų privalumų koncentratas“. Padedamas lakią jo fantaziją galinčių pažaboti specialistų, jis tinkamiausiai būtų kraštą apsaugo-

jęs bent nuo sustingimo ir žymų skaičių piliečių įtraukęs į politinę statybą bei kultūrinę kūrybą[316]. Tačiau plačioji visuomenė apie K. Pakšto kandidatūros siūlymą tuomet nesužinojo, nes cenzūra straipsnio neleido spausdinti – jis tik korektūros pavidalu buvo paskleistas opozicijos rateliuose ir saugomas redakcijoje cenzūros uždraustų raštų byloje. Lietuvos prezidento rinkimuose A. Smetona vėl buvo vienintelis kandidatas. B. Babrauskas teigia, kad mokslininko, visuomenės veikėjo „nebuvimas prie valstybės vairo Lietuvai tikrai buvo kenksmingas"[317].

K. Pakštas buvo negausiame būrelyje tų politikų, kurie suvokė koalicijų būtinumą Lietuvos politiniame gyvenime, buvo įsitikinęs, kad nuosaikūs kairieji (valstiečiai liaudininkai) ir katalikų centras (krikščionys demokratai bei ūkininkų sąjunga), prieš A. Smetonos autoritarinį režimą turėtų veikti bendrai.

Krikščionių demokratų partijos konferencija, vykusi 1927 m. vasario 23–24 d., priėmė K. Pakšto. siūlytą kultūrinės autonomijos principą, o juo remdamasi ėmėsi žygių suartėti su liaudininkais. Prasidėjo didžiųjų politinių partijų atstovų pasitarimai, imta ieškoti legalių bendros opozicinės veiklos būdų. Jų atstovai, tarp kurių buvo K. Pakštas, 1934 m. vasario 9 d. įregistravo Politinį klubą, o vasario 22 d. sušaukė jo steigiamąjį susirinkimą. Prof. K. Pakštas nuolat buvo renkamas klubo valdybos nariu. Klubo būstinė buvo J. Vileišio butas, viešos akcijos rengtos Pienocentro salėje. Aštrios diskusijų dalyvių ir visų pirma K. Pakšto kalbos, vyriausybės užsienio politikos nuostatų kritika buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios valdžia kuriam laikui uždarydavo arba bent pritildydavo klubą. 1938 m. įvyko keturi visuotiniai susirinkimai, juose dalyvavo VRM atstovas. Organizacijų statistikos duomenimis, 1939 m. sausio 1 d. Politinis klubas turėjo 17 narių, visi jie buvo lietuviai vyrai. Iniciatyviai veikęs klubas buvo uždarytas jau po sovietinės okupacijos ir aneksijos 1940 m. rugpjūčio 8 dieną. Ant nutarimo antrosios pusės J. Vileišis užrašė: „Politinis klubas jau nustojęs buvo gyvuoti prieš pusmetį ir jokio turto neturėjo ir neturi."[318]

Tautininkams įvairiais būdais varžant legalų opozicinių partijų atstovų bendravimą, imtasi ir nelegalios, pogrindinės veiklos. Nuo 1934 m. rudens prasidėjo reguliarūs slapti abiejų partijų – Krikščionių demokratų ir Valstiečių liaudininkų – atstovų pasitarimai. Juose krikščionims demokratams atstovavo to paties „kultūrininkų" būrelio žmonės, tarp kurių būdavo K. Pakštas. Susirinkimuose, kurie vykdavo jaukioje atmosferoje, buvo aptariamos politinės aktualijos, požiūris į kitus klausimus. Anot profesoriaus, „tai buvo panašu į šalkauskinių sintezių ieškojimą, politinės darnos siekimas, džentelmeniškų tradicijų ugdymas praktikoje"[319]. Abiejų partijų atstovų pasitarimai

sukėlė savitą politinį sąjūdį, kuris buvo pramintas „Ašimi“. Jos atstovai ketino įteikti Ministrų kabinetui memorandumą dėl naujos koalicinės vyriausybės sudarymo, tačiau nebuvo priimti. Anot Juozo Audėno, tai buvo ne viešas, o pogrindžio darbas. Tačiau apie tą „politinę ašį“ visas kraštas žinojo[320]. Šalia krikščionių demokratų, liaudininkų vėliau „Ašies“ veikloje dalyvavo ir voldemarininkai. Manyta, kad kovojant su A. Smetonos režimu galima susidėti ir su jais.

Prof. K. Pakštas „Ašies“ susitikimuose dalyvavo iki išvykimo į JAV.

Draugijose, sąjungose

K. Pakšto veikla netilpo vietinių, kad ir labai svarbių, problemų rėmuose. Jis veikė visur, kur tikėjosi galėsiąs būti naudingas Lietuvai. Būdamas Pabaltijo valstybių ir tautų suartėjimo šalininkas, K. Pakštas nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio aktyviai įsitraukė į Lietuvių-latvių vienybės draugijos veiklą. 1923 m. kovą kun. J. Tumo-Vaižganto ir prof. Eduardo Volterio iniciatyva Kaune įkurtoji draugija (vėliau skyrius turėjusi Šiauliuose ir Klaipėdoje) siekė įgyvendinti dar J. Basanavičiaus, Jono Šliūpo, Martyno Jankaus ir kitų puoselėtą mintį apie giminiškų baltų tautų vienybės stiprinimą. Kasmet (nuo 1929 m.) Kaune rengė latvių kalbos kursus, globojo latvių dailės parodas, skatino abiejų kraštų mokytojų, dėstytojų, studentų, įvairių specialybių atstovų profesinį bendradarbiavimą. Buvo rengiami Lietuvių-latvių vienybės kongresai, kuriuose vėliau dalyvavo ir Estijos atstovai. Keli šimtai vienybės šalininkų kurios nors šalies sostinėje aiškindavosi galimybes politiškai, ekonomiškai suartėti, svarstė įvairiausius šio, kaip paaiškėjo, nepaprastai sudėtingo proceso aspektus.

K. Pakštas, 1928–1931 m. Rygos universitete dėstydamas regioninės geografijos kursą, susipažino su latvių geografais, matė kaimyninės tautos veržlumą, laimėjimus. Skaitė paskaitas apie Lietuvą ir Baltijos tautas Latvių-lietuvių vienybės draugijos (įsteigta 1921 m.) posėdžiuose Rygoje. Profesorius aktyviai dalyvavo 10-ajame Lietuvių-latvių vienybės kongrese, vykusiame 1934 m. birželio 9–11 dienomis. Kongreso proga VDU Romuvos korporacija, talkinant Universiteto bibliotekos direktoriui Vaclovui Biržiškai ir K. Pakštui, surengė pirmąją Pabaltijo valstybių istorinių žemėlapių parodą[321]. Parodos eksponatus lankytojams aiškino K. Pakštas.

1936 m. minint Latvijos nepriklausomybės 18-ąsias metines, K. Pakštas „XX amžiuje" paskelbė straipsnį apie kaimynų dvasinės kultūros laimėjimus. Latvijos nueitas kelias jam buvo puikus įrodymas, kad mažai tautai nepriklausomybė apsimoka gal net geriau kaip didelei. „Latvijos asmeny, – rašė profesorius, – mes turime taikų ir gerą kaimyną ir labai artimą giminaitę. Mūsų saugumui reikalinga tvirta Latvija, mūsų prekybai reikalinga turtinga Latvija, mūsų kultūrai tinka tiktai aukštos rūšies pavyzdžiai"[322].

Baltijos šalių bendradarbiavimo, vienybės idėjos K. Pakštą atvedė ir į Lietuvių-švedų draugiją. Ši organizacija buvo įsteigta 1925 m. lapkričio 22 dieną.

Buvo užsimota stiprinti ir plėsti Lietuvos ir Švedijos kultūrinius bei ūkinius ryšius. Tačiau nepalankiai susiklosčius tarptautiniams santykiams, draugija užgeso ir savo veikimą atnaujino 1932 metais. Nuo 1933 m. iki 1938 m. K. Pakštas buvo renkamas draugijos valdybos nariu, pirmininku, 1938 m. gegužės mėn. tapo vicepirmininku.

Švedų-lietuvių ir Švedijos geografų draugijų pakviestas K. Pakštas 1934 m. vasario 16 ir 20 dienomis Stokholme skaitė paskaitas „Lietuva Baltoskandijos tautų šeimoje" ir „Lietuvių emigrantai Amerikoje". Nuotraukomis iliustruotose paskaitose apibūdino Lietuvos ūkio, kultūros, socialinio gyvenimo bruožus ir tautinius uždavinius. Paskaitose, interviu laikraščiams nušvietė Vilniaus klausimą[323]. Baltijos ir Skandinavijos tautų suartėjimo idėjos buvo pabrėžtos K. Pakšto paskaitoje pirma minėtame Politiniame klube (1934 m. vasario 21 d.). Čia plačiai buvo apibūdinti Lietuvą ir Švediją siejantys daugiariopi ir stiprūs ryšiai, pabrėžtas aukštesnis nei kituose Europos kraštuose švedų politinio teisingumo jausmas (labiau suprantama ir atjaučiama Lietuvai padaryta skriauda). Buvo keliama mintis vienoje iš Vakarų Lietuvos gimnazijų vietoje dėstomos privalomos užsienio kalbos įvesti švedų kalbą ir literatūrą. Tokioje gimnazijoje sutelkus visų skandinaviškųjų dalykų studijas, praturtėtų lietuvių kultūra, rastųsi galimybė atsipalaiduoti nuo didžiųjų valstybių įtakos. Klubo priimta rezoliucija buvo įteikta Švietimo ministerijai, paskelbta visuomenei[324].

Be K. Pakšto dalyvavimo neapsiėjo ir Lietuvių-prancūzų draugija, įsteigta 1923 m. kovo 17 d. Kaune. Plėtodama lietuvių ir prancūzų kultūrinius ryšius, ji organizavo prancūzų kalbos kursus, paskaitas, muzikines popietes, prancūzų kalbos ir literatūros rašinių konkursus gimnazijose. Turėjo kelių tūkstančių tomų biblioteką, skaityklą, kurioje buvo galima pasiskaityti prancūziškų žurnalų.

1929 m. lapkričio 5 d. į Lietuvių-prancūzų draugiją buvo priimtas K. Pakštas ir O. Pakštienė[325]. K. Pakštas draugijos susirinkimuose skaitė paskaitas, tačiau būdamas labai užimtas kitose organizacijose, savo veiklos šioje draugijoje neišplėtojo. Panašiai nutiko ir su 1932 m. įsikūrusia Lietuvių-šveicarų bei Lietuvių ir amerikiečių (veikė nuo 1934 m., bet oficialiai įsteigta 1938 pavasarį) draugijomis.

1923 m. kovą Ambasadorių konferencijai pripažinus Vilniaus kraštą Lenkijai ir Tautų Sąjungai savo tylėjimu tam pritarus, Lietuvos visuomenei paaiškėjo, kad, sprendžiant užgrobto Vilniaus klausimą, teks remtis savo jėgomis. JAV lietuviams kilo idėja kurti organizaciją, kurios tikslas – skleisti Vilniaus vadavimo idėjas, remti materialiai ir moraliai lenkų engiamus tautiečius.

Kun. F. Kemešiui pavyko sutelkti grupelę bendraminčių, kurie 1925 m. balandžio 20 d. įkūrė Vilniaus vadavimo sąjungą (VVS)[326].

Iš Amerikos į Lietuvą sugrįžęs K. Pakštas netruko įsitraukti į VVS veiklą: buvo išrinktas Vykdomojo komiteto nariu, rašė straipsnius Lietuvos ribų, Vilniaus istorijos ir dabarties klausimais, dalyvavo diskusijose, skaitė paskaitas. Dažnas svečias jis buvo miestų, ypač Kauno, VVS apygardos skyriuose, dalyvavo VDU studentams surengto Vilniaus semestro paskaitų cikle[327].

K. Pakštas buvo vienas iš Lietuvos-Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungos (LKKBS) steigėjų. Netrukus po Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos, 1925 m. šiame mieste įkurta Lietuvos jūros draugija. Jos kūrėjai Endrius Borchertas, Česlovas Landsbergis, Tomas Norus (Naruševičius), Liudas Stulpinas ir kiti siekė formuoti Lietuvos visuomenės supratimą apie jūros, pajūrio, jūreivystės svarbą, rūpintis tranzito, prekybos reikalais, išnaudoti jūros turtus[328]. Tačiau rimtesnio Lietuvos, net vakarinės jos dalies gyventojų susidomėjimo jūra draugijai sužadinti nepavyko. Todėl nuo Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos prabėgus beveik dešimtmečiui susigriebta, kad kraštas nėra organiškai suaugęs su kamienu – Didžiąja Lietuva. Pakanka pasakyti, kad projektas sujungti Kauną su Klaipėda geležinkeliu tiesiogiai buvo parengtas dar 1924 m., tačiau nugulė vyriausybės stalčiuose. Geležinkelį į Klaipėdą Lietuva nutiesė tik 1932 m., parinkdama ne patį optimalų variantą. Vokiečių valdymo, auklėjimo metodai, jų teisinė santvarka, galvosena trukdė abiejų Lietuvos teritorijos dalių integracijai, galėjusiai apsaugoti nuo vis labiau ryškėjančių agresyvaus kaimyno pretenzijų. Tai suvokdamas K. Pakštas 1932 m. gegužės 20 d. vykusiame studentų ateitininkų suvažiavime apie Klaipėdos reikalus perskaitė paskaitą, kurioje skelbė kovą už Klaipėdą, nurodė to žygio kelius[329]. Pagrindinės jo kalbos mintys atsispindėjo rezoliucijoje, įteiktoje VDU studentų atstovybei. Tų pačių metų rugpjūtį Kauno miesto ir apskrities viršininkui buvo įteiktas K. Pakšto ir kitų profesorių pasirašytas prašymas įregistruoti Lietuvos-Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjungą[330]. Po ilgoko vilkinimo įstatai buvo įregistruoti, o 1933 m. gegužės 19 d. įvyko steigiamasis susirinkimas. K. Pakštas pasakė ilgą, dinamišką ir labai turiningą kalbą, kurioje buvo apibūdintas jūros vaidmuo valstybės gyvenime, pabrėžta Klaipėdos uosto reikšmė Lietuvai, raginta veikti taip, kad išnyktų kultūrinė siena tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos (vėliau vartotas pavadinimas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga). „Pakšto vienbalsiškas išrinkimas pirmuoju tos org-jos pirmininku buvo anuomet kažkaip savaime suprantamu dalyku. Jis gi buvo visuotinai pripažintas autoritetas, vadas ir pradininkas tos rūšies darbo“, – rašo G. Valančius[331].

K. Pakšto aktyviai vadovaujamos LKKBS veikla plėtėsi. Įsteigti sąjungos skyriai Klaipėdoje, Kretingoje, Tauragėje, Liudvinave. Buvo pradėta kurti biblioteka, kurioje buvo kaupiama literatūra apie Klaipėdos praeitį, vokiečių veržimąsi į Baltijos valstybes, imti rinkti, aiškintis germanizaciją įrodantys faktai. Užsibrėžta sujungti įvairių organizacijų ir pavienių asmenų pastangas savajam laivynui įkurti, propaguoti jūros reikšmę lietuvių tautos gyvenime. Tuo tikslu buvo numatyta 1934 m. vasarą Klaipėdoje surengti pirmąją Lietuvos jūros dieną: organizuoti mitingus, eisenas visoje Lietuvoje ir pagrindines iškilmes Klaipėdoje.Tausojant K. Pakšto sveikatą ir į visas puses žarstomą energiją, 1934 m. balandžio mėn. LKKBS pirmininku išrinktas A. Merkys. K. Pakštas ir toliau buvo renkamas į valdybą, kurioje darbavosi nepraleisdamas nė vieno posėdžio.

Klaipėdos išvadavimo minėjimais, mitingais, paskaitomis (jų daug skaitė K. Pakštas), diskusijomis, Jūros dienos rėmimu ir kitais renginiais LKKBS pažadino Lietuvos gyventojų, ypač kauniečių, domėjimąsi jūra. Viešoji nuomonė ir Lietuvos vyriausybę skatino vis daugiau dėmesio skirti vakariniam regionui.

1935 m. gruodžio 19 d. vykęs LKKBS skyrių suvažiavimas nutarė persiorganizuoti į Lietuvos Vakarų sąjungą. K. Pakštas liko autoritetingiausiu jos nariu, dalyvavo renginiuose, propagavo jūrines idėjas, paskaitomis glaudino abiejų Lietuvos dalių bendradarbiavimą.

Netekus Klaipėdos ir atgavus Vilnių, Lietuvos Vakarų sąjunga susijungė su VVS ir įkūrė Tėvynės sąjungą. Jungtinė organizacija siekė ugdyti ir stiprinti lietuvių tautinę sąmonę, kelti kultūrinį lygį, skatinti pažangos ir atsparumo dvasią, pažinti Lietuvą, ypač jos pakraščius ir pajūrį. Tėvynės sąjungos įstatus VRM įregistravo 1939 m. liepos 3 dieną[332]. K. Pakštas tuomet jau buvo Amerikoje.

Kultūrinės autonomijos, tolerancijos idėjos paskatino K. Pakšto apsisprendimą dalyvauti iniciatorių grupelės veikloje steigiant Kauno „Rotary" klubą. Pirmasis „Rotary" klubas buvo įsteigtas Čikagoje, o ketvirtojo dešimtmečio viduryje humanistinis „Rotary" judėjimas pasiekė ir Lietuvą. Kauno klubo įstatus parengė ir miesto bei apskrities viršininkui įregistruoti pateikė iniciatoriai, tarp kurių buvo ir prof. K. Pakštas[333]. 1934 m. lapkričio 6 d. įregistruoti Kauno „Rotary" klubo įstatai deklaravo siekimą sudaryti sąlygas asmeniniam narių bendravimui; padėti kitiems; diegti aukštus dorovinius pradus profesiniame ir verslo gyvenime; siekti, kad būtų pripažįstama kiekvienos naudingos veiklos vertė, o kiekvienas rotarietis tobulėdamas tarnautų visuomenei. Pažadėta vengti politikavimo, pabrėžta, kad klubas „nepalaikys ir nerekomenduos jokių kandidatų į viešas pareigas ir savo klube nesvarstys tokių kandidatų privalumų ir trūkumų"; teisingai ir inteligentiškai svarstys

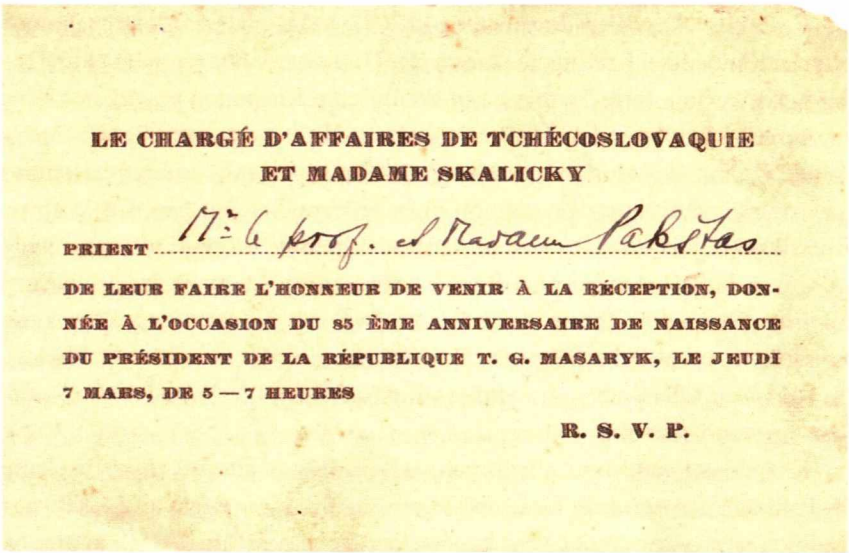

LE CHARGÉ D'AFFAIRES DE TCHÉCOSLOVAQUIE
ET MADAME SKALICKY

PRIENT M-r & prof. & Madame Pakštas

DE LEUR FAIRE L'HONNEUR DE VENIR À LA RÉCEPTION, DONNÉE À L'OCCASION DU 85 ÈME ANNIVERSAIRE DE NAISSANCE DU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE T. G. MASARYK, LE JEUDI 7 MARS, DE 5 — 7 HEURES

R. S. V. P.

✦ Čekoslovakijos Respublikos ambasados Lietuvoje reikalų patikėtinio kvietimas O. ir K. Pakštams dalyvauti priėmime, skirtame Prezidento Tomašo Gariko Masariko (Tomaš Garrigue Masaryk) gimimo 85-osioms metinėms paminėti. Kaunas, 1935 m. kovo 7 d.
RAA.

klausimus, susijusius su socialine, ekonomine, moraline ir fizine tautos gerove, bet nesiims akcijų paremti, pasmerkti kokiai nors priemonei, kuri bus pateikta tautai balsuoti[334]. Klubo pirmininkas buvo Vyriausiojo tribunolo prokuroro padėjėjas Karolis Žalkauskas, K. Pakštui teko pabūti valdybos nariu, vicepirmininku, antruoju vicepirmininku. Klubui priklausė nuo 30 (1934 m.) iki 50 narių (1940 m.). Tarp jų buvo prof. Mykolas Pijus Romeris (Römeris, Rėmeris), Zigmas Žemaitis, Vladas Kuzma, Antanas Žmuidzinavičius, Kipras Petrauskas, V. Mykolaitis-Putinas, žymūs verslininkai, bankininkai, advokatai, politinių partijų veikėjai. Klubo nariai kiekvieną trečiadienį rinkdavosi pietauti į „Metropolio" restoraną, o prieš pietus pusvalandį skirdavo pranešimams. Juos darydavo arba patys klubo nariai, arba kviestiniai svečiai (J. Vileišis, Stasys Raštikis, Jonas Černius ir kt.). Iškilmingai buvo paminimos klubo šventės. Antai 1935 m. gegužės 5 d. Tarptautinės „Rotary" sąjungos vicepirmininkas suomis P. Tornvalas (P. Thornwall) atvežė pripažinimo raštą. Posėdyje dalyvavo ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, Ministrų kabineto nariai, diplomatinio

✦ Kauno „Rotary“ klubo nariai. K. Pakštas sėdi pirmoje eilėje antras iš dešinės. Kaunas, 1939 m. gegužės 10 d.
Fotografas M. Smečechauskas. RAA.

korpuso, visuomenės atstovai, pokylyje Karininkų ramovėje – ir prezidentas A. Smetona. Sulaukta daug sveikinimų iš įvairių pasaulio kraštų[335].

Lietuvos „Rotary“ klubai buvo sudarę su Latvijos, Estijos analogiškais klubais Pabaltijo apygardą, kuri rengdavo konferencijas ir ieškojo glaudesnių kultūrinio šalių bendradarbiavimo būdų. Šias pastangas visaip rėmė ir skatino K. Pakštas. Daug kam, net kai kuriems artimiems bendraminčiams, nepatiko Kazio veikla „Rotary“ klube, bendravimas su valdančiojo tautininkų režimo atstovais. Tačiau K. Pakštas labai brangino humanistinius klubo idealus, tolerancijos dvasią, kuri leido klube laisvai bendrauti netgi kraštutinių pažiūrų žmonėms. Juolab kad, uždarius politines partijas, klubas tapo bene vienintele įvairių pakraipų intelektualų „politikavimo“ vieta. K. Pakšto veikla buvo nukreipta ne tik į įvairių tautų, kultūrų, bet ir skirtingų ideologijų partijų, žmonių bendravimą. Dėl plačios erudicijos ir didelės tolerancijos svetimoms idėjoms Ateitininkų federacijos vadą mielai priimdavo ir kitokių pažiūrų žmonės.

K. Pakštas ne tik kūrė naujas idėjas, bet ir mokėjo jas įtaigiai propaguoti pačiuose įvairiausiuose sambūriuose, padarydamas ir juos savo minčių skleidėjais. Kaip pažymėjo generolas S. Raštikis, dalyvaudamas „Rotary" klube, K. Pakštas ieškojo platesnių pažinčių ir didesnės auditorijos, sugebėdavo išsprūsti iš kitų Lietuvos politikų, visuomenės veikėjų siaurų rėmų ir siekti plačių praktinių užmojų[336]. „Rotary" klubo nariams K. Pakštas kalbėdavo kultūrinės autonomijos, emigracijos klausimais, gvildendavo politines ir geopolitines Lietuvos problemas. Buvo bene įdomiausias klubo kalbėtojas. Anot B. Babrausko, K. Pakšto „Rotary" klube pasakytos mintys „kitą dieną rimtai buvo nagrinėjamos prezidentūroje ar ministrų kabinete, tik, žinoma, trūko noro ar ryžto jas vykdyti"[337].

„Rotary" klubo, kaip ir visų kitų nepriklausomos Lietuvos visuomeninių organizacijų, veiklą nutraukė sovietinė okupacija ir aneksija. Daug jo narių buvo suimta, terorizuota, ištremta į Sibirą.

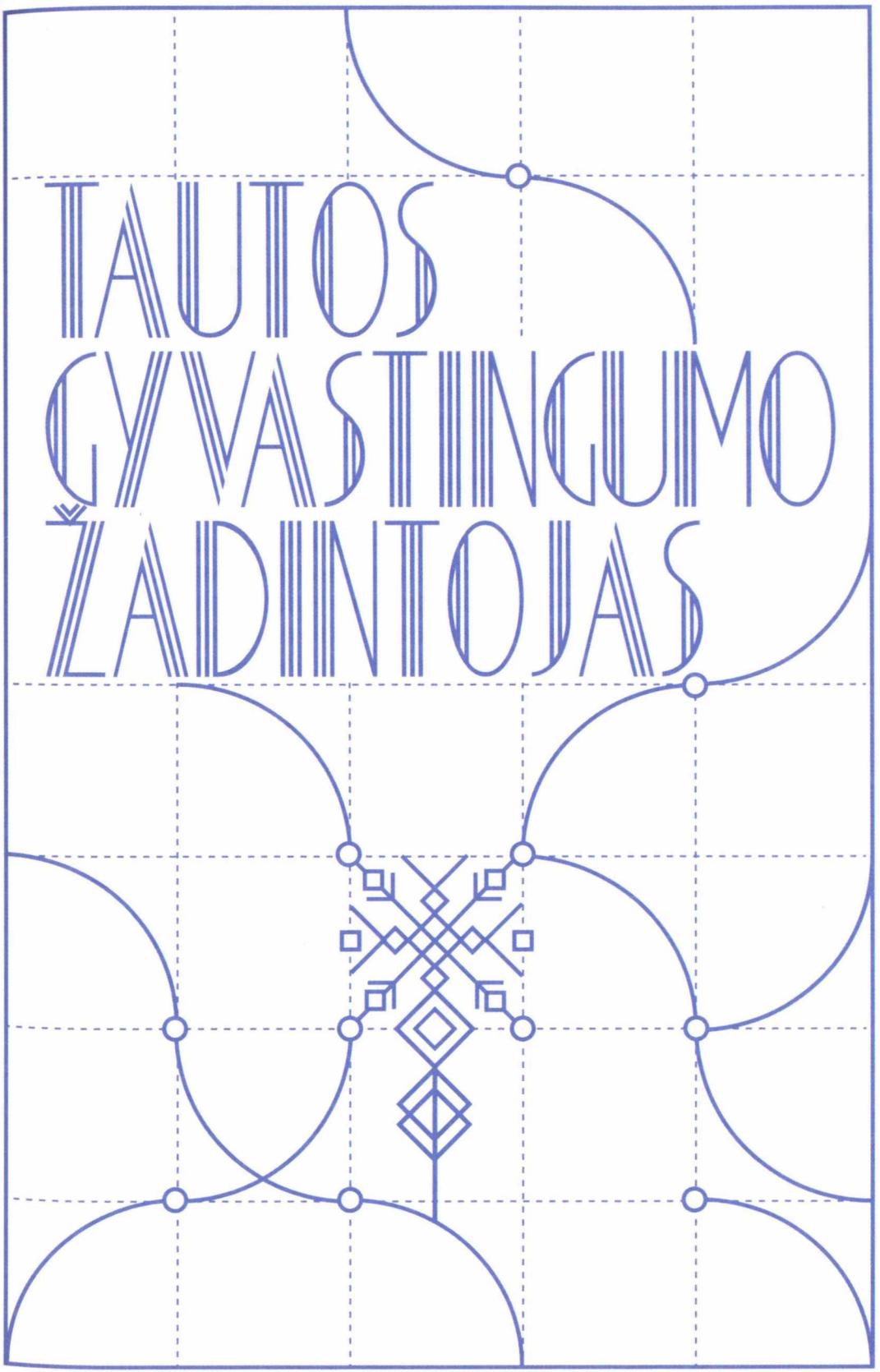
TAUTOS
GYVASTINGUMO
ŽADINTOJAS

Lietuvos moderninimo gairės

K. Pakštas nebuvo profesionalus politikas, bet, turėdamas JAV ir Šveicarijos demokratijos patirties, puikiai suvokė Lietuvos politinio gyvenimo problemas. Jis ypač sielojosi dėl posūkio į autoritarizmą, dėl valdžios vyrų nesugebėjimo susidaryti Lietuvos ateities viziją. K. Pakšto idealas – nepriklausoma, demokratiškai sutvarkyta, aukštos kultūros, katalikiška Lietuva, kurioje visiems gera, saugu gyventi, kuri būtų pavyzdys kitiems kraštams. Užsibrėžęs grąžinti lietuvių tautai garbę ir didybę, per keliolika metų K. Pakštas savo kalbose, straipsniuose, knygose pažėrė gausybę naujų idėjų.

Lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės likimo problemas K. Pakštas gvildeno remdamasis savo specialybės – socialinių mokslų ir geografijos metodais, pripažintų mokslininkų nuomonėmis, nevengė joms prieštarauti. Nepriklausomoje Lietuvoje požiūris į tautą ir valstybę buvo rimta trinties tarp politinių partijų priežastis. Antai tautininkai, savo ideologijos pagrindu paskelbę autoriteto gerbimą, tautos idealu laikė valstybę – būtiną sąlygą tautai išlikti ir klestėti. Katalikiškoji demokratija, XIX a. pabaigoje skelbusi neaukosianti katalikybės dėl lietuvybės, tautiškumą ištirpdė plačioje visuomenėje, kuriai atstovauti valstybė įsikiša tik tada, kai atsiranda narių, kurie neklauso Bažnyčios balso. K. Pakštas prioritetą teikė tautai, kuri norėdama išlikti stengiasi įsitvirtinti savo teritorijoje ir savo pastangas vainikuoti aukštesne telkimosi forma – valstybe. Pasaulio galybės skaitosi tik su organizuotomis valstybėmis, o jų neturinčias tautas dažnai ignoruoja. Anot K. Pakšto, valstybės – „tai žmonių sąjungos, susiorganizavusios, kad užtikrintų savo nariams asmeninį saugumą ir taiką, naudojimąsi savo turtais ir savo darbo vaisiais“[338]. Mokslininkas gvildeno būtinas valstybių susikūrimo prielaidas, pabrėžė geografinės aplinkos poveikį šiam procesui ir tolesniam valstybių likimui. Rytų Baltijos kraštus apibūdino kaip tautų kontaktų ir konfliktų zoną[339].

Puikus Lietuvos, artimesnių ir tolimesnių kaimynų istorijos žinojimas leido K. Pakštui įsiterpti į kai kurių „amžinų“ problemų sprendimą, ieškant saugios nišos savo tautai ir valstybei. Istorinė patirtis rodė, kad *megalostatizmo* ir *mikrostatizmo* – didžiųjų ir mažųjų valstybių šalininkų ginčas sprendžiamas ne teoriniais samprotavimais, bet realiu jėgų santykiu ir visada – mažųjų nenaudai. Teoriškai svarstant pirmenybė tekdavo didžiosioms

valstybėms – jos stipresnės, turtingesnės, gali pasiekti aukštesnės kultūros, laiduoti saugesnį ir ramesnį gyvenimą, spręsti tokius uždavinius, kurie neprieinami mažoms ir neturtingoms valstybėms. Todėl netrūko svajonių apie tokį laiką, kai tautos, užmiršusios ginčus, susijungs į didžiulę kosmopolitinę valstybę, vienon šeimon suvienysiančią visus pasaulio kraštus. Atrodė, kad susijungimas į vieną didelę valstybę yra progresas, o kiekvienos naujos mažos valstybės atsiradimas – visuomet regresas. Mažosios valstybės kariniu požiūriu visada yra silpnos, todėl vis gundo didžiąsias jas užkariauti. Ekonomine prasme jų ištekliai, teritorija, kapitalai yra per menki dalyvauti tarptautiniuose pramonės ir prekybos procesuose, o tai didžiosioms valstybėms „kliudo" racionaliai tvarkyti pasaulį. Mažųjų užsisklendimas ankštoje geografinėje erdvėje įspaudžia žymes į žmonių sąmonę, formuoja siaurą akiratį, smulkius interesus, išskirtinumą. Didžiosios valstybės privalo mažesnes inkorporuoti, kad jos gautų tai, ko negali pasiekti pačios. Separatizmo, partikuliarizmo tendencijos nuolat atsidurdavo kritikos smaigalyje. Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą bet kurio krašto, tautos veržimasis į laisvę, nepriklausomybę, troškimas sukurti naują valstybę apibūdintas žodžiu *balkanizacija**. Juo mažosios valstybės buvo įspėjamos apie pavojų, kurį neva kelia politinis pasaulio smulkinimas.

Megalostatizmo teoretikas F. Ratzelis aiškino, kad kiekviena didelė valstybė yra sudaryta iš daugybės smulkių valstybėlių. Ruošdamas kelią didžios Vokietijos idėjai, šis garsus geopolitikas teigė, jog nustojusios augti didžiosios valstybės susmulkėja. Norėdamos išlikti, turi sutriuškinti silpnesnius politinius vienetus – vidutines ir mažąsias valstybes. K. Pakšto nuomone, megalostatizmo teorija rodosi tikra tada, kai kalbama „apie viduramžių, net ir naujesniųjų amžių dinastines valstybėles... „Bet XX a. ir ypač Didysis karas pašaukė valstybių šeimynon tautiniais dėsniais atgimusius politinius organizmus, kurių gyvybė remiasi ne grupės ar dinastijos interesais, bet masių valia"[340]. Anot K. Pakšto, po karo Europoje atsiradusių naujų aštuonių mažų valstybių laukė dideli ir sunkūs pripažinimo išbandymai, atkakli kova už išlikimą tarp didžiųjų kaimynų.

Originalumu, optimizmu blykstelėjo jau pirmasis K. Pakšto straipsnis „Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras", paskelbtas „Romuvos" antrajame numeryje. Vienas pirmųjų prabilęs apie „tautos civilizaciją", autorius

* Daugiatautinių valstybių (XIX a. Osmanų, po Pirmojo pasaulinio karo – Austrijos ir Vengrijos imperijų) skaidymo į nacionalines valstybes procesas, susijęs su karais, neramumais, nestabilumu.

teigė, kad Baltijos rytų pakraščiai jau keletą šimtmečių priklauso daugiau Vakarų negu Rytų civilizacijai[341]. Jaunasis tyrinėtojas pranašavo: Baltija virs dideliu civilizacijos centru, o jos mažųjų valstybių sukurtiems civilizacijos židiniams iš didžiųjų kaimynų pusės grės rimtas pavojus netekti savo tautinės individualybės. Lietuvių tautą K. Pakštas ragino sąmoningai ir nuosekliai ruoštis „sutikti savo didybės amžių, kad tasai netaptų jos puolimo ir moralinio skurdo amžiumi"[342]. Tik nuolat didėjanti „kultūros galybė" gali sumažinti ar net visai likviduoti iš svetur kylančius pavojus. Taip K. Pakštas Lietuvai pritaikė Vakaruose paplitusias civilizacijų raidos teorijas bei Fribūro universitete populiarią M. de Muninko vadinamąją mažųjų tautų kultūrinio aktyvumo – jų egzistencijos šaltinio – koncepciją. Profesoriaus ne kartą pabrėžta ir Belgijos bei Šveicarijos pavyzdžiais pagrįsta mintis, kad mažų, gamtos išteklių neturinčių tautų išlikimo ir net klestėjimo vienintelė sąlyga – kultūrinis aktyvumas, panaikinantis skirtumą tarp mažų ir didelių tautų, – giliai įstrigo lietuvių fribūriečių sąmonėn. K. Pakštas prisiminė, kad S. Šalkauskis „nebuvo patenkintas terminais „didžiosios" ir „mažosios" tautos: šiuos terminus jis siūlė pakeisti į „gausingas" ir „negausingas" tautas"[343]. Nedaug gyventojų turėjusi senovės Graikija ir filosofui S. Šalkauskiui, ir geografui K. Pakštui buvo tikra didžioji tauta, o kai kurios gausingos, daugiamilijonės tautos galėjo likti tarp mažųjų.

Fribūro grūdai krito į paruoštą dirvą. K. Pakštas aukštino tautinio atgimimo kultūrinį aspektą („Lietuva, tai plunksnos atgimdyta ir naujon kovon pašaukta tauta"), tačiau į gyvybingiausias lietuvių ir jų valstybės problemas žvelgė platesniu profesionalaus geopolitiko žvilgsniu. Manė, kad civilizacijų kovoje išlieka ta tauta, kurios visuomeninė organizacija yra lankstesnė, ūkis atsparesnis, kuri nestokoja aukštų idealų ir sąmoningumo.

Redaguodamas „Draugą", K. Pakštas vedamuosiuose straipsniuose gilino įvairius savo ankstyvųjų programinių nuostatų aspektus. Primindamas Lietuvoje ir Amerikoje paskelbtas romuviečių idėjas, smerkė išskirtinumą ir siauras žmonių pažiūras, kurios neleidžia įsigalėti protingam tikslingumui. Siūlė sintetinį požiūrį į gyvenimą, pagal kurį „lietuvių kultūrai nieks (kas teisinga, gera, gražu) neprivalo būti svetima, vis tiek kuomet ir kur žmonijos meno ir mokslo buvo tai užkariauta. Anglosaksų kultūriniame pasaulyje yra daug to, kuomi Lietuva galėtų pasinaudoti"[344]. K. Pakštas rašė, kad Lietuva padarytų didelę klaidą, jeigu perimtų visą Amerikos tvarką ir papročius (tai beatoidairiškai peršama kai kurių išeivių). Siūlė studijuoti ir pritaikyti tik tai, kas tinka Lietuvai. Ypač ragino saugotis JAV valdininkams (pagal savo psichologiją jie yra greičiau tarnai ar liokajai) būdingo kyšininkavimo. „Lie-

tuvos valdininkas, – teigė K. Pakštas, – savo siela priklauso Rytų kultūrai. Tad jis neturi apsukraus pirklio ypatybių. Jis yra kiek išdidus, bet pasyvus „činovninkas“*. Jis yra algos ėmėjas ir valdytojas“[345].

Apgalvotos kultūrinės lietuvių ir anglosaksų pasaulių sintezės vykdytoja, pasak K. Pakšto, turėjo būti išeivijos šviesuomenė – negausi ir rytietiškai pasyvi. Tačiau didžiulei lietuvių kultūrinei misijai atlikti reikėjo „gilesnio proto, gyvesnės širdies ir didesnio pasišventimo, negu ją turi vidutinis advokatas, gydytojas ar inžinierius“[346]. Iš trijų pusių nedraugiškų kaimynų apsuptai mažai Lietuvai būtina visapusiška pažanga, apimanti gamtą, kultūrą ir religiją. Kultūra be religijos liktų be turinio, be prasmės, lyg gyvenimas be didelio tikslo. Anot K. Pakšto, kiekviena sąmoninga tauta siekia išugdyti, puoselėti originalias kultūros formas, kuriomis galėtų pažymėti savo savarankiškumą ir žmoniją papuošti skirtingais žmoniškumo perlais. Tačiau yra norinčiųjų „savo tautybę didesniame sąkaistume išlaikyti“. Todėl izoliuojamasi nuo kaimyninių tautų, saugomasi svetimų žodžių, meno formų ir papročių. Betgi, – įspėjo lietuvius K. Pakštas, – ekonominiai ir politiniai tautų interesai taip susipynė, kad net didžiosios tautos negali izoliuotai gyventi. Bendri reikalai suvienija tautas, verčia net kultūrinius skirtumus nutrinti, artintis. Įtakos turi ir žmogaus silpnybė – beždžioniavimas. Ji, K. Pakšto nuomone, labai palengvino Vilniaus sulenkėjimą, Tilžės ir Klaipėdos suvokietėjimą, o dabar „smarkiai ėda, anglonizuoja pusę milijono lietuvių“[347]. K. Pakštas ragino lietuvius šviestis, tapti „sau žmonėmis“. „Šituom gi žmogiškumo keliu, – teigė jis, – gali eiti tik drąsiausieji žmonės; bailiams ir vištagalviams vis bus nesmagu lietuviškai kalbėti, savo originaliu gyvenimu džiaugties; bailiai visuomet bijos prietaringos ir tamsios gatvės ūpo ir neva nusistatymo“[348].

1927 m. gruodžio 17-ąją – tautininkų valstybinio perversmo metinių dieną – viešoje paskaitoje K. Pakštas įtaigiai kritikavo menką lietuvių tautinę savimonę, daugelio patriotizmą „tik iš mados“. „Tautos susipratimas, – aiškino jis, – yra tautos sugebėjimas išlaikyti laisvą konkurenciją su kitomis tautomis visose gyvenimo srityse. Tai mokėjimas augti stiprybėj, ginti savo teises. Tautos susipratimas sutampa su aukšta civilizacija“[349]. Profesorius išryškino dešimt lietuvių tautinio susipratimo ugdymo, tautinės civilizacijos lygmens kėlimo kriterijų: 1. *Iniciatyvos pajėga.* Jos lietuviams labai trūksta. Tauta turi gabumų, bet jų „neleidžia apyvarton“, todėl yra konservatyviausia visoje Europoje. Ypač sunkiai persilaužia pribrendus naujoms kultūrinio gyvenimo problemoms. Nepažadinus veiklumo, bus vergaujama didžios iniciatyvos

* Rus. valdininkas.

tautoms. 2. *Gebėjimas vykdyti toli siekiančius sumanymus.* Britai gerbia laisvę, tvarką, stiprumą jūroje, savo biudžetą planuoja daugeliui metų į priekį. Lietuviams trūksta gebėjimo numatyti (nėra Vilniaus vadavimo plano, nesiruošiama sutikti to, kas laukia po 10 ar 100 metų, ir t. t.). Neišnaudojamas šalies stiprybės šaltinis Klaipėda, netvarkoma emigracija. „Lietuviai betiksliai savo kraują barsto po pasaulį. Ne bernaut, ne vergaut emigruokim, bet įsistiprint, sukurt naujas Lietuvas"[350]. 3. *Pajėgumas kitoms tautoms vadovauti ir kontroliuoti* yra sunykęs. Senovėje lietuviai sugebėjo valdyti valstybę „nuo jūrų iki jūrų". Vadovavo ne prievarta, o morale. 4. *Intelektinis ir techninis tautos apginklavimas.* Norint konkuruotis su kitomis tautomis, švietimo reikalams reikia skirti 25 proc. viso biudžeto. Būtina ruošti lietuvius pirklius ir amatininkus („daugiausia miesteliuose pirkliai ir amatininkai ne lietuviai: lietuviai čia daugiausiai malkas skaldo ar vandenį neša"). Šiuo atžvilgiu Lietuva panaši į vienintelę valstybę Europoje – Albaniją. 5. *Tautos sveikata* – geros nuotaikos, darbingumo pagrindas. Lietuviai negali pasigirti sveikata, nes šalyje yra didžiausias Europoje mirtingumo lygis: iš 1000 vaikų, nesulaukusių vienerių metų, miršta 182. Sveikatos departamentas neturi padėties keitimo planų. 6. *Teisingumas ir moralumas* išgyvena didžiulę krizę, tragediją. 7. *Laisvė ir teisingumas* – sąlygos, be kurių negalima auklėti visuomenės. Į didybę žengia tos tautos, kurių piliečiams teisė ir laisvė garantuotos. „Laisvė tveriama tik susitarimu". Laisvės varžymas Lietuvoje sukėlė tautai gėdą užtraukusią emigraciją. 8. *Meno įsisąmoninimas.* Tautoje būtina ugdyti grožio idealą, meilę gamtai, miestui, paminklui, literatūrai, muzikai, dailei, dainai. Lietuva gali didžiuotis savo dainomis ir opera. Tačiau „Suomija kasmet surenka po tomą dainų. O mes?" 9. *Gyvenimas ir darbas tikslui.* Bijokime kritiškos tiesos, kad lietuvių tauta – tinginių tauta. Didžiausia propaganda turėtų būti skleidžiama darbštumui ir taupumui skatinti. 10. *„Kultūrštatas".* Pastangos įgyvendinti visus pirmiau minėtus kriterijus veda prie kultūros valstybės: „būdami policeištatu mes ilgai neišgyvensim". Būtent konservatyvumas ir „policeištatas" labai vėlina tautos emancipacijos darbą, o kiekvieni sugaišti metai „mus tautiniam ir valstybiniam skurde palieka ilgus dešimtmečius"[351].

K. Pakštas tautininkų autoritarinio režimo kritiką sustiprino ir savo pozityviąją programą išplėtojo 1928 m. garsioje Virbalio stoties kalboje.

Čia Vasario 16-osios proga susirinkusiems porai tūkstančių žmonių jis apžvelgė nepriklausomybės pirmojo dešimtmečio rezultatus. Įžvelgęs daug neplaningumo, netikslingumo, netobulumo, chaoso, vis dėlto pripažino, jog apskritai lietuviai „parodė normalių gabumų ir sugebėjimų", o būdami „normalioje padėtyje" galėtų savo atliktu darbu ir pasigėrėti. Pasitenkinti norma-

lia pažanga, kurios užtektų bet kuriai kitai tautai, neleidžia ypač pavojinga padėtis. „Nėra Europoje kitos tautos, kuri būtų tiek išstatyta ištautėjimo ir svetimos kultūros užgožėjimo pavojams, kaip Lietuva, gulinti svarbiausiųjų Europos arterijų kryžkely, – teigė K. Pakštas, – ...Kai Šveicariją ir Afganistaną charakterizuojame aukštais kalnais, Italiją – meno kūriniais, Suomiją – ežerais, tai Lietuvą reiktų pavadinti kraštu, kuriame labai pavojinga gyventi mažai tautai"[352].

Įvertinęs politinius ir idėjinius poslinkius Europoje, Lietuvos geopolitinę padėtį, ekonominį ir kultūrinį potencialą, K. Pakštas praėjus tik 10 metų po valstybės atkūrimo įspėjo: „Būtų labai neatsargu manyti, kad amžinai išlaikysime savo nepriklausomybę. *Gal būt mūsų nepriklausomybė yra tik meteoras istorijos šimtmečiuose*"[353] (išryškinta mano – *VBP*). Audroms nušlavus valstybės politinę instituciją, svarbiausia – išgelbėti tautą. Todėl didžiausias dėmesys, visos jėgos turi būti skiriamos tautai stiprinti, jos atsparumui ugdyti. „Minkštakūnei, minkštavalei tautai reikia kuo greičiau tapti kieta, atsparia ir galinga, – rašė K. Pakštas. – Kitaip jai gresia nuolatinis lėtas tirpimas, t. y. pati niekingiausia mirtis, panaši slieko mirčiai vištelio skilvy"[354]. Tada tokios mintys buvo nepopuliarios, šokiravo visuomenę. Spauda piktai puolė K. Pakštą už pesimizmą. Plėtodamas savo nuostatas K. Pakštas priminė, jog viduramžiais 100 000 kvadratinių kilometrų stabmeldiška Lietuva valdė arba kontroliavo beveik milijono kvadratinių kilometrų teritoriją, į kurią lengvai tilptų Prancūzija ir Vokietija. Lietuviai – sveiki, gabūs, dori ir herojiški barbarai – puikiai pasireiškę karo ir politikos sferose, savo kūrybinę energiją išbarstė didžiuliuose Rusijos, Gudijos, Ukrainos, Lenkijos ir net Vokietijos plotuose. O nelaimingas pavėlavimas priimti Vakarų krikščionybę virto Lietuvai nepataisoma klaida ir nepadengiamu nuostoliu. Kai XIX a. pasirodė Daukantas, Valančius, Basanavičius, Lietuvių kūrybinė energija jau buvo visiškai išbarstyta, nepasitikėjimas savo jėgomis palietė tautos širdį ir kaulus. Tik nepriklausomybės atgavimas, nors ir ne visoje etnografinėje teritorijoje, „sulaikė lietuvių genijaus dispersiją – išsklaidymą"[355]. Taigi senovėje lietuvių tauta savo energiją panaudojo *horizontaliąja kryptimi* – sukūrė imperiją „nuo marių iki marių". Naująją lietuvių kartą K. Pakštas ragino pasirinkti *vertikaliąją kryptį* (tiesiąja aukštyn): „mažoje Lietuvos erdvėje sukurti naująją kultūros imperiją, naujų laikų Eladą, kuri laisvojo žmogaus savaiminga energija padarytų jį savo likimo Viešpačiu[356]. Ši vertikalaus augimo idėja K. Pakštui tokia svarbi, kad su ja siejo savo kultūrinius ir geopolitinius projektus bei vizijas.

Nemenkindamas Krašto apsaugos ministerijos (KAM) reikšmės, mokslininkas tvirtino, kad negausi, didelių gamtos turtų neturinti tauta niekada

savo karine galia neprilygs didžiosioms tautoms. Todėl svarbiausia rūpintis intelektiniu pajėgumu, moraline galia, sekti pavyzdžiu Šveicarijos, kurios moralinė įtaka pasauliui yra neproporcingai didelė jos mažam kūnui. 1922 m. pabrėžęs, kad Švietimo ministerijos sąmata turėtų jei ne prašokti, tai bent susilyginti su KAM išlaidomis, 1928 m. K. Pakštas teigė, jog tikroji tautos apsaugos ministerija – Švietimo ministerija[357]. Jos pareiga tautą apginkluoti pačiu tikriausiu ginklu: protu, technika, dorybėmis. Tokios nuostatos K. Pakštą skatino nuolat priminti, kad Lietuva savo moksleivių, studentų, inteligentų skaičiumi privalo pakilti aukščiau gausingesnių kaimynų (tai padarė šveicarai, belgai, olandai, danai, prie to artėja latviai, estai, čekai, bulgarai). „O pas mus, – stebėjosi K. Pakštas, – dažnai spaudoje prabyla snaudulingų Rytų atstovai ir bando įtikinti, kad Lietuvai pavojinga didelis išsimokslinusių žmonių skaičius"[358]. Būtina pastebėti, iškelti kiekvieną talentą, neleisti jam skursti, nunykti. K. Pakšto giliu įsitikinimu, Lietuvą paversti atsparia kultūros tvirtove gali tik demokratinės institucijos ir tvarka. „Jeigu, – teigė K. Pakštas, – demokratinės institucijos nusilpnėtų ir reikštųsi tautoje tik valdančiųjų valia, tai tautos atsparumas nuo to labai nukentėtų. Juk mes nesame tokioje padėty, kaip arabų ar Turkestano nomadai, kuriems kovoje už būvį ar plėšikaujant esti reikalingas tik vienas vadas, kurio visi kiti turi nesąmoningai ir aklai klausyti"[359]. Pabrėžė, kad laisvė jungiama su griežta tvarka, o įstatymai už jų nevykdymą turėtų numatyti griežtesnę ir tikresnę bausmę ne vien paprastiems piliečiams ir smulkiems valdininkams, bet ypač dideliems ponams.

Daug karčių priekaišto žodžių K. Pakštas skyrė biurokratizmui, kuris griauna kūrybinius užmojus, stabdo kultūrinę tautos pažangą, naikina laisvos iniciatyvos raišką. Skaudžias jo pasekmes tenka kęsti ne tik kūrybinių profesijų žmonėms, bet ir ūkininkams, darbininkams, kurie biurokratui algą sudeda. Kovojant su biurokratija K. Pakštas ragino nesitenkinti vien kritika. „Nemanykim, – teigė jis, – kad šią „bestijos" odą, kuri yra kietesnė ir už dramblio, su yla persmeigsim"[360].

Mokslininkas, mąstęs apie tautos gyvastingumo stiprinimą, pabrėžė, kad dejavimai ir dūsavimai turi būti išbraukti iš didžiųjų tautinių darbų programos. Reikia užmiršti ir liūdnąsias dainas, nusiskundimus ir kaltinimus svetimiesiems: ne iš jų sudėta tautinė labdarybė[361]. Mažosioms tautoms gresiančios lėtos mirties ir ištirpimo galima išvengti žmonių gausumą, milžiniškus gamtos išteklius, didelę materialinę galybę atsveriančiais dalykais – galinga technika, išplėtotu ūkiu, aukšta dvasine kultūra, dorove. Todėl būtina aiškiai suvokti savo vietą tarp besirungiančių civilizacijų, apskaičiuoti realias gali-

mybes, prognozuoti ateitį. K. Pakštui neabejotinai tenka pirmasis Lietuvos moksle bandymas, remiantis objektyviais statistiniais duomenimis – lyginamosios analizės metodu, išmatuoti pasiektą civilizacijos lygmenį.

Amerikietis geografas, geografinio determinizmo atstovas prof. Elsvortas Hantingtonas (Ellsworth Huntington) prieš keletą metų buvo paskelbęs savo tyrinėjimų, kelionių, anketų (1913 m. jas išsiuntinėjo 213 iškilių pasaulio mokslininkų, gavo 137 atsakymus, iš kurių tik 54 atsakymai buvo išsamūs, tiko analizei) išvadas apie įvairių kraštų civilizacijos laipsnį. Pagal 10 balų sistemą buvo vertinama 12 kriterijų: iniciatyvumas, gebėjimas kelti ir formuluoti idėjas, plėtoti filosofines sistemas, vykdyti toli siekiančius sumanymus, vadovauti kitoms tautoms, švietimo sistemos lygmuo, higienos principų taikymas, asmens saugumo laipsnis, grožio pajautimas mene, literatūroje, gamtoje ir kt. Gautų balų suma – bendras krašto civilizacijos indeksas. Anketa paremta ne statistiniais duomenimis (tik 4 klausimai – švietimas, sveikatingumas, asmens saugumas bei moralumas – galėjo būti išreikšti statistiškai), o subjektyvia specialistų nuomone. Iš Baltijos šalių aukščiausią civilizacijos indeksą – 100 – apklaustieji mokslininkai davę Danijai. Švedijai teko 98, Šiaurės Rytų Vokietijai – 96, Lietuvai ir kai kuriais atžvilgiais ją pranokusioms Estijai, Latvijai – 82 balai. Taigi Lietuva užėmė 6-ąją vietą tarp Baltijos šalių[362]. K. Pakštas modifikavo E. Hantingtono metodą, įvedė statistiniais duomenimis grindžiamus kriterijus: valstybės biudžetą, žemės įdirbimą, gyvulių ūkį, užsienio prekybą, natūralųjį gyventojų prieaugį, kūdikių mirtingumą, moksleivių procentą, studentų skaičių universitetuose ir aukštosiose mokyklose, gyventojų raštingumą, meno, muzikos mokyklų skaičių ir lankomumą bei miestelėnų procentą. Šiais kriterijais išreiškiamą kultūrą ir civilizaciją skirstė į tris stambias sritis: *materialinę, fizinę* ir *dvasinę* (pastarąją sudarė 3 šakos: intelektinė, moralinė ir meno). Naudodamasis statistiniu metodu apskaičiavo, kad Baltijos kraštų, o visų pirma Lietuvos, situacija po Pirmojo pasaulinio karo bei kelerių nepriklausomo gyvenimo metų buvo gerokai blogesnė, nei 1913 m. ją įsivaizdavo E. Hantingtono apklaustieji mokslininkai. Danijai ir vėl teko 100, Suomijai, Estijai – po 70, Latvijai – 67, o Lietuvai – tik 43 civilizacijos indekso balai. Įtempdama visas intelektines pastangas, elgdamasi pagal geriausius kultūringiausių tautų pavyzdžius, Lietuva iki 1955 m. galėjo pasiekti civilizacijos indeksą 76, o 1980 m. — 100, t. y. atsistoti greta labiausiai išsivysčiusių tautų[363]. Realiai vertindamas padėtį, mokslininkas Lietuvos žmones kvietė planingai ir uoliai vykdyti neatidėliotinus vertikaliojo kilimo uždavinius: 1. *Materialiosios kultūros srityje*: Telšių-Kretingos geležinkelis, jūreivystės mokykla ir prekybos laivynas. 2. *Fizinės kultūros srityje* – gerai

organizuotas planas mažinti kūdikių mirtingumą, plačiausias higienos taisyklių taikymas visai tautai. 3. *Intelektualiosios kultūros srityje* – bent šešerių metų privalomas mokslas; dvejų metų žemės ūkio kursai, privalomi kaimo jaunimui, platus amatų mokyklų tinklas ir amatų universitetas Kaune; viena prancūziška gimnazija ir viena angliška kolegija; nors viena pavyzdinė gimnazija ir tokia pat mokytojų seminarija; išplėsta Žemės ūkio akademija, o prie universiteto įsteigtas Lituanistikos institutas, kuris tirtų Lietuvos gamtą, žmones ir jų kultūrą. 4. *Meno kultūros srityje* – sustiprinamos abi konservatorijos; praplečiama Meno mokykla, iš kurios aukštesniųjų kursų išaugtų Meno akademija; ypač uoliai renkama liaudies kūryba; valdžios lėšomis išlaikomi parapijų vargonininkai, kuriems pavedama suburti gerus chorus. 5. *Moralinės kultūros srityje* – kova su savaliavimu, kyšiais; administracijos ir spaudos teismas[364]. Viltį, kad seksis realizuoti uždavinius, profesorius siejo su *tautos vienybe*, kuri lietuviams ypač būtina, kad atgautų sostinę. „Šventosios vienybės pamatas: gyvenk ir savo kaimynui leisk gyventi; kai šį dėsnį partijos ir kultūrinės srovės supras, tai jos orientuosis į kultūrinę autonomiją, siauriau ar plačiau suprantamą – pagal susitarimą"[365].

Būdamas įsitikinęs kultūrinės autonomijos idėjos aktualumu Lietuvai, 1926–1927 m. K. Pakštas „Židinyje" skelbia išsamius straipsnius. Juose teigia, kad didžiausią pavojų demokratijai ir Lietuvos likimui kelia susiskaldymas į fanatiškas grupes ir aštrios partinės rietenos, kliudančios susitarti net pačiais bendriausiais ekonomikos, politikos, kultūros klausimais. K. Pakštui regėjosi, kad „mažo prikvėpuoto ir prirūkyto kambario atmosfera jau labai jaučiama beveik visose Lietuvos įstaigose: ministerijose, teatre, universitete, kooperatyvuose, žydų kvartaluose, darbo biržose ir kitur"[366].

Kultūrinės autonomijos pamatiniu akmeniu K. Pakštas manė esant mokyklą, gebančią ugdyti laisvą, savarankišką ir kūrybingą pilietį. Jo požiūriu, galingą iniciatyvą ugdyti gali tiktai laisvosios institucijos, o ne valstybinės biurokratijos priemonės su savo įkyria, viską naikinančia policijos bei žandarmerijos priežiūra. Didžią iniciatyvą sukuria laisva mokykla, laisva spauda, laisva visuomenė ir laisva draugija, – rašė jis[367]. Todėl būtų naudingiausia kiekvienai srovei leisti visiškai autonomiškai dirbti kultūros darbą, laisvai įrodinėti savo pasaulėžiūros auklėjamąją ir dorovinę vertę. Iš politinio gyvenimo būtų eliminuotas begalinių nesusipratimų objektas, lietuvių tautos civilizacija teiktų jaukumą ir dvasinį komfortą visiems piliečiams.

Dar trečiojo dešimtmečio viduryje daugelį nustebino K. Pakšto siūlymas valstybės ir Bažnyčios santykius tvarkyti Amerikos pavyzdžiu – atskirti Bažnyčią nuo valstybės. Kiekviena organizuota tikyba gautų lygias juridinio as-

mens teises, dvasininkams už dvasines paslaugas nebūtų mokamos algos, o iš visų tikybų organizacijų valstybė nerinktų mokesčių. Organizuotų tikybų vaikai visose mokyklose tikėjimo dalykų būtų mokomi valdžios lėšomis, laisvamaniai galėtų nesimokyti. K. Pakšto nuomone, toks atskyrimas būtų daug geresnis negu dabartinis sujungimas, į kurį reikia žiūrėti tik kaip į laikiną betvarkę[368].

Matydamas, kad šalyje klesti ne krikščioniškasis humanizmas, o nesutarimai tarp dviejų pasaulėžiūros srovių – katalikų ir laisvamanių, „Židinio" redaktorių inspiruotas K. Pakštas 1932 m. viešai paskelbė savo požiūrį į civilinės metrikacijos problemą Lietuvoje. Pripažinęs, jog nūdienos pasaulyje vis labiau įsitvirtina idėjų ir minčių įvairovė, profesorius teigė, kad net maži etniniai vienetai „pasaulėžiūros atžvilgiu subyrėjo į beįžiūrimas dulkes, kurių daugelis jau nebesutelpa į seniau nusistovėjusius moralinius bei religinius kadrus"[369]. Įtikinamais JAV, Lietuvos sąlygas labiausiai atitinkančios Kanados Kvebeko provincijos, Vakarų Europos šalių pavyzdžiais įrodinėjo ten egzistuojant civilinę metrikaciją, bažnytinius ir civilinius santuokos dokumentus valstybės akyse turint vienodą galią. Pagal Lietuvos statistiką, registravusią tik krikštus, apipjaustymus, bet ne religinius įsitikinimus, katalikais buvo laikomi net ir laisvamaniai, verčiami daryti komediją, veidmainiauti ir profanuoti krikščionių apeigas bei sakramentus[370]. Tik turtingieji galėdavo susituokti Klaipėdoje („apsiklaipėdinti") ir išvengti problemų. Katalikų veikėjams K. Pakštas patarė užimti demokratines, kultūrinės autonomijos principu grindžiamas pozicijas – nesipriešinti, kad rengiamame įstatyme visoms Lietuvoje egzistuojančioms religinėms ideologijoms, taip pat ir laisvamaniams, būtų suteikta galimybė pasinaudoti civiline metrikacija (neverčiant katalikų savo metrikacijos aktus pakartoti civilinėse įstaigose). „Būdamas demokratas, laisvo apsisprendimo ir kultūrinės autonomijos šalininkas, – rašė K. Pakštas, – negaliu paneigti teisių lygybės kad ir menkiausiai ideologinei mažumai". Jo nuomone, tautos demokratiškumas ir valstybinis subrendimas gali būti matuojamas pagal tą humanizmo laipsnį, kuriuo jos dauguma traktuoja savo mažumas[371]. Suteikus kuo didesnį komfortą visiems Lietuvos piliečiams, suklestės, išaugs gražiausias, kilniausias plačių masių patriotizmas, laisvė, lygybė. Dėl to, kad nekatalikiškosios ideologinės mažumos turės civilinę metrikaciją, savo kapines, katalikų teisinė padėtis nepablogės. K. Pakšto požiūriu, tai tik apvalys bažnyčias nuo „išgverusio elemento ir sudarys sveikesnę atmosferą parapijų vidaus gyvenime"[372].

S. Šalkauskio apmąstymais remiama K. Pakšto aktyvi veikla padėjo plisti kultūrinės autonomijos ir kultūrinio federalizmo idėjoms.

1927 m. vasarą krikščionių demokratų konferencija, išklausiusi K. Pakšto referatą, kultūrinės autonomijos principus priėmė kaip savo platformą. Juos pripažino Katalikų kongresas, Katalikų veikimo centras, Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos, „Pavasario" konferencijos, pritarė Darbo federacijos lyderiai. Katalikiškosioms organizacijoms kultūrinė autonomija buvo ne tik tautinės vienybės ir santaikos pagrindas, bet kartu būdas pasisakyti prieš demokratijos ribojimą. Kultūrinės autonomijos pagrindais buvo užmegzti pirma minėti ryšiai tarp LKDP, Ūkininkų sąjungos ir Valstiečių liaudininkų sąjungos.

Katalikiškosios inteligentijos siūlymai spartinti Lietuvos ūkinę, kultūrinę raidą, demokratiškai tvarkyti politinį gyvenimą valdančiųjų sluoksnių nebūdavo išgirstami. Pasitvirtino K. Pakšto įžvalga, kad inercija, pavyzdžių kaimyniniuose kraštuose stoka, aklas prisirišimas prie tradicijų trukdys valstybės vyrams surasti išeitį iš aklavietės pasaulėžiūros klausimais. Konsolidacijos darbas, aiškino K. Pakštas, nepatiks politiniams spekuliantams (jie rietenose lyg drumstame vandenyje yra pratę žuvis gaudyti), įvairiems fanatikams (nekenčia jokios santaikos, nėra linkę niekam nieko atleisti), konservatoriams (bijo naujų, Rusijos organizme neišbandytų reiškinių). Konsolidacija, tolerancija – kultūrininkų pareiga, verčianti juos didinti veiklumą, toliau eiti praktiškojo idealizmo keliu. 1935 m. kovą vykusiame Lietuvos kultūros kongrese K. Pakštas skaitė paskaitą „Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu". Remdamasis naujais statistiniais jau naudotų dvylikos kategorijų duomenimis, pabandė nustatyti, „kur mes esame, kaip greit einame ir kiek mums dar liko kelio, kad pasivytume pačius greituosius"[373]. Palyginti su 1929 metais, Lietuva į priekį pasistūmėjo tik trimis punktais: beraščių skaičių natūraliai sumažino mirtis, moksleivių skaičius padidėjo įvedus privalomą švietimą, truputį pagerėjo gyvulininkystės rodikliai ir sumažėjo kūdikių mirtingumas. „Kaip lig šiol, – įspėjo K. Pakštas, – laimėdami per metus tik pusę punkto, aukštosios civilizacijos tautas pasieksime tik po 70 ar 100 metų, bet ir *tai tik tuo atveju, jei jos stovės vietoje, nedarys jokios pažangos*"[374]. Kadangi lietuvių tauta negausi, jos gyvenamoji vieta pavojinga, būtina kuo greičiau pradėti planingą „civilizacijos vajų", intensyvų visos tautos darbą. Jo svarbiausi smūgiai turėtų būti nukreipti į gamybos ir eksporto didinimą, laivyno steigimą, kūdikių mirtingumo mažinimą, privalomo šešerių (vėliau – aštuonerių) metų švietimo įvedimą, amatų ir taikomojo meno mokyklų steigimą, pramonės plėtrą bei lietuvių įsigalėjimą miestuose (tautinis urbanizmas)[375].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas aiškiai matė, kad Lietuvos išorinės sąlygos smarkiai pakitusios. Atkūrus valstybingumą, per keletą metų įtempto, nors ir ne visada planingo darbo sustiprėjo tauta ir valstybė. Ta-

čiau kol daugelyje Europos kraštų buvo juntama pokario dezorganizacija, tol Lietuvos vidutinė pažanga, tam tikras apsileidimas, neapdairumas nesudarė pernelyg ryškaus kontrasto su bendra Vidurio Europos padėtimi. Šiaurės ir Vakarų kaimynams vis labiau susiorganizuojant, didinant nacionalinio darbo našumą, ryškėjo lietuvių atsilikimas, nepaslankumas, vėlavimas, moralinis ir materialinis skurdas. Dažnėjant ryšiams su veikliais, darbingais Vakarais, kad ir geras, reikalingas, bet kiek primityvus ir atsilikęs tautiškas susipratimas pradėjo nebepatenkinti gyvesnių, veiklesnių asmenų. 1939 m. pradžioje K. Pakštas teigė: „Savo garbės pajautimas, aiškiau juntami lietuvių tautai pavojai ir reikalas sėkmingiau su kaimynais lenktyniuoti verčia mūsų tautišką susipratimą ir valstybingumą vystytis į ryškesnes formas, kurios veda prie tikrojo nacionalizmo, gerai organizuoto ir veiklaus."[376]

Kiekviena tauta savajam dinamizmui gaires nustato atsižvelgdama į geopolitinę padėtį, nacionalinius interesus, savo charakterį, pasiektus ir numatomus kultūrinius laimėjimus. Nacionaliniu dinamizmu K. Pakštas vadino *sustiprintą, suaktyvintą, išryškintą ir kuriantį patriotizmą,* paskelbė jo principus: 1. *Meilė visų lietuvių visiems lietuviams.* Visas dėmesys konkrečiai ir praktiškai turi būti nukreiptas į tautos mases, energingai joms padedant susikurti laimingesnį ir gražesnį gyvenimą. „Nes kuo skurdžiau gyvens Lietuvos ūkininkas ir darbininkas, tuo skurdesnis bus jų patriotizmas, tuo silpnesnė bus jų Tėvynė"[377]. Materialiųjų gėrybių stoką būtina užpildyti jaukia dvasine ir socialine aplinka, kad visi lietuviai, o ne viena kuri išrinktoji grupė jaustų didžiausią dvasinį komfortą. Plačiai suprastas gyvenimo jaukumas ir dvasinis komfortas turi virsti moderniosios lietuvių tautinės kultūros ir civilizacijos kertiniu akmeniu ir testamentu būsimosioms kartoms. 2. *Religiniai ir moraliniai pradai.* Religiniu aspektu lietuviškasis dinamizmas panašus į Kanados prancūzų arba airių dinamizmą, kur Katalikų bažnyčia ir nacionalistai seniai glaudžiai bendradarbiauja ugdydami moralinį tautos atsparumą. Atmetamas bet koks rasizmas, žadama remti visų konfesijų pastangas suaktyvinti savo sekėjus religinėje ir moralinėje sferoje (prieš moralinį sudribimą, girtavimą, kyšininkavimą, palaidą, nedarbingą gyvenimą, už šeimų patvarumą, visuomeninių ir asmeninių papročių kuklumą, taupumą, blaivumą). 3. *Kultūrinis apsiginklavimas.* Kova dėl būvio, dėl išlikimo iš mažųjų tautų reikalauja didesnio „protinio procento". Kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turi būti išmokslinta ir techniškai apsiginklavusi. Didžiausias dėmesys ir geriausios jėgos turi būti sutelktos į mokslą, mokyklas, meną ir kultūros įstaigas. Švietimo ministerija tokia pat svarbi kaip ir Krašto apsaugos ministerija. Svarbios visos meno sritys, bet lietuvių daina turės labiausiai išgarsinti Lietu-

vos vardą, gaivinti tautos sielą. 4. *Žygis į miestus.* Sparti ir planinga techninė pažanga didins Lietuvos industrializavimą, ugdys lietuviškus miestus. Ūkininkai bus aprūpinami savais dirbiniais, miestuose turės geresnę rinką savo produkcijai. Gerokai daugiau žmonių apsigyvenus miestuose, suaktyvės kultūrinė veikla, atsiskleis dar nematytos galimybės nacionalinei kultūrai plėtoti. 5. *Miestas veidu į kaimą.* Įsigalėjęs skurdas, lėta kaimo gyvenimo pažanga nesukelia ūkininkams šviesesnių vilčių. Kaimas skęsta pesimizmo bangose. Inteligentijos suponėjimas ir pavojingas nutolimas nuo kaimo didina prarają tarp inteligentinių profesijų ir ūkininkų bei darbininkų. Būtina atkurti šių socialinių sluoksnių tarpusavio vienybę ir nuoširdumą. Kultūrinėmis, ūkinėmis ir moralinėmis priemonėmis pakelti nuskurdintų masių gerovę, žmoniškais namais pakeisti ūkininkų ir darbininkų lūšnas. Būtina ugdyti pagarbą kiekvienam garbingam darbui, praminti kelius vargingai gyvenančių žmonių gabiems vaikams į mokslus. 6. *Privati iniciatyva, laisvosios institucijos.* Galingą iniciatyvą gali ugdyti tik laisvos institucijos, bet ne valstybinė biurokratija su įkyriu ir dažnai nedarbingu aparatu. Sudarant palankias sąlygas valstybinėms įmonėms ir institucijoms, būtina lygiai remti ir privačią iniciatyvą kuriant laisvas mokyklas, spaudą, draugijas, ūkio įmones. Tai padės ugdyti laisvą pilietį, mokantį savarankiškai galvoti, gyventi ir verstis bet kokiomis aplinkybėmis. 7. *Sveikatingumas ir karinis pasiruošimas.* Kiekviena prityrusi akis mato menką lietuvių sveikatingumą, o tai rodo prasta, niūri nuotaika, darbas be energijos, pyktis visuomenės santykiuose. Gyvenimo kovai laimėti reikia ryžtingai susirūpinti tautos sveikata, gausiomis ir vargingomis šeimomis. Jaunimą rengti kariškoms pareigoms tokiomis priemonėmis, kurios mažiausiomis išlaidomis duotų kuo daugiau tinkamų gynėjų. 8. *Visuomeninis masių auklėjimas.* Lėtokas Lietuvos gyvenimas nespėja pakeisti pasyvaus Rytų elemento aktyviu Vakarų elementu. Dar maža veiklių, kupinų energijos ir iniciatyvos inteligentų, todėl veikliesiems tenka didžiulis darbo krūvis. „Tas pats pasyvumas skurde skandina ir mūsų liaudį. Sustingusio nedarbingo elemento sausai prikimšta Lietuva“[378]. 9. *Disciplinuota demokratija.* Dinamizmas – demokratinis sąjūdis, nes jis remiasi visos tautos laisvės troškimu, kūrybiniu nusistatymu visose gyvenimo sferose, neaplenkia nė vieno doro, patriotiškai nusiteikusio lietuvio. Demokratija atmeta paprastą palaidumą, anarchiją, ji jungia laisvę su griežta tvarka ir teisėtumu. „Nacionalinis dinamizmas smerkia piliečių servilizmą, jų nereikalingą nusižeminimą prieš valdžią ir atmeta savo vadų dievinimą, nedaro iš jų nei stabų, nei dieveklių, bet bevelija juos pasilikti savo idėjos reiškėjais ir kūrybiniais asmenimis“[379]. 10. *Tautinės lietuvio garbės pajautimas.* Lietuvių tautos silpnybės (nėra tau-

tos, laisvos nuo visų silpnybių) primenamos tam, kad jas greičiau nugalėtume, pašalintume. Daug silpnybių kilo ne dėl tautos išsigimimo, o tik dėl nepakankamo kultūringumo, materialinio ir moralinio skurdo, į kurį įstūmė svetimųjų jungas. Senoji Lietuva turėjo galimybę tik kardu pareikšti savo stiprybę, o jos protas ir širdis nespėjo pasauliui prabilti. Tad „*mes esame ateities tauta*, savo ateitį privalome kurti tuojau, čia pat savo rankomis ir smegenimis", – rašė K. Pakštas[380]. Ką sugeba lietuviai, parodė Šiaurės Amerikos išeiviai – geresnėmis materialinėmis, politinės laisvės sąlygomis sėkmingai lenktyniauja su rinktiniais žmonijos vaikais. 11. *Lietuviškasis dinamizmas.* Prie moderniosios Europos gyvenimo labiausiai nesiderina noras skubius darbus atidėti ateičiai, dvasinė tinginystė, dažniausiai išreiškiama žodžiais: rytoj pažiūrėsim. Todėl daug svarbių pažadų, nusistatymų ir ketinimų lieka tušti, nors ir yra pakankamai priemonių jiems įkūnyti.

K. Pakštas savųjų lietuviškojo dinamizmo gairių nevadino detalizuota programa, tačiau buvo įsitikinęs, kad nė viena rimta programa neturėtų būti rengiama be jo išdėstytų minčių. Siekė tautą nukreipti į efektyvią veiklą, iki minimumo sumažinti beprasmiško poilsio laiką, neracionalią linksmybę ir tuščią lėbavimą. Tikėjo, kad humaniškas ir realistinis lietuviškasis dinamizmas „pažabos tarptautinio kapitalo sauvalę Lietuvoje ir pajungs nenaudojamas gamtos jėgas Lietuvių tautos tarnybai"[381], padės pasukti Lietuvos laikrodį šimtą metų į priekį. Ragino šauktis pagalbon dinamiškus Amerikos lietuvius, ieškoti kontaktų su mažų kaimyninių šalių kuriamosiomis jėgomis. Buvo įsitikinęs, kad tautos ūkinė ir dvasinė kūryba, veiklumas, savo valstybės buferinės padėties pripažinimas ir išnaudojimas, neutralumas, nesivėlimas į jokius ideologinius blokus gali sumažinti išorinius pavojus. „Net ir dideliame kryžkelės judėjime gerai valdomas mažas vežimėlis lengviau randa sau laisvą kelią ir išlieka nepaliestas... Ir vėl mes manome, kad Dievas leido mus mažus, kad savo kokybe galėtume tapti tobulesni"[382].

1938 m. Lenkijos ultimatumas Lietuvai, 1939 m. Hitlerio žygis į Klaipėdą, Viačeslavo Molotovo (Viačeslav Molotov) ir Joachimo fon Ribentropo (Joachim von Ribbentrop) paktas bei kiti įvykiai rodė, kad Lietuvai kilo mirtina grėsmė. K. Pakštas, dar prieš dešimtmetį numatęs Europoje kilsiant naują didžiulį karą, 1939 m. pavasarį viešai tvirtino, kad karas netrukus prasidės. A. Bendorius prisimena tokią vieną profesoriaus „pranašystę", kai pastarajam ką tik grįžus iš Čekoslovakijos, jiedu užsuko į kultūrininkų, politikų, žurnalistų susitikimo vietą – Konrado kavinę. Sutiktas Lenkijos atstovybės sekretorius Stanislovas Vestfalis (Stanislaw Westfal) paklausė profesorių, kokia jo nuomonė apie karo galimybę. Anot A. Bendoriaus, K. Pakštas tvir-

tu žodžiu atkirto: „Karas tikrai bus, ir jis prasidės neužilgo.“[383] Suprasdami plataus karinio konflikto neišvengiamumą ir pražūtingumą, K. Pakštas su S. Šalkauskiu aptaria pačius būtiniausius Lietuvos žingsnius, tarp kurių vienas svarbiausių – kultūrinių, istorinių turtų gelbėjimas. „Lietuvos vertybių evakuacija, – prisiminė K. Pakštas, – 1934 m. vasarą iškelta mūsų pasikalbėjimuose, buvo bendra mūsų idėja, nors man čia teko ir konkrečiau planuoti, ir ministerijose ją propaguoti nuo 1938 m. rudens“[384]. S. Šalkauskio nuomone, atsakingi valdžios vyrai turi imtis ryžtingų priemonių išgelbėti nors vieną gerą biblioteką ir šiek tiek meno kūrinių, senienų. K. Pakštas turėjo daugiau pasiūlymų, su kuriais pirmiausia supažindino „1936-ųjų generacijos“ bendraminčius. „Vieną sekmadienį, 1938 m. žiemą prof. K. Pakštas, atsimenu, visam pasikalbėjime buvo labai tylus (...), – rašo J. Brazaitis (Ambrazevičius) apie tradicinį kultūrininkų susirinkimą. – Prieš pašnekesį baigiant, jis staiga prašneko apie dalykus, kurie visus pribloškė. Jis kalbėjo apie Lietuvos geografinės padėties pavojingumą. Esą tas pavojus artinasi labai smarkiai, ir Lietuva vargiai išvengs okupacijos. Jis pagrindė savo išvedžiojimus sovietinių ir nacių dviejų bangų augimu, kurių susidūrimas artėja. Kalbėjo apie reikalą gelbėti kultūrines vertybes ir sudaryti sąlygas lietuviškai akcijai užsieniuose. Pamenu, jis kalbėjo, kad Čiurlionio galerijos turtą ir senienas reiktų išvežti į Ameriką; pasiųsti rinktinių žmonių kadrus, kurie galėtų pradėti veikti, kai tik nelaimė užgrius; išsiųsti Amerikon 60 gabiausių studentų, pervesti į užsienį pagrindinius fondus... Jo pranešimas buvo nelauktas“[385]. Po to pasikalbėjimo buvo sutarta daryti žygių Švietimo ministerijoje. Pats K. Pakštas kreipėsi į prezidentą A. Smetoną, kuris, maloniai priėmė, net arbata pavaišino. Deja, prezidentas į profesorių nežiūrėjo rimtai dėl įvairių priežasčių – ir dėl to, kad buvo krikščionis demokratas, be to, kritiškai atsiliepęs apie 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą, ir dėl to, kad jo idėjos atrodė nepagrįstos, keliančios bereikalingą paniką. Ministras pirmininkas Juozas Tūbelis dėmesingai išklausė Kazimiero pasakojimą, atsiprašė dėl tuojau prasidėsiančio posėdžio ir pažadėjo paskambinti, kai turės daugiau laiko. Tačiau netrukus susirgo ir į jo vietą buvo paskirtas kunigas Vladas Mironas, per trumpą laiką premjeru spėjęs pabūti du kartus. Vėliau buvo kreiptasi į LR XX ministrų kabineto ministrą pirmininką generolą Joną Černių, kuris įkyrųjį profesorių pasiuntė pas finansų ministrą gen. Joną Sutkų, o šis – pas ministerijos Finansų departamento direktorių Miką (Mikalojų) Lipčių. K. Pakštas dar apsilankė pas Valstybės banko direktorių Juozą Paknį ir kitus aukštus pareigūnus, ragindamas skubiai gelbėti tai, kas kylančioje audroje gali negrąžinamai žūti. Daugeliui valdžios vyrų atrodė, kad K. Pakštas be reikalo kelia paniką, su tais savo

✦ Juozas Tūbelis.
1921 m. Iš *Lietuvos albumas*, p. 42.

tuščiais gąsdinimais yra netgi komiškas. O iš tikrųjų jis buvo dramatiškai rimtas, gilus ir pranašiškas, nes geriau už kitus suprato Lietuvos geopolitinės situacijos sudėtingumą ir nenumaldomai artėjančio karo grėsmę. 1939 m. pavasarį Kazys siūlė išvežti keletą vagonų didžiausių kultūros vertybių iš Kauno muziejų, archyvų ir bibliotekų, visa tai deponuoti saugiose vietose Švedijoje ir Amerikoje. Į Marianapolio kolegiją (JAV) nusiųsti keliolika egzempliorių rinkoje esančių lietuviškų knygų, žurnalų, paveikslų. Tačiau Lietuvos biurokratai gyveno nepaisydami didėjančios grėsmės, trokšdami, kad viskas liktų savo vietoje. „Kaune tais visais reikalais aš du mėnesius varstinėjau oficialių žmonių duris, sugaišau daug brangaus man laiko, bet jokių rezultatų nepasiekiau", – K. Pakštas iš Amerikos rašė Z. Ivinskiui 1940 metais[386]. Pajutęs visišką valdžios žmonių abejingumą, pamatęs jų apsnūdimą, išgirdęs net grasinimus areštuoti už panikos skleidimą, K. Pakštas kreipėsi į ateitininkus, „Rotary" klubo narius. Karininkams kalbėjo, kad Lietuvos kariuomenė nepasipriešins agresoriui, nes jai tokios progos nebus. „Ketindavo karštesnieji mane nušauti už tą ereziją. Bet nežinau, ką jie manė vėliau, kai nė vienas šūvis nebuvo priešui paleistas"[387]. Taigi, pasitvirtino ir šis K. Pakšto numatymas. Ignoruojamas, mandagiai negirdimas ar viešai pajuokiamas K. Pakštas buvo tol, kol jo niūrios įžvalgos nepradėjo pildytis su kaupu. „Turėtų rausti iš gėdos tas vieno dienraščio autorius, – po keliolikos metų rašė pasitraukęs į Vakarus prof. S. Kolupaila, – kuris kvailai pašiepė „pranašą su barzdele"[388]. Patekusi į didžiųjų galiūnų girnas, lietuvių tauta savo valstybingumo griūties nebegalėjo sustabdyti.

Federalistiniai sumanymai

Geopolitikas K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad tautos mažumas nėra kliūtis siekti moralinių ir intelektinių aukštumų. Daugelyje sričių mažosios tautos gali atsistoti viename lygyje su didžiosiomis ar net jas pralenkti, įnešti savo svarų indėlį į bendrą žmonijos kultūros lobyną. Tačiau jis manė, kad net geriausiai susitvarkiusios savo vidaus gyvenimą mažosios tautos pavieniui savo likimo problemų neišspręs. Puikiai išmanydamas geopolitinę padėtį, istorinę patirtį ir tarptautinius santykius, K. Pakštas tapo vienu iš aktyviausių federalizmo idėjų propaguotojų Lietuvoje. Ryškus mažųjų tautų bendradarbiavimo, draugystės šalininkas buvo S. Šalkauskis. Pasak K. Pakšto, jis galvojo apie Europos susivienijimą. Jeigu Europa to nesugebėtų padaryti, tikėjosi, kad ir regioninė kelių valstybių federacija padidintų saugumą. „Su viena Lenkija mums federuotis jam atrodė esant pavojinga, tačiau kiek didesnio skaičiaus (ne dviejų) tautų susibūrimas jam rodėsi teigiamu reiškiniu saugumui padidinti ir kitiems klausimams sunormuoti“[389].

Bičiulio S. Šalkauskio nuostatos, užuojauta mažosioms tautoms K. Pakštą paskatino imtis tautas ir valstybes vienijančios veiklos. 1918–1919 m. Baltijos tautos ir net didelė derlinga Ukraina Vakarų Europos diplomatams atrodė per menkos kandidatės į nepriklausomas valstybes. Megalostatizmo šalininkai lietuviams ir latviams dažniausiai prikišdavo, kad jų kuriamos valstybės per mažos, o ištekliai, gyventojai, inteligentija negausūs, todėl neskubėjo teikti reikiamos paramos. „Prieš tokį nevertinimą ir pažeminimą, – atsiminimuose rašo K. Pakštas, – buvo bandytas pastatyti naujas plataus masto planas“[390]. 1918 m. rudenį ir 1919 m. žiemą (iki balandžio) Berne beveik kas ketvirtadienį susitikdavo Ukrainos Centrinės Rados atstovas dr. Lukoševičius (Lukoševič), politikas ir diplomatas grafas Mykolas Zigmantas Tiškevičius (Tyszkiewicz Michal Zygmant), latvių veikėjas Klavinas ir K. Pakštas. Aptarinėjant atgimstančių valstybių reikalus, M. Z. Tiškevičius bene pirmasis iškėlė mintį sudaryti Latvijos, Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos konfederaciją. Istoriniu požiūriu ji turėjo apimti tas žemes, kurias Lietuva valdė nuo 1361 m. iki 1494 m., bei Latviją ir Ukrainos rytinius pakraščius (turėtų iki 1 200 000 kv. km ir 60 mln. gyventojų). Į vienetą susiejusi Baltijos ir Juodosios jūros krantus, konfederacija būtų turtinga grūdų, miškų, akmens anglių, turėtų pakankamai uostų, upių arterijų. Tai

jau nebebūtų Lietuva, o Balto-Pontijos konfederacija, sudaryta iš keturių beveik nepriklausomų valstybių, galinčių laisvai plėtoti savo kalbą ir kultūrą. Siekiant išsaugoti kultūrinę pusiausvyrą, konfederacijos kalba būtų viena iš Vakarų Europos didžiųjų kalbų. Tikėtasi, kad narių disproporcija (didžiausia – Ukraina su 45 mln. gyventojų) neturėtų pakenkti tautinių grupių sugyvenimui, juolab kad mažesnį baltų skaičių būtų galima kompensuoti didesniu kultūriniu brandumu, kūrybiškumu.

Po ilgų svarstymų buvo parengtas memorandumas ir įteiktas kai kurių valstybių ambasadoriams Šveicarijoje. „Šis planas, – 1939 m. rašė K. Pakštas, – nesulaukęs galingųjų paramos, greit nužengė į paprastų svajonių kapines, bet labai įdomu, kad šiais laikais vėl pradeda rastis ir net labai galingų vyrų, kurie panašius projektus vėl kelia iš kapinių ir sudaro daug rūpesčio Rytų Europos plačiose erdvėse“[391]. Po Pirmojo pasaulinio karo plačiai pradėti skelbti Europos vienijimosi projektai atitiko K. Pakšto nuostatas. Su didžiule simpatija ir pritarimu jis stebėjo Paneuropos sąjūdį, kurį propagavo vokiečių visuomenės veikėjas ir politikas grafas Ričardas Nikolausas fon Koudenhovė-Kalergis (Richard Nikolaus von Coudenhove – Kalergi)*. Netikėdamas, kad Paneuropos idealas gali įsikūnyti XX amžiuje, lietuvių mokslininkas iškėlė alternatyvą – Eurazijos federacijos (EF) projektą. Projekto pavadinimas ir kai kurie teiginiai turėjo panašumą į XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje porevoliucinių rusų emigrantų suburtą ne tik intelektinį, bet ir politinį eurazininkų sąjūdį. Jo dalyviai buvo Lietuvoje gyvenę rusų mokslininkai Vosylius Sezemanas (1884–1963) ir Levas Karsavinas (1882–1952). Eurazininkai bandė sukurti būsimą naują Rusijos ideologiją, kuri turėtų pakeisti, jų nuomone, žlugsiančią bolševikinę marksizmo interpretaciją. Skelbė savo antivakarietišką nusistatymą, ištikimybę Stačiatikių bažnyčiai ir krikščioniškai pasaulėžiūrai, manė, kad bolševizmą įveikti galima tik iš vidaus. Šiuo atžvilgiu buvo teisūs, bet klydo dėl žlugimo terminų ir padarinių: bolševizmas žlugo ne taip greitai, ir ne taip, kaip tikėjosi – SSRS suskilo į keliolika valstybių[392]. K. Pakštas teigė, kad jo EF projektui davė pradžią bolševikai, buvusią carinę imperiją suskirstydami į daugelį beveik nepriklausomų valstybių ir pavadindami jas SSRS. Smarkiai klysdamas dėl vadinamųjų sąjunginių

* Sąjūdžio pradininkas savo idėjas ėmė skelbti 1922 metais. 1923 m. buvo įkurta Paneuropos sąjunga su centru Vienoje, o netrukus – skyriai įvairiose Europos valstybėse. Nuo 1924 m. imtas leisti žurnalas „Paneuropa“. Antrojo pasaulinio karo metais sąjūdžio iniciatorius R. N. Kudenhovė-Kalergis persikėlė į JAV, tapo Niujorko universitete įsteigto Paneuropos seminaro direktoriumi. 1943 m. jis K. Pakštui pasakojo apie savo vizitus pas Jozefą Klemensą Pilsudskį (Józef Klemens Piłsudski), su kuriuo turėjo bendrų giminių Lietuvoje.

respublikų „nepriklausomybės“ ir nenumatydamas ilgalaikio buvimo prievartinėje „sąjungoje“ išliekamųjų reiškinių, mokslininkas manė, jog bolševikų režimui griuvus, sunykus arba sušvelnėjus, o į Sovietų sąjungą įlietų tautų sąmonei sustiprėjus, nesunku bus SSRS vardą pakeisti geografiškesniu ir tikslesniu vardu – Eurazija. Tačiau EF iniciatoriams reikėtų parodyti daug takto, išminties ir nuolaidumo, kol visų tautų susitarimu kiekvienos nepriklausomybę pavyktų praplėsti Britų Sąjungos pavyzdžiu ir net plačiau. Jeigu Lietuva iki to laiko nebūtų atgavusi Vilniaus ir okupuotų žemių, ją viliotų kai kurie naujosios sąjungos pranašumai. Pirma, į artimesnius santykius būtų einama ne su tautine valstybe, bet su tarptautine valstybių sąjunga, *kuri nerastų galimumo kištis į Lietuvos vidaus reikalus*[393]. Antra, Eurazijos sąjungoje lietuviai būtų vienintelė katalikiška tauta. Stipri ir aktyvi katalikybė apsaugotų nuo susiliejimo su kitatikiais ir kitataučiais, lietuviškajai kultūrai suteiktų savitą ir netirpstantį pagrindą, į kurį remtųsi tautinė galia ir gajumas. „Religijai sustiprėjus, – teigė K. Pakštas, – stiprėtų ir moralai, ir mes gal taptume proto, doros ir kultūros aristokratai Rytų Europoje“[394]. Gyvenimas parodė, kad nuo pat Sovietų Sąjungos suirimo įvairiais būdais bandoma buvusias šios sąjungos respublikas vėl integruoti. Taigi, kurdamas savo Eurazijos projektą K. Pakštas iš akių išleido pačią svarbiausią sąlygą – imperinių užmačių atsisakiusios, demokratinės Rusijos buvimą.

Mažųjų valstybių gynėjas K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad federalizmo idėja atitinka jų interesus ir sutampa su pasaulinės raidos eiga. Jo galva, aukščiausią veiklumo ir gerovės lygį yra pasiekusios federalinės ar bent regioninės valstybės, bet ne centralizuotos. Ateities valstybių teritorinis susiskirstymas turėtų remtis ne tiek vadovavimo politika, kiek ekonominiais interesais, grindžiamais valdžios pastovumu, piliečių tautinių ir kultūrinių ambicijų tenkinimu. Antra vertus, mažosios valstybės turi daugiau šansų išsilaikyti, kai jos tampa tautinių kovų neutralizuotojos tam tikrose didžiulės įtampos vietose (Šveicarija). Anot K. Pakšto, Lietuvos didžiausias ir kilniausias vaidmuo Europoje būtų „kaip tautinių ir kultūrinių kovų neutralizuotojos toje zonoje, kur susitinka lietuviai, lenkai, žydai ir dar kitos tautos“[395]. Ta zona – tai Vilnius, ypač aštriu klausimu tapęs 1920 m. spalio 9 d. Lenkijai sulaužius prieš porą dienų pasirašytą Suvalkų sutartį. Šis negarbingas unijines ar federacines idėjas puoselėjančių Lenkijos vadovų veiksmas ilgam nuteikė lietuvių visuomenę prieš Lenkiją ir lenkus.

K. Pakštas, dar 1918 m. dalyvavęs svarstant Lietuvos ir Lenkijos ribų problemas, negalėjo likti abejingas Vilniaus likimui. Remdamasis įvairių autorių tyrinėjimais, statistiniais duomenimis, jis aiškino, kad dar XIX a. pirmojoje pusėje Vilniaus krašte buvo per 60 proc. lietuviškai kalbančių gyventojų. Padėtis pasikeitė po 1861–1863 m. sukilimo, kurį žiauriai numalšino Muravjo-

vas. Uždraudus lietuviškąją spaudą, buvo suduotas smūgis visam kultūriniam darbui. Antra vertus, užgavus lenkų patriotinius jausmus, kilo nepaprastai stipri lenkininkų akcija, nukreipta prieš rusicizmą. „Lietuviškasis elementas, – rašė K. Pakštas, – tuo metu dar nebuvo daugiau susipratęs, o veiklesnysis gaivalas, gindamas bendrus reikalus prieš vieną priešą, jau buvo daugiau ar mažiau sutapęs su lenkiškuoju“[396]. Taigi paskutinės dvi kartos XIX a. antrojoje pusėje buvo lemiančios ir dėl to iškilo Vilniaus problema. K. Pakšto nuomone, prieš tai lenkai jokių pretenzijų nereiškė, nes lenkiškojo elemento vos salelės tebuvo dvaruose. Pagal jį, lietuvių ir lenkų santykius labai gadino ir tai, kad maršalas J. K. Pilsudskis bei kiti moderniosios Lenkijos vadovai (tarp jų pirmasis Lenkijos prezidentas lietuvis Gabrielius Narutavičius, Vasario 16-osios akto signataro Stanislovo Narutavičiaus brolis – *VBP)* dar prieš 1920 m. negavo progos bent kiek pagyventi tarp atgimusių ir kultūriškai aktyvių lietuvių. Šita aplinkybė leido jiems susidaryti apie lietuvius labai neigiamą nuomonę, kaip apie amžiams užmigusią, be tautinės sąmonės ir be kūrybinių pastangų tautą, reikalingą galingesnio globėjo[397].

Neteisėtas Lenkijos vyriausybės veiksmas stipriai užgavo daugelio Lietuvos politikų, visuomenės veikėjų, tarp jų ir K. Pakšto, tautinę savigarbą. Todėl K. Pakštas leido sau net labai griežtai parašyti, kad lenkai Lietuvoje (anot jo, tikrų lenkų vos maža dalelė, dauguma tai sulenkėję lietuviai) turės ištirpti. „Kuo mažiau bus Lietuvoje lenkų, tuo Lenkija turės daugiau draugų lietuvių tarpe, – rašė K. Pakštas. – O kai sugrįš Lietuvai Vilnius, tai gal net visai išnyks lietuvių piktumas prieš lenkus ir Lenkija turės saugų šiaurės pasienį ir tikrą kelią į jūras“[398]. Pritardamas Lietuvoje kilusiems protestams prieš 1925 m. vasario 10 d. pasirašytą Lenkijos konkordatą su Vatikanu, K. Pakštas manė, kad padėties jie nepakeis. Pranašiškai tvirtino, kad „Vilniaus klausimą šiaip ar taip galės pakeisti tiktai būsimasis karas Europos Rytuose. Jokios diplomatinės derybos ir protestai jau nieko čia negelbės“[399]. Vėliau, pagyvenęs Lietuvoje ir įsitikinęs, jog nėra toli siekiančių planų, kaip ugdyti lietuvių tautos gebėjimus, ypač atgauti Vilnių, K. Pakštas atsitolina nuo problemos propagandinių vertinimų. Mato, kad nuolat palaikant „klastingo“ lenko įvaizdį lietuvių sąmonėje viena nuo kitos buvo tolinamos abi tautos. „Šūkaujantis, deklamuojantis, šovinistinis nacionalizmas čia nieko negelbės, nes jis yra tik primityvumo ženklas, – teigė K. Pakštas 1928 m. pavasarį. – Švelnūs romantikos jausmaženkliai ir atsidūsėjimai taip pat liks bejėgiai tautinei didybei ugdyti. Reikės daugiau dvasios, atsakomybės jausmo ir labai planingo apskaičiavimo, kuris siektų praktiškų tikslų“[400]. Dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas neigiamai vertina galimybę Lietuvai užmegzti diplomatinius

santykius su Lenkija, sienoms išliekant nepakitusioms, pabrėžia izoliacijos nuo Lenkijos naudą. Viena vertus, nebuvimas atviros prekybos ir keleivių judėjimo per demarkacinę liniją smaugia Rytų kresus*, juos ir ypač Lietuvos gyventojus nustato prieš Lenkiją. Visa tai erzina Europos viešąją nuomonę, verčia susirūpinti Vilniaus klausimu. Antra vertus, per 10 metų Lietuva įrodė savo sugebėjimą apsieiti be santykių su Lenkija, įsitikino, jog ekonomiškai neuždus ir nuolat stiprės, „nors per demarkliniją nepereis nei degtukas, nei žiurkė"[401]. Mat izoliuojantis nuo lenkiškosios įtakos grįžta senovinė lietuvių energija, būdo tvirtumas, darbingumas, pastovumas ir atsparumas.

Ieškodamas kelių iš aklavietės, 1928 m. K. Pakštas visuomenei pateikė originalią Vilniaus problemos sprendimo ir Lietuvos valstybės pertvarkymo federalizmo pagrindais koncepciją. Pagal Šveicarijos pavyzdį siūlė Lietuvoje sudaryti kantonus, kad kuo daugiau piliečių galėtų naudotis laisve ir tvarka. Pats kantonų sudarymo principas nebuvo visiškai naujas. Spaudos pranešimais, netrukus po Suvalkų sutarties sulaužymo, Lenkijos seimas, svarstydamas susitaikymo su Lietuva būdus, aptarė „kantonų sistemos" Lietuvoje projektą. Siūlyta sudaryti lietuvių (Kauno), lenkų (Vilniaus) ir gudų (Minskas) kantonus. Savarankiškų kantonų seimas Vilniuje turėjo jungtis su Varšuvos seimu[402].

Lietuvos vyriausybė savo teises į užgrobtą sostinę pareiškė Tautų Sąjungai (TS), o 1921 m. balandžio 20 d. TS pirmininkui Belgijos atstovui Poliui Himansui (Paul Hymans) pirmininkaujant prasidėjo Lenkijos ir Lietuvos tiesioginės derybos. P. Himansas pateikė projektą, pagal kurį Lietuva turėjo tapti dviejų autonominių kantonų – Kauno ir Vilniaus – federacine valstybe su sostine Vilniumi. Lietuva su Lenkija susiejama ryšiais, artimais federacijai, sudaromos abiejų valstybių seimų delegacijos, bendros užsienio ir ekonominių reikalų tarybos, karinė konvencija. Nors P. Himanso „avantprojektas"[403] ir buvo priimtas abiejų šalių diskusijų pagrindu, tačiau su juo nė viena nesutiko, nors dėl skirtingų motyvų. Lietuvai atmetus antrąjį P. Himanso projekto variantą, TS tarpininkavimas abiejų kaimyninių šalių konflikte baigėsi nesėkme.

K. Pakštas, matydamas, kad lenkų atstovai susitaikymo siekia demarkacinę liniją norėdami paversti siena, svarstė būdus, kurie leistų realizuoti susipratusių lietuvių politinį idealą – turėti nepriklausomą, suvienytą Lietuvą su sostine Vilniumi. Atmetus nepamatuotas lenkų pretenzijas, K. Pakšto nuomone, P. Himanso „siūlomas Lietuvai federalinės valstybės pagrindas buvo atitikęs vietos sąlygas"[404]. Tačiau tokio tipo kantoninė Lie-

* Lenk. *kresy* kilęs iš vok. *Kreis* – sritis. Taip iki Antrojo pasaulinio karo buvo vadinami Lenkijos valstybės pakraščiai.

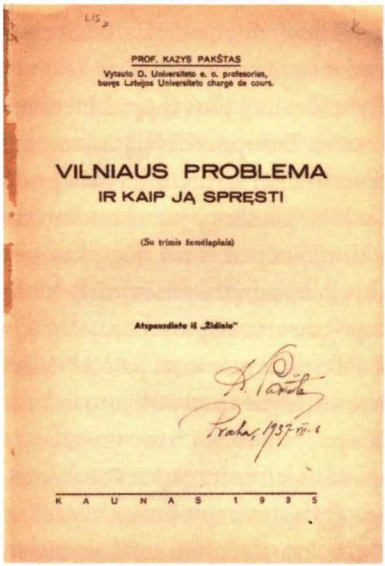
PROF. KAZYS PAKŠTAS
Vytauto D. Universiteto e. o. profesorius,
buvęs Latvijos Universiteto chargé de cours.

VILNIAUS PROBLEMA
IR KAIP JĄ SPRĘSTI

(Su trimis žemėlapiais)

Atspausdinta iš „Židinio"

Praha, 1937 m. [illegible]

KAUNAS 1935

✦ K. Pakšto brošiūros *Vilniaus problema ir kaip ją spręsti* (Kaunas, 1935 m.) antraštinis puslapis su autoriaus autografu.

tuva negalėtų išsaugoti politinio stabilumo, nes Lenkija turėtų progų ir galimybių vieną kantoną supriešinti su kitu ir tokiu būdu kištis į Lietuvos vidaus reikalus. K. Pakšto požiūriu, laikantis Maskvos sutartimi nustatytos sienos, Lietuva pasižymėtų gyventojų kalbos, būdo bei papročių įvairove. Tai duotų pagrindą ją dalyti į tris kantonus: Žemaitijos kantoną su sostine Klaipėda, Vidurio kantoną su sostine Kaunu ir Rytų – su sostine Lyda arba Gardinu. Visos federacijos sostinė būtų Vilnius ir jis nepriklausytų nė vienam kantonui, būtų valdomas savų įstatymų[405]. K. Pakštas nepriklausomą Lietuvą įsivaizdavo ir kaip Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos kantonų federaciją. Vilniuje ir Klaipėdoje autonominės teisės būtų pripažįstamos lenkams ir vokiečiams, Kauno kantonas būtų lietuvių tvirtovė. Mokslininkas neatmetė galimybės atsirasti ir ketvirtajam kantonui (pvz., Gardino) su gudų persvara. Prasidėjęs kantonų bendradarbiavimas, kultūrinis ir ekonominis lenktyniavimas Lietuvą atvestų į daug žadančią erą[406]. Vilnius nepriklausytų nė vienam kantonui ir būtų laisvas miestas, turintis autonominį statusą, kantono ir federacijos įstaigas. Sostinė augtų, turtėtų, taptų dideliu tarptautinės politikos centru. K. Pakštas manė, kad tik tokiu būdu lenkų užimto Vilniaus klausimą galima išspręsti taikiomis priemonėmis, sureguliuoti santykius su Lenkija ir užsitikrinti ilgą egzistenciją. Jei kelios tautos problemą spręs ginklu, „greičiausia, kad didesnė Vilniaus krašto dalis teks Gudijai, o pats miestas su neplačiu

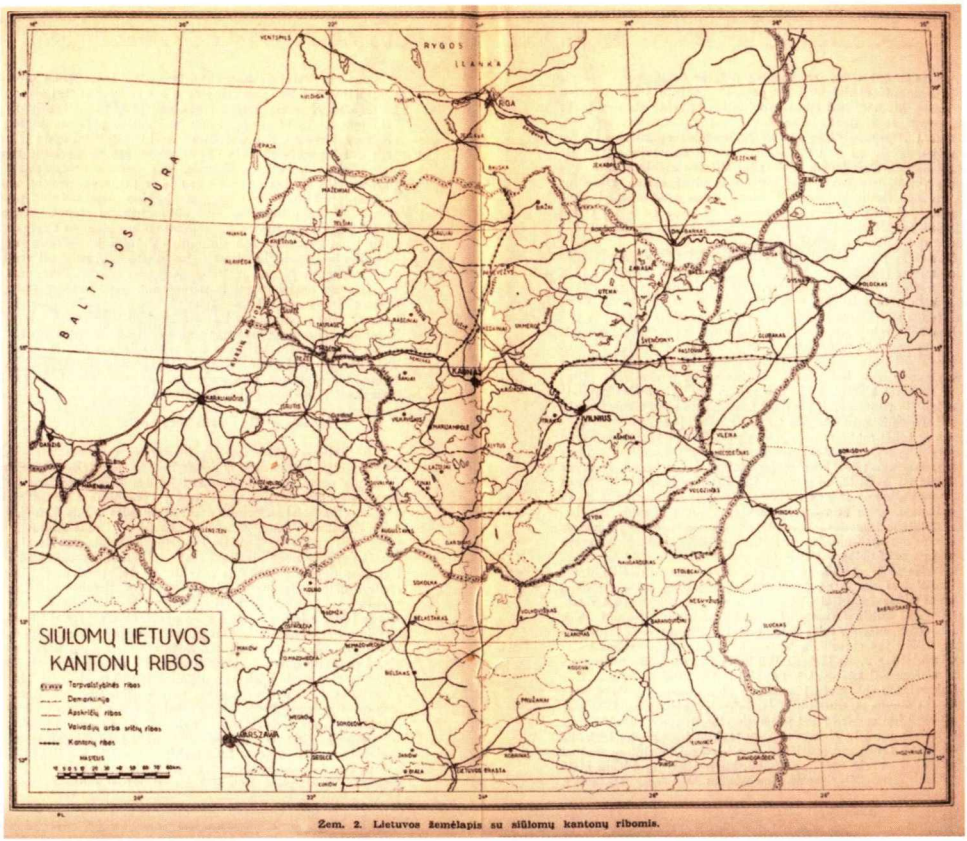

Žem. 2. Lietuvos žemėlapis su siūlomų kantonų ribomis.

✦ Lietuvos žemėlapis su K. Pakšto siūlomų kantonų ribomis.
Paskelbta *Vilniaus problema ir kaip ją spręsti*, p. 24–25.

ruožu žemės – Lietuvai. Tačiau karo sūkury didieji nugalėtojai, Lietuvos sąjungininkai, gali pasukti ir nenumatoma linkme ir bendrus laimėjimus vien sau rezervuoti“[407].

K. Pakšto siūlomas Vilniaus klausimo sprendimas tuo metu ne daug kam buvo priimtinas. S. Šalkauskis, norėjęs, kad visos Lietuvos savivaldybės būtų panašios į Šveicarijos kantonus, pabrėžė, jog Lietuva, trokšdama apimti savo etnografines ribas, turi skaitytis su šios platesnės teritorijos daugiakalbiškumu ir savo politiką kreipti kultūrinio bei politinio federalizmo linkme[408]. „Akies“ laikraštėlis apie K. Pakšto pasiūlytą projektą rašė, kad jis norįs dabartinį Vilnių padalyti pusiau tarp Lenkijos ir Lietuvos. „Lietuvai

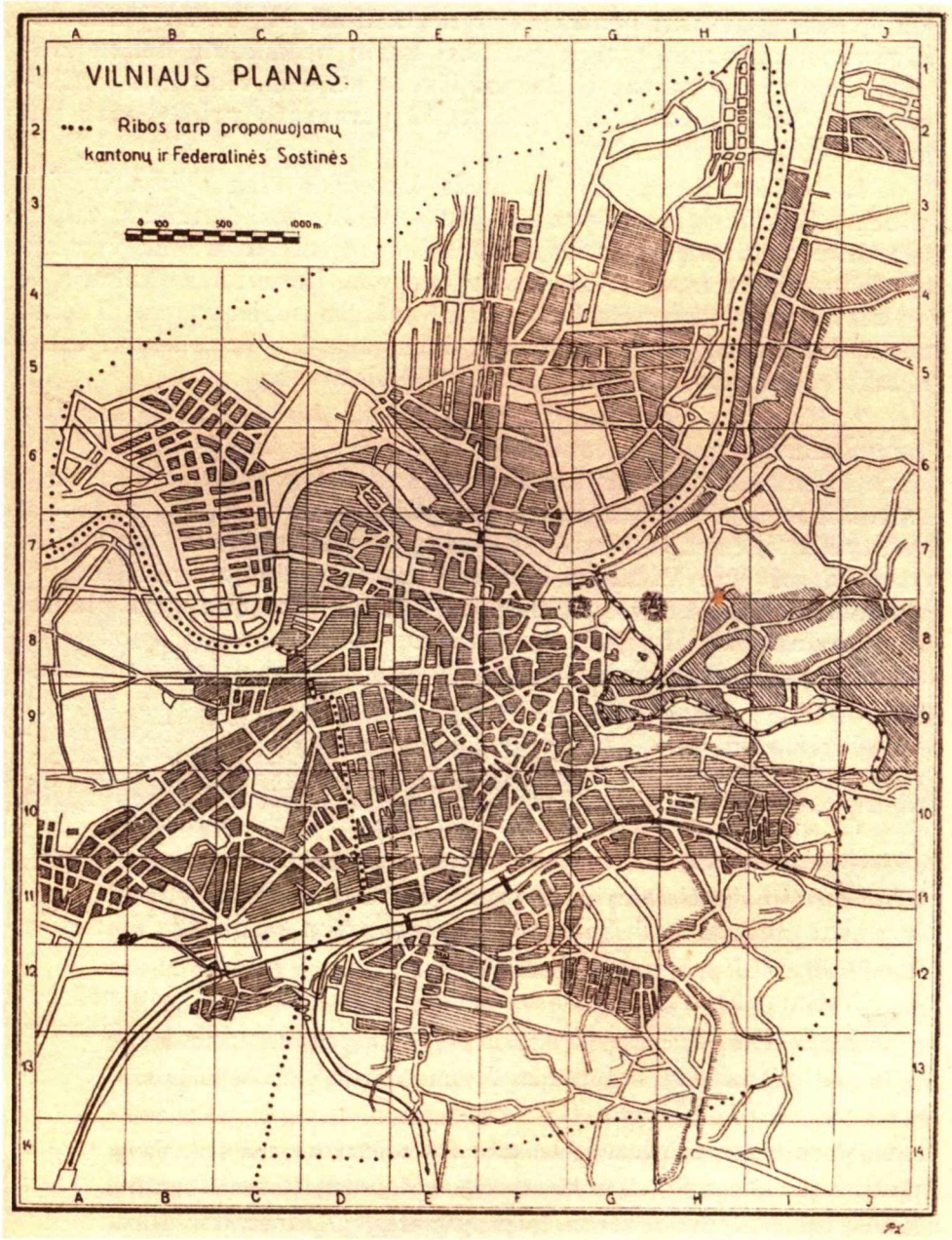

✦ K. Pakšto Vilniaus miesto padalijimo kantonais planas. 1935 m.
Išspausdinta brošiūroje *Vilniaus problema ir kaip ją spręsti*, p. 19.

turįs tekti Gedimino kalnas, katedra, Jurgio prospektas (dabar vadinamas Adomo Mickevičiaus gatve), o lenkams – Aušros vartai, geležinkelio stotis ir kt. Lenkai tokius projektus išgirdę tiktai galvas pakraipė, o Vilniaus lietuviai baisiai pasipiktino. Lietuvoj tokius projektus maža kas girdėjo, o kas girdėjo, tas taip pat atitinkamai nusišypsojo iš anksto žinodamas, kad niekas kitas be p. Pakšto tokių dalykų sugalvoti negalėjo“[409].

K. Pakštas toliau gilinosi į Vilniaus klausimą, kuris buvo svarbus Lietuvos likimui, pančiojo visus jos užsienio politikos žingsnius. 1930 m. ir 1934 m. važinėdamas po Vilniaus kraštą bendravo su lenkų, gudų visuomenės veikėjais, geografais, geopolitikais, sutikdavo nemaža žmonių, linkusių ieškoti kompromisinių sprendimų. „Lietuvių masė, – kalbėjo jis diskusijoje Vilniaus klausimu, – yra herojiškai pasiryžusi dirbti ir laimėti ne tik kovą už savo nepriklausymo išlaikymą, bet ir Vilniaus atgavimą. Bet tai dar nesako, kad mes neturim tam ieškoti priemonių, kaip geriau tą klausimą galėtume išspręsti“[410]. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje, prisistatydamas neorganizuotos federalistų grupės atstovu, profesorius vėl siūlo, bet jau detaliau apgalvotą Lietuvos federacinio pertvarkymo projektą. Pateikia respublikos žemėlapį su kantonų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) ribomis, plotu, gyventojų skaičiumi, federacinės sostinės – „laisvojo miesto“ – Vilniaus planą. Geografiškai ir ekonomiškai Vilnius liktų nedalomas, bet politiniu atžvilgiu jį sudarytų trys administraciniai vienetai: lenkiškas rytinis priemiestis, mišrus, bet iš esmės lenkiškas centras ir lietuviškas vakarinis priemiestis. Visiems trims kantonams ir federacinei sostinei paliekamos plačios teisės, kalbų klausimą sprendžia patys kantonai. Atstovų į seimą ir senatą skaičius renkamas pagal amerikiečių normas. Šveicarijos pavyzdžiu kandidatus į prezidento postą keltų visi kantonai iš eilės. Gerokai supainiodamas problemą K. Pakštas siūlė spręsti ją trimis etapais. Lietuvai ir Lenkijai sutarus dėl kompromisinio sprendimo, pakiltų abiejų šalių prestižas. „Varšuva, – K. Pakšto galva, – tebevaidintų savo svarbų vaidmenį kaip lig šiol, o pusiau lenkiškas Vilnius, prakutęs ir praturtėjęs, atsirėmęs visu Nemuno baseinu, įgavęs naujų lietuviškų impulsų ir nieko nenustojęs, galėtų virsti Rytų Europos Geneva, kurioje lietuviai ir lenkai jaustųsi kaip namie, kur vyktų daugelis jau išplėstos Baltijos sąjungos konferencijų ir kongresų, kur įsikurtų stambus diplomatinis centras ir tarptautinės institucijos“[411]. Miestas taptų viena iš svarbių pasaulio sostinių, kultūros židiniu, naujais Atėnais.

Vilniaus problemos sprendimo projekto K. Pakštas nelaikė galutiniu ir tobulu kūriniu, pasirodžius kitam – tinkamesniam ir realesniam – savo jis buvo pasiryžęs atsiimti. Kaip ir buvo tikėtasi, naujomis tarptautinėmis sąlygomis

K. Pakšto straipsniai Vilniaus klausimu sulaukė plataus atgarsio Lietuvoje ir užsienyje. Varšuvos, Vilniaus, JAV lenkų spauda aiškiai pasisakė prieš projektą, jiems pritarė Lietuvos tautininkų leidiniai. Antai „Ūkininko patarėjas" K. Pakšto siūlymus lygino su „Kurjer Wileński" siūlymais lietuviams turėti Vilnių, bet sudaryti uniją[412]. „Židinio" žurnalas, siekdamas išsiaiškinti lietuvių visuomenės elito požiūrį, parengė nedidelę anketą. Į ją atsiliepė apie 30 drąsesnių ir iniciatyvesnių veikėjų, nebijančių nukrypti nuo „generalinės linijos". Tarp jų buvo 24 gerai žinomi asmenys: 8 profesoriai, 3 redaktoriai, 4 rašytojai, 3 buvę ministrai, 3 aukšto rango atsargos karininkai. Visi jie pasisakė už K. Pakšto pateiktą projektą kaip rimtų diskusijų ir net eventualių derybų pagrindą. Buvo keletas siūlymų pradėti organizuotą federalistinį judėjimą[413]. K. Pakštui ypač rūpėjo S. Šalkauskio nuomonė; šis taip pat tikėjo, jog buferinei daugiatautei valstybei neišvengiama slinktis federacijos santvarkos linkme. S. Šalkauskį žavėjo K. Pakšto konstruktyvi mintis, platus geopolitinis akiratis ir įdomus Vilniaus problemos sprendimas. „Tiesa, – rašė S. Šalkauskis, – jo darbas turi vieną trūkumą, kuris, tačiau, ne nuo jo priklausė: tas darbas pasirodė mažiausiai penkiolika metų vėliau, negu jis turėjo pasirodyti pagal gyvenimo aplinkybes. Bet tada jo autorius sėdėjo dar studento suole"[414].

1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas, grėsęs Lietuvai tiesioginiu karu, pakirto ne tik diplomatines, bet ir visuomenines pastangas išspręsti Vilniaus klausimą. K. Pakšto originali valstybinės sąrangos koncepcija kartu su *1936-ųjų generacijos* deklaracija „Į organiškosios valstybės kūrybą" nusėdo į negausų lietuviškosios visuomeninės politinės minties istorijos sąnašyną.

K. Pakštą džiugino Baltijos pajūrio kultūrinė, tautinė įvairovė. „Juk iš tikro įstabus yra reginys, kai aplink tą pačią Baltiją spiečiasi septynios tautos, atstovaujančios trims visai skirtingoms indoeuropiečių šakoms. Ir juo geriau mokės jos visos draugingai ir tampriai tarp savęs sugyventi, kultūros vaisiais mainytis, sąmoningai kurti tautines civilizacijas ir kartu visos žmonijos ramybei bei laimei padirbėti, juo giliau jos įleis šaknis į savo gimtąją žemę, juo greičiau suaugs į vieną galingos brolybės ąžuolą, kurio jokios audros neįstengs išrauti". Taip skatindamas bendradarbiavimą „mažųjų", gyvenančių abiejose Baltijos jūros pusėse, K. Pakštas rašė savo 1922 m. straipsnyje[415]. Nors ir matydamas įvairius, netgi prieštaringus Baltijos tautų interesus, trečiojo dešimtmečio pabaigoje mokslininkas jų aukščiausiuoju interesu skelbė vienijimąsi. Susijungus gimtų margas kultūrinis ir etnologinis regionas, kurį būtų galima vadinti *Baltika* arba *Dominium maris Baltici*[416]. Atgaivintos senosios kultūrinės bičiulystės tradicijos tiestų kelią ekonominiam bei politiniam bendradarbiavimui. Kadangi skandinavai gyvena pusiasalyje ir dėl to

jų padėtis yra saugesnė, būtų realiausia Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjunga, o geriausia – laisva trijų valstybių federacija, panaši į Šveicariją. Svarbiausia tokios sąjungos prielaida galėtų būti vienodas didžiųjų kaimynų keliamas pavojus. Tačiau K. Pakštui abejonių kėlė mažos sąjungos reikšmingumas – juk net Lietuvai atgavus Vilnių, trilypę sąjungą ir pačiu geriausiu atveju nesudarytų daugiau kaip 7 mln. gyventojų (Rusija turėjo 135 mln., Lenkija – 28 mln.)[417].

Geopolitinės sąlygos, kultūrinės, ūkinės raidos reikmės ketvirtajame dešimtmetyje Rytų Pabaltijo valstybes paskatino žengti realų žingsnį vienybės link. „Trijų Baltijos respublikų viešajame gyvenime 1934 m. gal būt teks pavadinti persilaužimo metais, – pažymėjo K. Pakštas. – Pono Lozoraičio išmintinga ir veikli politika išvedė Lietuvą iš nenaudingos izoliacijos"[418]. Siekiant plėsti Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendradarbiavimą ir stiprinti jų tarptautinę padėtį, buvo sudaryta Baltijos antantė.

Tačiau trijų valstybių mažumas, skirtinga padėtis didžiųjų atžvilgiu ir kitos aplinkybės neleido subręsti konfederacijai būtinoms prielaidoms. 1938 m. trys Baltijos valstybės suspendavo savo įsipareigojimus ir tolydžio perėjo prie neutraliteto politikos. Tai neapsaugojo jų nuo sovietinės okupacijos ir aneksijos.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios K. Pakštas tapo baltų ir skandinavų bendradarbiavimo ir sąjungos idėjos entuziastu. Šiaurės ir Pabaltijo tautų susivienijimo idėją Švedijoje dar Pirmojo pasaulinio karo metais propagavo Stokholmo meras, vėliau Švedijos parlamento narys, daugelio laikytas vizionieriumi ir utopistu, Karlas Lindhagenas (Carl Lindhagen). Tarytum atsakydamas į K. Lindhageno „iššūkį", K. Pakštas beveik tuo pačiu metu ima skelbti Lietuvai priimtinesnę *Baltoskandijos* (be Lenkijos) idėją. Ją bando kelti 1933 m. vasarą viešėdamas Švedijoje ir tik dėl atostogų meto nesusitinka su įtakingesniais švedų intelektualais. 1934 m. vasarį pakviestas į Stokholmą gauna galimybę plačiai auditorijai – Švedijos aukštojoje prekybos mokykloje ir geografų susirinkime – perskaityti paskaitą tema „Lietuva Baltoskandijos tautų šeimoje"[419]. Pasitarimuose su mokslo žmonėmis gvildena Baltoskandijos kultūrinio bendradarbiavimo idėją. Iš esmės susitariama, kad būtų pravartu kas treji metai šaukti Baltoskandijos geografijos, antropologijos bei etnografijos draugijų ir mokslininkų suvažiavimus. Į Baltoskandijos regioną numatyta įtraukti Daniją, Norvegiją, Švediją, Estiją, Latviją, Lietuvą ir gal Islandiją. K. Pakšto požiūriu, tai būtų pilnas nordiškos kultūros ratas, apimąs vieningą geografinį regioną, susidedantį iš įvairių, bet draugingų tautų, turinčių labai daug bendrų kultūrinių ir net ekonominių interesų[420]. Tikimasi, kad visų mažųjų Baltijos kaimynų bendradarbiavimas ves į tam tikrą politinį suartėjimą, galintį sustiprinti taiką Šiaurės Europoje. Taigi lietuvių

geografo dėka švedų mokslinei visuomenei primenama ir į savo lopšį – Stokholmą – sugrąžinama jau primiršta ir šiek tiek modifikuota Baltoskandijos idėja. Ji sulaukia gyvo susidomėjimo, diskusijų Skandinavijos ir Pabaltijo kraštų mokslinėje, politinėje spaudoje.

Baltoskandijos terminą pirmasis pavartojo žymus švedų geologas, geografas Stenas de Jeras (Stenn de Geer) – pasaulyje žinomo geologo Jerardo Jakobo de Jero sūnus. Švedų geografiniame žurnale „Geografiška Annaler" 1928 m. pasirodė jo straipsnis „Geologinė Fenoskandija ir geografinė Baltoskandija", apibendrinęs ir praturtinęs Skandinavijos ir Baltijos geografinius tyrinėjimus. Visą regioną, išskyrus Lietuvą, mokslininkas siūlė vadinti skandinaviškai baltišku, arba trumpiau, paprasčiau – Baltoskandija. Norint schemiškai pavaizduoti jų ribas, Stokholmą reikėtų imti centru ir nubrėžti 1500 km spindulio apskritimą. Jo ribos ir būtų Baltoskandijos regiono ribos[421]. Iki S. de Jero geografai Baltijos respublikas traktavo kaip sudarančias Rusijos geologinio regiono tęsinį ir net jo dalį. Todėl K. Pakštui švedų mokslininko straipsnis buvo ypač svarbus kaip pirmasis bandymas Rytų Pabaltijį geografiškai atskirti nuo Rusijos ir įterpti į vieną regioną su Skandinavija. Populiarindamas Baltoskandijos idėją Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Skandinavijos šalyse, K. Pakštas kritiškai vertino S. de Jero požiūrį į Lietuvą, tvirtino, kad ji turi būti Baltoskandijos tautų šeimoje. Antraip, nenorint izoliuoti, „tektų ją priskirti prie slavų tautų regiono, į kurį ji net ir norėdama negali priklausyti jau vien dėl politinių aplinkybių. Be to, ji negali atsiskirti nuo savo sesers Latvijos ir giminaitės Estijos, su kuria Lietuvą sieja labai aiškiai pastebimi būdo panašumai ir didelės simpatijos"[422].

K. Pakšto ir kitų entuziastų dėka ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ryškėjo kontūrai judėjimo, siekiančio septynių Baltoskandijos tautų glaudesnio kultūrinio ir ekonominio bendradarbiavimo. Šis judėjimas konkrečią formą ėmė įgauti Baltijos ir Skandinavijos šalių intelektualų bendradarbiavimo konferencijose. Paskutinioji tokia konferencija vyko Rygoje 1938 m. lapkritį. Buvo sutarta kartu peržiūrėti ir papildyti istorijos ir geografijos vadovėlius, ekskursijomis, konferencijomis ir kitais renginiais toliau puoselėti artimumo, draugiškumo dvasią. Lietuvos delegacijoje buvo K. Pakštas ir kiti iškilūs mokslininkai[423]. Švedijos-Pabaltijo bendradarbiavimo draugijos 1938 m. ėmė leisti metraštį „Baltisk Revy", propagavusį kultūrinį bendradarbiavimą, tačiau politinės ir karinės konfederacijos klausimai nebuvo nei keliami, nei svarstomi. Skandinavijos šalys manė, kad jų išsidėstymas pusiasalyje lemia joms strategiškai saugesnę padėtį; rūpindamosi savo ateitimi vengė žingsnių, kurie šią padėtį komplikuotų – karinė sąjunga su Pabaltijo valstybėmis būtų

toks žingsnis. K. Pakštas, drauge su S. Šalkauskiu svajojęs apie Lietuvos ateitį, troško visapusiškesnio Baltoskandijos šalių bendradarbiavimo. „Santykiuose su užsieniais norėdavome Lietuvą matyti toje negausingųjų tautų šeimoje, kuri gražiai apsupa Baltijos jūrą. Šitą tautų šeimą, būsimą konfederaciją, siūlydavau vadinti „Baltoskandijos Thalassokratija", kurioje dinamiškoji jūra (gr. *thalassa)* būtų jungiantis ir dinamizuojantis veiksnys"[424].

Numatydamas miglotas sąjungos su artimiausiais kaimynais perspektyvas, trečiajame dešimtmetyje K. Pakštas svarstė sąjunginių ryšių su didžiosiomis valstybėmis galimybes. Nedvejodamas atmetė Lietuvos užsienio politikos rusiškąją linkmę, nes buvo įsitikinęs, kad šios valstybės įtaka neprikla usomoms kaimyninėms šalims bus didinama. Vokietijos prezidentu tapus tvirtos valdžios šalininkui Pauliui fon Hindenburgui (Paul von Hindenburg), neabejojo jos militaristiniais ketinimais mažesnių Europos valstybių atžvilgiu. Jeigu Prancūzija „ras galima nevaržyti Vokietijos Rytuose, – įžvalgiai teigė K. Pakštas 1925 m. pavasarį, – tai čia galėtų užsiliepsnoti naujas karas: ir vokiečiams užtektų vieno mėnesio, kad pertvarkius Lenkijos sienas. Ir ne tik Lenkijos, bet gal Lietuvos ir Čekoslovakijos"[425]. K. Pakštas tvirtino, kad didieji kaimynai visada yra pavojingi, net jeigu su jais sudaryta artima sąjunga. Todėl siūlė orientuotis į tolimesniuosius, galėsiančius atremti nepageidaujamą slavų ir vokiečių įtaką. JAV valdžia ir visuomenė Europos reikalais domisi tik tiek, kiek jie susiję su Amerikos prekyba, paskolomis, nuošimčiais ir uždarbiais. Mažutė Lietuva Amerikai visai nerūpi. Tad liko prancūzai ir anglai. „Daug neužsiangažuodami, anglai visuomet mums šiek tiek padės, – rašė K. Pakštas, – kol matys iš to sau kokios naudos"[426]. „Ryto" skaitytojams jis priminė, kad dar 1919 m. kai kurie lietuvių politikai prasitardavo, jog Lietuvai būtų gerai tapti Britanijos tautų sandraugos nare, t. y. dominija. Juos, be abejo, viliojo pavyzdys nepriklausomų valstybių, ramiai ir taikiai gyvenančių britų sandraugos prieglobstyje. „Jei Lietuva būtų arčiau atvirų okeanų, jei ji būtų sala ar net pusiasalis, tai Anglija būtų labai užinteresuota ir pati pasiūlymų padarytų", – teigė K. Pakštas[427]. Lietuvos kontinentinė padėtis, neatitinkanti britų jūrinės politikos, bei sudėtinga geopolitinė situacija gana patogų projektą darė nerealų.

K. Pakštas – ksenofobijos priešininkas – nuolat pabrėždavo, kad moderniame pasaulyje nėra uždarų tautų, nė viena iš jų negali išvengti kultūrinių kontaktų su kitomis. Pavojingiausia yra mažoms tautoms, kurios stipriai veikiamos didžiųjų kaimynų kultūrinės bei politinės įtakos. Lietuvai, nepratusiai svetimoms įtakoms atsispirti tiksliais ir organizuotais metodais, K. Pakšto nuomone, rimčiausią pavojų kelia Vokietija (4-ajame dešimtme-

tyje susidariusi konjunktūra neutralizavo rusų ir lenkų kultūrinę įtaką). Vokietija – didžiausia Europos tauta, turinti stiprias diasporas Pabaltijyje, milžinišką kultūrinį potencialą, mokanti savo įtaką plėsti argumentuotai ir planingai, – valdžią paėmus nacionalsocialistams, atvirai reiškė pretenzijas į Rytų erdves. Vokietijos kultūrinei įtakai neutralizuoti, lietuvių kultūriniam atsparumui didinti K. Pakštas siūlė naudoti „atskiedimo metodą", t. y. vieno kaimyno pernelyg didelei įtakai priešinti kultūringųjų tautų įtaką. „Antiseptikai" turėjo būti imami iš anglų ir prancūzų. Sudėję jų „geriausias savybes gautume simpatingiausią žmogaus tipą", – rašė jis dar 1922 metais[428]. Po dešimtmečio K. Pakštas iškėlė *tarptautinės kalbos reikalą* aplinkui Baltijos jūrą gyvenančioms tautoms, kurios priklausė trims skirtingoms kalbų grupėms (skandinavų, ugrofinų, baltų). Daugelis pastangų tenkinti bendrus ekonominius, kultūrinius bei politinius interesus, mokslininko nuomone, „atsimuša į visiškai skirtingų kalbų sienas"[429]. Visai valstybių grupei reikia vienodo nusistatymo tarptautinės kalbos atžvilgiu, suderinto svetimų kalbų mokymo gimnazijose. Principus, pagal kuriuos turi būti parenkama tarptautinė kalba, bandė nustatyti Lietuvių- latvių vienybės VIII kongresas, vykęs 1931 m. Kaune. Kongreso dalyvių požiūriu, tai negali būti kokios nors tautinės mažumos kalba, nes toji mažuma, atsirėmusi į savo didžiulį centrą, padėtį gali išnaudoti saviems reikalams ir prestižui. K. Pakštas kandidatėms į tarptautines kalbas kėlė dar ir kitokias sąlygas: 1. Mažesnėms tautoms geriau būtų, jei jų valstybių sienos nesusieitų su ta valstybe, kurios kalba gali būti tarptautinė. 2. Tarptautinė kalba privalo turėti daug gimininių ir kiek galima plačiau pasaulyje pasklidusių kalbų. 3. Svarbu kalbos atveriami kultūros turtai, jos santykinis lengvumas ir gražumas. 4. Įgytas prestižas, paplitimas tarp įvairių šalių visuomenės. Kalbomis, atitinkančiomis šiuos kriterijus, K. Pakštas įvardijo Tautų Sąjungos ir kitų tarptautinių organizacijų pripažįstamas prancūzų ir anglų kalbas. Dėl menkų kultūrinių turtų, žemo prestižo esperanto kalbą pavadino gėle be spalvų ir be kvapo. Kurios nors šalies energingą švietimo ministeriją ragino parengti projektą, sušaukti Baltijos respublikų atstovus ir, sudarius bendrą visoms mokykloms tarptautinės kalbos programą, pasirašyti konvenciją ir pradėti ją vykdyti[430].

K. Pakšto vadovaujama Lietuvos geografijos draugija 1934 m. vasarį svarstė užsienio kalbų dėstymo mokyklose reikalus. Iš 43 susirinkimo dalyvių visose vidurinėse mokyklose įvesti prancūzų kalbą siūlė 18, anglų – 15. Nuspręsta, kad antrąja užsienio kalba keliolikoje gimnazijų galėtų būti vokiečių, keliose – rusų ir vienoje – lenkų. 1934 m. birželį Kaune įvykęs Lietuvių-latvių vienybės IX kongresas vėl gvildeno tarptautinės kalbos proble-

mą. K. Pakšto pranešime nuskambėjo nuomonė, kad anglų kalba naudinga tik nedideliam eksportininkų ir importininkų sluoksniui. O štai daugumai inteligentų daug svarbesnė prancūzų kalba. Į Prancūziją, Belgiją, Šveicariją daug lietuvių vyksta studijuoti, pakeliauti, pasigydyti. Prancūzų kalba parašytoje mokslinėje literatūroje vartojama matų ir saikų sistema palengvina skaitymą ir suvokimą, o prancūzų būdas ir gyvenimo stilius – tarsi Europos sintezė – prieinami ir suprantami visiems europiečiams[431]. Kongrese kalbėjęs prancūziškosios krypties šalininkas Latvijos Respublikos ministras pirmininkas P. Juraševskis, dalydamasis įspūdžiais apie prancūzų politikus, pabrėžė jų draugiškumą Baltijos šalims. Kai kurie dalyviai teigė, kad anglai patys mažai rūpinasi savo kalbos ir kultūros plėtimu, o „santykiuose su mažesnėmis tautomis esą labai šalti ir išdidūs"[432]. Lietuvių-latvių vienybės kongresas pavedė centrų valdyboms taip veikti savo kraštų valdžios institucijas, kad visų trijų Baltijos respublikų gimnazijose būtų dėstoma prancūzų arba anglų kalba. Ne be K. Pakšto pastangų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose iki 1930 m. vyravusios vokiečių kalbos vietą užėmė prancūzų kalba. 1936 m. Lietuvoje įvykdžius švietimo reformą, mokyklose šiai kalbai buvo skiriamas toks pat valandų skaičius per savaitę kaip ir gimtajai kalbai. Be to, Lietuvos švietimo ministerija perėmė ir pritaikė nemaža didaktikos principų iš Prancūzijos švietimo sistemos. Jaunoji karta buvo auklėjama idealais, prie kurių formavimo prisidėjo ir prancūzų didaktinė bei grožinė literatūra[433]. Lietuva kultūriškai ir politiškai ėmė labiau linkti į Prancūziją.

Atsigręžti veidu į Baltiją

Nuo vaikystės K. Pakštas svajojo leistis į tolimas, nuotykių kupinas keliones jūromis. Jaunystėje pajutęs gaivališką Atlanto galybę, visą gyvenimą buvo užburtas jūros, mėgino suvokti jos reikšmę tautų, valstybių likimui, civilizacijų sklaidai. Studijų Fribūre metais nuvykęs prie Viduržemio jūros, susipažinęs su pajūrio valstybių istorija, politine, ekonomine ir socialine raida, pabrėžė ypatingą jūrų svarbą tautų ir žmonijos gyvenimui. Lygindamas kontinentines ir jūrines tautas, K. Pakštas pažymėjo, kad panašaus klimato, žemės išteklių kraštai yra daug sumanesni, jeigu yra arčiau jūros ir išplėtoja navigaciją. Aukštą prestižą ir galybę kontinentinės tautos įgyja tik turėdamos labai didelius žemės plotus ir didžiulį gyventojų skaičių. Tačiau ir negausios pajūrių tautos blyksteli dideliais kultūriniais laimėjimais, turtais, gera socialine sąranga. Kelionė, judėjimas, vietos pakeitimas nuo seniausių laikų buvo priemonė tautoms susisiekti, pasikeisti materialinėmis ir dvasinėmis vertybėmis. Jūros leidžia gana tiksliai, greitai nukeliauti didelius atstumus, išvengti nepageidaujamo arba nepalankaus tarpininkavimo, susieja savo kilme, kultūra, religija, papročiais, žemės turtais labai skirtingas tautas, atveria plačiausius akiračius. Jūros palengvina tarptautinius santykius, universalių idėjų, kultūros reiškinių sklidimą, žadina žmonių darbingumą, drąsą, iniciatyvą. Pajūrių navigatorius neturėdavo laiko lėtai ir ilgai sukinėtis – jam tekdavo žaibo greitumu orientuotis, per vieną akimirką įvykdyti savo sprendimą, o už lėtą galvojimą ir suvėlintą akciją jis būdavo jūros bangų mirtimi baudžiamas[434]. Lėtai galvojančius ir neveiklius elementus jūra atrinkdavo „savo dugnui nutręšti ir žuvims pašerti“. K. Pakštas pabrėždavo mintį, kad tautai tekęs pajūris pats savaime nėra galybės šaltinis – jokia tauta netampa didi vien turėdama pajūrį. Reikia didžiulių valios pastangų, psichologinio nusiteikimo, aktyvumo, nes pasyvūs mokiniai ir pajūriuose nieko neišmoksta. Tada tik be reikalo užima vietą ir „skurdžiai smilksta didžiųjų idėjų ir turtų kryžkelėje. Šios rūšies vėplas istorijos nesulaikomi ratai ilgainiui suvažinėja“[435].

Žmonijos istorijoje ypatingą vaidmenį K. Pakštas skyrė toms jūroms, kurias vadino „mediterranomis“, „vidurženeminėmis“, t. y. vidinėmis – Viduržemio, Šiaurės, Baltijos, Japonų ir kt. Pasak mokslininko, jūros „medi-

terraniškumas“ pasireiškia vingiuotais krantais, patogiomis prieplaukomis nuo audrų pasislėpti. Tačiau šios prieplaukos vilioja ir priešus, teikia jiems daugiau galimybių išsilaipinti. Ši aplinkybė aktyviai veikdavo pajūrių likimą. Mažai vingiuotiems pajūriams K. Pakštas teikė prioritetą labiau vingiuotų, trumpesnių – ilgųjų atžvilgiu („ilgas krantas išbarsto, išsklaido jėgas, tuo labiau apsunkina jūros strategiją, kuri kaip tik iš Lietuvos reikalauja didesnių jėgų sukoncentravimo pajūriuose negu sausžemyj“)[436]. K. Pakšto Lietuvos sujūrinimo nuostatoms ir pastangoms didelę įtaką turėjo vokiečių F. Ratzelio, Karlo Haushoferio (Karl Haushofer), amerikiečio Alfredo Tajerio Mahano (Alfred Thayer Mahan) idėjos. JAV admirolas ir istorikas, vienas geopolitikos pradininkų A. T. Mahanas, XIX a. pabaigoje gvildenęs jūros ir sausumos santykių problemas, akcentavo geografinę valstybės padėtį, priėjimą prie jūros, pakrantės linijos, nacionalinio charakterio ypatybes, o ypač – kryptingą siekį tapti jūrine valstybe[437].

Garsių geopolitikų autoritetu paremtos K. Pakšto jūrinės mintys tapo itin aktualios Lietuvai atgavus Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą. Tačiau matydamas, kad Lietuva beveik nesinaudoja savo pajūriu, trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas iškelia toli siekiantį sumanymą – lietuvių „įsistiprinimą“ jūroje. Lietuva turi apie 100 km beveik neužšąlančio pajūrio su geru uostu, dėl kurio varžosi keletas didelių valstybių. Apie šį pajūrį F. Ratzelis sakė: „Vokietijos šiaurės rytų pajūrys nuo Briuster iki Nimmersat (prie Palangos) tėra tik 165 km, bet jo vertė dėl Nemuno žiočių tiek yra pakilusi, kad dešimts kartų didesnis plotas sausžemio gilumoj jam neprilygsta.“[438] Tačiau Lietuva dėl rytietiškai pasyvių ministerijų valdininkų neišnaudoja jūros, lietuviai net pajūrį valdydami lieka kontinentine tauta. Kad lietuviai būtų ne pajūrinė, bet jūrinė tauta, K. Pakštas pirmiausia kėlė būtinumą turėti savo prekybos laivyną. Kitu svarbiu žingsniu jūrinės tautos link jis numatė jūreivystės mokyklos steigimą pasitelkiant visą anksčiau turėtą patirtį ir galimybes. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vokietija tokią mokyklą turėjo Klaipėdoje. 1923–1925 m. Kaune veikė Susisiekimo ministerijos Aukštesniosios technikos mokyklos jūrininkų skyrius. Jo mokiniai (15 jaunuolių) atsidūrė Alandų salų jūreivių mokykloje siekdami gauti diplomus, Suomijos kapitono Gustavo Adolfo Eriksono (Gustaf Adolf Erikson) mokomaisiais buriniais laivais „*Arkchibeld Russel*“ ir „*Olivebauk*“ plaukė apie Žemės rutulį. Antanas Mėlynis ir Stasys Kudirka kelionėse žuvo. Kiti 13 jaunuolių galėjo kurti Lietuvos jūrininkystę, būti puikiais tolimojo plaukiojimo kapitonais[439]. K. Pakštui buvo labai svarbu panaudoti šios vienintelės Lietuvos jūrininkų laidos žinias būsimoje atgaivintoje, bet jau lietuviškoje Klaipėdos jūreivystės mokykloje. Mokyklos, prekybos laivyno sukūrimas, jo

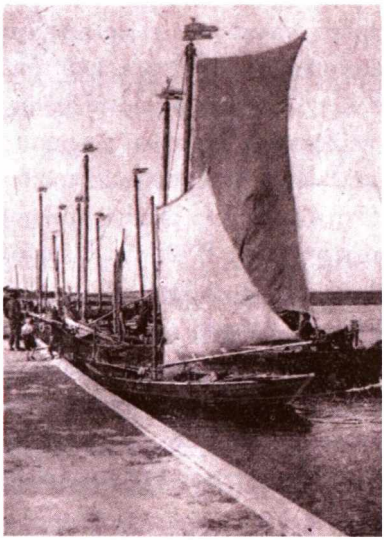

✦ Nida – stambus žvejų uostas su 60 valčių. 1934 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Baltijos jūra,* p. 73.

nuomone, turėjo sustiprinti Lietuvos padėtį pajūryje, padidinti ekonominį savarankiškumą, įlieti į lietuvių būdą daugiau veiklumo, karingumo. „Jūra, – rašė K. Pakštas, – nekenčia neveiklumo, o snūduriuojančias tautas ji skaudžiai baudžia“[440].

Palyginti su kaimynais, Lietuva turėjo tiktai mažą langelį jūros orui įkvėpti (Lenkijos jūros pakrantę sudarė 137 km, Latvijos – 494 km, o Estijos – net 3404 km, nes buvo įskaitomos ir salų ribos). Tačiau laikui bėgant vis labiau aiškėjo, kad teisus buvo K. Pakštas rašydamas, jog „ypatingai įniršusios varžytinės ėjo ir eis dėl pietrytinio Baltijos pajūrio tarp Dancigo ir Liepojos. Kas nemokės tikslingai savo sklypo išnaudoti, iš to jis buvo atimtas“[441]. Lietuviškajame pajūrio ruože buvo jaučiamas kaskart vis didesnis vokiečių spaudimas. Klaipėdoje vyko tautinė kova, kurioje Lietuvos dalyvavimą varžė Klaipėdos konvencija. Klausimas, ar Lietuvai pasiseks išsilaikyti prie jūros, išlikti pajūrio valstybe, K. Pakšto nuomone, priklausė nuo to, kiek sėkmingai lietuvių tauta atsispirs Klaipėdoje vokiečių vykdomai germanizacijos politikai. Gaudami milijoninę pašalpą iš Vokietijos, turėdami savo kalba beveik visas Klaipėdos krašto mokyklas, bažnyčias ir valstybines įstaigas, jie, – anot K. Pakšto, – galės per kelias dešimtis metų lietuvių nutautinimą ir visiškai užbaigti, žinoma, jei nepasikeis tame krašte lietuvių teisinė padėtis[442]. Vilnius K. Pakštui buvo vartai į Rusiją, o Klaipėda – kelias į visą pasaulį, „kurio rinkose Lietuvos auksas ir pragyvenimo galimybės, politinė ir ekonominė ne-

priklausomybė ir kultūrinis savistovumas“[443]. Sutvarkiusi savo kelių tinklą ir išnaudodama neužšąlantį Klaipėdos uostą, Lietuva gali tapti tiltu tarp Rytų, Vidurio ir Šiaurės Europos, svarbia tranzito šalimi ir iš to turėti pelno. Tačiau Klaipėda, turinti didesnį uosto užnugarį („hinterlandą“) nei Hamburgo ar Dancigo uostai, negalėjo su jais lygintis pagal gabenamų prekių apyvartą. Visa Skandinavija ir Baltijos respublikos, išskyrus vienintelę Lietuvą, turi jūrines sostines. Jūros, navigacijos, svetimų laivų ir žmonių, uostų apyvartos ir reikalų atmosferoje mintys judriau cirkuliuoja, idėjos greičiau išsiveržia iš siauro provincialumo rato, greičiau pereinama nuo kalbų prie darbų. Tuo remdamasis K. Pakštas manė, kad netekus Vilniaus ir ieškant laikinos sostinės „pagal atsparumo taisykles ir norint suaktyvinti tautą, išvesti ją iš defenzyvos* į ofenzyvą**, Lietuva būtų turėjusi nukelti savo sostinę į Klaipėdą“[444]. Vėliau pabrėžė, kad geopolitiniu ir ekonominiu požiūriu Klaipėda labiau nei bet kuris kitas miestas tinka būti Lietuvos sostine[445]. Šis mokslininko pasiūlymas, pakartotas 1937 m., kai Klaipėdos kraštas vis labiau slydo iš Lietuvos rankų, nenumaldomai artėjo jo praradimo valanda, kai ryškėjo tendencija valstybių sostines kurti šalių centrinėse dalyse, vertintinas kaip neapgalvotas ir Lietuvos valstybei likimiškai pavojingas sumanymas ar fantazija[446].

Nuo 1930 m. blogėjo Lietuvos ir Vokietijos santykiai. 1931 m. Vokietija apskundė Lietuvą Tarptautiniam Hagos Tribunolui, kad Lietuvos paskirtas Klaipėdai gubernatorius atleido iš pareigų su Lietuvos valdžia mažai tesiskaičiusį Klaipėdos direktorijos pirmininką Otą Bėtcherį (Otto Böttcher). Tačiau Vokietijai buvo suduotas smūgis, kai šis teismas pripažino gubernatoriui teisę kai kuriais atvejais atleisti direktoriją. Atsakydama į tai, Vokietija stengėsi Lietuvos prekybą ir santykius padaryti priklausomus nuo Klaipėdos vokiečių mažumos politinių privilegijų. Tos mažumos išpūstus reikalavimus skatino ir gynė greitai stiprėjantis nacionalsocializmas.

Aiškiai suvokdamas pavojų prarasti pajūrį, K. Pakštas greta raginimų Lietuvą paversti jūrine valstybe stengiasi aiškinti visuomenei Klaipėdoje vykstančių procesų esmę. VDU studentų ateitininkų susirinkime 1932 m. gegužės 20 d. skaito paskaitą apie orientaciją Klaipėdos reikalais, nurodo svarbiausius kovos už Klaipėdą būdus. Susirinkimo priimtoje ir „Naujojoje Romuvoje“ paskelbtoje rezoliucijoje ryškios K. Pakšto nuostatos veikti taip, kad: 1) universiteto sienose būtų užkirstas kelias plisti germanizacijai; 2) ski-

* Lot. *defensivus* – gynybinis, pranc. *defendre* – ginti, gynimosi taktika, gynyba.

** Pranc. *offensive* – puolamieji kariuomenės veiksmai visame fronte arba didesnėje jo dalyje.

✦ K. Pakšto sudarytas žemėlapis „Baltijos uostų užnugariai ir Lietuvos interesų sfera“.
Išspausdinta knygoje *Baltijos respublikų politinė geografija*, p. 170.

riant stipendijas būtų sudarytos palankesnės sąlygos aukštosiose mokyklose studijuoti Klaipėdos krašto jaunuomenei; 3) Klaipėdos krašto mokyklose ir kitose viešose įstaigose lietuviai turėtų bent lygias teises su kitomis tautinėmis mažumomis; 4) vyriausybės skiriami valdininkai būtų parenkami iš tų, kurie nori ir sugeba tinkamai atstovauti lietuvių reikalams; 5) įsteigti Klaipėdoje konservatoriją, aukštąją mokyklą su jūrų fakultetu ir Klaipėdos kraštui pritaikytomis mokslo šakomis; 6) Lietuvos aukštesniosiose mokyklose pagrindinė svetima kalba būtų ne vokiečių, bet anglų ar prancūzų kalbos, nes Vokietijoje mūsų kolegoms studentams nėra net fizinio galimumo studijuoti; 7) studentai turi rengti diplominius darbus, disertacijas, susijusias su Klaipėdos kraštu, vasarą apsigyventi jame, pažinti klaipėdiečių gyvenimo sąlygas ir psichologiją; 8) VDU vertėtų steigti tarporganizacinę studentų draugiją, kurios tikslas būtų geriau pažinti Klaipėdos krašto reikalus ir artimiau bendradarbiauti su to krašto inteligentija, paprastais žmonėmis[447].

Būdamas LKKBS pirmininkas, valdybos narys, K. Pakštas rūpinosi įvairiais Baltijos pajūrio reikalais. G. Valančius prisiminė, kaip impulsyviai veikė K. Pakštas, sužinojęs, kad Lietuvos valdžia žada visai apleisti Šventąją. Mat vakarinių vėjų pustomas jūros smėlis užversdavo vienintelį Lietuvos pajūrio žvejybos uostą, o Hamburgo firma už jo išvalymą kasmet paimdavo porą šimtų tūkstančių litų. Toks ministro pirmininko J. Tūbelio „taupumas" galėjo visiškai sunaikinti atsarginę Lietuvos jūrų prekybos galimybę ir atnešti dar didesnių nuostolių. Memorandumu K. Pakštas kreipėsi į A. Smetoną, buvo jo priimtas, išklausytas. Mokslininko įtikinamų, apskaičiavimais ir faktais pagrįstų argumentų paveiktas, A. Smetona paakino premjerą J. Tūbelį „persvarstyti pajūrinius reikalus"[448]. Netrukus sukviestame LKKBS susirinkime K. Pakštas aistringai ragino kojomis ir rankomis įsikibti į savąją jūrą, per kurią Lietuva išplauks į Vakarus, į didįjį civilizacijos vieškelį. „Ne kojoms mirkyti Dievas mums jūrą davė, o ja plaukioti savais laivais ir savais jūrininkais, – teigė jis. – Laikas ne profiliu, o visu veidu atsikreipti į jūrą"[449]. K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad jeigu lietuvių didieji kunigaikščiai valstybės jėgų centrą būtų pasukę į pajūrį, Lietuva pasaulio tautų kūryboje būtų užėmusi vieną pirmųjų vietų. Todėl jo šūkis „Veidu į jūrą" turėjo keisti tradicinį lietuvių tautos nusistatymą į Rytus nusistatymu į Vakarus. Reikia pripažinti, jog priekaištaudamas Lietuvos valdovams dėl to, kad jie valstybės jėgų centro nepasuko į jūrą, K. Pakštas neįsigilino į konkrečias istorines sąlygas, kurios jiems neleido to padaryti.

Gilios geografijos ir kitų sričių žinios, gausios kelionės jūromis, oratoriaus sugebėjimai K. Pakšto mintims suteikė raiškumo ir įtaigos. Remda-

masis Prancūzijos imperatoriaus Napoleono mintimi, kad tautos istorija yra parašyta jos geografijoje, daug vietos skyrė geopolitikai, kovos už Baltijos valdymą istorijai. „Lietuva, kaip svarbiausios Nemuno dalies ir jo žiočių savininkė, – rašė K. Pakštas, – tarptautinėje plotmėje labiausiai gali būti vertinama kaipo didžios naviguojamos upės žiočių sargas ir pusiausvyros palaikytoja tarp slavų ir germanų, kiek jų interesai susikerta Baltijos pajūry". Būtent tokia esanti gamtos ir tautų Lietuvai patikėta politinė misija Europoje, o kad ją atliktų, lietuviai turi tvirtai stovėti pajūryje ir tapti jūreivių tauta tikra to žodžio prasme[450]. Įsitvirtinimą pajūryje, Klaipėdos lietuviškumo gynimą K. Pakštas siejo ir su Latvijos bei Estijos nepriklausomybės gynimu. „Jie tai turi atsiminti, – pabrėžė jis 1934 m., – nes jei teutonas eis, tai jam savo arklį pagirdyti ties Klaipėda vandenyse nepakaks: jis praves sieną nuo Narvos pro Kijevą ligi Odesos"[451].

Baltijos jūrą vadindamas raktu į Lietuvos ateitį, K. Pakštas nurodė artimiausius ir svarbiausius jūrinės valstybės ugdymo uždavinius. 1. Įsteigti Jūros departamentą; 2. Atidaryti Klaipėdoje jūreivystės mokyklą su jūrų žvejybos skyriumi; 3. Įsteigti pusiau privačią, pusiau valstybinę laivininkystės bendrovę; 4. Baigti įrengti Šventosios uostą; 5. Plėsti ir modernizuoti jūrų žvejybą; 6. Įsteigti Baltijos institutą, skirtą hidrologiniams tyrinėjimams, navigacijos problemų studijoms ir jūros propagandai; 7. Planingai kreipti turistus, poilsiautojus į pajūrį, ypač Nidą (joje reikia sustiprinti etnografinį lietuviškąjį elementą); 8. Kasmet rengti Jūros dieną, kuri pasiektų plačias mases, sudomintų jūreivystės klausimais; 9. Propaguoti, remti vandens sportą jūroje, upėse, ežeruose; 10. Įtraukti Baltijos ir Lietuvos jūreivystės temas į mokyklų geografijos programas[452]. K. Pakštui svarbūs buvo vokiečių ekonomisto, daug prisidėjusio prie Vokietijos laivyno plėtojimo, žodžiai: „tauta be prekybinio laivyno – tai paukštis be sparnų, tai žuvis be pelekų, tai pririštas elnias, riteris su mediniu skydu, žmonijos pastumdėlis ir vergas. Kas nedalyvauja jūreivystėje, tas atskyrė save nuo gerųjų pasaulio dalykų, tas yra tik Pono Dievo posūnis"[453].

Vokietijos vadovu tapus A. Hitleriui ir įsigalėjus Nacionalsocialistų partijai, Klaipėdos krašte itin sustiprėjo nacių veikla. Vokietijos pavyzdžiu sutelkti jų smogikų būriai buvo ginkluojami ir mokomi, terorizavo lietuvius, varė antilietuvišką propagandą. 1934 m. vasario 8 d. buvo išleistas „Tautai ir valstybei saugoti" įstatymas, o kitą dieną Klaipėdos krašte prasidėjo akcijos prieš nacistines vokiečių organizacijas, buvo suimti jų vadovai Teodoras Zasas (Theodor Sass) ir Ernstas Noimanas (Ernst Neumann). Liepos 13 d. visų hitlerininkų organizacijų veikla Klaipėdos krašte buvo uždrausta. Lie-

✦ Klaipėdos žvejų uostas. 1934 m.
K. Pakšto nuotrauka. RAA.

tuvai rengiant pirmąjį pasaulyje nacių teismą, santykiai su Vokietija pasiekė didžiausią įtampą. Lietuvai buvo paskelbtas muitų karas, sustabdytas mūsų šalies importas ir tranzitas į Vidurio Europą. Taip klostantis aplinkybėms, 1934 m. šalyje kilo galingas jūrinis sąjūdis, visų visuomeninių organizacijų jėgomis buvo numatyta surengti pirmąją Lietuvoje Jūros dieną[454]. Visuomenės nuomonės veikiama formavosi vyriausybės jūros politika, kurios iki tol visai neturėta, siekusi patraukti į Lietuvos pusę apvokietintus krašto gyventojus. Susisiekimo ministerijoje įsteigta Jūrų referantūra. Referentu paskirtas buvęs Klaipėdos uosto direkcijos pirmininkas inž. Ričardas Visockis[455]. Vyriausybei paskyrus 20 mln. litų, buvo pagilintas Klaipėdos uosto baseinas, sustiprinti molai, pastatyti galingesni kranai, tinkamesni sandėliai. Pradėti pirkti laivai, studentai siunčiami į užsienio jūreivystės mokyklas, Klaipėdoje steigėsi laivybos, „Statybos“, „Žuvies“ bendrovės. Pradėjo veikti Klaipėdos prekybos ir pedagoginis institutai. Padaryti esminiai Šventosios uosto patobulinimai, žvejams nupirkta naujų katerių, finansuojami bankų planingai kilo modernūs mūriniai pastatai. Lietuvos vyriausybė buvo priėmusi ir slaptą keliolikos metų planą, turėjusį padėti lietuviams finansiškai įsitvirtinti pajūryje. Jame buvo numatyta sukurti tris lietuvių apgyventas zonas. Zonoje, juo-

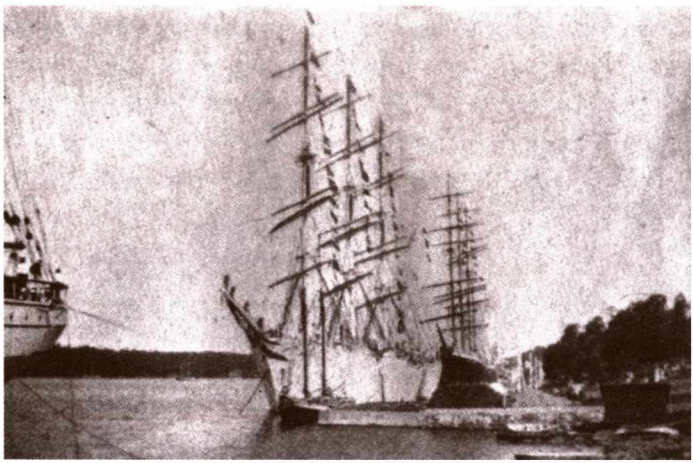

✦ „Burlaivių karaliaus“ Gustavo Adolfo Eriksono laivai *L'Avenir* ir *Archibald Russel*, kuriuose 1925–1928 m. praktiką atliko Lietuvos jūrų kadetai. Alandų salos. 1934 m.

K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Baltijos jūra*, p. 53.

susioje Klaipėdą, turėjo įsikurti 1250 lietuvių darbininkų ir tarnautojų šeimų. Tam reikalui nupirkta 72 ha žemės ir, valstybiniam Žemės bankui teikiant lengvatines paskolas, statomi gyvenamieji namai. Paskolos teiktos ir kitose zonose gyvenantiems žmonėms – pasieniečiams, muitininkams, geležinkelininkams, žemės ūkio darbininkams[456].

1934 m. rugpjūčio 2 d. Klaipėdoje buvo surengta neregėto masto Jūros diena. Jai organizuoti buvo sudarytas komitetas Kaune (vad. inž. Zenonas Bačelis) ir Klaipėdoje (vad. prof. J. Šimoliūnas). Lietuvos geležinkeliais ir autobusais į Klaipėdą pusvelčiui atvyko per 50 000 žmonių, panorusių atsigręžti veidu į jūrą. „Atrodė, kad lietuviai prisigirdys Baltijoje; deja, bent trejetas jaunuolių ir iš tikrųjų prigėrė „bežaisdami“ pirmukart pamatytomis bangomis. Nuvyko ir pats prezidentas su visa vyriausybe, kalbą sakė, naujus laivus šampanu krikštijo“[457]. Jūros dienos komiteto propagandos komisija paskelbė Klaipėdos krašto atgavimo 10-mečio proga krašto gubernatoriaus Jono Navako gautus gausius sveikinimus, A. Smetonos mintis apie uostamiesčio vietą Lietuvos gyvenime. „Reiktų, – sakė Prezidentas, – kad kraštas gyventų glaudžiau su visa Lietuva ir labiau rūpintųsi visos Lietuvos problemomis. Tegul klaipėdiškiai galvoja, kad Klaipėdos kraštas yra dalis Lietuvos... Vienos

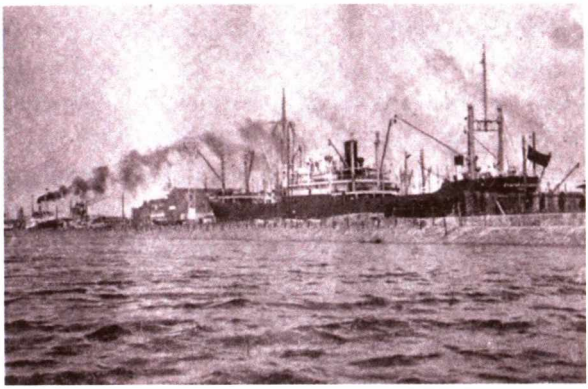

✦ Naujas Klaipėdos uosto baseinas su dideliais įvairių užsienio šalių laivais. 1934 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Baltijos jūra. Jos fizinė ir antropogeografinė studija*, Klaipėda: Jūros dienos komiteto leidinys, 1934, p. 65.

✦ Pirmosios Jūros dienos plakatas. 1934 m.
Dailininkas L. Truikys. Iš Z. Genienė, *Lietuvos jūrinės kultūros raida 1925–2014. Jūros šventės*, Klaipėda: Mažosios Lietuvos muziejus, 2015, p. 31.

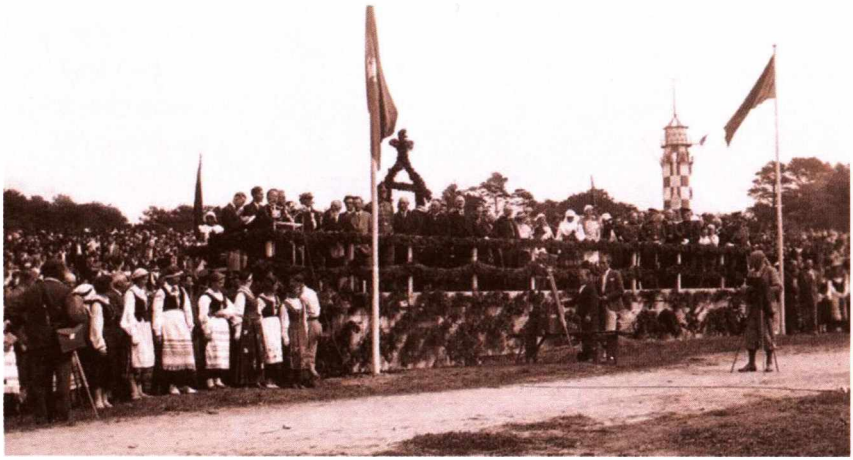

✦ Jūros dienos iškilmės prie švyturio. Kalba A. Smetona. Klaipėda. 1934 m. rugpjūčio 12 d.
Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus rinkinys. Iš Z. Genienė, *Lietuvos jūrinės kultūros raida 1925–2014. Jūros šventės*, p. 34.

✦ A. Hitleris Klaipėdoje Teatro aikštės prieigose.
Klaipėdos universiteto bibliotekos archyvo nuotrauka. Iš M. Vainorius, *Klaipėdos anšliusas: kodėl ir kaip? (1)*. Prieiga: https://www.atviraklaipeda.lt/2019/12/29/klaipedos-ansliusas-kodel-ir-kaip/

dalies negalavimai atsiliepia visam kūnui, vienos dalies gerovė prisideda prie viso kūno gerovės“[458]. Perfrazuojant K. Pakšto šūkį „Veidu į jūrą“, leidinyje buvo teigiama, kad lietuvių tauta pasuko frontu į savo pajūrį.

K. Pakšto apskaičiavimu, Klaipėdos uosto prekių apyvarta nuolat didėjo. 1934 m. Lietuvos eksportas per Klaipėdą sudarė 45 proc. viso eksporto (jo vertė – 66 proc. viso eksporto vertės), o įsivežė – 84 proc. (vertė sudarė 61 proc. viso importo vertės). Taigi per Klaipėdą ėjo du trečdaliai visos užsienio prekybos ir tai rodė, jog jūrinis pasienis visais atžvilgiais buvo veiklesnis negu sausumos pasieniai. „Tik vargas, – rašė K. Pakštas, – kad visas šitas susisiekimas eina svetimais laivais“[459]. Latvijos laivyno bendras tonažas buvo 207 000 bruto tonų, Estijos – 115 000, o Lietuva 1935 m. turėjo tris jūrų laivus, kurių tonažas tebuvo 2400 bruto tonų. K. Pakštas reikalavo pasiryžti sukurti nors pusę latviško laivyno, sudaryti ilgalaikį – gal net 10 metų planą. Tam planui kurti K. Pakštas metė šūkį: *Tautinis laivynas – visos valstybės pirmaeilis uždavinys*[460].

Norėdamas pažadinti lietuvių visuomenės tautines ambicijas, parodyti, kaip galima tapti jūrine valstybe, K. Pakštas aktyviai dalyvavo „Jūros vasaros“ renginiuose, prasidėjusiuose nuo 1936 m., organizavo poezijos apie Lietuvos Vakarus, jūrą konkursus, Klaipėdos krašto susigrąžinimo metines. „Naujosios Romuvos“ skaitytojus bandė traukti prie jūros, vaizdingai piešdamas lietuviškojo pajūrio grožį. Kuršių nerijos pusiasalis, per vidurį perkirstas politinės Lietuvos ir Vokietijos sienos, jam buvo vienintelė Lietuvos jūros sala, gražus Sacharos lopinėlis turistams, teikiantis tokių vaizdų, su kuriais negali konkuruoti nė vienas Lietuvos kampelis. „Jei nuo manęs tai priklausytų, – teigė K. Pakštas, – tai aš būtinai čion atgabenčiau 3–4 kupranugarius, keletą asilų ir arabiškų rūbų, o gal ir pačių arabų, ir sudaryčiau pasakiškai įdomų atrakcioną visiems šiaurės kraštams“[461].

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos pajūrio likimas pasisuko ta linkme, kurią jau anksčiau numatė K. Pakštas. Lietuva 1939 m. kovo 22 d. buvo priversta pasirašyti Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai sutartį. Kitą dieną kraštą užėmė Vokietijos kariuomenė. Lietuva prarado 5 proc. teritorijos, 6 proc. gyventojų, neteko vienintelio savo uosto (per jį jau ėjo 80 proc. šalies eksporto), geriausios Nemuno dalies ir 70 km gražaus pajūrio. Anot mokslininko, šalis, anksčiau vienam milijonui gyventojų turėjusi 37 km jūros kranto, dabar jo turėjo tik 9 km, t. y. keturis kartus mažiau. Didelio praradimo pritrenktus tautiečius K. Pakštas ramino primindamas, kad „tautų jūreiviškumas pareina toli gražu ne vien nuo krantų ilgumo, bet žymiai daugiau nuo to, kaip tie jūros krantai yra panaudojami jūreivystei, žvejybai, pramonei, sveikatai“[462].

Profesoriaus nuomone, labai svarbu pasimokyti iš nelaimių, nenusiminti ir nedelsiant ieškoti naujų išeičių. K. Pakštas stengėsi sužadinti entuziazmo, kūrybinio džiaugsmo dvasią, teigė, jog būtų klaidinga manyti, kad be Klaipėdos kaip be plaučių mes uždusime. Krašto praradimas, be abejo, yra didelis smūgis lietuvių tautai. „Kai kas iš kaimynų, – manė K. Pakštas, – gal ir norėtų mums planingai įkalbėti sukaupti visą dėmesį į prarastus kraštus, bet naiviais būtume, jei jų paklausytume“[463]. Daugiausia dėmesio ir energijos dabar turi būti sutelkta į Lietuvos Respublikos turimas žemes. Visuomenei ir Lietuvos valdžiai K. Pakštas pasiūlė gana tolimos ateities perspektyvai skirtą „Dinaminę jūros programą“. Greta ankstesniųjų Lietuvos sujūrinimo uždavinių joje pateikė kelis naujus neatidėliotinus punktus. *Pirma*, norint išvengti senųjų klaidų, būtina padaryti viską, kad daugiau nė vienas pajūrio nuosavybės metras nebepatektų į svetimųjų rankas. Tam būtina priimti įstatymą, kuris sudarytų sąlygas visai nejudamai nuosavybei bent 10 km platumo pajūrio juostoje už nominalią kainą pereiti į lietuvių rankas. *Antra*, Šventosios zonoje keliolika kvadratinių kilometrų žemės nusavinti už normalų atlyginimą būsimojo miesto ir uosto statybai. Per artimiausią trimetį vietoje vykdomo Šventosios žvejų kaimo su mažais namukais statybos plano įkurti savame pajūryje naują uostą ir pirmą šimtu procentų lietuvišką miestą (turintį bent 30 000 gyventojų), pastatytą pagal modernias urbanistikos taisykles. Į tokią Šventąją turi būti perkeltos iš Klaipėdos evakuotos mokyklos, Prekybos ir Pedagoginis institutai, muzikos mokykla. Prie naujojo miesto reikėtų sutelkti tokias eksportui tinkamas pramonės šakas kaip trąšų, medvilnės, laivų statybos ir kt. Čia būtų įsteigtas ir pajūrio kraštų (Žemaitijos) muziejus. *Trečia*, modernus žvejų uostas turi būti statomas pagreitintu tempu. Kartu su Klaipėdos kraštu Lietuva neteko apie 2 mln. kilogramų žuvies. Žvejybą būtina išplėsti į tolimą šiaurės Atlantą, kur kasmet būtų galima pasigauti kraštui reikalingų silkių (dabar už jas svetimiesiems išmokama 5–7 mln. litų). Statomą žvejybos uostą būtina tiek pailginti, kad galėtų įplaukti dideli tolimosios žvejybos laivai. *Ketvirta*, prekybos laivyno tonažas turi būti laipsniškai didinamas, bent iki bendros 60 000 bruto talpos tonų. Jį formuojant kartu turėtų būti rengiami ir savo jūrininkai bei laivų mechanikai. *Penkta*, Palanga ir visas pajūris iki Latvijos sienos turėtų būti planingai apstatytas vilomis ir virsti beveik ištisu kurortu. Naujasis miestas ir visa pajūrio statyba turėtų būti labai rūpestingai globojama, kad įgautų specifinį veidą, besiskiriantį nuo kaimynų. Anarchiškai ir neskoningai kauniškei statybai čia neturi būti vietos. Reikia duoti erdvės jau turimiems gero skonio architektams. Originalumas, tvarka ir komfortas į pajūrį trauks vasarotojus, turistus, užsienio svečius.

Net ir geriausiai išnaudojus Lietuvai likusį pajūrį, nebus tokių puikių sąlygų, kokių turėta Klaipėdos pajūryje, Kuršių mariose, Neringoje. Šventosios pajūrin neįteka jokia didesnė upė, nėra vandens kelio miško prekybai ir pramonei plėtoti. Todėl, anot K. Pakšto, dar ilgai teks naudotis Vokietijos ir Latvijos artimiausiais uostais. Dėl to labai svarbu vykdyti upių tyrinėjimus elektrifikacijos tikslais, sukaupti visą energiją ir išteklius savo pajūryje.

Grandiozinei Lietuvos jūros programai vykdyti nepakaktų vien sužadintos tautos energijos, sumanumo, kūrybinio džiaugsmo. Daug lemtų ir pinigai, kurių tikėtasi įvairiausiais būdais gauti iš Amerikos lietuvių. „Sutelkim darban dviejų kontinentų lietuvius, pritraukime visus lietuvių draugus iš svetur, dirbkime skubiai ir ieškokime visur reikalingos paramos, – rašė K. Pakštas, – o pamatysime, kad ir mums pradeda sektis dideli darbai, o su jais didės mūsų nacijos jėgos ir iškils užkastieji lietuvių talentai. Įrodysime pasauliui, kad savo laimę mokame sukurti ir sutalpinti net mažiausiose erdvėse, o savo siauras dureles į pasaulį išpuošime taikingos lietuviškos kūrybos žiedais“[464].

Ypač sunkiu lietuvių tautai momentu ir toliau orientuodamas tautiečius į jūrą, prof. K. Pakštas toliau skleidė jam būdingą vakarietiškojo optimizmo ir dinamiškumo dvasią. Naujų istorinių sąlygų padiktuoti jo jūriniai uždaviniai buvo pernelyg sudėtingi tuometinei Lietuvai, bet juos palankiai sutiko JAV lietuvių spauda. Amerikoje buvo prisiminta, kad Lietuvos laisvės paskolos lakštai įrodė, jog Lietuva gerbia savo pažadus – grąžino kiekvieną pasiskolintą centą, pridėjo procentus. Tikėtasi, kad per pusmetį, aktyviai propaguojant jūros reikšmę valstybės pažangai ir išlikimui, bus parengtos sąlygos galimam Lietuvos kreipimuisi į amerikiečius paremti K. Pakšto pasiūlytos Jūros programos vykdymą[465]. Galvota apie paramą ne tik paskola, bet ir stambia pinigine dovana. Tačiau Europoje kilę politiniai kataklizmai ilgam atidėjo Lietuvos tapsmą tikra jūrine valstybe.

Atsarginės Lietuvos vizija

Išsaugant lietuvių tautą ir valstybę svarbi vieta tenka K. Pakšto požiūriui į emigraciją. Dirbdamas „Draugo" redaktoriumi, jis puikiai jautė JAV lietuvių gyvenimo pulsą, nuotaikas ir tendencijas, todėl jau 1924 m. bandė paskatinti Lietuvos valdžią pradėti išmintingai ir racionaliai tvarkyti išeivijos reikalus. „Išeiviais, – rašo jis, – niekas nesidomi, tarsi tauta būtų gausi lyg Kinija"[466]. K. Pakštą visų pirma jaudino tai, kad Amerikos didmiesčiuose apsigyvenę šimtai ir tūkstančiai lietuvių sparčiai asimiliuojasi, tirpsta. Amerikos lietuvių organizacijos, norėdamos sustabdyti grėsmingą procesą, steigė ir išlaikė kultūros įstaigas, rėmė mokslo siekiantį jaunimą, ragino šviestis. Tačiau lietuvių šviesuomenė, praradusi ryšį su gimtuoju kraštu, buvo menka atsvara nutautimui. JAV lietuvių inteligentus K. Pakštas ragino vienerius arba porą metų pagyventi savo tėvų žemėje, susigyventi su tautos dvasia, uoliai patyrinėti jos kultūrinio gyvenimo reiškinius. Tiems, kurie neturėjo galimybių vykti į Lietuvą, siūlė aktyviau pasinaudoti į Ameriką įvairių draugijų atstovų, menininkų atvežamu lietuvišku žodžiu – laikraščiais, žurnalais, knygomis. Lietuviai, nenorėdami nutautėti, turėtų arba iš didmiesčių pasitraukti į ūkius ir ten susitelkti į didesnes kolonijas, arba atsidurti Amerikos gyvenimo viršūnėse. K. Pakštas tikėjo, kad jeigu JAV lietuviai sutelktų tiek mokslinės ambicijos ir narsumo, kiek jų dabar yra Lietuvoj, tai būsimieji inteligentai galėtų pralenkti anglus jei ne darbštumu ir amatu, tai bent erudicijos platumu[467]. Siekdamas pagausinti išeivijos inteligentų gretas, K. Pakštas siūlė rengti darbininkų kultūrinimo „vajus", duoti jiems mokslo, švietimo žinių. Prasilavinę, kultūringi darbininkai tikrai negailės investuoti pinigų į savo vaikų lavinimą. „Tad intensyviai kultūrindami eilinius darbininkus pasieksime dviejų gražių tikslų: patį darbininką apginkluojame tikrąja išmintimi ir jo piniginę pervedame jo vaikų smegenysna, t. y. gauname *šviesų darbininką ir jo vaiką inteligentą*"[468]. Šiuo keliu tikėjosi patraukti nors nedidelę dalį darbininkų, nes dauguma domisi tik stipruolių imtynėmis, šokiais, juokeliais. Nemaža vilčių K. Pakštas dėjo į tvirtą lietuvišką šeimą, kuri gali būti atspara viešųjų mokyklų ir gatvės nutautinamajai įtakai.

Išeivijos tautiškumo išsaugojimas tapo ypač aktualus aiškėjant, jog mūsų išeivijos Lietuvon nesugrąžinsim. K. Pakštas buvo bene pirmasis, pabandęs

suprasti, kodėl JAV lietuviai, nuo 1919 m. rudens vis didesnėmis grupėmis grįžę į Lietuvą, nusivylė savo gimtuoju kraštu. K. Pakšto žodžiais, „nuo 1921 ir 1922 m. daugelis tų amerikiečių pradėjo smukti atgal Amerikon“[469]. Žodžiu ir laiškais lietuviškųjų dienraščių redakcijoms jie skundėsi nepalankiomis sąlygomis Lietuvoje: klesti valdininkų biurokratizmas, kyšiai, savivalė; rusų kalba vyrauja kai kuriose valdžios įstaigose; kraštą apėmusi ekonominė suirutė; nevertinami Amerikos lietuvių nuopelnai ir valstybinis darbas. Pripažindamas, kad „visa tai it kokie troškūs dūmai griaužė grįžusių amerikiečių akis“, K. Pakštas ieškojo gilesnių jų nepasitenkinimo priežasčių. Pirma, važinėdamas po Vakarų ir Vidurio Europą, jis ir anksčiau sutikdavo rumunų, čekų, slovakų, bulgarų, graikų, kitų tautų išeivių, grįžtančių į Ameriką. Taigi pagrindinę nusivylimo priežastį reikėjo sieti ne su Lietuva, bet su bendra sudėtinga pokario situacija Europos žemyne. Antra, išsiilgę tėvynės išeiviai, kaip ir dauguma lietuvių, manė, jog išsivadavus, įsteigus respubliką viskas „kaip ant mielių kils; moderniausia demokratinga valdžia, kultūringiausias žemės ūkis, pramonė, viskas kartu sudarys patogiausias ir lengviausias gyvavimo sąlygas“[470]. Tik vienas kitas suvokė, jog tam reikės daugelio metų sunkaus darbo, prisimindavo prastus Lietuvos kelius, troškias, nešvarias gryteles, menkus uždarbius, patogumų stoką. Nedaugelis sugebėjo patys susikurti patogias gyvenimo sąlygas arba tenkindavosi tuo, ką rado. Dirbę Amerikos fabrikuose, skerdyklose, anglių kasyklose, nuo žemės darbų atpratę sugrįžėliai nebemokėjo ir nenorėjo dirbti sunkaus, nepelningo ūkininko darbo. Todėl bandė kibti į verslus, bet vietos verslininkai, bijodami „amerikonų“ konkurencijos, kaišiojo šiems pagalius į ratus. Anot K. Pakšto, nemaža įtakos turėjo ir atsaini valdžios politika, kai nesugebėta pasinaudoti jų kapitalu pramonei, prekybai plėtoti. JAV pilietybę turinčius reemigrantus varžė ir 1919 m. gruodžio 9 d. įstatymas, draudęs užsieniečiams įsigyti nekilnojamąjį turtą Lietuvoje. O markės kritimas, ar spekuliantų būriai ar šiaip apgaulingi vertelgos daugeliui amerikiečių išviliojo pinigus, sugadino gyvenimo planus[471]. Nusivylę Lietuva nemažai reemigrantų grįždavo į Ameriką. Beje, sugrįžti buvo priverstas ir Juozas Pakštas – Kazimiero brolis iš pirmosios tėvo santuokos, kuris Lietuvoje lengvabūdiškai iššvaistė savo dolerius. Dėl reemigrantų nesėkmių K. Pakštas kaltino visas Lietuvos partijas, nesugebėjusias išeivių kapitalo nukreipti į naudingos ekonominės kūrybos vėžes. Nusprendusiems ne tik aplankyti seniai matytą tėvų šalį, bet ir nuolat joje apsigyventi, K. Pakštas teikė patarimus[472], nusivylusius Lietuva ir sugrįžusius į Ameriką žmones kvietė į atkaklią – kuo protingiausią, kuo ištvermingiausią – kovą už tautinį išlikimą. Reikia pripažinti, kad lietuvių reemigracijos į JAV priežas-

tis K. Pakštas vertino gana vienapusiškai. Vyravusios ekonominės suirutės, gilios infliacijos sąlygomis jokios valstybės institucijos nebūtų pajėgios apsaugoti reemigrantų nuo spekuliantų, vertelgų apgaulių, dolerių išviliojimo. Tada veikė rinkos ekonomika su jai būdinga privačia iniciatyva ir asmenine rizika, todėl nei valdžia, nei politinės partijos, kurias kaltino K. Pakštas, neturėjo teisės ir galimybių svetimo kapitalo „nukreipti" į tam tikras ūkio sritis. Be to, dėl infliacijos nukentėjo ne tik sugrįžusieji, bet ir dauguma Lietuvos žmonių[473]. Dr. V. Terlecko nuomone, K. Pakštas pamiršo, kad JAV lietuvių pinigais 1920–1921 metais buvo įsteigta akcinių bendrovių už 18 mln. auksinų, tarp jų du komerciniai bankai. Daugelis įmonių veikė sėkmingai ir naudingai šaliai[474].

Besirūpinant išeivijos problemomis, K. Pakšto neliko nepastebėta, kad, gausėjant Lietuvoje gyventojų, vis daugiau jų bando ieškoti laimės kituose kraštuose. Vien 1924 m. Lietuvą paliko apie 3000 emigrantų, tarp jų buvo 1150 lietuvių, dauguma kitų – žydai, pasukę į Pietų Afriką (439) ir Palestiną (358). Didžioji dalis lietuvių (per 600) išvyko į Argentiną, Kanadą (261), 83 lietuviai apsigyveno Kuboje, 45 – Brazilijoje, 25 – Meksikoje, 25 –Urugvajuje. K. Pakšto nuomone, emigravusieji į Kubą, Kanadą ir Meksiką turi galimybių atsidurti JAV, nes iš tų šalių beveik pusei drąsuolių pavyksta slapta pereiti sieną. Išsibarstę nedidelėmis grupelėmis arba pavieniui, naujieji emigrantai yra išnaudojami, gyvena dar vargingiau negu Lietuvoje. Sujaudintas nuolat „Draugo" redakcijos gaunamų pranešimų apie sunkią atvykėlių, ypač į Argentiną, padėtį ir suprasdamas spontaniškos emigracijos nuostolingumą lietuvių tautai, K. Pakštas paskelbia uždavinį *netvarkingą emigraciją paversti kolonizacija*[475]. „Kolonizacija, kuri turėjo žymia dalimi pakeisti nuostolingą emigraciją, viešai spaudoje mano buvo pasiūlyta 1924 m.", – vėliau rašė K. Pakštas[476].

Remdamasis prancūzų ekonomisto Pjero Pauliaus Leroy-Beaulieu (Pierre Paul Leroy-Beaulieu) darbais apie moderniųjų tautų kolonizaciją, K. Pakštas aiškino, jog planinga kolonizacija yra ne išeivybė, o steigimas naujos tėvynės, savo gyventojais ir jų aspiracijomis panašios į senąją, bandė rasti tinkamų jai vietų. Lietuviams kolonizuotis tinkamiausiomis vadino laisvas, derlingas ir vidutinio derlingumo žemes Pietų Amerikoje, Pietų Afrikoje, Okeanijoje šalis, kuriose vasaros ne karštesnės nei Niujorke, – tropikų klimatas silpnina žmones, mažina jų darbingumą. Kadangi lietuviai tarp anglosaksų ir germanų greitai nutautėja, etniniu požiūriu būtų palankiausia įsikurti tarp indėnų ar juodaodžių. „Būdami taupesni, energingesni, mokytesni, lietuviai taptų didelių turtų savininkais, politiniais vadais, sukurtų valstybę, panašią į Af-

rikos Transvalį, – rašė K. Pakštas[477]. Jo nuomone, lietuviai Pietų Brazilijoje galėtų užimti net 50–100 tūkst. kvadratinių mylių žemių, t. y. 2–4 kartus daugiau, nei turi Lietuvos Respublika. Tokiame plote galėtų gyventi nuo 10 iki 20 mln. žmonių turinti tauta. Tačiau tautinei kolonizacijai parankesne K. Pakštas vadino Kanadą, kurioje prancūzai kovoja už savo kalbą ir gali užkrėsti lietuvius neatsižadėti gimtosios kalbos.

K. Pakštas nuogąstavo, kad Lietuvos valdžia ir visuomenė dar neišmoko branginti žmonių. „Reikia pradėti taupyti savo tautos žmones, – skelbė jis. – Jeigu į visas puses svaidysime savo tautiečius, tai lietuvių tautos amžius nelabai ilgas..."[478] Trečiojo dešimtmečio viduryje K. Pakštui rūpėjo, kad spaudos darbuotojai, valdžios vyrai – net ir šviesūs patriotai – nesidžiaugtų „per sieną išvertę" gyventojų prieaugį. Jiems siūlė įsikalti sau į galvą nors kelis svarbiausius emigracijos principus: „1. Visa daryti, kad emigracija būtų kuo mažiausia; 2. Kurių negalima sulaikyti namie, tai jiems pasiūlyti patogiausią kraštą, kame reiktų apgyvendinti emigrantus ištisomis žemių kolonijomis; 3. Važiuoti ton žemėn, kame mažiausia progų nutautėti, o daugiausia galimybių sukurti naują tvirtą Lietuvą; 4. Emigraciją turėtų pradėti inteligentai, bet ne analfabetai; 5. Be moterų ir agronomų-organizatorių negali būti sėkmingos kolonizacijos; 6. O visas šis klausimas nebus tinkamai išrištas, kol pati valdžia neįkurs atitinkamo departamento ar biuro, pradžioj – studijoms atsidavusio, gi vėliau – projektų vykdymui"[479]. Šiais principais vadovaujantis, iš „atliekamų" gyventojų būtų galima sukurti *antrą mažą ar vidutinę Lietuvą* (išskirta mano – *V B. P.*), kuri laikui bėgant galėtų tapti svarbiu veiksniu lietuviškame „pasauliuke".

Norėdamas sutelkti visas išsklaidytos lietuvių tautos dalis – nepriklausomą, Amerikos, Prūsų Lietuvą ir Vilniją – Lietuvos šaulių laikraštis „Trimitas" 1924 m. pabaigoje pasiūlė ateinančiais metais sukviesti Didįjį lietuvių tautos kongresą. Atstovaujamas keturių tautos dalių visuomenės organizacijų, jis „galėtų apsvarstyti visą susidariusią mūsų tautai padėtį... išrinktų kokį nors pastovų organą, kuris ir rūpintųsi pavergtųjų dalių reikalais"[480]. Pasigirdus samprotavimams, kur (Lietuvoje, Amerikoje, Olandijoje, Danijoje, Latvijoje), kada ir kaip rengti kongresą[481], K. Pakštas pritarė iniciatyvai, ragino į šį reikalą žiūrėti rimtai. Jo galva, kongresą galėjo šaukti arba Šaulių sąjunga, arba Lietuvos universitetas, arba jungtinis įvairių organizacijų komitetas. Rūpinantis reikalo esme, o ne lietuvybės politine propaganda, kongresą būtina rengti Lietuvoje, į jį kviesti mokslo žmones, kurie parengtų gerai apgalvotus referatus pačiais aktualiausiais klausimais. Pateikęs apytikrę pasaulio lietuvių statistiką (nepriklausomoje Lietuvoje – 1 800 000, už jos

ribų – 1 100 000), K. Pakštas pabrėžė, jog lietuviai nenutausta tik nepriklausomoje Lietuvos dalyje. „Tad, – rašė jis, – pirmiausias Tautos Kongreso uždavinys turėtų būti ieškojimas konkrečių priemonių gelbėjimui tautybės tų lietuvių, kurie gyvena už Respublikos sienų“[482].

Prie šios problemos K. Pakštas nuolatos grįždavo, ją argumentuodamas naujesniais tyrinėjimais. Lygindamas įvairių šalių santykinį gyventojų perteklių, jis Lietuvą skyrė tankiausiai gyvenamiems Rytų ir Pietų Europos kraštams, kuriuose socialiniai ir ekonominiai procesai atsilieka nuo Vakarų Europos. Tankiai gyvenamoje Vakarų Europoje XIX–XX a. gausėjo gyventojų, pastebimai tuštėjo kaimai ir augo miestai (1925 m. duomenimis, Vokietijos kaimuose gyveno 37 procentai, Danijos – 45 procentai visų šalies žmonių)[483]. Didėjantys miestai galėjo priglobti gyventojų prieaugį, ir tik nedaugelis emigruodavo į užjūrį. Lietuvos kaimuose gyveno 85 procentai žmonių, vienam jų šimtui teko 144 ha ariamosios žemės. Dėl menko kultūrinio lygio, pasitenkinimo palyginti skurdžiomis gyvenimo sąlygomis primityviame ūkyje galėjo sutilpti palyginti didelis žmonių skaičius, tačiau susidarė net 300 000 žemdirbių perteklius. Pasak K. Pakšto, „neemigruojant ir saviem miestams bei pramonei sparčiai nedidėjant, o kasmet burnų skaičiui daugėjant po 25 000, nepatenkintų skaičius turės nuolat didėti ir virsti valstybei pavojinga sprogstamąja medžiaga, labai klusnia raudonajai agitacijai“[484]. Gyventojų prieaugis, gerovės troškimas didėja gerokai sparčiau negu darbo, uždarbio, pelno ir pragyvenimo galimybės. Dėl to kyla kraštą destabilizuojantis nepasitenkinimas, pavydas, kerštinga neapykanta valdžiai ir sotesniam gyventojų sluoksniui, didėja vagysčių skaičius, toli prašokąs normalias ribas. Matydamas tokias gyvenimo realijas, profesorius originaliai svarsto „Lietuvos talpumo“ idėją. K. Pakšto nuomone, kaimo gyventojų pertekliaus problema be nuostolio Lietuvos antropologiniam ūkiui gali būti sprendžiama didinant kaimo talpumą, intensyviai plėtojant žemdirbystę, žmonėms keliantis į miestus. Pastarųjų augimą, o kartu ir talpumą, lemia geografinė padėtis, kultūros ir mokslo lygmuo, pramonės, prekybos raida. Nors Lietuvos miestuose 1925 m. gyveno 15 procentų gyventojų (Estijos – 29 proc., Latvijos – 33 proc., Danijos – 55 proc.)[485], ryškėjo miestų augimo tendencija. K. Pakšto požiūriu, Lietuvos miestai ir miesteliai turėtų keleriopai didesniu nuošimčiu augti, kad galėtų sutalpinti savo metinį prieaugį (apie 4000) ir dar prisiimti beveik visą (4/5) kaimo prieaugį, t. y. apie 20 000 žmonių. Miestų augimą K. Pakštas siejo su Lietuvos gebėjimu tapti panašia į Olandiją išplėtoto tranzito šalimi, kurios pramonė, prekyba remiasi savo žemės ūkio produkcijos perdirbimu. Pakėlusi kaimo ir miesto kultūrą, planingai ir atkakliai dirbdama, nepriklau-

soma Lietuva maždaug per 25 metus priartėtų prie panašių į Daniją kraštų, turėtų apie 3,3 mln. gyventojų (kaimuose apie 67 procentus, miestuose – 33 procentus)[486]. Ilgainiui, atgavusi visas savo žemes, Lietuva galėtų turėti iki 8 mln. gyventojų, o tai leistų net ir pačioje nepalankiausioje geopolitinėje aplinkoje įgyti pasitikėjimo, stabilumo.

Perpildytas kaimas, pakankamų uždarbių stoka vertė Lietuvos žmones ieškoti laimės užsienyje. Taigi vidaus požiūriu emigracija buvo neišvengiama ir net būtina. Pasak K. Pakšto, kandidatų kasmet padaugėdavo vidutiniškai po 18 tūkstančių. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą „beveik tiek kasmet ir emigruodavo: daugiausia Amerikon, šiek tiek į Rusijos ir į Latvijos miestus"[487].

K. Pakštas pirmasis pabandė išryškinti svarbiausius lietuvių transatlantinės masinės (pavienių emigrantų būta XVII a. ir XVIII a.) emigracijos etapus. *Pirmąjį* emigracijos į Ameriką laikotarpį jis siejo su Krymo karu, kurio metu į britų nelaisvę patekę lietuviai nebenorėjo grįžti į Rusijos pavergtą ir baudžiavos prislėgtą kraštą. Pramokę anglų kalbos, prasigyvenę, kai kurie kariai patraukė į neribotomis galimybėmis jau garsėjančią Ameriką. 1856–1863 m. jie atidarė duris masinei emigracijai į Ameriką*. *Antrąją* emigracijos bangą, dar nepalietusią platesnių gyventojų sluoksnių, paskatino baudžiavos panaikinimas 1861–1863 metais. Su pirmųjų politinių laikraščių pasirodymu (1883 m. išėjo „Aušra"), politinio atgimimo pradžia, geresnio, laisvesnio gyvenimo troškimu K. Pakštas siejo *trečiąjį* (1883–1904 m.) lietuvių emigracijos laikotarpį. Iki 1883 m. į JAV atvyko apie 20 000 lietuvių, o nuo 1899 m. iki 1903 m. kasmet emigruodavo nuo 7000 iki 12 000 žmonių. *Ketvirtąjį*, 1904–1914 m. laikotarpį K. Pakštas vadino revoliucijos išjudinta emigracija. Dėl revoliucijos, žiaurių represijų, nenoro tarnauti caro kariuomenėje tuo laiku į JAV atvyko apie 200 000 lietuvių, t. y. kasmet apie 20 000 žmonių. Tais metais emigracija iš Lietuvos buvo apie 20 kartų didesnė negu iš Vokietijos. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Šiaurės Amerikos lietuvių kolonijose, išsibarsčiusiose Čikagos, Bostono ir Baltimorės trikampyje, gyveno per pusę milijono žmonių.

Pasaulinis karas, Nepriklausomybės kovos, vėliau įvesti emigracijos į JAV apribojimai (nuo 1924 m. Lietuvai taikyta 344 emigrantų kvota, nuo 1928 m. – 366) beveik visiškai sustabdė transatlantinę lietuvių emigraci-

* A. Eidintas XIX a. masinę lietuvių emigraciją sieja su 1867–1868 m. nederliumi Rusijoje, jo duomenys yra kiek nutolę nuo K. Pakšto pateiktųjų (plačiau žr.: A. Eidintas. *Lietuvių kolumbai*: Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža, Vilnius: Mintis, 1993). Antanas Gustaitis žymesnes lietuvių emigrantų bangas sieja su Lietuvos-Lenkijos valstybės panaikinimu, 1831 m. sukilimu ir bėgimu nuo Rusijos priespaudos (A. Gustaitis, *Tobago salos paslaptis*, Klaipėda: Klaipėdos rytas, 1995, p. 116–117).

ją[488]. Karams pasibaigus kilo naujoji, *penktoji* emigracijos banga. Lietuva 1921–1922 m. dar neturėjo emigracijos statistikos. 1923 m. šalį paliko 2693, 1924 m. – 3051, 1925 m. – 2860 žmonių. 1926–1930 m. emigracija siekdavo vidutiniškai 12 000 žmonių per metus. Per 15 metų (1923–1937 m.) iš Lietuvos emigravo 78 156, arba kasmet vidutiniškai 5000 žmonių. 1938 m. apie 875 000 lietuvių, arba kas ketvirtas, gyveno už etnografinės Lietuvos ribų[489]. Naujosios emigracijos, kuri gausiausia buvo iš Šiaulių ir Kauno miestų bei Rokiškio, Utenos, Trakų, Alytaus, Seinų apskričių, priežastys, K. Pakšto nuomone, buvo ekonominės (menki uždarbiai, didelis gyventojų natūralusis prieaugis, prastos dirvos ir ūkio sąlygos, menki derliai, sugriauti miestai, prarastos Rusijos rinkos) ir psichologinės (emigracijos biurų propaganda, kino filmai, skatinantys jaunimą išbandyti laimę užjūryje). Mokslininko apskaičiavimu, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje paprasčiausią darbą dirbąs darbininkas Lietuvoje per metus uždirbdavo tik 150 dolerių, iš kurių tegalėjo pragyventi vienas. Norėdamas sukurti šeimą, buvo priverstas keltis į miestą (uždirbo apie pusantro karto daugiau) arba į užjūrį (pavykus gaudavo 3–4 kartus didesnį užmokestį). Pasak K. Pakšto, emigracija patvirtino taisyklę: „žmonės, kaip prekės – eina ten, kur jie reikalingi, kur už jų darbą daugiau mokama; eina iš ten, kur jie mažiausiai reikalingi, kur jų darbas pigiausias. Lietuvių infiltracinė emigracija ir orientuojasi pagal žmogaus darbo kainas, nors pasitaiko ir moralinio pobūdžio išimčių, kuomet žmonės ieško didesnių dvasinių patogumų“[490]. Nenuostabu, kad absoliuti dauguma – per 650 000 – užjūrio lietuvių susitelkė savo galimybėmis viliojančioje Šiaurės Amerikoje. Apie 75 000 įsikūrė Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajuje.

K. Pakštas bando skaičiuoti neplaningos, atsitiktinės, chaotiškos emigracijos nuostolius Lietuvai. Jo požiūriu, iki Pirmojo pasaulinio karo Rytų Europos sąlygomis žmogaus užauginimas iki 16 metų galėjo kasmet kainuoti apie 200 aukso dolerių, o Šiaurės Amerikoje – apie 1700–2000, t. y. 8 arba 10 kartų brangiau. Pusės milijono sveikiausių, drąsiausių, iniciatyviausių jaunų žmonių (užauginimas Lietuvai kainavo apie 100 mln. dolerių, o Amerikoje jų vertė pakilo iki milijardo) emigracija – didžiulė netektis lietuvių tautai. Tai įrodo, kad Lietuvos valdžiai žmogus – dar ne turtas, jog dar negalvojama apie antropologinį ūkį. „Dabar Brazilijos plantatoriams dovanai atiduodama tūkstančiai sveikiausių ir energingiausių žmonių net nepaklausus, į kokias sąlygas tie tūkstančiai lietuvių bus pastatyti“, – teigė K. Pakštas[491].

Lietuvių emigraciją į Šiaurės ir Pietų Ameriką K. Pakštas vadina *dumpingu, dispersine emigracija*, kai važiuoja kur kam papuola, kur ką likimas nuneša. Atsidūrę Šiaurės Amerikos didmiesčiuose, miesto kultūros nepaty-

rę, menkai apsišvietę arba bemoksliai ir beraščiai, neturintys inteligentiškos, veiklios vadovybės lietuvių išeiviai pasmerkti ištirpti svetimųjų jūroje. Gera pažintis su lietuviškąja išeivija K. Pakštui leido tvirtinti, kad po 20 metų iš 650 000 lietuvių amerikiečių liks tik menkutės skeveldros[492], o po 50 metų Amerikoje lietuvių masinės kolonijos jau bus išnykusios. Jų parapijose lietuviški pamokslai ir giesmės tuomet bus retos išimtys. Lietuviškų dienraščių jau nebebus. „Jei Dėdė Semas nebeatidarys plačiau savo vartų, tai vienos kartos periode jau bus išmirę daugiau kaip 90 procentų lietuvių"[493]. Panašus likimas lietuvių laukia ir didžiuliuose Pietų Amerikos valstybių plotuose; šių šalių vyriausybės tautinėms mažumoms nepripažįsta kultūrinių teisių, o kanonų teisė nenumato steigti savas parapijas. Todėl Lietuvos valdžios nesirūpinimas emigracija yra nuostolingas ir materialiniu, ir tautiniu požiūriu. Neplaningos, dispersinės emigracijos natūralusis prieaugis dar labiau gausina kurią nors galingą tautą ir mažina lietuvių skaičių.

Lietuvos valdžia iš gaivališkos emigracijos gaudama nemažą pelną, mažai domėjosi emigracija, žmonių vežimu. 1922 m. priimtas Emigracijos įstatymas reguliavo tik užsienio laivų linijų agentūrų veiklą. 1929 m. paskelbus naują įstatymą, buvo patobulinta emigracijos biurų kontrolė, žmonių vežimo priežiūra ir sąlygos. Laivų linijos privalėjo 2 procentus nuskurdusių emigrantų pargabenti atgal savo lėšomis ir 2 procentus – už pusę kainos. Su emigrantų grupėmis valdžia galėjo siųsti palydovus, tikrinti kelionės sąlygas. 1927 m. prie Lieuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos įsteigta emigracijos referentūra (referentas Kazys Kasakaitis), pradėta emigracijos biurų ir slaptųjų agentų kontrolė, įvestas emigrantų registravimas, anketinė apklausa siekiant išsiaiškinti socialinę padėtį, lytį, amžių, tikybą ir kt. Tačiau Lietuvos valdžios dėmesys emigracijos problemai, ypač išeivijai, nebuvo pakankamas ir grindžiamas rimtomis studijomis. „Dešimtys tūkstančių žmonių iš Lietuvos išvažiuoja į tolimas šalis, o mes vis dar neturime įstaigos, kuri susirūpintų jų tautiniu ir materialiniu likimu. Nedovanotinas apsileidimas ir žlibumas", – 1930 m. teigė K. Pakštas[494]. Svarbiausia tokios padėties priežastis buvo tai, kad po 1926 m. gruodžio perversmo metropolijos ir išeivijos santykiai buvo įtempti, nes išeivija buvo labai stipri opozicinė jėga A. Smetonos režimui.

Ypač vargana buvo būklė Pietų Amerikos išeivių, kurie „aukso aruodų nerado ir apsivylė savo svajonėmis". Negana to, juos prislėgė dar ekonominė krizė. Kitos Europos valstybės, susidūrusios su masine emigracija, gana anksti susirūpino, kad jų išeiviai nenutaustų, teiktų tėvynei kultūrinę, ekonominę ir politinę paramą, išplėstų jos erdves. Imta reguliuoti emigraciją, megzti visokeriopus ryšius su išeivija, rūpintis tautiškumo puoselėjimu.

Lietuvos visuomenei, o ir pačiam K. Pakštui turėjo būti įdomi Lenkijos patirtis. Dar 1893 m. Lvove vykusiame teisininkų ir ekonomistų suvažiavime buvo iškelta idėja priešintis užjūrio išeivijos atomizacijai. Netrukus įsteigiama Lenkų prekybos-geografijos draugija, kurios darbų tęsėja tampa 1908 m. į Krokuvą perkelta Lenkų emigracijos draugija[495]. Svarbiausia idėja, pažadinusi aštrią teorinę ir politinę kovą, – kolonizacijos, arba Naujosios Lenkijos, idėja. Paaiškėjus, jog gaivališka (laukinė) emigracija į JAV (1907/8–1913/14 m. išvyko 727 649 lenkai, reemigravo 211 752)[496] nepasiteisino, emigrantų srautą sumanyta nukreipti į Braziliją. Pasirinkta Paranos valstija, kurioje pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui gyveno apie 80 000 lenkų išeivių. Planuota per 10–15 metų į Paraną bei gretimą Santa Katarinos valstiją nusiųsti keletą milijonų žmonių. Tikėtasi, jog per vieną šimtmetį Brazilijoje gims daugiamilijonė Naujoji Lenkija. Be to, Valstybinis žemės ūkio bankas savo tautiečiams Peru Respublikoje nupirko pusę milijono hektarų miško. Šiame plote norėta sutalpinti 100 000 lenkų, įkurti stiprų, savarankišką tautinį centrą su savo mokyklomis, parapijomis ir net vyskupija. Lenkijos kolonizacijos teoretikai tikėjo, kad tik turėdama užjūrio kolonijas pajūrio valstybė gali įgyti jūrų valstybės statusą. Buvo kuriama emigraciją reglamentuojanti įstatymų bazė, reguliuojančios, organizuojančios ir kontroliuojančios organizacijos, fondai[497]. Išeivijos tautiškumui palaikyti buvo skiriama lėšų ir iš valstybės biudžeto.

Pažindamas kitų Europos šalių patirtį, pesimistiškai žvelgdamas į likimo valiai paliktos lietuvių išeivijos ateitį, K. Pakštas atkakliai skelbė *planingos emigracijos, koncentruojamos kolonizacijos* idėjas. Tokią kolonizaciją keletą amžių vykdė britai, ispanai, portugalai, rusai, kiek mažesniu mastu – prancūzai, olandai. Pagal modernios kolonizacijos reikalavimus sutvarkyta emigracija, „pirmais keleriais metais jokio pelno nenešdama, ateity labai padidintų lietuvių skaičių ir jų gyvenamų teritorijų plotus", – rašė K. Pakštas 1928 metais[498]. Parapijos, mokyklos galėtų pratęsti išeivijos tautiškumą iki trečiosios kartos, o nuolatinis tautybės išlaikymas galimas tik kolonijose, įsikūrusiose toliau nuo didesnių kultūros, judėjimo centrų. Tai leistų susiformuoti tautinėms tradicijoms, susigyventi su naująja žeme, įgyti atsparumo. Lietuvybė išeivijoje ne tik nežūtų, bet dar ir išplėstų Lietuvos kultūrinę įtaką įsikūrimo vietose. Todėl pirmasis, svarbiausias išeivijos tikslas – „užtikrinimas tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei, suradimas pagrindo jos būsimai didybei". Kitu realiu išeivijos tikslu K. Pakštas vadino išsiugdymą „tikro draugo ir bendradarbio visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėjo nelaimėse"[499]. Antroji, nors ir labai maža atsarginė Lietuva, priešiškai nusiteikusiems kaimynams okupavus senąją, būtų nepaprastai galingas ginklas, stiprus balsas pa-

saulio valstybių bendruomenėje, kovoje su okupantais. Antra vertus, – ir tai svarbiausia, – okupacijos atveju visa Lietuvos valdžia turėtų kur persikelti ir toliau teisiškai egzistuoti, atstovauti okupuotos Lietuvos gyventojams.

Neplaningos emigracijos, arba „žmonių pertekliaus išmetimo per duris", pavertimas kolonizacija, dalies tautos „persodinimas" į erdvesnius, derlingesnius kraštus – toli siekiantis patriotiškas planas. K. Pakšto, įsitikinusio, jog „labai negudri yra ta valdžia, kuri valstybės biudžetą sustato vadovaudamasi vien tik tų metų reikalais, neįžvelgdama tolimesnėn ateitin"[500], planui įgyvendinti reikia plataus išsilavinimo, gilios išminties ir iniciatyvių valstybės veikėjų. Prisimindamas, kad tikslingai apgalvotų, suplanuotų užmojų (išskyrus žemės reformą) dar neturėjo nė viena Lietuvos vyriausybė, K. Pakštas nesitiki rimto valdžios dėmesio savo idėjai. Nesulaukdamas ir visuomenės pritarimo, mokslininkas po truputį, neskubėdamas tyrinėja galimybes kur nors toli nuo pavojingų geopolitinių regionų įkurti antrą, atsarginę Lietuvą iš to pertekliaus gyventojų, kurie priversti emigruoti. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje K. Pakštas savo žvilgsnį nukreipia į Pietų Ameriką. Mano, kad iš Argentinoje ir Brazilijoje gyvenančių dešimčių tūkstančių lietuvių emigrantų būtų galima atrinkti apie 2–3 tūkst. šeimų, turinčių šiek tiek santaupų bei pasižyminčių darbštumu, padorumu. Kolonizacijon įsitraukusio banko nupirktas didžiulės žemės plotas lengvatinėmis sąlygomis būtų išdalytas šiam kolonistų branduoliui. 1927 m. keliaudamas po Braziliją, K. Pakštas tyrinėja lietuvių emigrantų gyvenimą[501]. Įsitikina, kad Brazilijos vyriausybė nepalankiai žiūri į lietuvių autonomijos kūrimą San Paulo valstijoje, o bendros socialinės ir kultūrinės sąlygos kelia daug nutautimo pavojų. Todėl mokslininkas ima domėtis Afrikos žemyno kolonizacinėmis galimybėmis. Gavęs valdžios paramą, 1930 m. tyrinėja Pietų Afrikos valstybių gamtos, socialines, ekonomines bei politines sąlygas. Sugrįžęs daug kalba įvairioms auditorijoms, visuomenei pateikia pluoštą originalių straipsnių. Ypač daug rašo apie Angolą, kurios didžiosios aukštumos, esančios arčiau Atlanto, tinka nuolatiniam europiečių gyvenimui, o palankios oro sąlygos leidžia žemdirbiams bent du kartus sėti ir pjauti, galvijus visus metus ganyti laukuose. Analizuodamas 1885 m. prasidėjusią Angolos kolonizaciją pažymi, kad iš 40 000 baltųjų – dauguma yra administracijoje, pramonės, prekybos įmonėse ir kariuomenėje tarnaujantys portugalai. Nuo 1912 m. buvo ruošiami planai, vykdomi tyrinėjimai žydų tautiniam židiniui Angoloje įkurti, bet prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas dėmesį vėl nukreipė į Palestiną. Po karo Angoloje nedideles kolonijas įkūrė vokiečiai, fašistinės Italijos vyriausybė nesėkmingai prašė portugalų valdžios leisti įkurdinti 30 000 kolonistų. 1929 ir 1930 m. Angoloje lankėsi trys lenkų ekspedicijos, ieškojusios vietos

✦ K. Pakšto sudarytas žemėlapis „Lietuvių kolonijos Pietų Amerikoje“. Išspausdinta knygoje *Baltijos respublikų politinė geografija*, p. 50.

100 000 ūkininkų apgyvendinti. K. Pakštas pažymėjo, jog didžiųjų valstybių piliečiams portugalų valdžia stengiasi sudaryti įvairių kliūčių, nes prisibijo jų įtakos ir labai nenori, kad jie ten kolonizuotųsi. Į mažų tautų kolonistus, kurie neturi galimybės pasišaukti savo interesams apginti savo krašto laivyno, portugalai žiūri palankiau[502].

Apskaičiavęs, kad Angolos sąlygomis smulkiam 100 ha ūkiui įsigyti ir įrengti reikėtų apie 20 000 litų, K. Pakštas manė, kad Lietuva galėtų galvoti tik apie nedidelę 1000 šeimų koloniją. Jai labiausiai tiktų dalis Brazilijos lietuvių, jau pramokusių portugalų kalbos ir apsipratusių su specifinėmis šiltųjų kraštų ūkininkavimo sąlygomis. Aptardamas gausias biurokratines kliūtis, menkai išplėtotą rinką, infrastruktūrą, K. Pakštas pabrėžė, kad „Angola, vis dėlto, nėra tokia medum ir pienu pasruvusi žemė, kaip kas iš tolo gali vaizduotis", arba „vienintelė ir pati geriausia lietuvių kolonizacijai vieta"[503]. Politinių teisių požiūriu tinkamesnė jam regėjosi Pietų Rodezija, bet į ją tuo metu aktyviai skverbėsi britų kolonistai, kurie greitai išpirko geresnes žemes. Trečiajame dešimtmetyje ir Lietuvos valdžia, suvokdama, kad krizės sąlygomis neturi ką pasiūlyti savo šalį paliekantiems skurstantiems piliečiams, ėmė aktyviau svarstyti planingos kolonizacijos idėją. Įvairiais kanalais buvo zonduojamos jos galimybės Brazilijoje, į kurią 1926 m. plūstelėjo antroji (pirmoji buvo XIX a. 7-ajame dešimtmetyje) imigrantų iš Lietuvos banga. 1926–1930 m. į Braziliją atvyko apie 40 tūkst. lietuvių[504]. Po K. Pakšto 1927 m. kelionės į Braziliją tyrinėti kolonizacijos galimybių į šią Pietų Amerikos šalį buvo nusiųstas Lietuvos universiteto geografijos dėstytojas T. Daukantas, vėliau – Kauno miesto savivaldybės tarnautojas Juozas Daugėla. Pastarasis 1929–1930 m. pusmetį gyveno tarp lietuvių išeivių, gerai susipažino su jų gyvenimo ir darbo sąlygomis. Jas vaizdžiai aprašė 1933 m. išleistoje knygoje „Lietuviai Brazilijoje". Po kelerių metų į Pietų Ameriką nusiųstas Draugijos užsienio lietuviams remti (DULR) pirmininkas Rapolas Skipitis, kaip ir pirma minėtieji, padarė išvadą, kad Pietų Amerika nėra tinkama vieta kurti lietuvių kolonijas.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje kolonizacijos aspektu K. Pakštą domino Tanganika, Mingano teritorija Kvebeke, susidomėjimo vertomis jis vadino Australiją, Naująją Zelandiją, kai kurias Okeanijos salas, į Sibirą panašią, bet didelės ateities sulauksiančią Vakarų Kanadą[505]. Pažymėtina, kad Madagaskaro sala, į kurią K. Pakštas neva norėjęs perkelti visą Lietuvą, jam neatrodė visiškai tinkama lietuvių kolonizacijai. Galbūt K. Pakšto idėjos žmonių atmintyje susilieja su kadaise girdėtomis Vinco Pietario mintimis. Praradęs viltį sulaukti caro valdžios nuolaidų, V. Pietaris aiškino, jog lietuviai, jei nori išlikti, privalo išsikelti iš geografiniu atžvilgiu nepatogios vietos į negyvenamus kraštus. Pasistatydinęs

✦ K. Pakštas (antras iš dešinės) su amerikiečių ekspedicijos Angoloje dalyviais. 1930 m.

K. Pakšto nuotrauka. Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. VIII.

✦ K. Pakštas stebi, kaip vietos gyventojai kerta Angolos plokštikalniuose augančią žolę. Silva Porto, 1930 m.

K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką. Nuo Kauno iki Kapštato*, p. 90.

didžiulį povandeninį laivą, *visą lietuvių tautą* svajojo išgabenti į Madagaskarą[506] arba Argentiną. A. Dambrauskui-Jakštui aiškino, jog ten klimatas panašus į Lietuvos, sėjami tie patys javai ir t. t. Užsidegęs tuo projektu, V. Pietaris pats norėjo imtis lietuvių delegato Argentinon misijos, ėmė mokytis ispanų kalbos[507]. V. Pietario minčių aidai galėjo pasiekti ir K. Pakštą, tačiau jis niekada neplanavo į tuščius, negyvenamus kraštus iškelti visų Lietuvos gyventojų.

Planingai į kruopščiai parinktas vietas telkiama, deramai tvarkoma išeivija – svarbus lietuvybės rezervas mažai tautai, gyvenančiai itin pavojingame regione. Laiku, t. y. XIX a. pabaigoje, pradėję koncentruotą kolonizaciją, lietuviai, giliu K. Pakšto įsitikinimu, būtų sukūrę naują, atsarginę Lietuvą – autonominę provinciją, dešimteriopai viršijančią Lietuvos plotą. Tačiau ir trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais pasaulyje dar buvo tam tinkamų tuščių plotų. Į juos kasmet siunčiant po 200 lietuvių šeimų, gerai paruoštų ūkininkauti naujomis sąlygomis, vien 1935–1936 m. buvo galima sutelkti apie 1000 šeimų, arba 5000 žmonių, įsikūrusių vidutiniuose arba stambiuose ūkiuose. Nuolat gausėjanti diaspora praplėstų siauras tėvynės ribas, būtų gyvybės kupina lietuvybės atžala su plačiomis autonominėmis teisėmis. Toks projektas valstybei iš pradžių būtų kainavęs kasmet apie 2 mln. litų[508]. Tolesnė kolonizacija galėtų vykti jau be valstybės paramos.

K. Pakšto nuomone, kolonizacija – patriotinis žygis, kuriam reikia labai gerai pasiruošti. Visų pirma būtina tyrinėti tuos kraštus, kur dar galima kolonizuotis tikintis gerų ekonominių perspektyvų ir mažiausio nutautimo pavojaus. Pastaruoju požiūriu priimtiniausi tie kraštai, kuriuose kuo retesni kontaktai su baltosios rasės žmonėmis.

Kolonijos ūkio produkcija turėtų atitikti importo reikalavimus, sudaryti gerą objektą mainams su metropolija. Pagal parinktos vietos sąlygas iš anksto turi būti rengiami specialistai: agronomai, gydytojai, kunigai, mokytojai, architektai, advokatai, amatininkai, prekybininkai. Anksčiausiai apgyvendintas „pirmasis branduolys" paruošia dirvą naujiems, specialiai atrinktiems, teoriškai parengtiems kolonistams. „Tai – drąsūs, dori, neišlepę, vargo matę ir energingi žmonės, pasiryžę nugalėti visus sunkumus, daugiau dirbti ir vargti, negu savoje tėvų žemėje"[509]. Lietuvos žemėje tokių žmonių nestigo.

1931 m. ekonominė krizė apėmė ir Pietų Ameriką. Lietuvių emigracija į jos šalis ženkliai sumažėjo – 1930 m. išvyko 6428, 1932 m. – 1001 žmogus[510]. Iš už Atlanto vis dažniau pasigirstant suvargusių tautiečių pagalbos šūksniams, pagaliau ima materializuotis K. Pakšto ir kitų visuomenės veikėjų skatintas dėmesys lietuvių išeivijai. Tautininkams nusprendus vykdyti jos atžvilgiu palankesnę politiką, Vyriausybė skiria nemažą sumą pinigų Pietų Amerikos lietuvių

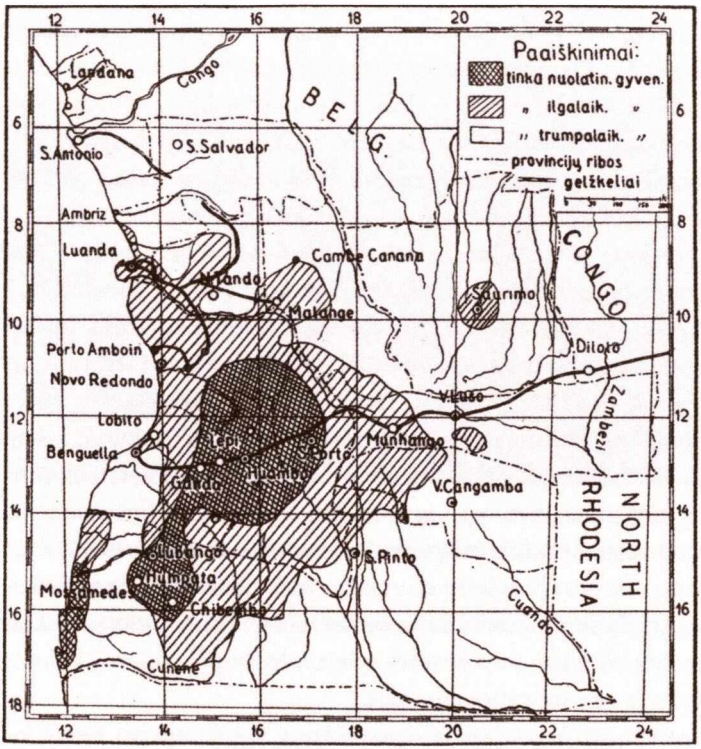

✦ K. Pakšto sudarytas galimos europiečių kolonizacijos Angoloje žemėlapis. Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XIII.

mokykloms, periodinei spaudai, nusiunčia du katalikų dvasininkus. 1932 m. vasario 7 d. Kaune įsteigiama Draugija užsienio lietuviams remti, užsibrėžusi tėvynainiams teikti materialinę bei moralinę paramą, rūpintis jų tautinės kultūros, švietimo reikalais[511]. Iki pat 1940 m. vadovaujama R. Skipičio, draugijos valdyba svarsto lietuviškųjų kolonijų kūrimo planus ir metodus, mokyklų, bibliotekų, Lietuvių namų steigimo problemas, gaivina lietuvių, gyvenančių už nepriklausomos Lietuvos sienų, ryšius su tėvyne. Naudodamasi valstybės finansine parama, rinkliavomis (nuo 1933 m. birželio iki 1934 m. birželio surinkta 22 948 Lt)[512], loterijomis, DULR pinigais, knygomis rėmė mokyklas, Lietuvių namus, globojo užsienio lietuvių ekskursijas po Lietuvą, jų vaikams rengė 6–8 savaičių vasaros stovyklas. Porą vasarų Palangoje vyko lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos kursai, kuriuos išklausė DULR remiamų mokyklų mokytojai.

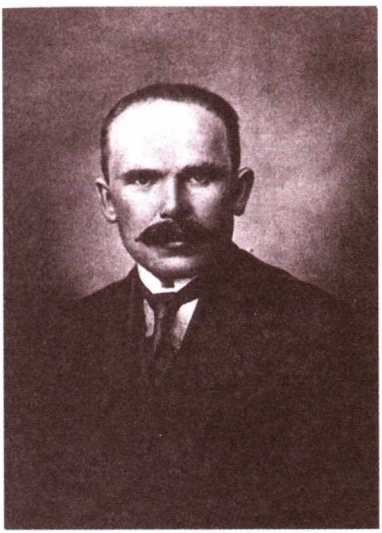

✦ Rapolas Skipitis.
Iš *Lietuvos albumo*, p. 101.

Valdyba, draugijos skyriai Lietuvoje (ypač veiklus VDU akademinis skyrius, kuriame aktyviai reiškėsi prof. K. Pakštas), užsienyje skatino jaunimo bendravimą, diegė tautinės vienybės jausmą. DULR 1934 m. pradėjo minėti užsienio lietuvių dieną (liepos 17-ąją), kurią susiejo su garbingiausių užsienio tėvynainių – Stepono Dariaus ir Stasio Girėno vardu.

1933 m. spalį „Naujosios Romuvos" redakcijoje vykusiame pasitarime lietuvių išeivijos klausimais, dalyvaujant prof. K. Pakštui, nutarta įsitraukti į DULR veiklą, derinti su ja savo veiksmus. Siūlyta imtis žygių pertvarkyti Lietuvos atstovybių darbą, įsteigti išeivijos reikalų tarybą arba departamentą. K. Pakštas ragino įkurti pasaulinę lietuvių sąjungą, susirūpinti kolonijų steigimu[513], Amerikoje būtinai turėti bent 10 stipendininkų. Pasaulio lietuvių kongreso išvakarėse pasirodžiusiame straipsnių rinkinyje jis rašė: „Mano svajonė – *viso pasaulio lietuvių sąjunga.* Jie, suvažiavę į kongresą, prabils kiekvienas savo kalba, bet visi žinos, iš kur jie kilę, kur jų tikra tėvynė. Mes – ne didžiulė kiniečių tauta, kuri daug savo žmonių veltui atiduoda: *Mūsų tauta nedidelė ir mes neturim nė vieno lietuvio išsižadėti ir užmiršti.*"[514]

1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Draugija užsienio lietuviams remti, Lietuvos vyriausybės padedama, Kaune sušaukė Pasaulio lietuvių kongresą (dalyvavo 105 atstovai iš 13 pasaulio šalių, tarp jų – 39 iš JAV). Dalyviams, kurių iš viso susirinko apie 3 tūkst., perskaitytos paskaitos, tarp jų ir K. Pakšto „Kame lietuviai dar galėtų kolonizuotis". Profesorius, sukonkretinęs išeivijai jau seniau iškeltus

✦ K. Pakštas (trečias iš dešinės) su vietos gyventojais Angolos–Kongo pasienyje. 1930 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš K. Pakštas, *Aplink Afriką, nuo Kauno iki Kapštato*, p. 96.

savo tikslus (1. *Užtikrinti tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei; 2. Išugdyti senajai metropolijai tikrą draugą ir bendradarbį visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėją nelaimėse*)[515], DULR ragino imtis kolonizacijos iniciatyvos, parengti vadovus, atrinkti, paruošti kolonistus.

Kongresas pritarė K. Pakšto raginimui Lietuvos Respublikos vyriausybės ir DULR lėšomis nedelsiant pradėti kolonizacijos planų analizę. Priimta ir rezoliucija dėl laivyno kūrimo, Klaipėdos jūreivystės mokyklos atgaivinimo. Kongresas įkūrė Pasaulio lietuvių sąjungą (PLS), turėjusią „suorganizuoti visur gyvenančius lietuvius tautinei individualybei išlaikyti, o taip pat dvasinei, kultūrinei, ekonominei veiklai išplėsti". Svarbus PLS tikslas – planingas lietuviškųjų kolonijų kūrimas[516]. Prof. K. Pakštas buvo išrinktas į PLS laikinąją valdybą.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio padidėja ir visuomenės dėmesys emigracijos problemoms, ryšiams su išeivija. 1936 m. spalio 18 d. VDU akademinis DULR skyrius surengė Šiaurės Amerikos lietuvių didžiųjų organizacijų 50 metų sukakties minėjimą. Ta proga universitete buvo pradėtos užsienio lietuvių studijos. Gruodžio 4 d. užsienio lietuvių studijų dalyviams K. Pakštas skaitė paskaitą apie kolonizaciją. Pradedant antrąjį užsienio lietuvių studijų semestrą, Lietuvos mokslo vadovybei ir tautinės sąmonės žadin-

tojams buvo pasiūlyta sutelkti visas mokslo jėgas, dalyko žinovus išeivijos problemoms gvildenti, ruošti darbuotojus planingam darbui visuose kontinentuose. Tai turėtų daryti nuolatinis, prie aukštojo mokslo įstaigos veikiantis Užsienio lietuvių institutas[517].

Išeivijos problemų iš savo akiračio neišleido ir „Naujoji Romuva". 1936 m. spalio 13 ir 20 dienomis jos redakcija vėl surengė gyvą diskusiją išeivių tautinio atsparumo klausimais. K. Pakštas, plėtodamas, tikslindamas savo požiūrį į emigraciją, pateikė keletą konkrečių siūlymų, kaip gerinti bendradarbiavimą su išeiviais: 1. Kadangi miestuose įsikūrusių išeivių lietuvybė „visados bus panaši į vazoninę gėlę, kuri nuo mažiausių oro atmainų vysta", nors mažą dalį (nors 1 proc.) išeivių reikia įkurdinti lietuviškoje žemės ūkio kolonijoje. Tam tikrose vietose planingai sukurti lietuviški valsčiai galėtų plėstis, priimti naujus išeivius; 2. Lietuvių išeivių moksleivius ir studentus raginti važiuoti mokytis į Lietuvą. Teikti jiems įvairių lengvatų, skirti stipendijų, atleisti nuo apsigyvenimo (50 litų) ir kitų mokesčių; 3. Lietuvoje įsteigti anglų kalbos kolegiją, kurios absolventai į šią užsienio kalbą verstų lietuvių literatūrą. JAV gimusius, lietuvių kalbą silpnai mokančius jaunuolius tai sulaikys nuo galutinio nutautimo (taip elgėsi airiai); 4. Kiekviename VDU fakultete turėti po vieną dėstytoją – lietuvių išeivį; 5. Suteikti lengvatų apsilankyti Lietuvoje lietuvių išeivių mokyklas baigusiems jaunuoliams; 6. Gausiose lietuvių kolonijose turėti atstovus kultūros reikalams, sandėlius ir parduotuves knygoms, gaidoms, paveikslams, tautodailei; 7. Į didžiuosius pasaulio uostus, kur gyvena lietuviai, siųsti savo laivus su lietuviškomis vėliavomis. Nors vienas laivas (bent vasaros metu) galėtų plaukioti maršrutu Klaipėda–Niujorkas[518].

Atrodė, kad Pasaulio lietuvių kongreso pritarimas suteiks galimybių įgyvendinti ne vieną K. Pakšto siūlymą. Tačiau Lietuvos Respublikos vyriausybė toliau beveik nereagavo į mokslininko iniciatyvas. Iš Pasaulio lietuvių kongrese dalyvavusios opozicijos lūpų nuskambėjusi A. Smetonos režimo kritika lėmė labai rezervuotą valdžios požiūrį į kongresą ir į PLS. Sąjungos valdyba tik po dvejų metų sulaukė palankesnių veiklos sąlygų. 1937 m. lapkritį Kaune pasirodė dvisavaitis žurnalas „Pasaulio lietuvis", deklaravęs įvairių įsitikinimų žmonių tolerancijos nuostatas.

Tautininklų politika išeivijos atžvilgiu neišaugo iki kolonijų kūrimo planų įgyvendinimo. Anot K. Pakšto, jo kolonizacijos idėją žlugdė ir tai, kad ja visiškai nesidomėjo svarbiausios finansų įstaigos – Lietuvos bankas, Žemės bankas, Finansų ministerija. „Viena kuri šių įstaigų ir turės kuomet nors lietuvių kolonizacijon investuoti žymesnes pinigų sumas. O kol kas mūsų kalbos neperžengs teorijų slenksčio", – rašė K. Pakštas 1937 m. pabaigoje[519]. Tuo

tarpu Lietuvos bankininkystės tyrinėtoją V. Terlecką stebina tai, kad K. Pakštas, pats buvęs bankininkas, nežinojo, nesuprato, jog šie bankai neturėjo nei teisės, nei išteklių domėtis kolonizacija. Investicijos į ją būtų nuvertinusios litą, būtų sumažėjusios Žemės banko paskolos ūkininkams, naujakuriams ir todėl emigracija dar labiau būtų suaktyvėjusi[520]. Bankų nedomino tautiniais idealais, o ne konkrečiais skaičiais paremti planai.

Blėstant viltims sukurti antrąją, atsarginę Lietuvą, K. Pakštas mąsto apie galimybę gerokai daugiau natūralaus gyventojų prieaugio sutalpinti Lietuvoje. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jis teigia, kad humaniškiausia mūsų tautinės politikos kryptis bus ta, kuri favorizuos svetimšalių emigraciją, o savo tautiečius bent kiek prilaikys namie įvairiomis moralinėmis ir materialinėmis priemonėmis. Jas išreiškė tokiais teiginiais: 1. Į Lietuvą žiūrėti rūpestingomis akimis, kaip į savo Tautos Namus, kaip į visuose žemės kampeliuose blaškomų lietuvių uostą; 2. Lietuvių tautinei civilizacijai ir kultūrai suteikti daugiau originalumo, gerai apgalvotomis priemonėmis pasukti jaukumo ir dvasinio komforto kryptimi; 3. Iki Vakarų Europos šalių arba bent Klaipėdos krašto lygio išplėsti socialinę globą. Tai padidintų lietuviškosios erdvės jaukumą, pakeltų vargingųjų sluoksnių nuotaiką, patriotizmą, kuris per pastaruosius kelerius metus vis dar slūgsta; 4. Lietuvos talpumą gali padidinti hidroelektrifikacija, industrializacija ir urbanizacija. Šiuo atžvilgiu Lietuvą lenkia visa Rytų Europa. Norėdama savo erdvėje išsaugoti visą gyventojų prieaugį, mūsų šalis turi pasiekti, kad jos miestai galėtų kasmet priimti iki 30 000 naujų žmonių, arba apie 7000 šeimų; 5. Tokie tempai lėto galvojimo ir menkų turtų šalyje sparčiai nerealizuojami. Todėl emigracijos klausimas dar ilgai bus aktualus. Reikia siekti, kad vis daugiau emigrantų būtų kitataučiai, o sumažėjusią lietuvių emigraciją paversti planinga kolonizacija; 6. Nepaprastai svarbu išsiugdyti kuo didesnį intelektualų sluoksnį; 7. Būtina gerai apgalvoti Lietuvos pilietybės teikimą svetimšaliams. Atvirkščiai, lietuvių išeiviams ir jų vaikams, grįžtantiems į Lietuvą, turi būti sudarytos sąlygos lengviau atgauti ar įgyti pilietybę[521].

Nepriklausomybės saulėlydyje kylanti materialinė kultūra, didėjantis studentų, ūkio ir amatų mokyklų moksleivių skaičius, hidroelektrifikacijos planai teikė vilčių dvigubai padidinti talpumą miestų, kuriuose telkėsi 16 procentų Lietuvos gyventojų. „Taigi, – rašė prof. K. Pakštas, – lietuvių tauta techniškai ginkluojasi užkariauti ne daugiau, kaip tik savo turimą žemę ir priversti ją tinkamai išmaitinti savo vaikų prieauglį“[522]. Nesuradus lėšų įgyvendinti jo planingos kolonizacijos idėjos ir neatsiradus gabių organizatorių, netrukus kilusi nauja didžiulė politinių išeivių banga, susidūrusi su išlikimo, įsikūrimo problemomis, turėjo išsisklaidyti po įvairius kraštus.

DVIDEŠIMT METŲ UŽ ATLANTO

Darbas Lietuvai sunkmečiu

1938 m. lapkritį K. Pakštas iš Kalifornijos universiteto gavo teigiamą atsakymą į savo pasiūlymą svečio profesoriaus teisėmis dėstyti geografijos dalykus. Telegrama buvo pakviestas viename iš didžiausių (25 000 studentų), puikioje aplinkoje įsikūrusiame universitete 1939 m. vasaros semestre paskaityti 30 paskaitų Europos bendrosios geografijos temomis, o vėliau – tokios pat apimties ciklą apie kelerių pastarųjų metų Senojo kontinento politinę ir geopolitinę raidą[523]. J. Ereto teigimu, užmegzti ryšiai su Kalifornijos universiteto profesūra, kvietimas dėstyti turėjo užmaskuoti dar 1938 m. bendraminčiams K. Pakšto atskleistą sumanymą Lietuvos okupacijos atveju organizuoti pasipriešinimą – „antrąjį frontą". Valstybės vadovų pasyvumas, abejingumas, apčiuopiamų veiklos planų neturėjimas K. Pakštą pastūmėjo žengti tą žingsnį, kurį turėjo padaryti vyriausybė[524]. Sutinkant su šia J. Ereto versija, kurią patvirtina K. Pakšto veikla Lietuvos okupacijos sąlygomis, verta pridurti, jog mokslininkas, be abejo, vylėsi sudominti išeiviją savąja lietuviško dinamizmo programa, ypač sužadinti troškimą finansiškai prisidėti prie naujo, modernaus Šventosios uosto kūrimo. Pagaliau negalėtume atmesti ir ambicingo troškimo „saviesiems" parodyti platesnį tarptautinį pripažinimą ir pagerinti šeimos materialinę padėtį.

VDU vadovybė, suprasdama, kad Kalifornijos universiteto kvietimas daro didelę garbę Alma Matris ir Lietuvos mokslui, vieneriems metams K. Pakštui suteikė atostogas mokant visą algą, Geografijos katedros reikalus tvarkyti pavedė V. Viliamui. Profesorius gavo įgaliojimus įvairiomis aplinkybėmis atstovauti KVC, Pasaulio lietuvių sąjungai ir Kauno „Rotary" klubui. Lietuvos vadžia, pasinaudodama K. Pakšto pasiūlymu, nusamdė jį skaityti paskaitų JAV lietuviams, davė diplomatinį pasą ir 19 000 litų 1939–1940 metams. Profesoriaus pastangomis norėta išeiviją priartinti prie Lietuvos, sulaukti jos paramos[525]. „Naujosios Romuvos" leidėjai gavo K. Pakšto pažadą parašyti straipsnių ciklą „Kalifornija – gamtos stebuklų ir kontrastų šalis".

1939 m. gegužės 31 d., palydėtas didžiulio būrio draugų ir gerbėjų, K. Pakštas drauge su žmona (įdukros Onutės neėmė, nes norėjo, kad ji baigtų gimnaziją, ir nemanė, kad dėl susidariusių aplinkybių vėliau nebus įmanoma ją išsikviesti), išvažiavo iš Kauno. Ne per Vokietiją, bet per savąją Klaipėdą, Ge-

teborgą (Göteborg) švedų laivu išplaukė į Ameriką. Birželio 10 dienos popiete Pakštai atvyko į JAV. Sutikti abiejų bendro draugo Juozo Broniaus Laučkos iš Niujorko uosto nuvažiavo į Vorčesterį pas žmonos motiną. Jau kitą dieną prasidėjo K. Pakšto susitikimai su išeivijos lietuviais. Marianapolio kolegijoje (birželio 11 d.) kalbėjo mokslo metų baigimo iškilmėse, kunigo Prano Antano Virmauskio kvietimu birželio 12 d. užsuko į Bostoną, po pamaldų bažnyčios salėje keliems šimtams žmonių apibūdino Lietuvos pažangą per 20 nepriklausomybės metų, aiškino, kokių moralinių ir materialinių nuostolių patyrė kraštas, netekęs Klaipėdos ir didelio pajūrio ruožo. Plojimų dažnai pertraukiamą kalbą K. Pakštas baigė pareikšdamas, jog prieš 20 metų jis trimitavęs ir kėlęs amerikiečius lietuvius kovai už Lietuvos nepriklausomybę. „Dabar jis keliausiąs skersai ir išilgai per lietuvių kolonijas, šaukdamas visus lietuvius stoti prie didžiulio darbo – įsteigti Lietuvai naują uostą!“[526] Birželio 13 d. profesorius Niujorke susitiko su „Romuvos“ klubo nariais, pasidalijo mintimis, Lietuvos visuomeninio politinio gyvenimo naujienomis. Birželio 14 d. kalbėjo lietuviams per Algirdo Antanaičio vedamą radijo valandėlę, Šv. Kazimiero parapijos žmonėms. Pakeliui į Kaliforniją sustojo Pitsburge, Čikagoje, kur lietuvių katalikiškų organizacijų atstovams aiškino šalies vidaus ir tarptautinę padėtį. Nors buvo pasiryžęs bendrauti su įvairių pakraipų lietuvių organizacijomis, tačiau buvo kviečiamas tik katalikiškųjų; savo kalbose pabrėždavo visų lietuvių vienybės idėją, kėlė savo uosto, stipresnių ryšių tarp JAV lietuvių kolonijų ir senosios tėvynės reikalą[527].

Birželio pabaigoje K. Pakštas įsikūrė Los Andžele. Buvo sužavėtas draugiško sutikimo universitete, vešlios gamtos, didžiulio akademinio miestelio ir įvairių rasių bei spalvų studentų. Birželio 26 d. universitete darė pranešimą apie Lietuvos tarptautinę padėtį. Jo klausėsi apie 200 Kalifornijos universiteto dėstytojų, prelegentą smalsiai klausinėjančių apie Lietuvą, jos kaimynus, geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje. Po kelių dienų apie Lietuvą kalbėta Amerikos mokslo pažangos asociacijos *(American Association for the Advancement of Science)* geografų sekcijos susirinkime Stanfordo universitete prie San Francisko. Kalifornijos universiteto studentams reguliarių paskaitų kursą liepos-rugpjūčio mėnesiais skaitė po 10 valandų per savaitę. Gvildendamas Europos geopolitines problemas, amerikiečius studentus įspėjo apie Hitlerio, Musolinio ir Stalino keliamą pavojų Europai ir pasauliui.

Diplomatiniais kanalais Kalifornijoje K. Pakštą pasiekė Švedijos karaliaus už didelius nuopelnus švedų tautai ir kultūrai suteiktas Vazos riterio ordinas. Kadangi tai buvo svarbus įvykis Kalifornijos universiteto istorijoje, 1939 m. liepos 31 d. surengta iškilminga ordino įteikimo ceremonija. Švedijos

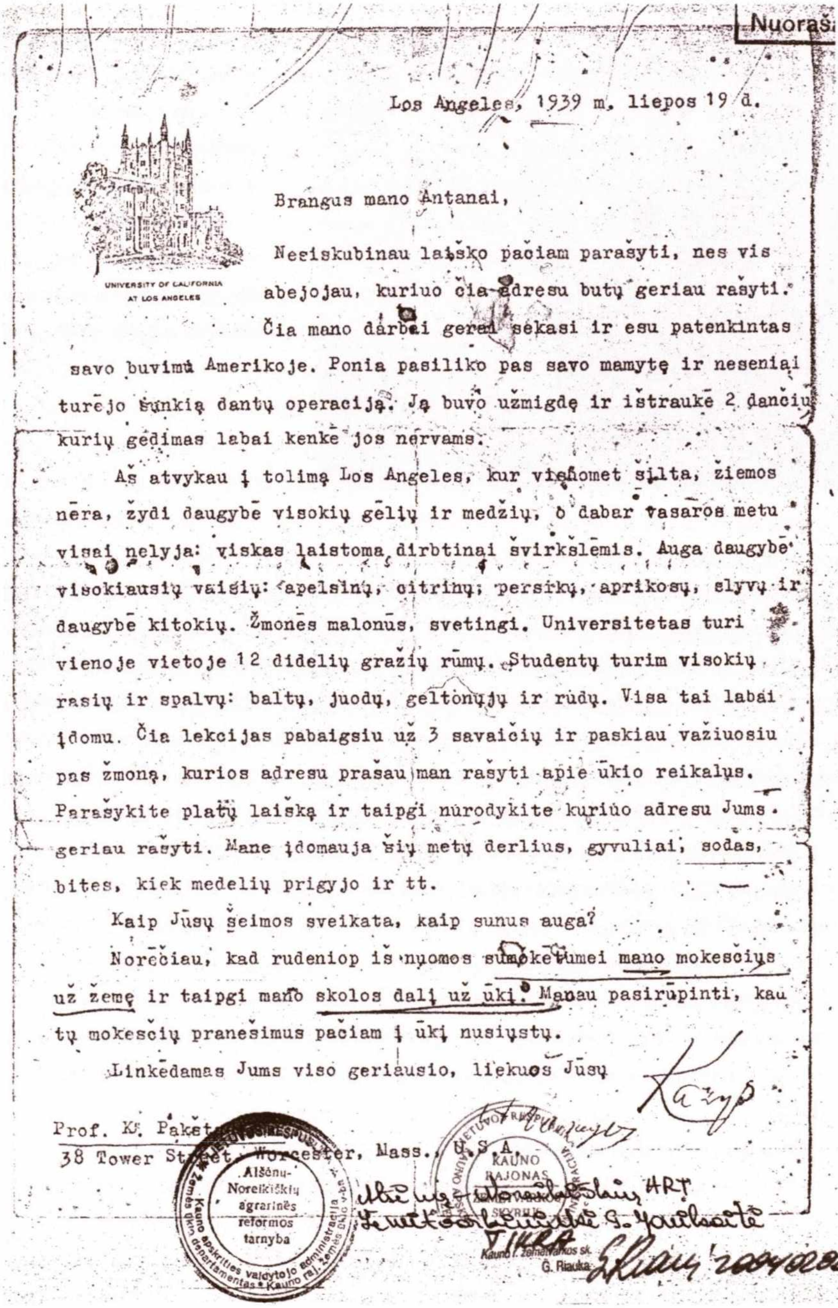

Nuorašas

UNIVERSITY OF CALIFORNIA AT LOS ANGELES

Los Angeles, 1939 m. liepos 19 d.

Brangus mano Antanai,

Neeiskubinau laiško paciam parašyti, nes vis abejojau, kuriuo cia adresu butų geriau rašyti. Čia mano darbai gerai sekasi ir esu patenkintas savo buvimu Amerikoje. Ponia pasiliko pas savo mamytę ir neseniai turējo sunkią dantų operaciją. Ją buvo užmigdę ir ištraukē 2 danciu kurių gēdimas labai kenkē jos nervams.

Aš atvykau į tolimą Los Angeles, kur visuomet šilta, žiemos nēra, žydi daugybē visokių gēlių ir medžių, o dabar vasaros metu visai nelyja: viskas laistoma dirbtinai švirkšlēmis. Auga daugybē visokiausių vaisių: apelsinų, citrinų, persikų, aprikosų, slyvų ir daugybē kitokių. Žmonēs malonūs, svetingi. Universitetas turi vienoje vietoje 12 didelių gražių rūmų. Studentų turim visokių rasių ir spalvų: baltų, juodų, geltonųjų ir rūdų. Visa tai labai įdomu. Čia lekcijas pabaigsiu už 3 savaicių ir paskiau važiuosiu pas žmoną, kurios adresu prašau man rašyti apie ūkio reikalus. Parašykite platų laišką ir taipgi nūrodykite kuriuo adresu Jums geriau rašyti. Mane įdomauja šių metų derlius, gyvuliai, sodas, bitēs, kiek medelių prigyjo ir tt.

Kaip Jūsų šeimos sveikata, kaip sunus auga?

Norēčiau, kad rudeniop iš nuomos sumokētumei mano mokescius už žemę ir taipgi mano skolos dalį už ūkį. Manau pasirūpinti, kad tų mokescių pranešimus paciam į ūkį nusiųstų.

Linkēdamas Jums viso geriausio, lieku Jūsų

Kazys

Prof. K. Pakštas
38 Tower Street, Worcester, Mass., U.S.A.

Alšėnų-Noreikiškių agrarinės reformos tarnyba

KAUNO RAJONAS

Kauno r. žemėtvarkos sk. G. Riauka

Pakšto laiškas Ringaudų ūkio nuomotojui Antanui Vanagui.
Los Andželas, 1939 m. liepos 19 d. RAA.

✦ Prof. K. Pakšto ir jį lydinčios B. Starkienės (pirmoji iš kairės) susitikimas su švedų aktore Ingrida Bèrgman (Ingrid Bergman). Holivudas, 1939 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 180 ir 181.

vicekonsulas Danielsonas (Danielson) apibūdino Vazos ordiną, pabrėžė, kad juo apdovanojami tik ypač nusipelnę visuomenės veikėjai, kultūrininkai[528]. Pagerbtasis skaitė paskaitą, kurioje pabrėžė mažųjų valstybių svarbą, apibūdino Pabaltijo respublikų per trumpą laiką pasiektą pažangą. Vietos spaudai plačiai aprašius šiuos įvykius, su lietuvių profesoriumi, gavusiu aukščiausią jos šalies apdovanojimą, panoro susipažinti tuo metu filmuotis į Holivudą (Hollywood) atvykusi garsi švedų aktorė Ingrida Bergman (Ingrid Bergman). K. Pakštas drauge su jį Kalifornijoje globojusia Brone Starkiene aktorę aplankė, o vizito metu padarytą nuotrauką, norėdamas suteikti malonumą, pasiuntė *Mini*. Uošvė tuo pasinaudojo, apkaltino K. Pakštą neištikimybe ir vertė dukrą reikalauti skyrybų.

1940 m. K. Pakštas vėl gavo kvietimą Kalifornijos universitete vasaros semestrą skaityti regioninę ir politinę geografiją. „Padarė net tą malonumą, – rašė Z. Ivinskiui, – kad atlyginimą prilygino profesoriaus aukščiausiam atlyginimui“[529].

1939 m. rugpjūčio pabaigoje K. Pakštas per Solt Leik Sitį (Salt Lake City), Omahą, Čikagą ir Pitsburgą pasuko į Vašingtoną ir Niujorką. Sužinojęs, kad rugpjūčio 23 d. buvo pasirašyta SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutartis, rugpjūčio 25 d. Omahos dienraščiui ir radijui pareiškė: Maskvoje pasirašytas agresorių paktas rodo, jog Lenkijos dalybose dalyvaus ir bolševikai. Jau Vokietijai užpuolus Lenkiją ir pradėjus Antrąjį pasaulinį karą, K. Pakštas atvyksta į Brukliną, apsistoja pas kun. Kazimierą Paulonį. Kaip Lietuvos delegacijos vadovas dalyvauja Fordhamo universitete rugsėjo 3 d. prasidėjusiame

tarptautinės katalikų studentų sąjungos *Pax Romana* kongrese. Atidarant kongresą anglų ir lietuvių kalbomis sveikina iš visų šalių, išskyrus Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, susirinkusius dalyvius[530]. Kviečiamas lietuvių bei amerikiečių draugijų, įstaigų, išvyksta į Niujorką. Čia dalyvauja ALK federacijos kongrese, pasako turiningą kalbą apie Lietuvos tarptautinę ir vidaus padėtį, Lietuvos katalikiškąsias organizacijas bei Amerikos lietuvių tautinį likimą. Kongresas pritaria Lietuvos valdžios politikai „laikytis nuošaliai kilusioje Europos krizėje" ir numato K. Pakštą pasiųsti „prakalbų maršrutu per visas JAV lietuvių kolonijas"[531]. Prieš išvykdamas į lietuvių santalkos vietas, K. Pakštas aplanko Niujorke vykstančios Pasaulinės parodos Lietuvos paviljoną, dalyvauja parodos Lietuvių dienoje. Vėliau dienų dienas praleidžia kelionėse iš vienos Amerikos vietos į kitą. Visur kalba apie Lietuvą, aiškina grėsmingus jai ir visai tautai įvykius Europoje. Štai ką rašo V. Viliamas, su Lietuvos delegacija 1939 m. spalio 8 d. išvykęs į Maskvą*: „Ir kai 1939 m. iš Maskvos, po Lietuvos delegacijos derybų su Sovietų satrapais, jam parašiau laišką, dar gavau Lietuvoje jo atsakymą, kuriame kalba, kad „naktimis nemiegu dėl Lietuvos pavojų ir sutemų, kurias atneša II pasaulinis karas"[532]. Akivaizdu, jog giliai į K. Pakšto atmintį buvo įstrigusios S. Šalkauskio mintys apie Lietuvai gresiančią totalitarinių valstybių okupaciją. „Kartą paklausiau: kaip bus su Lietuva, kai naciai ar bolševikai ją okupuos? Jis atsakė: kai naciai okupuos Lietuvą, tai jie žudys tuos lietuvius, kurie priešinsis aktyviai; kai bolševikai okupuos – žudys visus tuos, kurie priešinsis aktyviai ir kurie priešinsis pasyviai, arba nepastebimai"[533]. Šiuo Šalkauskio modeliu remdamasis K. Pakštas, mėgęs procentus ir koeficientus, apskaičiavo, kad aktyviai priešintis normaliai rizikuoja tik 1 proc. priešo okupuotų gyventojų, o pasyviai gali priešintis net 90 proc. ar net daugiau. Tad jam atrodė, kad nuo nacių galėtų žūti apie 30 000 lietuvių, o nuo bolševikų – 10 ar 20 kartų daugiau[534]. Tai turėdamas omenyje K. Pakštas agituoja išeivijos veikėjus surinkti apie pusę milijono beprocentės paskolos, prašyti Lietuvos valdžios bent dvigubai didesnės sumos. Sukaupus 1,52 mln. litų, „užpirkti Kanadoj žemės kolonizacijai tų kelių tūkstančių šviesesnių žmonių ir ūkininkų, kuriems naujos gyvenimo sąlygos gali greit pasidaryti visai nebepakeliamos"[535]. Ketina vykti į Kanadą rinkti informacijos apie galimybes kurti koloniją. Iš Amerikos memorandumu kreipiasi į Lietuvos vyriausybę, ragina

* SSRS, 1929 m. spalį sutikusi grąžinti Lietuvai Vilnių ir Vilniaus krašto dalį, nesileido į jokias derybas dėl 1920 m. pasirašytos sienų sutarties vykdymo. V. Viliamas net negavo žodžio ką nors pasakyti Lietuvos sienų klausimu – naujos rytinės Lietuvos ribos buvo nubrėžtos be lietuvių žinios.

imtis priemonių kultūros turtams, šviesuomenei gelbėti, išsaugoti būsimam, gal net labai tolimam, Lietuvos valstybės prisikėlimui. Ne vieną universiteto kolegą laiškais ragina trauktis nuo artėjančio kataklizmo, ypač aktyviai stengiasi sudaryti sąlygas S. Šalkauskio šeimai išvykti į Ameriką. „Buvo pažadėta apmokėti kelionę, – atsiminimuose rašo Julija Šalkauskienė. – Pakšto įgaliotas asmuo labai sugestyviai įkalbinėjo pasiūlymą priimti, bet Stasys griežtai atsisakė, nes nenorėjo išvengti sau tokio likimo, koks buvo lemtas jo tėvynei. Prisimenu Stasio pasakymą, kad „tik žiurkės bėga iš skęstančio laivo“[536]. Vėliau, 1940 m. vasarą, K. Pakštas iš JAV S. Šalkauskiui atsiuntė 3000 litų čekį su prašymu panaudoti vykstant į kažkokį kongresą. „Tą čekį, – prisimena J. Šalkauskienė, – sugrąžinome, nes vis dar, kad ir sunkiai, galėjome išgyventi be šios pagalbos“[537]. 1940 m. liepą K. Pakštas ragina drauge su žmona atvykti į Ameriką Z. Ivinskį, žada jam sudaryti galimybę rašyti Amerikos lietuvių istoriją, skaityti paskaitas lietuvių kolegijoje, akademijose[538].

Pasirašius Lietuvos–SSRS savitarpio pagalbos sutartį, pasikeitė Lietuvos tarptautinė padėtis: į šalį buvo įvesti Raudonosios armijos daliniai, stiprėjo nesutarimai tarp Tautininkų ir jiems opozicinių Krikščionių demokratų ir Liaudininkų partijų. 1939 m. lapkričio 21 d. vietoje atsistatydinusio generolo Jono Černiaus Ministrų Tarybos pirmininku buvo paskirtas A. Merkys. Užsienio reikalų ministerijoje, vadovaujamoje Juozo Urbšio, ėmė vyrauti jėgos, linkusios įsiklausyti į K. Pakšto vertinimus ir siūlymus. Profesorius ministro J. Urbšio vardu buvo pakviestas į svarbius pasitarimus, kurie gruodžio 9 ir 10 dienomis vyko Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone. Norėdamas suspėti, lėktuvu skrido iš Teksaso valstijos EI Paso miesto, esančio Meksikos pasienyje[539]. Ministerijos departamento direktorius, buvęs Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Valdemaras Vyautas Čarneckis prašė K. Pakšto sustiprinti tėvynės palaikymą, informuoti amerikiečius apie įvykių Lietuvoje esmę. Tai padaryti būtinai reikėjo, nes iš Baltijos šalių Amerikos spauda daugiausia simpatizavo Suomijai, kuri pelnė gerą vardą mokėdama skolas Amerikai. „Kitoms Baltijos tautoms simpatijų yra, bet tik teorinių, – K. Pakštas rašė Z. Ivinskiui. – Kai kurie net mano, kad jos net savo noru įsigeidę Rusijos protektoratais pasidaryti. Šitokią nuomonę skleidžia Baltijos sostinių spaudos apžvalgininkai ir gal net diplomatai, jeigu naivesni“[540]. Pasikeitusį požiūrį į Lietuvą K. Pakštui parodė jo kelionės į Kanadą reikalai. Rugsėjo pabaigoje jis buvo pakviestas du mėnesius Kanados didmiesčių klubuose skaityti paskaitų apie Baltijos kraštų ir Vidurio Europos problemas. „Kai tik Lietuva pasidarė Rusijos protektoratu, tai susitarimą atšaukė, nes palaikė Didžiosios Britanijos priešų sąjungininku“[541].

1940 m. pradžioje K. Pakštas vėl leidžiasi į kelionę po Ameriką, lanko lietuvių kolonijas, kalba tautiečiams ir amerikiečiams. „Lietuvių tarpe darbas sekasi vidutiniškai, – praneša Z. Ivinskiui. – Jau nėr to senojo entuziazmo, nes stinga jaunimo, kurs į lietuviškas prakalbas jau neina ir lietuviškiems reikalams neaukoja. Susirenka tik senesnieji žmonės. Lig šiol pasakiau lietuviams apie 40 prakalbų. Į sales susirinkdavo nuo 150 iki 800, pagal kolonijos didumą. Tai skaitoma gana daug"[542]. 1940 m. vasario mėnesį A. Vanagui į Ringaudų ūkį rašo, jog jau 4 kartus pervažiavo skersai Ameriką, kiekvieną kartą padarydamas apie 6 tūkst. kilometrų, taigi iš viso 25 tūkst. Nors mato daug gamtos stebuklų, bet labai pavargsta – kelionėms reikia geležinės sveikatos. Probėgšmais praneša, kad žmonelė beveik visą laiką gyvena pas savo mamą, ilgai gydosi dantis. Turėdamas vilties, kad Lietuva nebus įtraukta į karą ir po kelių mėnesių galės sugrįžti, domisi ūkio reikalais, prašo atsiųsti 1939 m. veiklos sąskaitą[543].

Dar gerai neatsikvėpęs, K. Pakštas gauna Kanados užsienio reikalų instituto *(Canadien Institute of International Affairs)* kvietimą skaityti anksčiau planuotas paskaitas. „Britų konsulas patarė man pasiaiškinti, susitarti ir važiuoti. Gal ir pavyks tą milžinišką kraštą apvažiuoti, kur žada svetingą priėmimą ir įdomias sąlygas. Jei su kanadiečiais nepavyktų, tai turiu perspektyvų būti pakviestu skaityti paskaitų daugely Rotarų klubų", – savo planais su Z. Ivinskiu, apsiėmusiu tvarkyti jo finansinius reikalus Lietuvoje*, dalijosi profesorius[544].

Finansiškai paremtas ir Lietuvos Respublikos vyriausybės, 1940 m. balandžio pradžioje K. Pakštas išvyko į ilgą ir atsakingą kelionę po Kanadą. Didžiuosiuose šalies miestuose – Monrealyje, Otavoje, Vinipege, Kalgaryje, Toronte ir kitur aukšto rango politikams, visuomenės veikėjams, universitetų profesoriams ir studentams, tautiečiams kalbėjo apie Europoje besiplečiantį karą, Baltijos valstybes, mažųjų tautų konfederaciją, visur į pirmą vietą

* Pagal K. Pakšto įgaliojimus doc. Z. Ivinskis paimdavo algą (628 Lt) ir mokėdavo draugijų nario mokesčius, materialiai paremdavo S. Šalkauskį, įdukrą gimnazistę O. Pakštaitę, pirkdavo ir siųsdavo į JAV „Kosmos", „Židinį" ir kitus žurnalus, dienraščius, naujausias knygas. Prižiūrėdavo ir K. Pakšto Ringaudų vienkiemį (Z. Ivinskio atsiskaitymai su prof. K. Pakštu, LNMB RK RS, f. 29-1725, lap. 8, 13, 35, 44). K. Pakšto biblioteka, buvusi VDU Matematikos-gamtos fakultete, pavesta saugoti prof. S. Kolupailai, nacių okupacijos metais uždarius universitetą, buvo pergabenta į prof. J. Šimoliūno namus (1943 11 22). Ten veikė „pogrindžio" universitetas, lankėsi profesoriai ir studentai (J. Gimbutas, J. V. Danys, *Steponas Kolupaila*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1974, p. 193). Dalį knygų, geografijos atlasą, nuotraukas ir kt. prieš išvykdamas Kazys perdavė saugoti broliui Jurgiui.

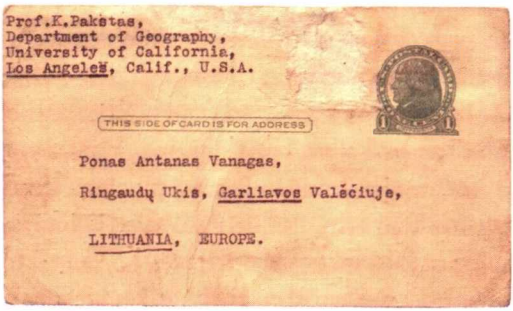

Prof.K.Pakštas,
Department of Geography,
University of California,
Los Angeles, Calif., U.S.A.

THIS SIDE OF CARD IS FOR ADDRESS

Ponas Antanas Vanagas,

Ringaudų Ukis, Garliavos Valsčiuje,

LITHUANIA, EUROPE.

✦ K. Pakšto laiškas A. Vanagui. Los Andželas, 1940 m. vasario 22 d. GKA.

1940 m. vasario 22 d.

Brangus mano Antanai,

Labai ačiu Tau už laišką, kurį man išsiuntei iš Kauno 1939 m. rugsėjo 6 d. Jį gavau per mėnesį laiko. Tad senai jau ruošiaus atsakyti, bet nuolatinėje kelionėje budamas vis pristigdavau laisvesnio laiko. Mat labai daug važinėju po milžinišką Ameriką, skaitydamas paskaitas Amerikos universitetuose ir kai kur lietuvių parapijose. Jau keturis kartus pervažiavau skersai Ameriką, kiekvieną kartą padarydamas apie ~~600~~ 6000 kilometrų, taigi iš viso daugiau kaip 25000 kilometrų. Pamatau daug įdomios gamtos stebuklų, bet kartu ir labai pavargstu. Kalbėti kviečia apie Lietuvą ir kitus Baltijos kraštus. Nuo balandžio vidurio iki pabaigos gegužio darysiu labai didelę kelionę išilgai milžinišką Kanadą. Tokioms kelionėms reikia geležinės sveikatos ir energijos. Žmonelė greit pavargtų, tad ji beveik visą laiką gyvena pas savo mamą. Ilgai ji gydėsi savo dantis.

Džiaugiuos, kad visi esate sveiki ir kad karas Jūsų smarkiai dar nepalietė. Sveikinu visą Jūsų šeimą ir linkiu gerai gyventi.

Labai laukiu daugiau žinių apie dabartinę ūkio padėtį. Tam tikslui paduodu savo adresą gatavai ant konverto ir prašau greit parašyti: apie gyvulius mažus ir didelius, sparnuočius, apie sodą ir bites ir apie kainas ūkiškų produktų. Padaryk kokią sąskaitą už 1939 m. ir man prisiųsk. Jeigu mano ūkio skoloms stinga pinigų, tai gal dar galėčiau aš kiek siųsti iš Amerikos. Tik man reikia žinoti kam ir kiek.

Nežinau kaip ilgai truks Europoje karas. Bet karui ir nepasibaigus gal but rasiu kelius rugsėjo mėn. Lietuvon sugrįžti. Jau pasiilgau savo krašto. Pradžioje, gal tik vienas parvažiuočiau, jeigu juros dar bus labai pavojingos.

Nesigailėk popieros ir plačiai parašyk viską apie ūkį ir kaip sekasi išsiversti. Ar turite gana žibalo, cukraus ir druskos? Ar gavote gana maisto ir kitų reikalingų gyvenimui ir ūkiui dalykų? Aš dar turiu vilties, kad Lietuva nebus karan įtraukta ir galėsime po kelių mėnesių pasimatyti.

Na, sudiev! Laukiu laiško. Jūsų nuoširdžiai Kazys Pakšte

kėlė savo tėvynės problemas. Nepamiršdavo Vilniaus klausimo ir Mažosios Lietuvos problemų. Klausytojams gilų įspūdį darė išraiškinga K. Pakšto kalba, įspėjimai apie Amerikos žemynui gresiantį pavojų, įžvalgos, kad lengvai vieną po kitos Europos šalis užgrobiantis Hitleris ilgainiui pralaimės karą. Negalima nesutikti su J. Eretu, pažymėjusiu, kad tuo metu „nedaug lietuvių su tokia misija būtų galėję aplėkti mūsų daugialypes kolonijas ir dviejose kultūrose žydinčią Kanadą"[545]. Gal ir būtų atsiradęs vienas kitas sugebantis, bet K. Pakštas tai padarė vienintelis, Lietuvos reikalams dosniai aukodamas gyvenimo mėnesius, sveikatą.

JAV pasiekusios žinios apie 1940 m. birželio 15 d. įvykius Lietuvoje sujaudino išeiviją, skaudžiai palietė K. Pakštą. Birželio 25 d. jis gavo jau anksčiau rudens kelionei per Tolimuosius Rytus ir SSRS į Lietuvą užsakytas reikalingas vizas, taip pat sulaukė naujojo VDU rektoriaus prof. S. Šalkauskio birželio 3 d. rašyto laiško[546]. S. Šalkauskis manė, kad K. Pakštas galėtų gauti atostogų dar vienerius metus, tačiau be algos, ir įžvalgiai patarė neskubėti į Lietuvą. „Gal būt, bus geriausia, – rašė jis, – jei stebėsite iš tolo vykstančius Europos įvykius ir, reikalui esant, galėsite ateiti Lietuvai su pagalba, kaip kad yra buvę per Didįjį Karą. Atrodo, dar gali būti viso ko šiame nelaimingame mūsų pasaulyje"[547]. Po birželio įvykių K. Pakštui durys į Lietuvą visam likusiam gyvenimui buvo užtrenktos. Galima neabejoti, kad okupuotoje Lietuvoje profesorių būtų ištikęs toks pats likimas, kurį patyrė daugelis šalies veikėjų: fizinis ir moralinis teroras, areštai, tremtis.

Prof. K. Pakštui 1939 m. gegužę išvykus į JAV, Lietuvos geografų draugijos pirmininką pavadavo prof. S. Kolupaila, vėliau išrinktas pirmininku. Paskutinieji LGD posėdžiai vyko 1940 m. birželio 13 d. Vilniuje ir rugpjūčio 15 d. Kaune.

Švietimo liaudies komisariatui pareikalavus užmegzti santykius su SSRS geografų organizacijomis, imta bendrauti su Leningrado valstybinio universiteto Geografijos-ekonomikos mokslų institutu. Galop K. Pakšto įkurtoji ir vadovauta LGD kartu su daugeliu kitų organizacijų buvo uždaryta. Antrasis pasaulinis karas, sovietinė ir nacių okupacijos išblaškė negausią Lietuvos geografų bendruomenę – apie 20 atsidūrė JAV, arti 10 – Kanadoje[548]. Pasilikusieji Lietuvoje patyrė dvasinį ir fizinį terorą, buvo priversti prisitaikyti, kad išliktų. Jau 1940 m. vasarą atsirado žmonių, kurie ėmėsi „vertinti" geografijos mokslo padėtį „buržuazinėje Lietuvoje" ir „klerikalinio profesoriaus" K. Pakšto nusižengimus. „Darbo Lietuva" rašė: „Visas dešiniųjų reakcinių geografų darbas pasižymėjo intrigomis ir Sovietų Sąjungos šmeižimu. Visi prisimename, kaip grįžęs iš Sovietų Sąjungos geografijos katedros vedėjas

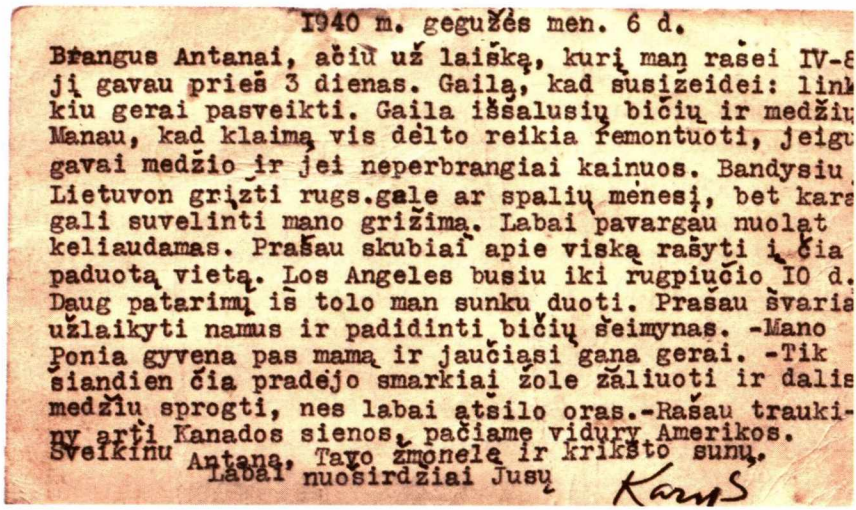

1940 m. gegužės men. 6 d.

Brangus Antanai, ačiū už laišką, kurį man rašei IV-8
jį gavau prieš 3 dienas. Gailą, kad susižeidei: link
kiu gerai pasveikti. Gaila išsalusių bičių ir medžių
Manau, kad klaimą vis dėlto reikia remontuoti, jeigu
gavai medžio ir jei neperbrangiai kainuos. Bandysiu
Lietuvon grįžti rugs.gale ar spalių mėnesį, bet kara
gali suvelinti mano grįžimą. Labai pavargau nuolat
keliaudamas. Prašau skubiai apie viską rašyti į čia
paduotą vietą. Los Angeles busiu iki rugpiūčio 10 d.
Daug patarimų iš tolo man sunku duoti. Prašau švaria
užlaikyti namus ir padidinti bičių šeimynas. -Mano
Ponia gyvena pas mamą ir jaučiasi gana gerai. -Tik
šiandien čia pradėjo smarkiai žolė žaliuoti ir dalis
medžių sprogti, nes labai atsilo oras.-Rašau trauki-
ny arti Kanados sienos, pačiame vidury Amerikos.
Sveikinu Antaną, Tavo žmonelę ir krikšto sunų.
Labai nuoširdžiai Jusų Karys

✦ K. Pakšto laiškas A. Vanagui. Los Andželas, 1940 m. gegužės 5 d. GKA.

K. Pakštas ateitininkų salėje skaitydamas apie SSRS paskaitą, apšmeižė ją, nesivaržydamas nei moksliniu objektyvumu, nei tolerancija."[549] Vien šis rašinys galėjo būti nuosprendis prof. K. Pakštui, jeigu jis būtų gyvenęs Lietuvoje. Paminėtina, kad neatlaikęs okupacinės valdžios ideologinio spaudimo taip rašė geografas, vadovėlių ir knygų autorius, kandidatas į Lietuvos geografų draugijos valdybos narius Stanislovas Tarvydas. Jo 1939 m. išėjusi „Geopolitika", kurioje nemažai remiamasi K. Pakšto darbais, buvo cenzūros apkarpyta. Po Antrojo pasaulinio karo S. Tarvydas buvo priverstas viešai pasmerkti savo knygos mintis, palikti Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetą.

Nepavykus gauti nuolatinės geografijos dėstytojo vietos netolimame San Diego universitete, 1941 m. vasaros semestre K. Pakštas vėl skaito paskaitas Kalifornijos universiteto studentams. Rudenį ir žiemą praleidžia šiltojoje Kalifornijoje. „Susidariau kuklų studentišką pragyvenimą už sporadines geografijos paskaitas klubuose ir universitetuose, – rašo Z. Ivinskiui. – Darbo turiu mažai, tad rašau straipsnius ir knygelę. O tai irgi darbas, tik kol kas be uždarbio. Gal vėliau gausiu honorarą. Žmonelė pasiliko pas savo mamą"[550].

K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad 1939 m. rugsėjį prasidėjus karui, prezidentas A. Smetona turėjęs sudaryti laikinai slaptą mažą vyriausybę bei Seimo branduolį ir nepastebimai išsiųsti į užsienį. Vėliau būtų galėjęs prie jų prisidėti ir

pats. Savo funkcijas tokia vyriausybė būtų galėjusi pradėti tuojau pat okupantams aneksavus Lietuvą[551]. Kadangi to nebuvo padaryta, 1940 m. rudenį K. Pakštas iškėlė mintį iš JAV gyvenančių Lietuvos piliečių sudaryti egzilinę vyriausybę. Tačiau Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone Povilui Žadeikiui pareiškus, kad JAV vyriausybė tai minčiai nepritaria, sumanymo teko atsisakyti.

Gyvendamas Los Andžele, K. Pakštas suartėjo su kai kuriais lietuviais (1,5 mln. mieste gyveno apie 500 tautiečių), kuriuos buvęs Švėkšnos „vieš-pats" Julius Maciejauskas sunkiai bandė suburti į mažytę parapiją. Pradėjus veikti jų bažnytėlei, K. Pakštas savo balsu sustiprino chorą[552]. Tačiau saulėtoji Kalifornija buvo toli nuo lietuviškosios politinės veiklos centrų, kuriuose tuojau pat po Lietuvos okupacijos prasidėjo aktyvi veikla. Dar 1940 m. birželio 25–27 d. Vilksberyje įvyko ALRKF direktorių tarybos suvažiavimas. Jame buvo pasisakyta už specialios politinės organizacijos kūrimą, už išeivijos organizacijų konsolidavimą. ALRKF suvažiavimas Pitsburge 1940 m. rugpjūčio 9 d. priėjo prie išvados, kad sėkmingesniam Lietuvos vadavimo darbui JAV lietuviai turi įkurti visas sroves vienijančią organizaciją. Rugpjūčio 10 d. čia buvo sudaryta bendra katalikų ir tautininkų atstovų Lietuvos gelbėjimo taryba. 1940 m. spalio 15 d. lietuvių delegaciją priėmė JAV prezidentas Franklinas Delanas Ruzveltas (Franklin Delano Roosevelt). Jis pareiškė, kad Lietuvos nepriklausomybė nesanti panaikinta, bet tik laikinai nuslopinta. Buvo pažadėta, kad JAV dės visas pastangas atkurti Lietuvos ir kitų šalių valstybingumą. Po priėmimo tą pačią dieną Lietuvos atstovybėje Vašingtone delegacijos nariai sudarė Lietuvos gelbėjimo komitetą. 1941 m. jis buvo pavadintas Amerikos lietuvių taryba *(Lithuanian American Council)*, arba sutrumpintai ALT'a. Jos pirmininku buvo išrinktas Leonardas Šimutis. ALT'a numatė siekti, kad būtų atkurta Lietuvos nepriklausomybė, sustabdytas lietuvių tautos naikinimas, teikti pagalbą Lietuvos žmonių kovai už laisvę, globoti pabėgėlius ir ištremtus piliečius. Vienas iš svarbiausių ALT'os uždavinių turėjo būti Informacijos biuro įkūrimas ir biuletenio anglų kalba leidimas. Renkant tinkamiausią kandidatą, pynėsi srovių interesai, bet dažniausiai akys krypo į K. Pakštą. Manyta, kad profesorius būtų tinkamiausias tam biurui vadovauti, nes čia reikia akademinio mokslo vyro, mokančio kalbas, suprantančio Lietuvos vidaus gyvenimą ir energingo, minčių kupino.

ALT'os vykdomasis komitetas kelis kartus svarstė Informacijos biuro steigimo Niujorke arba Vašingtone klausimą, bet neturėjo lėšų jo išlaikyti. Lietuvių informacijos biurą (LIB) įsteigė ALRKF centro valdyba, pareikšdama, kad tada, kai kitos grupės (tautininkai su santariečiais ir socialdemokratai) bus sukaupusios lėšų ir norės bendradarbiauti, biurą perduos ALT'ai[553]. K. Pakštas

buvo pakviestas į Čikagą, ir nuo 1941 m. liepos pabaigos energingai ėmė vykdyti LIB uždavinius: anglosaksiškąjį pasaulį informuoti apie lietuvių tautos padėtį ir siekius, užmegzti ryšius su kitomis sovietų pavergtomis tautomis. Netrukus gimusius sumanymus išplėsti biuro veiklą mokslininkas išdėstė savo pranešime „Lietuvos vadavimo uždaviniai", kurį perskaitė ALRKF kongrese 1941 m. rugpjūčio 7 dieną. Po pranešimo Federacijos centro valdyba LIB nusprendė perorganizuoti į Lietuvių kultūrinį institutą[554]. Lietuvių kultūrinis institutas (LKI) pradėjo veikti Čikagoje 1941 m. rugsėjo pradžioje. Institutas turėjo paskaitomis, anglų kalba leidžiamomis knygomis skleisti žinias apie Lietuvą, jos kultūrą, istoriją, kalbą, geografiją, lietuvių problemomis sudominti vakariečius, gaivinti tautinius jausmus. Pasak „Amerikos" dienraščio, pagrindinis LKI uždavinys – vadovauti kultūrinei kovai už Lietuvos nepriklausomybę[555].

Visus LKI organizavimo, koncepcijos kūrimo darbus atliko K. Pakštas. Vėliau buvo sudaryta „mokslinė viršūnė", į kurią įėjo trijų sekcijų vedėjai. LKI direktorius prof. K. Pakštas vadovavo Lietuvos geografijos ir tarptautinių santykių sekcijai[556].

1941 m. gruodį LKI išleido K. Pakšto brošiūrą *„The Lithuanian Situation"* (Lietuvių situacija), kurioje apžvelgta Lietuvos istorija, valstybės pažanga nepriklausomybės laikotarpiu, okupacijų padaryta žala krašto materialiniam ir dvasiniam gyvenimui. Antroje, 1942 m. kovą išėjusioje ir greitai išpirktoje studijoje *„The Baltoscandian Confederation"* (Baltoskandijos konfederacija), K. Pakštas pateikė Baltijos jūros regiono pokarinio sutvarkymo koncepciją. Išleista dar keletas leidinėlių, tačiau susidurta su vis didesniais materialiniais sunkumais. ALRKF galimybės finansiškai remti LKI seko, o nuo 1943 m. sausio pirmosios visiškai nutrūko. Tolesnė veikla priklausė nuo instituto garbės narių kunigų aukų, taip pat nuo finansų komisijos sumanumo.

1943 m. birželį prof. K. Pakštui sukako 50 metų. „Vargau ir kovojau panašiai, kaip ir kiti trys milijonai lietuvių ir labai esu patenkintas savo vargais ir savo reliatyviu skurdu", – „Draugo" korespondentui sakė K. Pakštas[557]. Žvelgdamas į ateitį, profesorius numatė, kad Vokietijos imperija suklups 1944 m., bet karas dar tęsis Tolimuosiuose Rytuose. Vokietijai žlugus kasdieną augantis Rusijos nacionalizmas sukels didžiulę grėsmę Vidurio Europos tautoms, todėl kova už jų nepriklausomybę tęsis. Lietuvius K. Pakštas ragino būti realistus, nes laisvės viltys nėra didelės. „Bet jei ir visai vilčių nebūtų, – teigė profesorius, – tai geriau neviltyje mirti kovose su laisvės šauksmu lūpose, negu vergu svetimųjų koncentracijos stovyklose, visų paniekintam ir užmirštam"[558].

Finansinių sunkumų slegiamas K. Pakštas 1943 m. vasarą pasitraukė iš LKI. Pastovesnį pajamų šaltinį rado Nortfilde (Northfield, Minesotos valst.)

veikusioje Karletono (Carleton) kolegijoje. Čia Pentagono siūlymu buvo įsteigti specialūs kursai kariniams daliniams, kuriuos rengė išsilaipinti Europoje. Nuo 1943 m. liepos iki 1944 m. gegužės K. Pakštas dėstė Vakarų Europos politinę geografiją, paskutinį semestrą – prancūzų kalba 300-ams karišKių, turėsiančių reikalų su prancūzų ir belgų įstaigomis.

Klausytojus, visuomenę K. Pakštas atkakliai bandė sudominti Baltijos šalių, Lietuvos problemomis. Naudojosi kolegijos radijo stotimi, laikraščiu „The Carletoman", amerikiečiams, spaudos palankiai nuteikiamiems Stalino režimo atžvilgiu, aiškino, kuo lietuviai skiriasi nuo rusų, pabrėždavo savo tėvynės teisę po karo atkurti laisvą ir nepriklausomą valstybę[559]. Įgijo nemaža Lietuvai palankių draugų, užtarėjų, tačiau komunistuojančių klausytojų nuolat buvo skundžiamas kolegijos vadovybei.

Dirbamas LKI, K. Pakštas ieškojo ir kitų būdų spręsti Lietuvos problemas. Dar 1940 m. pavasarį drauge su varpininko Jono Vileišio sūnumi Petru Vileišiu ir kitais iškėlė iniciatyvą įkurti Lietuvos piliečių sąjungą bei komitetą užsienyje, kuris galėtų kalbėti pavergtosios Lietuvos žmonių vardu. Idėjai pritarė ALT'os vykdomasis komitetas, ją palaikė ir 1941 m. gegužę į Čikagą atvykęs pulk. Kazys Grinius. Po įvairių svarstymų bei organizacinės veiklos buvo sudarytos trys apylinkės: Niujorko (apie 70 Lietuvos piliečių), Čikagos (apie 40 narių) ir Klivlendo. Trijų apylinkių atstovų suvažiavime 1942 m. sausio 4 d. Čikagoje buvo nutarta sudaryti Lietuvos laisvės komitetą *(Free Lithuania Committee)*. Komiteto pirmininku buvo išrinktas P. Vileišis, vicepirmininkais – prof. K. Pakštas ir Jokūbas Robinzonas (Robinson). Sausio 20 d. sąjūdį nuspręsta pavadinti Lietuvos piliečių sąjunga (LPS), jos valdybą laikinai laikyti centriniu komitetu (į jį įėjo K. Pakštas ir kt.). Balandžio mėn. LPS vadovybę pasveikino ALT'os Vykdomasis komitetas, o tai reiškė jos oficialų pripažinimą[560]. Netrukus buvo paskelbta, kad susidarė Lietuvių tautinė taryba *(Lithuanian National Council)* – vyriausiasis Lietuvos vadavimo organas. Tarybą sudarė pirmininkas K. Grinius, vicepirmininkai varpininko Jono Vileišio sūnus Petras ir kunigas Juozas Prunskis, generalinis sekretorius K. Pakštas ir 8 nariai. Tačiau nei LPS, nei iš jos išaugusi Lietuvių tautinė taryba veiklos neišplėtojo, nes iš Lietuvos atėjo žinia apie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) susikūrimą, o JAV aktyviai ėmė reikštis ALT'a. Daugelyje jos žygių dalyvavo prof. K. Pakštas. Antai 1942 m. gavus žinių, kad SSRS vadovybė Londoną ir Vašingtoną spaudžia pripažinti Baltijos valstybes sovietinėmis respublikomis, prof. K. Pakštas ir Lietuvos konsulas dr. Petras Povilas Daudžvardis buvo pakviesti į ALT'os vykdomąjį komitetą pasitarti. Nutarus daryti žygių, kad anglai ir amerikiečiai būtų sulaikyti nuo Maskvos

norų tenkinimo, kovo 12 d. prezidentui F. D. Ruzveltui nusiųstas motyvuotas memorandumas, kuriame griežtai protestuojama prieš Sovietų Sąjungos pretenzijas. Gautas patvirtinimas, kad JAV vyriausybė nekeis savo nusistatymo nepripažinti Baltijos valstybių aneksijos teisėtumo[561].

1944 m. balandžio 8 d. ALT'os Vykdomojo komiteto susirinkime nuspręsta steigti Lietuvių-amerikiečių informacijos centrą *(Lithuanian American Information Center)* – LAIC'ą, vienu iš jo direktorių kviesti prof. K. Pakštą. Vėliau centro vedėju nutarta kviesti adv. Kostą Jurgėlą, taip pat pulk. K. Grinių. Centro būstinė įsikūrė Niujorko *Woolwortho* dangoraižyje. LAIC'ui pavesta per spaudą, radiją formuoti lietuviams palankią viešąją nuomonę, palaikyti ryšius su JAV vyriausybės, Kongreso, įvairių komitetų nariais, teikti informaciją spaudos agentūroms[562]. Anglų kalba leisdamas *Lithuanian Bulletin* (Lietuvių biuletenis), siuntinėdamas „Žinių santraukas", informacijos centras bandė pralaužti buvusį tylų sąmokslą prieš Lietuvą, valdžios instancijas, didžiąją spaudą „gydyti" nuo perdėto draugiškumo, pagarbos karo sąjungininkei Sovietų Sąjungai.

1944 m. spalį prof. K. Pakštas buvo pakviestas dirbti Bendrajame Amerikos lietuvių šalpos fonde (BALF'e) tarnautoju viešiesiems reikalams. BALF'ą įkūrė ALT'a, vykdydama Pitsburgo konferencijos, vykusios 1943 m. rugsėjo 1–2 d., nutarimą organizuoti visų Amerikos lietuvių šalpos centrą. 1944 m. kovo 24–25 d. Čikagoje vyko visų lietuvių šalpos fondų ir organizacijų atstovų susirinkimas, kuris įsteigė BALF'ą, sudarė Direktorių tarybą. Fondo pirmininku tapo prelatas dr. Juozas Končius. Lietuvos patriotų, Amerikos katalikų episkopato dėka BALF'as buvo įregistruotas JAV Prezidento karo šalpos kontrolės taryboje, 1944 m. rugsėjo 26 d. oficialiai ir iškilmingai atidaryta jo centrinė įstaiga. Reikėjo energingų, gabių kalbėtojų, kurie važinėtų po lietuvių kolonijas, išjudintų žmones aukoti pinigų, drabužių, avalynės ir maisto lietuvių pabėgėliams Europoje šelpti. Pasak J. Končiaus, „būdamas talentingas kalbėtojas, prof. K. Pakštas toms pareigoms labai tiko"[563]. Kaip buvo įpratęs, profesorius energingai ėmėsi veiklos – lankė įvairius Amerikos miestus, organizacijas, mezgė ryšius su kitų šalių pabėgėlių atstovais, sakė kalbas lietuvių, kitų šalpos fondų skyrių susirinkimuose, „Rotary" klubuose. Užmezgė ryšius su lietuvių pabėgėliais Europoje, rūpinosi, kad jų atstovai būtų įtraukti į Jungtinių Tautų paramos organizacijas. Gindamas lietuvių interesus, rengė pabėgėlių iš Lietuvos kompaktiško apgyvendinimo kuriame nors žemyne projektus. Laisvesniu metu bandė gvildenti lietuvių tautos likimo problemas. Sugrįžęs prie trečiojo dešimtmečio pabaigoje tirtos lietuvių genijaus dispersijos temos, giliau, visapusiškiau apibūdino praeities kultū-

rinius praradimus. Teigė, jog pasaulio didiesiems net Lietuvos vardą ištarti bijant naujos okupacijos nuostoliai „atsilieps mums per šimtą metų“[564]. 1945 m. pavasarį K. Pakštas „Amerikos“ dienraštyje plačiai apibūdino moderniosios Lietuvos idealus, Lietuvos ir Vokietijos santykius 1919–1939 m., sovietų bei nacių okupacijų padarytus nuostolius.

Sužinojęs, kad Niujorke veikia laikinas pabėgėlių universitetas, K. Pakštas 1945 m. vasarą susitiko su jo prezidentu Elvinu Džonsonu (Alvin Johnson), prašė paramos keliolikai Vokietijos pabėgėlių stovyklose vargstančių profesorių, bent šimtui studentų. Tarp mūsų žymesnių profesorių neradęs nė vienos pasaulinės garsenybės, E. Džonsonas pareiškė nematąs jokių Lietuvos kultūrinių nuopelnų pasauliui, lietuvius pavadino *„forgotten tribe“* (užmiršta kiltimi*). Iš Rokfelerio (Rockfeller) bei kitų mokslo fondų taip pat gavęs neigiamus, bet mandagesnius, diplomatiškesnius atsakymus, K. Pakštas rašė: „Didžiųjų peštynių laikais stambūs gaidžiai nesidairo į mažus viščiukus, jų net nemato ir nepastebi. Visuotinio pykčio gadynėje tai gal ir natūralu. Bet aš užsigavau žodžiu – „kiltis“[565].

Darbuodamasis BALF'e, K. Pakštas dalyvaudavo ALT'os pasitarimuose (1945 m. vasario 15–16 d., Vašingtone), Vykdomojo komiteto posėdžiuose. 1945 m. birželio 2 d. posėdyje buvo analizuojama tarptautinė padėtis, San Francisko konferencijos eiga, planuojama tolesnė tarybos veikla. Prof. K. Pakštas komitetą informavo apie LAIC'o veiklą, Vokietijoje veikiančio VLIK'o memorandumą sąjungininkų kariuomenės vyriausiajam vadui Vokietijoje generolui Dvaitui Deividui Eizenhaueriui (Dwight David Eisenhower)[566]. Memorandume pabrėžta, kad lietuviai, latviai, estai nebuvo ir nėra Sovietų Sąjungos piliečiai, kad Lietuvos žmonėms nebūtų trukdoma atkurti nepriklausomą valstybę ir pan. Memorandumą pasirašė VLIK'as – kaip vienintelė teisėta Lietuvos vyriausybė tremtyje, laisvajame pasaulyje[567]. Atskiru laišku ALT'ai komitetas prašė remti jį moraliai ir materialiai. Nuo to laiko prasidėjo bendradarbiavimas tarp VLIK'o ir ALT'os. VLIK'o vieningumą rodydamas pavyzdžiu visoms lietuvių išeivių kolonijoms, K. Pakštas rašė, jog į komitetą visa tauta žiūri kaip į savo valdžią, jo disciplinai pasiduoda visi pogrindžio laikraščiai, jo balso klauso jaunimas ir jį remia kituose kraštuose išsiblaškę lietuviai[568].

BALF'as priklausė JAV nacionaliniam karo fondui, todėl jo propagandinė veikla turėjo subtiliai atsižvelgti į vyriausybės užsienio politikos nuostatas,

* Priešistorinėje visuomenėje genčių susivienijimas, pagrįstas gentiniais santykiais, bendra kalba ir teritorija.

būti be politinio atspalvio. Priimant K. Pakštą dirbti į BALF'o centrinę įstaigą, J. Končius prašė, kad jis iš anksto pateiktų savo kalbų konspektus. Matyt, nesutikdamas su tokiu išankstiniu cenzūravimu, K. Pakštas konspektų nedavė, tik paaiškino bendrą kalbų turinį. Kalbėdamas nevengė ekspromtų, šmaikštaus sąmojo. Su užsidegimu veikdamas savo pavergtos tautos labui, ilgainiui primiršo Amerikos politines realijas. 1945 m. birželio 1 d. Detroite dalyvavo moterų organizacijos, kuri buvo vertinama kaip pronacinė ir antisemitinė, susirinkime; jame atskirai kalbėta apie SSRS. K. Pakštas prabilo apie kai kurių žydų tautybės Lietuvos piliečių vaidmenį bolševikams atėjus[569]. Stambūs dienraščiai, minėdami BALF'o bei šalpos organizacijas, pranešimą interpretavo kaip antisemitinį ir pronacinį. Pasak J. Končiaus, „T. K. Fondas tuoj smarkiai į tai reagavo, įspėdamas, kad tokie aprašymai gali pakenkti T. K. Fondui ir BALF'ui. Prof. K. Pakštas po tokių įvykių įteikė BALF'ui rezignaciją, kad pasitraukiąs, nenorėdamas pakenkti lietuvių labdaros veiklai. Ir aš, ir valdyba jo rezignaciją priėmėm su apgailestavimu"[570]. Fondas neteko gero ir gabaus kalbėtojo bei organizatoriaus. Priverstinis pasitraukimas iš BALF'o užbaigė dar vieną K. Pakšto gyvenimo tarpsnį. Prasidėjo nelengva, rūpesčių dėl Lietuvos reikalų kupina kova už kasdienės duonos kąsnį.

Politinio emigranto dalia

Atsistatydinimas iš BALF'o smarkiai sukomplikavo į šeštąją dešimtį įžengusio prof. K. Pakšto materialinę padėtį, sukėlė daugybę skausmingų išgyvenimų. Jį žeidė nepagrįsti kaltinimai antisemitizmu (Lietuvos piliečių sąjungos posėdžiuose dalyvavo kartu su H. Rubinavičiumi, dr. J. Robinzonu (Robinson) ir kt.), pronacizmu. Tuometinėje Amerikoje taip apkaltintą žmogų buvo galima laikyti *persona non grata**. Be santaupų, kamuojamą depresijos ir kitų negalių K. Pakštą priglaudė Pitsburgo klebonas Magnus J. Kazėnas, užjautė iš ankstesnio, sėkmingesnio gyvenimo Vakaruose pažįstama kalifornietė Bronė Starkienė. Jai siunčiamus laiškus pasirašydavo Čigonėlio, Dausų piliečio vardais[571].

1945 m. rugpjūtį, norėdamas pataisyti šlyjančią sveikatą ir pailsėti, K. Pakštas persikėlė į Kaliforniją. Rekomenduotas prelato J. Maciejausko, atostogoms apsistojo Santa Monikoje pas B. Starkienę – aktyvią Los Andželo lietuvių veikėją, parapijos ALT'os ir BALF'o organizatorę. Planuotos trumpos K. Pakšto atostogos užtruko iki 1947 m. gegužės. Šeimininkės globojamas nuolat susirašinėja su darbo biurais, bet gauna neigiamus atsakymus (dėl to, kad neturi JAV pilietybės, nepakankamai moka anglų kalbą, yra per senas ir t. t.). Bendrauja su Šv. Kazimiero parapijos steigėju J. Maciejausku, dalyvauja, kalba įvairiuose renginiuose. Kartu su Henriku Radausku, R. Rimdžiumi, N. Kary, kun. J. Kučingiu, iškilmingai įvesdintu 1946 m. gruodžio 29 d. (jo pagerbimo vakarienėje K. Pakštas sakė kalbą), įsteigia Lietuvos vyčių kuopą[572].

Nesulaukęs tinkamo darbo pasiūlymo, K. Pakštas priėmė Lietuvos vyčių organizacijos kvietimą ir nuo 1946 m. pabaigos antrą kartą stojo prie „Vyčio" žurnalo vairo. Įvedė skyrelį „Ištremtam jaunimui" (vėliau jį pakeitė platesniu – „Pasaulio lietuviai"), kuriame savo pavarde ir Palemono slapyvardžiu aiškino JAV imigracijos įstatymus, emigracijos ir kolonizacijos teoriją, atsakydavo į klausimus. Vedamuosiuose straipsniuose gvildeno lietuvių tautos, jos kultūros išsaugojimo problemas, JAV ir kitų didžiųjų valstybių politiką. Geopolitikos profesorių nemaloniai nuteikia JAV žurnalistų, mažiau išsilavinusių rašytojų, kitų šviesuomenės atstovų ir net valstybės departamento darbuotojų painiojamos sąvokos „Centrinė Europa" ir „Rytų Europa". Dėl plačiai prigiju-

* Lot. nepageidaujamas asmuo

sios minties, kad Baltijos respublikos priklauso Rytų Europai, manoma, kad jos visai „natūraliai" linksta prie Rusijos ir turi jai priklausyti. Mokslininkas ragina tautiečius įsidėmėti, kad *Europos centrinė ašis eina išilgai geležinkelį Vilnius–Gardinas–Varšuva–Viena*, o *Vilnius yra centriškiausia Europos sostinė*[573]. Anot K. Pakšto, Vilnius „guli lygiai pusiaukelėje tarp Šiaurės rago (Nordkapp) ir pietinės Graikijos, tarp Azijos ir Uralo. Susikirtimas 54-tos paralelės ir 25-to meridiano yra geografinis Europos centras, esąs truputį į pietus nuo Dzūkijos miesto Rodūnės*. Taigi Lietuva yra pats Europos vidurys, tarytum jos geografinė širdis. Visa tai žinokime ir skelbkime pasauliui"[574]. Lietuvių mokslininkas palyginti nedaug tesuklydo įvardydamas Europos centrą. 1989 m. Prancūzijos nacionalinis geografijos institutas, remdamasis moderniais tyrinėjimo metodais, nustatė, jog geografinis Europos centras (54° 54' šiaurės platumos ir 25° 19' rytų ilgumos) yra Vilniaus rajone prie Purnūškių kaimo. Vėliau jo vieta ne kartą buvo tikslinama.

K. Pakšto platus akiratis, gilios žinios „Vyčio" žurnalą išpopuliarino ne tik tarp išeivių jaunimo, bet ir suaugusiųjų. Pasak Vyčių centro pirmininko Juozapo Bulevičiaus, būdamas redaktoriumi įžymusis lietuvių reikalų žinovas „įnešė be galo daug žinių apie mūsų tautą. Jo rimti straipsniai davė mums reikalingo lietuviško maisto"[575].

Gyvendamas Santa Monikoje K. Pakštas studijuoja Mažosios Lietuvos istoriją, vienas iš pirmųjų pabando apibūdinti oficialųjį JAV požiūrį į Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais. Jo gautais duomenimis JAV valstybės departamentas Lietuvą laikė tik *friendly neutrals* (draugiškai neutralia), o Amerikos visuomenė vadino *Associated Nation* (sąjunginė tauta). Bostone buvo išleistas Jungtinių Tautų himnų rinkinys su gaidomis. Ten įdėtas ir Lietuvos himnas su pastaba: *Associated Nation*. K. Pakšto iš konkrečių JAV šaltinių paimtus faktus paskelbęs „Tėviškės garsas" rašė: „Prie šių prof. K. Pakšto žodžių teliktų tik pridėti, kad lietuvių tauta savo atkakliu priešinimusi okupantams aiškiausiai įrodė, jog ne tik formaliai, bet ir faktinai visą karo laiką ji buvo bendras Jungtinių Tautų kovų prieš nacinę tironiją dalyvis."[576]

Porą metų pabuvęs bedarbiu, prof. K. Pakštas 1947 m. gegužę gauna darbą senojoje Kalifornijos sostinėje Monterėjuje (Monterrey). Čia karo pradžioje buvo įsteigta didžiausia Amerikoje Armijos kalbų mokykla *(The Army Language School)*. Joje per 12 mėn. intensyvaus ir sunkaus darbo buvo išmokstama svetimos kalbos vos ne geriau nei universitetuose per ketverius metus. Mokykla turėjo didelius rusų, japonų skyrius, mažesnius – kinų, persų, tur-

* Balt. ir rus. Radun, nuo 1939 m. priklauso Baltarusijai.

kų, arabų, graikų, prancūzų, ispanų, portugalų. Nuo 1948 m. liepos ėmė veikti norvegų, švedų, danų, lenkų, čekų, bulgarų, vengrų, serbų, kroatų skyriai. Liūdnas ženklas K. Pakštui buvo tai, kad nesirengta mokyti nei lietuvių, nei latvių, nei estų kalbų. Kiekviename skyriuje buvo dėstoma geografija, konkrečios šalies ir jos kaimynų istorija. Visus dalykus dėstė internacionalinis kolektyvas, savitas kalbų „Babilonas", vietos gyventojų vadinamas „Tautų Sąjunga". Vien rusų skyriuje dirbo 3 profesoriai ir 30 instruktorių, kurių dauguma jau seniai buvo atvykusi į Ameriką per Sibirą[577].

Atlaikęs rimtus patikrinimus, K. Pakštas dėstė geografiją ir geopolitiką, dažniausiai rusų kalba. Dėl didžiulių darbo krūvių turėjo pasitraukti iš „Vyčio" redaktoriaus pareigų. Mokykloje buvo rengiami spalvingi dainų, muzikos ir šokių vakarai, karininkų klubas nesutalpindavo visų norinčiųjų pasilinksminti. Kaimynystėje veikė valgyklos, kuriose prekiauta alumi ir vynu. Viena pavadinta „Karčma na Litovskoy Granice"*, kita – „Karčma na Tureckoy Granice"**. Tačiau profesoriui K. Pakštui ne linksmybės rūpi. Kadangi artimiausios lietuviškos parapijos gana toli (Los Andželas – už 560 km, San Franciskas – už 200 km), profesorius užmezga ryšius su apylinkės miestelių klubais ir draugijomis. Rotariečiams, Amerikos revoliucijos dukterims ir kitų panašaus pobūdžio organizacijų nariams dažnai kalba apie Lietuvą, Baltijos tautas, Europos likimą[578].

Kalifornijoje anglų kalba K. Pakštas baigia rengti studiją „*The Problem of Lithuania Minor*" (Mažosios Lietuvos problema), plėtoja antrosios, atsarginės Lietuvos temą, rengia užsieniečiams skirtą informacinį leidinį apie Lietuvą Antrojo pasaulinio karo metais. Jo šapirografuotą knygelę „*Lithuania and World War II*" (Lietuva ir Antrasis pasaulinis karas) LKI išleido 1947 m. gruodį.

K. Pakštas entuziastingai rėmė JAV lietuvių siekimą turėti savo iliustruotą kultūros žurnalą, galintį suburti bendram darbui įvairių sričių ir įsitikinimų žmones. 1947 m. rudenį sutiko būti LKI leidžiamo žurnalo „Naujoji aušra" redaktorių kolegijos nariu[579]. Ją sudarė katalikai kultūrininkai K. Pakštas, Antanas Vaičiūnas, dr. J. Prunskis, dailininkas Petras Kiaulėnas. Atsakinguoju redaktoriumi tapo Anatolijus Kairys. Bendradarbiauti buvo kviečiami visi JAV ir kitų pasaulio kraštų lietuviai. „Naujosios aušros" programa – valstybinė nepriklausomybė, kultūra – tautos subrendimo išraiška[580].

Nors „okeanas, miškai ir kalnai, kiaurus metus žydinti ir žaliuojanti augalija sudaro pasigėrėjimo vertus reginius"[581], K. Pakšto fizinės ir psichinės jėgos sen-

* Rus. Smuklė Lietuvos pasienyje.

** Rus. Smuklė Turkijos pasienyje.

ka. Patriotinius profesoriaus jausmus žeidė oficialiosios Amerikos taikstymasis su komunizmo plitimu Europoje, nedėmesingumas okupuotiesiems kraštams. Ypač erzino kai kurių bendradarbių atviras Maskvos imperialistinio kurso palaikymas. 1947 m. gruodį K. Pakštas pasitraukė iš Monterėjaus kalbų mokyklos ir išvažiavo į Santa Moniką. Nebevaržomas tarnybinių apribojimų ir įsipareigojimų „Naujojoje aušroje" K. Pakštas paskelbė išeiviją sudominusį straipsnį „Maskolijos izoliacija", kuriame kritikavo Amerikos spaudos išvedžiojimus, jog reikia mokytis suprasti rusus, plėtoti su jais prekybą, verslą ir t. t. Jo galva, be Amerikos pagalbos Sovietų Sąjungai „abi kirmėlės būtų prarijusios viena kitą, ogi Dėdei Semui būtų likęs tiktai lengvas ir pigus darbas: paimti abiejų uodegas ir ugnelėn įmesti. Visam pasauliui šiandien saugiau būtų"[582]. Pirmasis iš lietuvių K. Pakštas prabyla apie naują – ideologinį – karą tarp demokratijos ir totalitarizmo stovyklų. Kadangi SSRS šaltąjį karą ruošiasi pakeisti karštuoju, kalba apie būtinumą stiprinti pasaulio vienybę, kurti taikos strategiją. K. Pakštas dar šeštojo dešimtmečio pradžioje tiki, jog turi prasidėti demokratinės stovyklos (įskaitant pralaimėjusią ir su amerikiečių parama armiją atkūrusią Vokietiją) karas su totalitariniu Stalino režimu. Kad tarp daugelio valstybių nekiltų naujų karų, būsimojoje taikos konferencijoje siūlo įkurti Tarptautinį teritorinį teismą (*The International Court of Territorial Justice*). Jo veikla apimtų apie 20 Vidurio Europos tautų, iš anksto sutarusių laikinai pripažinti dabartines faktines sienas. Tai padėtų išvengti kokio tuzino karų ir begalinio chaoso[583].

Išvykdamas į Ameriką K. Pakštas neteko ne tik žmonos, bet ir įdukros Onutės. Išsiuntė jai „šipkartę", pasiekė net prezidentą Harį S. Trumeną (Truman Harry S.), kuris pasirašė prašymą išleisti ją į JAV. Belgijoje sutiktam giminaičiui Kazys sakė labai išgyvenęs, kad Onutė nenorėjusi atvykti. „Jam net į galvą nešovė, kad niekas manęs nebūtų leidęs", – atsiminimuose rašė O. Pakštaitė (Adomonienė)[584]. Ji sugrįžo į Butėnus pas tėvelius, gimnaziją baigė Utenoje ir 1949 m. Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete įgijo istorikės specialybę. Skaudūs išgyvenimai dėl pavergtos Tėvynės, atkakli nuolatinė kova dėl duonos kąsnio bei žlugęs šeimos gyvenimas palaužė K. Pakšto sveikatą. 1949 m. kovą Santa Monikoje profesoriui atliekama sunki vieno inksto pašalinimo operacija, prieš kurią sudarytame testamente visas turtas užrašomas jį seniai palikusiai žmonai. Vos pradėjusį stotis ant kojų, 56 metų vyrą ištinka sunkus insultas. Dar ne visai pasveikęs, dalyvauja pirmojoje ateitininkų konferencijoje Amerikoje, pasako įkvepiančią kalbą[585]. Su ateitininkais ryšius palaiko iki pat gyvenimo pabaigos.

Pagerėjus sveikatai gauna ordinarinio profesoriaus vietą Duquesne universitete Pitsburge. Iš saulėtosios Kalifornijos persikelia į suodžiuose sken-

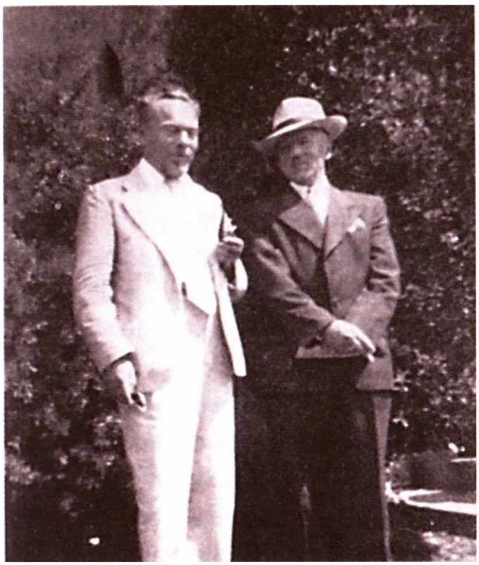

✦ K. Pakštas (stovi kairėje) su generolu Stasiu Raštikiu. Los Andželas, 1948 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 304 ir 305.

dintį Pitsburgą, vadovauja Geografijos departamentui. Dėsto penkis atskirus geografijos kursus (11 val. per savaitę). Gauna pavedimą parašyti visų penkių dalykų programą, turi skaityti naują geografijos literatūrą. Ima rašyti „Lietuvos istorinę geografiją", kuri apimtų ir politinę geografiją, naujausias problemas. Netrunka įsitikinti, kad tyrinėtojui, atplėštam nuo savo žemės, ypač sunku gilintis į jos praeities studijas – trūksta šaltinių, jie išbarstyti po įvairius archyvus ir bibliotekas. Renka istorinius žemėlapius (1953 m. turėjo apie 120, iš jų 60 tiko knygai), kai kuriuos sudarinėja pats. Spaudoje paskelbia, kad ketina išleisti didelį Lietuvos žemėlapį, kuriame bus pažymėtos politinės Lietuvos ribos pagal seniau pasirašytas ir Lietuvos neatmestas tarptautines sutartis. Tarptautinių sutarčių, kad ir laikinų, nustatytas sienas siūlo priimti tam laikotarpiui, *kol susirinks po būsimo karo tarptautinė taikos konferencija ir patvirtins arba kai pakeis valstybių ribas*[586]. Dėl savo ketinimų ir siūlymų nuolat puolamas lenkų emigracinės spaudos.

Gyvendamas arčiau didesnių lietuvių išeivių santalkų, K. Pakštas aktyviau reiškėsi jų veikloje. 1949 m. lapkričio 4–6 d. dalyvavo ALT'o Niujorke sušauktame trečiajame Amerikos lietuvių kongrese. Į jį susirinko 750 organizacijų, draugijų ir klubų įgaliotų atstovų. Lietuvius sveikino JAV prezidentas Haris S. Trumenas, tuo pademonstruodamas, kad Amerika nepripažįsta Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos ir kitų Baltijos šalių okupacijos ir didindamas

išlaisvinimo viltis. K. Pakšto pranešimas „Lietuvių tautos potencialo išlaikymas" buvo „vienintelis kongreso darbo fragmentas, aptaręs esmingiausius fizinės, dvasinės gyvybės išlaikymo klausimus"[587]. 1950 m. vasarą prof. K. Pakštas dalyvavo trečiajame Amerikos ateitininkų sąjungos suvažiavime. Savo kalboje jis apžvelgė pasaulio politinę padėtį, pasakojo, „kada ir kur prasidės sekantis karas ir kaip ilgai užtruks", aiškino Lietuvos situaciją, „kada grįšime Lietuvon ir ką joje rasime". Iškėlęs aktyvios kovos už lietuvybę reikšmę, profesorius sakė: „Mano šūkis – Lietuvos laikrodį pasukti 100 metų pirmyn – neišsipildė, laikrodis buvo sugadintas. Tačiau dabar mes parvežkime einantį laikrodį – atatinkamai paruoškime visą observuojantį protą".[588]

K. Pakštas tapo nuolatiniu svečiu, kalbėtoju Lietuvos vyčių suvažiavimuose. 1958 m. už didžiulius nuopelnus šiai organizacijai buvo apdovanotas Lietuvos vyčių aukso medaliu.

Į Ameriką atvykęs kaip žmogus, artimas krikščionims demokratams, prof. K. Pakštas ir toliau savo gyvenimą siejo su krikščioniškąja demokratija. 1950 m. pirmą kartą po karo tapo Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos (LKDS) Centro komiteto nariu, juo buvo renkamas ir vėliau. Iškilmingai minint LKDS 50-mečio sukaktį, pagrindinis pranešėjas buvo prof. K. Pakštas[589]. Iki 1957 m. būdamas vienos iš partinių grupių vadovybėje, profesorius pagarsėjo kaip įvairių srovių lietuvių vienybės šauklys. „Vienybė yra darbas visų, ne vieno, – aiškino kunigui J. Prunskiui. – Visi turi būti sukalbamesni. Chamizmas ardo vienybę, kultūra ją ugdo"[590]. Džiaugėsi, kad per dešimt metų Amerikos lietuviai padarė reikšmingų žingsnių vienybės ir solidarumo kryptimi, o tai rodė aukštesnį jų vadovų dvasinės kultūros lygį. Tačiau patriotą liūdino iš tolimos praeities atsineštas polinkis skaidytis, skaičiuoti skriaudas, aitrinti nepasitikėjimo ir netgi neapykantos žaizdas, taip pat gaunamos žinios apie katalikų veikėjų kivirčus Vokietijoje. „1936-ųjų generacijos" atstovai, įkūrę rezistencinį Lietuvių fronto sąjūdį, organizavę 1941 m. birželio sukilimą, kovoję ir išgyvenę, daugelį klausimų suvokė kitaip negu ankstesniosios kartos žmonės. Tai ypač išryškėjo M. Krupavičiui stojus prie VLIK'o vairo.

Amžiaus susietas su vyresniosios kartos atstovais, bendros veiklos – su jaunesniais, K. Pakštas 1953 m. vasarą pateikė siūlymą abiem grupėms susivienyti. Netrukus suprato, jog abi krikščionių inteligentų kartas daugiausia skiria ne principai, ne doktrinos ar programos, bet asmeniškumai, kad jėgas skaldančios peštynės laikomos savotišku betiksliu sportu[591]. Nežinodamas visų nesantaikos priežasčių, traukiamas tai į vieną, tai į kitą pusę, klausydamas abiejų grupių skirtingų versijų, K. Pakštas suvokia nebesusigaudąs naujausių laikų politikoje, vis dažniau patyli. Galop nusprendžia pasitraukti iš

dinamiškų peštynių centro, nes tarptautinėje plotmėje dar daugiau Lietuvai naudos galima padaryti negu savoje klaikiai pakrikusioje visuomenėje[592].

Matydamas aštrius ginčus tarp tos pačios ideologinės srovės krypčių („brolių vaidai būna žiauresni ir labiau negražūs"), K. Pakštas išeivius akina į Lietuvą parvežti ne įprastas, bevaises rietenas, o tikrą vakarietiškojo gyvenimo kvintesenciją pačia geriausia to žodžio prasme. Todėl kalba, rašo apie demokratiją žudančio politinio susiskaldymo kenksmingumą mažai lietuvių tautai. Didelės politinės išminties, tikrojo patriotizmo reikalas K. Pakštui buvo uždavinys sumažinti Lietuvos politinių partijų skaičių susijungiant artimos ideologijos grupėms, naudojant mažoritarinę rinkimų sistemą[593]. Jo galva, didesnėse politinėse grupėse yra mažiau fanatizmo, daugiau vietos plačioms pažiūroms. Didelėse politinėse grupėse, turinčiose nusistovėjusias pažiūras, principus ir tradicijas, paliekama daugiau laisvės protingai nesutikti, neskaldant pačios organizacijos pamatų[594]. Viso krašto politinio gyvenimo raidą profesorius siejo su gyventojų pilietiniu bei politiniu brandumu. Skatino jaunimą domėtis Amerikos mokyklose dėstomu pilietinio ugdymo kursu „*Civitas*", universitetuose populiariu politikos mokslu. Tiems, kurie ketina plėtoti lietuviškąją politiką, daug dėmesio siūlė skirti konstitucinei teisei, teisės filosofijai, Lietuvos ir jos kaimynų istorijai, politinei geografijai, statistikai, kultūros filosofijai. „Kaimynų pažinimas, pramokimas rasti tarp jų Lietuvai draugų irgi yra aukštos rūšies politinis menas, – kalbėjo K. Pakštas. – Izoliacija mus žudo. Iš nelaimių išsirisime ir suklestėsime turėdami daugiau draugų savo pasieniuose"[595]. Politiniame gyvenime K. Pakštas smerkė suktybes, keistus vingius, intrigas, pyktį, vertino atvirumą, gebėjimą susilaikyti, veikti gerumu, įtemptus santykius švelninti humoru.

Užimančiam nedėkingą taikintojo poziciją K. Pakštui kliūva daug nepelnytų kaltinimų, todėl savo veiklą profesorius apibrėžia dalyvavimo tarptautiniuose sąjūdžiuose ir išeivijos kultūriniame gyvenime rėmais.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje K. Pakštas įsilieja į Amerikos lietuvių profesorių draugiją, dalyvauja jos suvažiavimuose. Draugijos nutarimu 1951 m. vasario 17 d. įsteigiamas Lituanistikos institutas, į jo branduolį tikraisiais nariais pakviečiami 26 pasižymėję lituanistiniais darbais asmenys, tarp jų ir K. Pakštas. Vėliau, 1954 m. spalį, išrenkamas skyriaus vedėju. Institute dirbo įvairių pažiūrų žmonės, bet tai nekliudė siekti bendro tikslo – puoselėti lituanistinius mokslus. Institutas rūpinosi savo narių mokslinių tyrinėjimų publikavimu, 1955–1956 m. Čikagoje surengė aukštuosius lituanistikos kursus. Beje, K. Pakštas kaip svečias lektorius skaitė paskaitas ir Fordhamo universiteto Lituanistikos institute.

Lietuvos laisvinimo reikalams labai pravertė ir K. Pakšto žinių bagažas bei profesinė patirtis. 1951 m. pradžioje ALT'os vadovybė, sutarusi su VLIK'o atstovais, ėmė rūpintis Lietuvos sienų klausimu. Drauge su Lietuvių profesorių draugija buvo sudaryta geografo K. Pakšto vadovaujama specialistų komisija, į kurią įtraukti ekonomistai, istorikai, kalbininkai, tarptautinės teisės specialistai. Komisijos uždavinys – studijuoti visas su Lietuvos sienomis susijusias problemas, kaupti medžiagą galimoms Lietuvos teritorinėms pretenzijoms pareikšti, kad prireikus lietuviai galėtų laikytis aiškios, argumentais pagrįstos pozicijos[596]. 1951 m. spalio 7 d. vykusiame antrajame posėdyje išklausytas K. Pakšto pranešimas Lietuvos sienų klausimu. Profesorius iškėlė ir Lietuvos žemėlapio reikalą. Prie Laisvosios Europos komiteto *(Free Europe Committee)*, įsteigto Niujorke 1949 m., ėmus veikti Vaclovo Sidzikausko vadovaujamam Lietuvos laisvės komitetui, į jo jurisdikciją perėjo Lietuvos sienų komisija. Jos darbui ALT'a skyrė kelis tūkstančius dolerių[597]. Šeštojo dešimtmečio pradžioje pasirodė reikšmingi prof. K. Pakšto straipsniai Lietuvos sienų klausimu[598]: „Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas", „Lietuvos plotas ir gyventojai", „Lietuvių tautos ir valstybės sienos", „Kurie plotai turėtų priklausyti atstatomai Lietuvai", „Pasaulio tvarka pagal 1941 metų žemėlapį" ir kt. Lietuvos ir Lenkijos vakarinių sienų problemą profesorius ne kartą aptarė su lenkų Londono vyriausybės oficialiais ekspertais.

Antrasis pasaulinis karas sutrukdė tarptautinį geografų bendradarbiavimą. Pirmasis pokario kongresas, kuriame lietuviai nedalyvavo, įvyko 1949 m. Lisabonoje. 1952 m. rugpjūčio 8–15 d. pasaulio geografai susirinko į savo 17-ąjį kongresą Vašingtone. Atvykę K. Pakštas ir V. Viliamas, nepasirodžius SSRS geografams, buvo užregistruoti Lietuvos delegatais, gavo korteles su užrašu mažomis raidėmis *Lithuania*. Toks parašas kai kam sukėlė nuostabą ir net sensaciją. K. Pakštą labiausiai sudomino didžiulė žemėlapių paroda ir joje demonstruojamas lietuvio inžinieriaus geodezininko pulkininko Juozo Andriaus Bostone rengiamas labai smulkus spalvotas Lietuvos žemėlapis[599]. Profesoriui žemėlapiai buvo krašto simboliai, kurie saviems ir svetimiems „daugiau kaip kas kitas nejučiomis, maloniai ir nevarginančiai sėja žinias apie kraštą, tikroviškai primena jo reikalus"[600]. Visuose aplankytuose kraštuose K. Pakštas ieškojo, pirko žemėlapius, ypač domėjosi tais, kurie vienaip ar kitaip vaizdavo Lietuvos sienas. Amerikoje analizuodamas atsivežtąją 1933 m. Leningrade įsigyto Rusijos Imperatoriškosios geografų draugijos 1875 m. išleisto (redaktorius Aleksandras F. Ritichas, Aleksandr F. Rittich) europinės Rusijos dalies kalbų žemėlapio kopiją, mokslininkas ruošėsi argumentuotai ginti Lietuvos teritorinius interesus būsimoje taikos konferencijoje. Mičigano universiteto biblio-

tekoje užtiktą kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos (Našlaitėlio) išleistą spalvotą Lietuvos žemėlapį (Amsterdamas, 1613 m.) – puikią šalies propagavimo priemonę – profesorius siūlė padauginti, rodyti lietuvių jaunimui ir plačiajam pasauliui[601].

Šeštojo dešimtmečio pradžioje prof. K. Pakštui teko garbė dalyvauti ir kituose svarbiuose lietuvių kultūriniuose žygiuose. 1953 m. Los Andžele pasirodė „Amerikos lietuvių vardynas". Vardynui įvadą be honoraro parašęs prof. K. Pakštas apibūdino lietuvių skaičių JAV, pabrėžė išeivijos vaidmenį laisvės kovose. 1953 m. pasirodė Juozo Kapočiaus išleistas „Lietuvių enciklopedijos" (LE) pirmasis tomas. Be redaktorių, enciklopedija turėjo ir redaktorių komisiją, į kurią įėjo M. Biržiška, S. Kolupaila, V. Krėvė-Mickevičius, K. Pakštas, Jonas Puzinas. Nuo penktojo tomo vietoje redaktorių komisijos buvo sudarytas LE garbės komitetas, kuriame K. Pakštas liko iki gyvenimo pabaigos. Profesorius LE paskelbė nemaža įvairios apimties straipsnių.

1953 m. K. Pakšto veiklaus ir vaisingo gyvenimo 60-metis pažymimas „Draugo", „Tėvynės sargo", „Ateities" publikacijomis. Tais pačiais metais profesorius buvo išrinktas Tarptautinės mokslų ir menų akademijos *(Academie Internationale Libre des Sciences et dès Lettres)* Paryžiuje tikruoju nariu[602]. Akademiją, neturėjusią politinių tikslų, 1951 m. įkūrė politiniai pabėgėliai mokslininkai. Iš 150 narių dauguma buvo vengrai, lenkai, rumunai, ukrainiečiai.

Gyvenimas Pitsburge, kuriame beveik nebuvo veiklesnių lietuvių, K. Pakštui nepatiko. Todėl bandė įsidarbinti Indianos valstijos Saut Bendo (South Bend) miesto Notre Dame universitete, tačiau jam nepavyko. Dar neturėdamas naujos darbo vietos, profesorius pasitraukė iš Duquesne universiteto, nes jo ypač netenkino ekonominės sąlygos. „Beje, – 1953 m. lapkritį rašo Z. Ivinskiui, – rezignavau iš Duquesne Universiteto. Mat alga maža, o blogiausia, kad Un-tas neteikia *Social Security**, pagal kurią man būtų po 65 m. pensija 85 dol. per mėnesį. Jei ateinančią vasarą gaučiau vietą turtingesniame universitete ar kolegijoj ir ten ištarnaučiau minimum 3 1/2 metų, tai toji pensija man dar susidarytų. Iš jų Amerikoje nėra kaip pragyventi, bet išvažiavus kokion pigesnėn šalin, galima būtų išsiversti. Taigi dabar užvedu labai platų susirašinėjimą, medžiodamas naują vietelę, kur galėčiau susilyginti su angliakasiais arba siuvėjais. Dabar gi esu tikrai proletariškoje kategorijoje"[603].

1954 m. sausio 18 d. K. Pakštas gavo JAV pilietybę, o balandį po ilgų ir kruopščių patikrinimų buvo priimtas į Kongreso biblioteką Vašingtone. Apsigyvena *506 A Street N. E.* ir tai buvo jau trisdešimt antrasis klajoklio

* Angl. Socialinis draudimas.

adresas. Viename iš didžiausių pasaulyje knygų lobynų gauna rimtą ir neblogai atlyginamą darbą, bet svarbiausia – galimybę naudotis dominančia moksline literatūra. Kongreso biblioteka buvo skirta pirmiausia Kongreso nariams, 1954 m. jos darbuotojai atsakė net į 68 000 jų užklausų[604]. Bibliotekos tarnautojams tekdavo padirbėti kuriant įvairius projektus, ištisus mėnesius būti Kongreso žinioje. Biblioteka atliko ir nacionalinės knygų saugyklos vaidmenį, todėl ja galėjo naudotis ir privatūs asmenys. Palyginti su kitomis JAV didžiosiomis bibliotekomis, Kongreso biblioteka turėjo didžiausią lietuviškų knygų rinkinį, kataloguose pažymėtą užrašu *Lithuania*. Kongreso bibliotekoje 1955 m. pavasarį dirbo 15 lietuvių – „visi naujosios bangos ateiviai, išskyrus vieną"[605]. Tas vienintelis – K. Pakštas. Ieškodamas gyvo darbo, jis 1955–1956 m. žiemą geopolitikos kursą dėstė Merilando (Maryland) universitete JAV rytuose prie Atlanto. Įvairioms auditorijoms skaitė paskaitas apie Lietuvą, aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje. Būdamas labai užsiėmęs, dalį laiko skyrė Čikagoje įsikūrusiems brolio Jono Pakšto sūnums Pranui ir Baliui. Aplankyti muziko Balio šeimą atvykdavo 1–2 kartus per metus, buvo jo dukters Emilijos (vėliau Sakadolskienė) krikšto tėvas, šeimai perkant namą paskolino 4 tūkst. JAV dolerių.

Gyvendamas Amerikoje, profesorius neretai pajusdavo stiprią Senojo žemyno nostalgiją, svajodavo apie galimybę pasimatyti su jaunystės draugais. „1952–1953 m. buvau apimtas troškulio kaip nors persikelti Europon, pagyventi, padirbėti, – rašė jis J. Griniui ir Z. Ivinskiui 1954 m. pavasarį. – Bet tokių progų tuomet nepasitaikė. Tad sausio mėn. pasidariau Amerikos piliečiu, o tai gal duos kokią naują progą vėliau ir Europon patekti"[606]. Palanki proga atsirado po poros metų. Atvykęs į 1956 m. lapkritį Paryžiuje vykusį Europos krikščionių demokratų partijų kongresą, K. Pakštas apsilankė Bazelyje, susitiko su J. Eretu, kuris, nepaisant viešai paskelbtų 60-ties metų, atrodė jaunas, gyvas, pasišventęs kovotojas už Lietuvos ir kitų pavergtų tautų laisvę. Iš Bazelio K. Pakštas nuvyko į Vokietiją, kur susitiko su Freiburgo universitete dirbančiu filosofu Antanu Maceina. Vėliau per Ciūrichą išskrido į Romą, pabendravo su Z. Ivinskiu, kitais bičiuliais bei pažįstamais, pasigėrėjo iškiliausiomis meno vertybėmis, aplankė Neapolį. Gruodžio pradžioje jau buvo Miunchene, Bonoje susitiko su Baltų instituto, kurio nariu korespondentu buvo išrinktas 1955 m., žmonėmis. 1952 m. pradžioje Vokietijoje įsteigtas institutas vienijo tremtyje gyvenančius trijų tautų – estų, latvių ir lietuvių mokslininkus, tyrinėjančius tų kraštų istoriją, kalbą, literatūrą, meną ir kitus dalykus. Tyrinėjimų rezultatams publikuoti buvo leidžiamas metraštis „Commentationes Balticae", kuriame K. Pakštas 1958 m. paskelbė svarbią studiją apie ankstyviausią Lietuvos statistiką.

Hiutenfelde profesorius susitiko su Vasario 16-osios gimnazijos mokytojais ir moksleiviais, kalbėjo apie lietuvybės išsaugojimo aktualumą. Grįždamas į JAV, užsuko į Londoną, kur pasimatė su senu pažįstamu Lietuvos pasiuntiniu Broniumi Kaziu Balučiu, iš profesijos kartografu. 1956 m. gruodžio 16 d. išvyko į Ameriką.

1957 m. rugpjūčio pabaigoje Vašingtono ateitininkai, lietuvių draugijos nariai atsisveikino su K. Pakštu, vėl panūdusiu grįžti į pedagoginį darbą. Šį kartą profesoriaus vietą susirado JAV šiaurės rytuose Ohajo (Ohio) valstijoje. Nedideliame Stiubenvilio (Steubenville) miestelyje veikė 1946 m. tėvų pranciškonų įkurta kolegiją, kurioje įsidarbino Kazimieras. „Kaltas esu už ilgoką tylėjimą, – atsiprašo Z. Ivinskio. – Persikraustymas su visa manta naujon vieton ir įsikinkymas naujan vežiman senam kuinui kainavo daugiau laiko ir energijos... Miestelis neįdomus. Lietuvių gal keli yra, bet dar nesutikau.Turiu vieną prof, artimesnį draugą*. Viens kitą aplankom gal kas 2–3-čia diena. Išgeriam, paplepam. Čia daug susirūpinimo Rusijos pasisekimais ir sputnikais. Gal Amerika atbus iš miego. Atrodo, kad pusėje primityvesnės žmonijos Rusijai pagarba labai padidės, ogi kitoje, turtingesnėje pusėje, ar gal tik trečdaly – auga baimė Rusijos ir didėja noras ar atsargumas išvengti kruvino kivirčo su maskoliais. Tad laisvė apturi nemažą smūgį“[607].

Tautiniu požiūriu labai margai auditorijai (trečdalis studentų – italai, daug airių, nemaža graikų, serbų, lenkų, žydų, vos viena studentė – pusiau lietuvė, pusiau vokietė) skaito politinės geografijos kursą, socialinių mokslų įvadą. Profesoriaus nuomone, kai kurių disciplinų dėstymo lygis kolegijoje lenkia gimnazijas, o kalbų, istorijos ir net geografijos joms net neprilygsta. Kadangi įvairių universitetinių vadovėlių buvo pakankamai, niekas nesirūpino dėstytojų moksliniu darbu, jo rezultatų publikavimu. „Tad ir aš nupratau rašyti, pasitenkinu straipsniais žurnaluose, dažnai istorinės geografijos klausimais“, – guodėsi K. Pakštas senam bičiuliui J. Keliuočiui, su kuriuo kontaktai atsinaujino po 18 metų tylos[608]. Per tą laiką iš Lietuvos nebuvo gavęs nė vieno laiško, nė vienos knygos**.

* K. Pakštas turi galvoje Brunas J. Hartungą (Hartung Bruno J.) – vokiečių kilmės 20 metų už save jaunesnį kolegą, ekonomistą, profesoriavusį 80 km nuo Pitsburgo.

** Šeštojo dešimtmečio pabaigoje, pasikeitus SSRS užsienio politikai, prof. K. Pakštas ėmė gauti laiškus iš Lietuvoje gyvenančios brolio Jurgio šeimos. Per Argentiną gavo Donatos Dielininkaitytės fotografiją. Parašė ir įdukra Onutė, už Tado Adomonio ištekėjusi 37 metų moteris, auginanti dukrą Nijolę. Bijojo parašyti savo naują pavardę ir adresą, todėl prašė rašyti seseriai į kaimą.

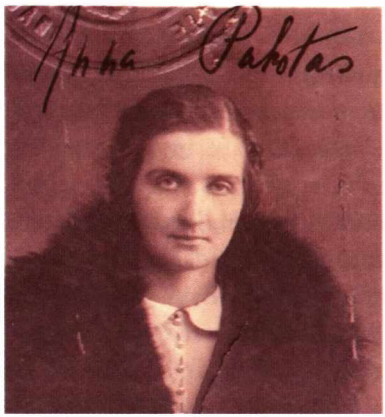

✦ O. Pakštienė JAV.
GKA.

✦ O. Pakštienė.
Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 92.

✦ K. Pakštas Stiubenvilio kolegijos profesorius. 1959 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 248 ir 249.

✦ O. Pakštaitė (Adomonienė) – Lietuvos istorijos instituto darbuotoja. Apie 1975 m. Iš *Butėnų kaimo šviesuoliai*, p. 82.

Nebūdamas nei tarp tų išeivių, kurie skatino atsigręžti veidu į sovietinę Lietuvą, nei tarp tų, kurie tautinio identiteto išsaugojimo labui bandė nuo jos atsiriboti, K. Pakštas domėjosi mokslo raida savo okupuotoje tėvynėje. Vertindamas jį pasiekusią veikalo „Lietuvos TSR fizinė geografija" pirmąją dalį, profesorius apžvelgė geografijos mokslo padėtį nepriklausomoje Lietuvoje ir Europoje, apibūdino carinės ir sovietinės Rusijos požiūrį į jo plėtrą. Pasak K. Pakšto, „dabartinėje santvarkoje labai nukenčia teologija (visai draudžiama), filosofija, istorija, literatūra ir daugelis socialinio mokslo šakų. Bet gamtos mokslai ir technika turi net žymių privilegijų"[609]. Ypač plėtojamos dvi geografijos šakos – fizinė ir ekonominė, kurios negali pakenkti marksizmui. Dvylikos autorių, kurių keletas darbavosi dar prieš sovietinę okupaciją, parašytą knygą K. Pakštas vertino kaip visai modernišką, turtingą mokslo žinių ir įdomią ne tik siaurai gamtininkų grupei. Džiaugėsi, kad skyriuje apie Lietuvos upes remiamasi hidrologo prof. S. Kolupailos fenomenaliais tyrinėjimais. „Nežiūrint įprasto sovietinio papeikimo senoviniams feodalams, buržuazinei Lietuvai, nuskurusiems dvarininkams ir kitiems išnaikintų veislių žmonėmis, – rašė K. Pakštas recenzijoje, – kalbamas fizinės geografijos veikalas liks labai svarbiu indėliu į Lietuvos pažinimo mokslą. Kaipo toks, jis tenka sveikinti, ir jo rašytojams linkėti geros kloties ir toliau Lietuvos mokslui darbuotis"[610].

Darbuodamasis Stiubenvilio kolegijoje, K. Pakštas retkarčiais išvykdavo į Pitsburgą, Klivlendą, susitikdavo su pažįstamais ir giminėmis, dalyvaudavo svarbiausiuose lietuvių renginiuose. 1958 m. rugpjūčio 28–31 d. profesorius su įvairių kraštų lietuvių atstovais dalyvavo Pasaulio lietuvių bendruomenės seime, buvo išrinktas į Konstitucijos komisiją[611]. Nors dėl pašlijusios sveika-

tos („meteliai ant kupros visgi lipa, užlipa ir ten pasilieka. Ir jie po truputį vis apsunkina ligomis ar negalavimais“)[612], nuošalios gyvenamosios vietos nebuvo tarp aktyvių Seimo veikėjų, nuoširdžiai džiaugėsi jo sėkme. PLB įgyvendino senas jo svajones apie visuose kraštuose pasklidusių lietuvių vienybę, lietuvybės puoselėjimą.

1958 m. rugsėjo 29 d. Vorčesteryje po tulžies pūslės operacijos mirė Ona Pakštienė, kuri buvo teismo vertėja lietuvių ir prancūzų bylose. Nors beveik 20 metų jiedu negyveno bendrai, bet vienas kito neužmiršo. K. Pakštas iš savo menko uždarbio kas mėnesį žmonai siųsdavo pinigų, rašė laiškus, įsikūręs naujoje vietoje ar įsigijęs namelį, kviesdavo atvažiuoti. Prie žmonos kapo Kazys pasakė atsisveikinimo žodį, dėl ilgo išsiskyrimo kaltino save.

„Šita nelaimė, – rašė J. Keliuočiui, – įstūmė mane į didelę depresiją, iš kurios dabar pradedu išlįsti į normalesnes lygumas“[613]. Vis labiau bodisi neįdomiu Stiubenvilio miestelio gyvenimu, rimtai susimąsto apie skurdžią ir vienišą ateitį. „Uždarbio požiūriu esu Amerikos darbininkų pats aritmetinis vidurkis, nes gaunu metams 5200 dol. Tai eilinio darbininko alga, kuri jam leidžia pragyventi šeimoje su dviem vaikais; toks darbininkas išlaiko pigesnį automobilį, moka sėkmingai skolas už savo namuką. O aš to visko negaliu turėti, nes esu jau senyvas ir todėl negaliu išsitarnauti tinkamos pensijos. Mano pensija galės siekti tik 116 dol. Čia negalima už tiek pragyventi, bet galėčiau už tiek išsiversti Meksikoje ir kai kuriuose pietų Europos kraštuose. Tai gal būt ir pasirinksiu kurią nors pigią šalį“[614]. Artėja sutarties su Stiubenvilio kolegija pabaiga (1959 m. gegužės 31 d.), todėl 66 metų profesorius pradeda „naujos vietos medžioklę“ – užveda didžiulę korespondenciją su universitetais, valdiškomis kartografijos įstaigomis. „Kol kas be rezultatų, – gegužės 7 d. praneša Z. Ivinskiui. – Tokio amžiaus žmonių Amerikoje beveik nesamdo. Jau po 45 metų profesorius *naujos vietos* nebegali lengvai rasti. Tad vilčių gal tik 1 %“[615].Todėl rašo pareiškimą gauti 116 dol. pensiją. Pagal E. Turausko informaciją, iš jos Ispanijoje galėtų pragyventi gana padoriai. Gyvendamas Amerikoje, turėtų teisę dar 100 dol. kiekvieną mėnesį arba 1200 dol. per metus užsidirbti. „Medžioklė“ baigiasi nesėkmingai, tačiau pavyksta pratęsti sutartį su Stiubenvilio kolegija: 15 val. per savaitę tenka dėstyti senuosius ir keletą naujų dalykų – sociologiją, antropologiją, užsienio politiką, net rusų kalbą, vykdyti kitas atsitiktines pareigas. Stropiai dirbdamas, gavo pasiūlymą sudaryti sutartį 1960–1961 mokslo metams – atsivėrė galimybė užsitarnauti *Social Security.*

Ieškodamas taip ir nepatirtos laimės, šeimos židinio šilumos, K. Pakštas 1959 m. parašė laišką Majamyje našlaujančiai menkai pažįstamai rašytojai Janinai Narutavičienei-Markevičiūtei (literatūrinis slapyvardis Narūnė)

✦ K. Pakštas su antrąja žmona Janina Pakštiene-Narūne Majamyje. 1960 m.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XXI.

✦ K. Pakštas su J. Pakštiene-Narūne Majamyje. 1960 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 304 ir 305.

(1895–1983) ir pasiūlė gyventi drauge. Vaikų poetė, žurnalistė, pedagogė po Antrojo pasaulinio karo gyveno Austrijoje, Kolumbijoje, o 1959 m. persikėlė į Ameriką. Sutikimas buvo gautas ir 1959 m rugpjūčio 1 d. pora susituokė. Po atostogų Floridoje abu apsigyveno Stiubenvilyje. Nepaisydamas pašlijusios sveikatos, Janinos globoje Kazys atsigavo, puikiai tvarkėsi su kolegijos reikalais, vėl ėmėsi plunksnos. „Drauge" paskelbė keletą stambių straipsnių apie lietuvių ir kitų mažųjų tautų genocidą. Savais metodais tyrinėjo Lietuvos demografinius pokyčius, vienas iš pirmųjų bandė apskaičiuoti nacistinės ir sovietinės okupacijų lietuvių tautai padarytus nuostolius. K. Pakštui regėjosi, kad per bolševikinę okupaciją lietuvių tauta bus vėl sugrąžinta į tą primityvų lygmenį, kuriame ji buvo 1870 m., o jos pažangos laikrodis bent 70 metų atsuktas atgal. Šiais klausimais, taip pat apie SSRS politiką, Nikitos Chruščiovo vizitą į Ameriką, religijos padėtį sovietinėse šalyse ne kartą kalbėjo įvairiuose klubuose, Šv. Petro parapijos susirinkimuose, per Stiubenvilio vietos radiją. Dalyvavo įvairiuose lietuvių renginiuose, minėjimuose.

Vidurio Europos vienytojas

Senajame kontinente siautėjant brutaliems diktatoriams, didžiųjų demokratijų vadovai, diplomatai diskutuoja apie pasaulio ateitį, bando numatyti galimybes apsaugoti mažąsias, taikingąsias valstybes. Kalbama apie naujos, visas valstybes apimančios Tautų Sąjungos sukūrimą, apie ištisų kontinentų federalizavimą (Paneuropa, Panamerika), mažesnių regionų ir valstybių asociacijas, federacijas ar konfederacijas. Iš Londono autoritetingų politinių sluoksnių sklindančios mintys pakursto K. Pakšto senąsias federalistines aspiracijas. Gavęs vienos didelės amerikiečių knygų leidyklos siūlymą parašyti kokią nors knygą, nutaria imtis Jungtinių Europos Valstybių temos. Knygoje planuoja pasiūlyti „ne vieną, bet keletą tokios unijos variantų. Bet tai vis tik projektai“[616]. 1942 m., pačiame Antrojo pasaulinio karo įkarštyje anglų kalba pasirodžiusioje knygelėje „Baltoskandijos konfederacija“ profesorius pateikė vieno Europos regiono – Baltijos jūros arealo – pokarinio pertvarkymo projektą. Septynių Baltoskandijos tautų kultūrinio bendradarbiavimo entuziastui, mikrostatizmo teorijos šalininkui abejonių nekėlė tai, kad siekiant harmonijos tarp didžiųjų, mažosios valstybės yra būtinos. Dar kartą kritiškai įvertinęs prof. Steno de Jero pateiktus Baltoskandijos geografinio ir kultūrinio regiono antropogeologinius kriterijus, K. Pakštas į Baltoskandiją įtraukė Lietuvą kartu su Klaipėdos ir Vilniaus kraštais. Pažymėjo Baltijos jūrą supančių valstybių konfederacijos naudą mažosioms ir didžiosioms šalims. Anot mokslininko, „suvienytoji Baltoskandija taptų ketvirtąja pagal dydį pasaulio prekybos galybe, kurios kasmetinė prekių apyvarta siektų bemaž tris milijardus dolerių“[617]. Mineralinių išteklių ir kitų žaliavų poreikius Baltoskandija turėtų tenkinti ne tiek vidinės kontinentinės Europos, kiek įvairių žemynų pakrantės zonų sąskaita. Būdama ekonominiais ryšiais susijusi su Vidurio Europos šalimis, Britų imperija, JAV, Olandų Indija, Brazilija ir Argentina, konfederacija išvengtų priklausomybės nuo pigių Rusijos išteklių, virstų jūrine sąjunga. Ji propaguotų atvirų jūrų doktriną, nes jūromis tekėtų jos ekonominės gyvybės kraujas, taptų svariu taikos Europoje ir visame pasaulyje veiksniu, neturinčiu nei teritorinių, nei imperialistinių pretenzijų.

✦ K. Pakšto sudarytas planuotos Baltoskandijos žemėlapis. 1942.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XVIII.

K. Pakštas Baltoskandijos konfederaciją įsivaizdavo kaip proporcingą, nepriekaištingai ovalių kontūrų, harmoningą geografinį junginį su palankiai subalansuota ją sudarančių tautų proporcija. „Tai tarytum septynių šeimų apgyvendintas namas, – rašė K. Pakštas, – kuriame kiekviena šeima turi savo butą, į kurį be pakvietimo nė vienas iš kaimynų neįeis. Tarp šių šeimų egzistuoja idealus istorijos išbandymas, aiškiai apibrėžtomis ir pripažintomis sienomis besiremiantis tarpusavio supratimas ir gera valia – taikių santykių

kiekvienoje valstybių grupėje plėtojimui būtinas pagrindas“[618]. Mokslininkas nemanė, kad Baltoskandijos politinis vienetas kada nors galėtų tapti labai artimai susisaisčiusia, beveik visiškai unifikuota JAV tipo valstybe. Toks artumas nesiderintų su tautiniu individualizmu, laisvės meile, kai kuriais kultūriniais, ekonominiais skirtumais, istorinėmis tradicijomis. Daug efektyvesniu kompromisiniu sprendimu K. Pakštas vadino suformavimą lanksčios konfederacijos arba asociacijos, kurios pagrindinis tikslas – bendra gynyba nuo agresijos. Klestinčios ekonomikos dėka tapusi turtinga ir galinga, Baltoskandija karo atveju įstengtų parengti gerai aprūpintą mažiausiai dviejų milijonų kariuomenę bei karinį laivyną, bemaž prilygstantį Vokietijos laivynui. Tokią Baltoskandiją būtų galima vadinti Mažąja *Thalassokratija*. Politiniais, ekonominiais, kultūriniais ir net kraujo ryšiais ji būtų susieta su Didžiąja *Thalassokratija* – tvarką ir taiką pokariniame pasaulyje palaikysiančia JAV bei Didžiosios Britanijos sąjunga[619]. Baltoskandija galėtų artimai bendradarbiauti su Lenkijos ir Čekoslovakijos iniciatyva federalizuota Vidurio Europos šalių grupe, padėtų ir Rusijai, efektyviai ją atskirdama nuo Vokietijos.

Aptardamas galimą Baltoskandijos struktūrą, K. Pakštas paženklino tik svarbiausias institucijas ir jų veiklos principus. Baltoskandijos komitetas, sudarytas iš septynių valstybių deleguotųjų ir įgaliotųjų atstovų, formuluotų gynybos, užsienio politikos kursą, skatintų kultūrinį ir ekonominį bendradarbiavimą. Generalinį štabą sudarytų visų valstybių kariuomenių vadai, kurie vykdytų racionalią gynybos programą. Užsienio politikos gaires numatytų ir vykdytų Tarpparlamentinis komitetas, kuriam pakaitomis vadovautų visų valstybių atstovai. Tarptautinėse organizacijose, konferencijose būtų laikomasi iš anksto sutartų pozicijų. K. Pakšto konfederacijos projekte buvo aptariami muitų sąjungos, konstitucijos, kongreso ir senato sudarymo, veikimo ir kiti klausimai. Kiekviena konfederacijos valstybė turėtų dvi kalbas: viena iš jų – tautinė, kita – tarpvalstybinė. Idealiausia bendrojo vartojimo kalba K. Pakštas vadino anglų kalbą. Piniginiai vienetai (jų pavadinimai skirtųsi) kiekvienoje iš septynių valstybių turėtų tą pačią vertę. Pakaktų keturių generalinių ministerijų: užsienio santykių, gynybos, komunikacijų ir finansų.

„Baltoskandijos konfederacijoje“ prof. K. Pakštas teoriškai apibendrino šiai temai skirtų kitų tyrinėtojų ir savo prieškarinius straipsnius, pranešimus, sukūrė gana realų Baltijos jūros šalių, didžiųjų ir mažųjų valstybių bendradarbiavimo modelį, kurio tikslas – išsaugoti pusiausvyrą, tarptautinį saugumą Šiaurės ir Vidurio Europoje. Antrojo pasaulinio karo patirties paa-

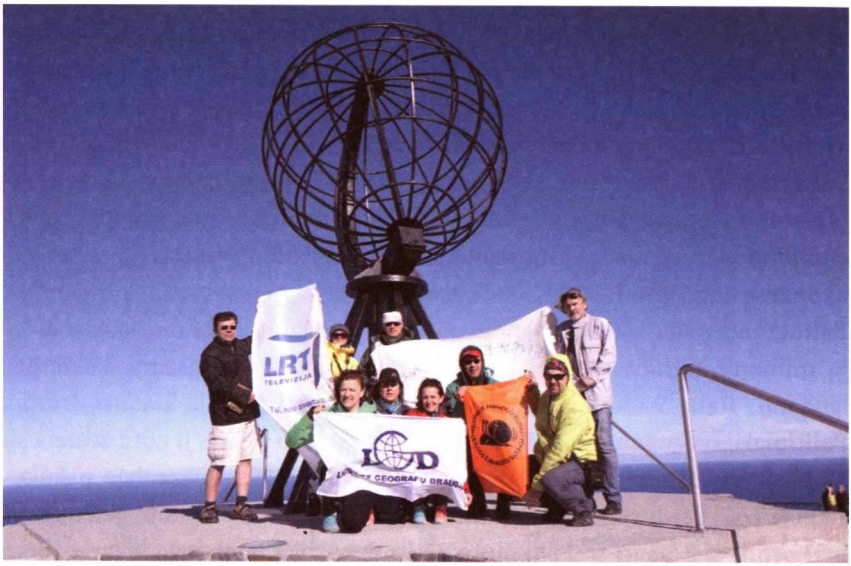

✦ Ekspedicijos „Aplink Baltijos jūrą“ dalyviai Europos pakraštyje – Nordkape (Norvegija). 2016 m.
V. Davydovo nuotrauka. GKA.

✦ Ekspedicijos „Aplink Baltijos jūrą“ organizatoriai kalbasi su žurnalistu A. Mazėčiu (pirmas iš kairės): G. Babravičius, G. Kynė, A. Bliūdžius, G. Statinis. 2016 m.
V. Davydovo nuotrauka. GKA.

kinti Baltijos regiono politikos lyderiai, intelektualai turėjo atkreipti dėmesį į K. Pakšto projektą*.

Po karo Baltijos jūros regioną perrėžė šaltojo karo linija ir mūsų geografo lūkesčius Lietuvą išvysti pažangiausių Šiaurės valstybių gretose pavertė niekiniais. Tačiau Baltoskandijos vizija nebuvo užmiršta. Žlungant Sovietų Sąjungai Šiaurės šalys tapo bene pagrindinės Baltijos šalių suvereniteto rėmėjos, vienos pirmųjų pripažino atkurtą nepriklausomybę ir užmezgė diplomatinius santykius. Jos aktyviai rėmė Baltijos šalių narystę Europos Sąjungoje ir NATO, įvairiais formatais teikia ženklią politinę, finansinę ir administracinę paramą.

Su Baltoskandijos konfederacijos įsteigimu K. Pakštas siejo sėkmingą ypač komplikuoto Prūsijos klausimo sprendimą. Dar 1942 m. nedvejodamas teigė, jog abi Nemuno pusės, kurios tebėra iš esmės lietuviškos, turėtų būti grąžintos Lietuvai, o Mozūrija – joje tebekalbama lenkiškai – turėtų atitekti Lenkijai. Likimą dviejų milijonų Rytų Prūsijos vokiečių, gyvenančių tarp Karaliaučiaus (vok. Königsberg; nuo 1946 m. rus. Kaliningrad) ir Dancigo (vok. Danzig, dabar lenk. Gdansk), siūlė spręsti šią teritoriją paverčiant Baltoskandijos dalimi, suteikiant jai visišką savivaldą[620].

Antrajam pasauliniam karui baigiantis, K. Pakštas, kaip ir visi išeivijos lietuviai, atidžiai sekė sąjungininkų vadovybės derybas, bet didžiųjų demokratijų spauda, radijas Lietuvos vardo neminėjo. Tik vėliau, darydamas pranešimą Amerikos Kongrese, prezidentas F. D. Ruzveltas apie Rytų Prūsiją pasakė: „Jos kampas atiteks Rusijai." Tokia žinia labai sujaudino Baltijos kraštų atstovus. Tačiau 1945 m. kovo 5 d. JAV užsienio reikalų viceministras Džozefas Grevas (Joseph Grew) spaudos atstovams padarė oficialų pareiškimą, kad Amerikos valdžia ir toliau pripažins Estijos, Latvijos, Lietuvos nepriklausomybę, Vašingtone bus jų akredituoti atstovai. K. Pakštas pabandė šį pareiškimą suderinti su Karaliaučiaus problema taip, kad nenukentėtų Baltijos respublikos. Sėdęs prie detalaus Europos žemėlapio, mokslininkas sukūrė *Karaliaučiaus koridoriaus projektą*, įgyvendinamą tik su sąlyga, jeigu bus laikomasi Kerzono (Curzono) linijos. Pagal ją geležinkelis Daugpilis-Vilnius-Gardinas ir 50 km žemės ruožas į rytus nuo geležinkelio turėtų atitekti Lietuvai, Balstogė (lenk. Bialystok) ir Suvalkai – Lenkijai. Jei pietinis Lietuvos pakraštys apie Augustavą ir į pietus nuo Gardino tektų Rusijai, ši, nutiesusi

* Baltoskandijos akademijos mokslinis darbuotojas Arūnas Bliūdžius išsiaiškino, jog leidinys karo metais nepasiekė Švedijos (A. Bliūdžius. Prie Baltoskandijos idėjos ištakų, *Baltoskandija*, 1995, nr. 5, p. 2). 1994 m. Baltoskandijos akademija išleido faksimilinį K. Pakšto knygos leidinį (Kaunas: Lituanica) su baigiamuoju A. Bliūdžiaus straipsniu.

geležinkelio liniją, turėtų nuosavą privažiavimą prie Karaliaučiaus. Tas koridorius būtų apie 220 km ilgio, 40 km pločio. Koridoriaus gale Rusija turėtų didelį miestą, o Pillau (Pilavoje) – karinį ir prekybinį uostą. Pasak K. Pakšto, toks sprendimas išgelbėtų Atlanto chartiją, o Baltijos respublikos liktų laisvos ir nepriklausomos. Bet tam reikėtų vienintelės sąlygos – kad Rusijos imperializmas bent kiek prisilaikytų Britų imperializmo normų ir sutarčių.

Jeigu nepagrįstos Maskvos pretenzijos į Karaliaučių ir Mažąją Lietuvą būtų atmestos, K. Pakštas siūlė problemą spręsti racionaliai ir teisingai. Jo galva, Rytprūsių istorinė praeitis, buvusi vien prūsiška ir lietuviška, o ne germaniška ar slaviška. Todėl *griežtas teisėtumas reikalautų grąžinti pagrobtą daiktą jo buvusiam savininkui – Lietuvai.* Suvokdamas, jog teisėtumas labai nemadingas sprendžiant Europos teritorines problemas, siūlo du kompromisus: 1. Tarp Lietuvos ir Lenkijos. 2. Tarp Lietuvos, Lenkijos ir vietos gyventojų. Pirmuoju atveju Lietuvos-Lenkijos sieną K. Pakštas brėžė taip, kad iš visų 37 tūkst. kv. km Rytprūsių teritorijos apie 25 tūkst. atitektų Lenkijai ir apie 12 tūkst. – Lietuvai, kartu didžiausias Rytprūsių miestas Karaliaučius su 400 tūkst. išlikusių gyventojų (prieškariu buvo apie 1 mln.)[621]. Palyginti su 1945 m. vasarą nustatyta Potsdamo linija, ši siena Lenkijai atrėžtų apie 1600 kv. km daugiau teritorijos vakaruose, Baltijos pajūryje ir apie 9000 kv. km mažiau rytuose, kur lietuviški vietovardžiai, etnografiniai elementai ryškesni. Tokia siena sutaptų su XVI a. pietine lietuvių kalbos linija, atitiktų 1914 m. rugsėjo 22 d. Lietuvių kongreso Čikagoje pareikštą norą. K. Pakšto žiniomis, šiam kompromisiniam variantui pritartų ir Lenkijos emigracinė vyriausybė Londone. Gyventojų tankio spaudimą jaučiančios Lietuva ir Lenkija, gavusios išretėjusias didžiules teritorijas, į jas galėtų siųsti savo žemės ūkio gausaus pusiau proletariato, išspręsti vidines socialines problemas.

Antrasis K. Pakšto pasiūlytas kompromisas plaukė iš politinių realijų suvokimo. Egzilinė demokratinė Lenkijos vyriausybė nesiruošė valstybės vakarinės sienos kelti iki Oderio linijos, nuo kurios iki Berlyno – tik 50 km. Tačiau naujoji sovietizuota vyriausybė priėmė Rusijos „dovaną" – Rytų Vokietiją su maždaug 9 mln. gyventojų. Bolševikams vadovaujant labai greitai buvo surasta priemonių iškeldinti 9 mln. vokiečių iš naujosios „liaudies demokratinės" Lenkijos valstybės. Prof. K. Pakštas siūlė: iškėlus vokiečių kilmės gyventojus iš Oppelno srities Aukštutinėje Silezijoje prie Neisės upės rytuose, susidarytų 1,5 mln. vietos gyventojų; Dancigo teritorija suteiktų vietos dar 400 tūkst.; Koslino sritis Pomeranijoje – 650 tūkst.; „Grenzmark Posen – Westpreusenn" – 470 tūkst.; Alenšteinas bei Mozūrų ežerų rajonas Rytprūsiuose – 550 tūkst.[622] Tokiu būdu susidarytų gyvenamoji erdvė

su 3,75 mln. gyventojų. Lenkijos pajūrio ruožas 140 km pailgėtų maždaug iki 400 km. Toks sutvarkymas 5,5 mln. vokiečių suteiktų gyvenamąją vietą į Rytus nuo Oderio ir Karaliaučiaus apylinkėse. Lietuva turėtų atsisakyti savo pretenzijų į Karaliaučiaus, Wehlau (Vėluvos), Fišhauzeno, Angelburgo rajonus ir centrinę Geldupės dalį. Taigi Mažosios Lietuvos teritorija sumažėtų apie 4 tūkst. kv. km[623].

K. Pakštas suprato, kad Baltijos valstybių, Lenkijos viešoji nuomonė nesutiks su Rytprūsių centrinės dalies sujungimu su Vokietija. Todėl manė, kad taika ir saugumas šioje Europos dalyje bus laiduoti tik Rytprūsius įtraukus į Baltijos valstybių federaciją. Tokios keturių narių federacijos idėjas jau tarpukariu aktyviai propagavo kai kurie Lietuvos universiteto darbuotojai, studentai. Lietuvių ir vokiečių kalbomis buvo išspausdinta keletas brošiūrų, siekiančių paveikti viešąją nuomonę tokios federacijos naudai. Viltasi, jog Rytprūsiai patys atsiskirs nuo Vokietijos ir sudarys laisvą keturių tautų federaciją. Būta lietuvių ir latvių visuomenės veikėjų, kurie siūlė suvienytą Lietuvą, Latviją ir Rytprūsius pavadinti Aistija[624]. Lietuvos vyriausybė, baimindamasi Vokietijos reakcijos, tokio pobūdžio literatūros ir pastangų nerėmė.

Prof. K. Pakštas tvirtino, jog keturi Baltijos kraštai geografiniu požiūriu priklauso tam pačiam moreniniam regionui su labai panašiu klimatu, hidrografija, dirvožemiu. Tai sudaro vienodas ūkines agronomines sąlygas. Visuose keturiuose kraštuose, anot jo, vyrauja ta pati rytų baltų rasė: nordikai su alpiniška priemaiša. Visur paplitusi Šiaurės kultūra, pagrįsta Vakarų krikščionybe, individualizmu, privačia nuosavybe ir stipriu polinkiu į meninį gyvenimą.

Keturių narių Baltijos federacija turėtų apie 200 tūkst. kv. km teritoriją ir apie 8 mln. gyventojų. Plėtodamas perspektyvų gyvulių ūkį ir kooperaciją, šis rajonas per keletą metų taptų svarbiausiu Europos maitintoju. Jo užsienio prekyba, sprendžiant iš 1938 m. lygio, lengvai galėtų pasiekti 400 mln. dol. metinę apyvartą ir maždaug prilygtų Kinijos (414 mln. dol.) arba Rusijos (513 mln. dol.). Ekonomiškai ir kultūriškai stipri federacija padidintų Skandinavijos kraštų ir Lenkijos saugumą, neutralizuotų trintį tarp Vidurio ir Rytų Europos tautų.

Ameriką, didžiąsias Europos tautas K. Pakštas ragino Europos žemyno centre atlikti federalinį eksperimentą. Pagelbėjus šiai mažai geros valios taikingų tautų grupei sukurti pavyzdingą, įstatymais, tolerancija, demokratija ir laisve pagrįstą tvarką, kitos Europos šalys pasuktų tuo pačiu keliu.

Apmąstydamas ką tik pasibaigusio Antrojo pasaulinio karo, Lietuvai ir kitoms okupuotoms tautoms įkvėpusio ir daug išsilaisvinimo vilčių, rezultatus prof. K. Pakštas rašė, jog Europoje pergalę pasiekė totalitarizmas.

Į rytus nuo Liubeko-Triesto linijos, gavusios „geležinės uždangos" vardą, 145 mln. žmonių prarado laisvę, galimybę savarankiškai kurti savo gyvenimą[625]. Lietuva ir vėl atsidūrė Rusijos valdžioje, toks pats likimas ištiko grynai vakarietiškus Rytprūsius, niekad neturėjusius jokių ryšių su Rytų kultūra ir civilizacija. Užsienin siunčiama sovietinė informacija kurį laiką tikino, kad tas kraštas yra Lietuvos dalis. Vakarų demokratijoms nebesidomint Karaliaučiaus ir Lietuvos ribomis, tą kraštą po kiek laiko prijungė prie Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) srities[626]. Vėliau buvo įvykdyta skubota rusifikacija: lietuviški, vokiški vietovardžiai pakeisti rusiškais, visame krašte apgyvendinti kolonistai.

Mažosios Lietuvos atidavimą Rusijai K. Pakštas pavadino pačia didžiausia neteisybe. „Atlanto Carteris ir keturios laisvės, matome, buvo reikalingos tik paskolos bonams garsinti ir kareivių kapams papuošti, – sakė jis. – Gyvename didžiųjų cinikų ir menkysčių gadynėje. Vergija konsoliduojasi bent penktoje žemės daly, o demokratijos neturi nei politinės programos, nei kovingo ūpo"[627]. Karaliaučiaus pripažinimas Rusijai K. Pakštui liudijo, kad Baltijos respublikos paliekamos sovietų okupuotos neribotam laikui[628].

Skeptiškai vertindamas įvairias tarptautines megalostatizmo atstovų konferencijas, kuriose niekas neatstovauja mažosioms valstybėms, K. Pakštas buvo įsitikinęs, kad joms padarytos skriaudos turi būti atitaisytos. Mažųjų išlikimą, jų laisvės pagerbimą jis vadino pačiu svarbiausiu – moraliniu – būsimų taikos rūmų pamatu. Aiškino, jog tik tuomet, kai „greta megalostatizmo bus leista gyventi ir *mikrostatizmui*, ir pati taika jau bus tapusi paremta daug gausesniais ir net stipresniais stulpais"[629]. Lietuvos išlaisvinimo, Rytprūsių problemos išsprendimo didžiąja viltimi profesorius vadino Jaltoje įvykdytą Vokietijos suskaldymą ir SSRS užsispyrimą nedaryti net ir jai pačiai naudingų kompromisų. Kurį laiką tikėjosi, kad prasidėjęs šaltasis karas virs nauju dideliu demokratijos ir totalitarizmo susidūrimu. Jeigu tuo metu Vokietija dar nebus tapusi galingu veiksniu Europos politikoje, įžvelgė realią progą Lietuvai atgauti Karaliaučių ir jo apylinkes[630]. Reikia pažymėti, kad po Lietuvos reokupacijos Maskvoje ir Vilniuje buvo svarstoma, kam turėtų atitekti Rytų Prūsijos teritorijos. Kremlius Lietuvai jų galėjo nepriskirti dėl įvairių sumetimų, bet vienas jų turėjo būti didelis ginkluotas lietuvių tautos pasipriešinimas sovietinei okupacijai. Antra vertus, karo smarkiai nualintos Lietuvos sovietiniai vadovai siūlymo nepriėmė, nes puikiai suprato, kad atstatyti savo kraštą ir dar įsisavinti naujų žemių jie nepajėgtų, reikėtų įsivežti daug rusakalbių, o to buvo privengiama.

Antrasis pasaulinis karas sukrėtė Europos tautas, pakeitė jų mąstyseną, pažadino iš nacionalizmo kvaitulio, privertė perkainoti vertybes. Vinstonas Čer-

čilis (Winston Churchill), Konradas Adenaueris (Konrad Adenauer), Šarlis de Golis (Charles de Gaulle), Džoržas Katletas Maršalas (George Catlett Marshall) ir kiti politikai suvokė, jog nacionalinės valstybės pavieniui negali taikiu būdu išspręsti konfliktų, greitai pakelti nuniokotos ekonomikos, efektyviai ginti savo interesų tarptautinėje politikoje.

Prof. K. Pakštas, atidžiai stebėjęs tarptautinio vienijimosi idėjų plėtrą, 1947 m. pradžioje iškėlė mintį, kad viso pasaulio demokratinės grupės, globojamos demokratinių valstybių, turi sudaryti savo internacionalą. Jo branduolys būtų nuo abiejų totalitarinių režimų nukentėjusios tautos: estai, latviai, lietuviai, lenkai, slovakai, čekai, vengrai, kroatai, slovėnai, serbai, graikai ir kt. Internacionalas turėtų atmesti vienos partijos išskirtinumą, kraštutinį nacionalizmą, kovoti už žmogaus dvasios laisvę, globoti nuskriaustų, persekiojamų tautų kalbas ir kultūras. „Kalėjimas, – rašė K. Pakštas, – kartais nuostabiai suartina žmones ir pramokina aukštai vertinti laisvę“[631]. Pavieniui nei Lenkija, nei trijų Baltijos valstybių federacija negali tikėtis saugumo ir taikos. Todėl būtina visą Vidurio Europą – nuo Suomių įlankos iki pat Adrijos jūros – sutelkti į federaciją. Ateityje iš jos gali išaugti visos Europos federacija. Idėjai gvildenti, garsinti, nuoširdumui ir pasitikėjimui ugdyti K. Pakštas siūlė visuose JAV ir Europos didmiesčiuose įsteigti Vidurio Europos federalinius klubus *(Central European Federal Clubs)*[632].

Visapusiškai pritardamas Europos vienijimosi idėjai, K. Pakštas pabrėždavo, kad procesą būtina pradėti ne nuo senųjų, nuolat konfliktuojančių valstybių, o nuo Vidurio Europos. Okupuotų jos kraštų gabiausi, populiariausi žmonės gyvena tremtyje: Vokietijoje, JAV, Didžiojoje Britanijoje ir kitur. Tautiniai komitetai bei tarybos turėtų susirinkti kurioje nors laisvoje šalyje, geriausia – Amerikoje, išrinkti bendrą Paneuropos vyriausybę, ruošti federacijos pagrindus, jos konstitucijos dėsnius, numatyti teritorinių ginčų sprendimo būdus ir kt. *„Laisvoje Amerikoje turi gimti laisvos Europos Federacija* (išskirta mano – *VBP),* – tvirtino K. Pakštas, kviesdamas lietuvių politikos veikėjus vienyti tautas[633]. Anot K. Pakšto, lietuvišku istoriniu požiūriu tai būtų Vytauto laikų idėja – suorganizuoti bendrą pasipriešinimą barbarijai. Sutelktos jėgos turi atitikti priešo galybę: jis turi daug gamtos, intelekto išteklių, nepaprasto gudrumo organizuojant melagystę, vadinamą propaganda[634].

Prasidėjus šaltajam karui, Amerikos iniciatyva suaktyvėjo Europos vienijimo pastangos. Buvo parengtas ir įgyvendintas D. K. Maršalo planas, kuriuo siekta pakelti Vakarų šalių ūkį, sustabdyti komunizmo plitimą. 1949 m. įkurta Europos Taryba suvienijo dešimt Vakarų ir Šiaurės Europos šalių, kurios

pasiryžo bendradarbiauti remdamosi bendros europinės kultūros pagrindais, žmoniškumo ir demokratijos principais. 1950 m. gegužės 9 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Šumanas (Robert Schumann) paskelbė deklaraciją, kuria buvo padėti bendradarbiavimo ir laipsniško europiečių vienijimosi pamatai.

Lietuvių tautos interesai skatino ne tik domėtis europiniu sąjūdžiu, bet ir įsitraukti į jo darbą.

Europoje vykstant esminiam tarptautinės politikos lūžiui, prof. K. Pakštas bando įgyvendinti Amerikoje išeivių iš Vidurio Europos vienijimosi idėją. 1950 m. vasarą, nebūdamas liaudininkas, jis sutiko pasakyti trumpą kalbą Vašingtone vykusiame Tarptautinės valstiečių sąjungos *(International Peasant Union)* kongrese. K. Pakšto kalba buvo tokia įspūdinga, kad jos teksto paprašė daugelis Niujorko ir Vašingtono įstaigų. „Tame kongrese, – K. Pakštas pranešė J. Griniui ir Z. Ivinskiui, – man kilo mintis, susitikus su vienminčiais lenkais, čekais ir vengrais, sukurti Vid. Europos Kr. Dem. Uniją Amerikoje. Dar tą pačią vasarą atvyko pas mane į Pittsburghą lenkų politikas p. Konrad Sieniewicz ir sutarėme, kaip įkurti minimą internacionalą. Jam nurodžiau dar keletą veiklių mūsų partijos žmonių Amerikoje, kad jie būtų tuojau pakviesti į platesnį pasitarimą“[635]. Vidurio Europos tremtinių vienijimo idėją K. Pakštas aktyviai aiškino lietuvių krikščionių demokratų suvažiavimo, vykusio 1950 m. birželio 3 d. Brukline, dalyviams, paskaitomis, straipsniais skleidė ir platesnei auditorijai.

Gyvendamas nuošalyje nuo pagrindinių Vidurio Europos emigrantų politinės veiklos centrų, K. Pakštas imasi konkrečios veiklos. 1950 m. vasarą jo iniciatyva prasidėjo pirmieji pasitarimai su Pitsburge gyvenančių slovakų ir ukrainiečių atstovais. 1951 m. sausį šiame mieste buvo įkurtas Vidurio Europos federalistų klubas *(Middle European Federal Club)*. Vasario 5 d. buvo priimtas klubo statutas, išrinkta valdyba. Jos pirmininku tapo prof. K. Pakštas[636]. Klubo nariai rinkdavosi kas antrą pirmadienį, gyvai svarstydavo tarptautinius įvykius, aiškindavosi naujausias žinias iš Vašingtono. Priimant nutarimus, kiekviena tautybė turėdavo po lygų balsų skaičių. Pasak K. Pakšto, klubas – bene „vienintelė organizacija Amerikoje, kur čekai ir slovakai susitinka kaip dvi nepriklausomos tautos ir neturi savitarpio barnių“[637]. Klubas numatė suvienyti 16 Vidurio Europos tautų, plačiai atverti duris kitoms geografiškai artimoms tautoms. Iniciatoriai save vadino europinio sąjūdžio dalimi, buvo pasiryžę įsilieti į Paneuropos federaciją ir būti jos nariais. Susisiekta su JAV oficialiomis įstaigomis, pelnyta daug simpatijų klubo tikslams.

K. Pakštas buvo Pitsburgo Vidurio Europos federalistų klubo nuolatinis pirmininkas, taip pat panašių klubų Klivlende, Čikagoje, Niujorke iniciato-

✦ K. Pakštas apie 1953 metus.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XX.

rius. K. Sienievičiaus (K. Sieniewicz) pastangomis komitetai, jungę Vidurio Europos krikščionis demokratus, susibūrė Kanadoje: Toronte, Monrealyje ir Otavoje. Jų dalyviai – lietuviai, lenkai, latviai, čekai, vengrai – ryžosi organizuotai dalyvauti pavergtųjų tautų laisvinimo akcijoje[638]. Tačiau Pitsburgas nebuvo palanki vieta K. Pakšto federalistinei veiklai plėtoti – jame gyveno palyginti nedaug Europos politinių emigrantų. Tad profesoriaus dėmesys nukrypo į didžiausius tremtinių veiklos centrus, juolab kad ir JAV institucijos nebuvo linkusios remti vietinės, nors ir įdomios iniciatyvos.

1950 m. pavasarį ir vasarą pagyvėjęs įvairių krikščioniškųjų partijų ir politinių sąjūdžių bendravimas davė rezultatų. Liepos 26 d. Niujorke buvo įsteigtas krikščionių politinis internacionalas, pasivadinęs Krikščionių demokratų Vidurio Europos sąjunga (KDVES), o angliškai – *Christian Democratic Union of Central Europe*. Į organizaciją įėjo Lietuvos, Lenkijos, Čekoslovakijos, Vengrijos ir Jugoslavijos krikščioniškosios demokratijos partijos. KDVES vykdomojo komiteto pirmininku išrinktas prelatas Kozis Horvatas (Kozi Horvath, Vengrija), vicepirmininkais – dr. Mihas Krekas (Miha Krek, Jugoslavija), prof. K. Pakštas[639]. Tų pačių metų rudenį sąjunga atidarė savo biurą su keliais tarnautojais. Jame lietuviams atstovavo dr. V. Viliamas, iki tol dirbęs geležies fabrike. 1951 m. pradžioje KDVES gerokai sustiprėjo finansiškai. Vasario 2 d. Niujorke jos Vykdomasis komitetas nutarė turėti savo atstovus Romoje ir Paryžiuje, leisti knygelę apie savo veiklą praeityje, paremti „Tėvynės sargo" spausdinimą.

Pagrindiniai KDVES tikslai buvo šie: vieningai ir efektyviai kovoti už Vidurio Europos išlaisvinimą; laisvę atgavus savo kraštuose siekti įgyvendinti

✦ K. Pakštas (penktas iš dešinės) tarp Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos kongreso (Niujorkas, 1953 m. kovo 13–15 d.) lietuvių delegatų ir svečių. Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija tarp p. 216 ir 217.

krikščioniškąją demokratiją, rūpintis socialine, kultūrine pažanga, tarpusavio bendradarbiavimu; aktyviai dalyvauti tarptautinėje krikščionių demokratų veikloje[640]. Todėl buvo užmegzti ryšiai su Vašingtone 1951 m. balandžio 16 d. įkurtu ir buvusio Vengrijos ministro pirmininko Ferenco Nadžio (Ferenc Nagy) vadovaujamu Vidurio ir Rytų Europos komitetu (*Central-Eastern European Committee).* Komitetas pretendavo derinti visų pabėgėlių išlaisvinimo pastangas. KDVES siūlymu vicepirmininkas K. Pakštas dalyvavo komiteto bendrojo vadovavimo komisijos darbe. Didžiausia visų laikų politinių emigracijų negerovė – susiskaldymas, grupių nesantaika sutrukdė komitetui atlikti užsibrėžtą vaidmenį.

KDVES ypač glaudžiai bendradarbiavo su Krikščionių demokratų internacionalu *(Nouvelles Equipes Internationales* – NEI). 1953 m. liepos 25 d., susitarus su Lietuvos ūkininkų sąjungos ir Lietuvos darbo federacijos centrais, sudaryta NEI lietuvių tautinė sekcija. Jai vadovavo centras (21 asmuo)

✦ K. Pakštas kalba Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos kongrese. Niujorkas, 1953 m.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas,* įklija tarp p. 216 ir 217.

ir prezidiumas, kurio pirmininku buvo prof. K. Pakštas[641]. Pasinaudodamas tuo, kad Jungtinės Tautos NEI pripažino valstybine organizacija, turinčia teisę įvairiais klausimais reikšti nuomonę, teikti siūlymus, prezidiumas nuolat primindavo okupuotų Europos kraštų problemas.

Sąjungos veiklai didelę reikšmę turėjo 1953 m. kovo 13–15 d. Niujorke vykęs pirmasis kongresas. Svarus įrodymas, kad pasirinktas kelias yra tikras, ir didelė paskata ateičiai buvo didelis susidomėjimas sąjunga ir jos darbu, sveikinimai iš JAV, kitų valstybių bei tarptautinių organizacijų vadovų.

Kongresas vyko vadovaujantis šūkiu *Su krikščioniškąja demokratija į laisvę asmenims ir tautoms.* Diskusijų vakare „Krikščioniškoji demokratija" konstruktyvią ir svarbią kalbą pasakė prof. K. Pakštas. Jis apibūdino zoną tarp Rusijos ir Vokietijos, apimančią per 160 mln. gyventojų, kaip labai svarbią ir pavojingą. „Tai yra, – teigė mokslininkas, – didžiųjų tragedijų ir kruvinų susirėmimų zona su graudulinga praeitimi bei dabartimi ir netikra

✦ K. Pakštas su lenkų išeivijos politikos veikėju Stanislavu Mikolaičiku (Stanislaw Mikolaiczyk) Vidurio Europos krikščionių demokratų sąjungos kongrese. Niujorkas, 1953 m.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XIX.

ateitimi. Tai krikščioniškos civilizacijos kraštai, pasižymį dideliu vitališkumu ir kūrybiniu genijum. Už kilnias žmogiškumo idėjas tos tautos generacijomis kovojo ir mirė. Ir dabartiniu laiku šie kraštai duoda didžiausią skaičių kovotojų ir partizanų prieš tamsiausią barbariją“[642]. K. Pakštas pabrėžė, kad šie pamiršti ir nepajėgūs patys apsiginti kraštai savo ateitimi gali pasirūpinti tik gyvendami vieningai, sudarydami Vidurio Europos federaciją. Kongrese prof. K. Pakštas taip pat darė pranešimą apie Lietuvos krikščionių demokratų veiklą.

Svarstymų, diskusijų metu iškeltos idėjos buvo susistemintos kongreso priimtoje ideologinėje platformoje. Pagal ją KDVES teorinės ir praktinės veiklos pamatą sudaro trejopas principas: žmonių ir Dievo, žmonių ir tautų tarpusavio vienybė[643]. Šiems principams įgyvendinti buvo rūpestingai parengta ir priimta sąjungos konstitucija, išrinkta Taryba ir Vykdomasis komitetas. Į sąjungos Tarybą įėjo po 6 narius, atstovaujančius kiekvienai dalyvaujančiai tautai. Tarp šešių lietuvių atstovų Taryboje buvo ir prof. K. Pakštas.

Profesoriui teko vicepirmininko iš lietuvių pusės pareigos. Antrasis tarptautinis KDVES kongresas (1955 m. balandžio 15–17 d. Niujorke) vyko pradėjusiomis kisti tarptautinėmis sąlygomis. Sovietų Sąjungoje į valdžią iškilus N. Chruščiovui, prasidėjo „atšilimas“ ir Kremliaus peršama „taikaus sambūvio“ politika. Šiame fone kongresas, o kartu ir okupuotosios tautos, sulau-

✦ Lietuvių krikščionių demokratų sąjungos suvažiavimo Niujorke 1954 m. dalyviai. Sėdi iš kairės: P. Vainauskas, M. Krupavičius, K. Pakštas, J. Balkūnas, J. Meškauskas, M. Kižytė.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XX.

kė mažiau dėmesio. Lietuvių delegacijai, sudarytai iš 16 žmonių, vadovavo prof. K. Pakštas[644]. Profesorius dalyvavo ir 1956 m. lapkričio 8–9 d. Paryžiuje sušauktoje pirmojoje krikščionių demokratų konferencijoje, o vėliau, nenorėdamas uždusti „koegzistencijos" tvankume", atsisakė KDVES vicepirmininko pareigų. Juolab kad tuo laiku sąjungos centras iš Niujorko persikėlė į Paryžių.

Pasitraukęs iš aktyvios tarptautinės veiklos, K. Pakštas neišsižadėjo gyvenimo vertybių ir tikslų. 1958 m. apibūdindamas savo kaip geografo pasaulėžiūrą, pripažino, kad jam „įdomiau būti didelėje kultūrinėje ir ideologinėje šeimoje negu mažoje". Politinei veiklai pareiškė mėgstąs „erdvius europinius rūmus – krikščionių demokratų sąjūdį"[645]. Brangiausiu tarptautiniu ir kartu tautiniu idealu siekiant laisvės ir pastovesnės taikos K. Pakštas laikė Vidurio Europos konfederaciją. Iki pat gyvenimo pabaigos liko įsitikinęs, kad „išlaisvinimas Lietuvai priartės, kai lietuviai ir kitos tokioje pat padėty esančios tautos išmoks suprasti ir jausti tikrąją savo padėtį ir sugebės perkelti dalį lojalumo ir švelnių jausmų iš mažos tautinės erdvės į daug platesnę nusavintų ir nužmogintų erdvę"[646].

Paskutinė viltis

Nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje K. Pakšto iškelta planingos emigracijos, kolonizacijos arba antrosios, atsarginės tėvynės idėja, nors ir nepagrindinė jo minčių aruode, sukėlė bene daugiausia nesutarimų ir ginčų. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, daug Lietuvos šviesuolių prisiminė profesoriaus siūlymus, apgailestavo, kad tautininkų režimas neparodė politinės valios, neskyrė lėšų jiems įgyvendinti. Lietuvos Respublikos laikais kruopščiai parinkta, valstybės, visuomenės pastangomis įsteigta bent viena stipresnė kolonija galėjo tapti rimta atrama daugumai naujųjų politinių emigrantų. Patekę į sąjungininkų smarkiai bombarduojamą Vokietiją, tūkstančiai pabėgėlių gyveno viltimi, kad bus įgyvendinta JAV prezidento F. D. Ruzvelto ir Didžiosios Britanijos premjero V. Čerčilio 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašytoji Atlanto chartija ir jie galės sugrįžti į laisvą tėvynę.

Milijonų pabėgėlių, tremtinių, karo belaisvių ir kitokių Antrojo pasaulinio karo benamių klausimą tikėtasi palyginti nesunkiai išspręsti žlugus vokiečių reichui. Tačiau dar tebetrunkant karo veiksmams išryškėjo, kad susidurta su didžiule, sudėtinga tarptautine problema, kurią įveikti galima tik koordinuojant pastangas. Sąjungininkų ekspedicinių pajėgų vyriausioji būstinė (*Supreme Allied Expeditionary Force*) įsipareigojo visaip lengvinti benamių likimą, aprūpinti maistu, apranga, būstu[647]. 1944 m. pabaigoje karinės administracijos dėka gimė terminas *Displaced Persons* (angl.), *personnes deplacees* (pranc.) – perkeltieji asmenys (DP). Juo imta apibūdinti tuos civilius asmenis, kurie dėl karo veiksmų atsidūrę už savo valstybės ribų, grįžti į savo kraštus arba įsikurti kitur negalėjo be pagalbos. DP sąvoka taikyta visiems Vokietijoje susitelkusiems svetimšaliams, kurie smarkiai skyrėsi. Beveik visi vakariečiai tuojau po karo grįžo į savo kraštus. Tuo tarpu tiems, kurių kraštuose įsitvirtino sovietiniai okupantai, grįžti į savo tėvynę galimybės nebuvo.

Vakarų Europoje ėmus sparčiai gausėti karo atblokštų lietuvių, jų likimu susirūpino JAV gyvenantys tautiečiai. K. Pakštas jautriai reagavo į pabėgėlių negandas: ne vienas iš jo kuklių pajamų buvo sušelptas pinigais, paremtas siuntiniu, šiltu, įžvalgiu laišku, nuoširdžiu spaudos žodžiu. K. Pakšto ir jo bičiulių siuntiniai (cigaretėmis !) padėjo išgyventi A. Ružancovui ir jo įsteigtajai Lietuvių bibliografinei tarnybai. Kempteno lietuvių stovykloje gyvenęs

✦ K. Pakštas su savo garsiąja pypkute. Iš *Legendos*, 2015 m. ruduo, nr. 4 (23), p. 92.

prof. S. Kolupaila džiaugėsi, kad „mielas kolega Pakštas atsiuntė apsiaustėlį, kuris mane šildo“[648]. Z. Ivinskis net 1965 m. per darganas avėjo K. Pakšto atsiųstais tvirtais batais. Pagal išgales globodamas pasimetusius pabėgėlius, profesorius manė, kad jo skelbta kolonizacija tapo būtinybe. 1944–1945 m. žiemą jis tuo reikalu Niujorke tarėsi su Prancūzijos diplomatais, kuriems 1945 m. vasarą apie kolonizacijos pasiūlymus priminė trumpu memorandumu. 1945 m. BALF'o vadovybė pritarė K. Pakšto idėjai perkelti lietuvius pabėgėlius iš Europos į kokį kitą kontinentą ir įkurti ten atskirą lietuvių koloniją. Pasak fondo pirmininko J. Končiaus, tokiai kolonijai sudaryti tremtiniai kaip tik tiko. Tarp jų buvo nemaža inteligentų, įvairių profesijų žmonių: mokytojų, ūkininkų, darbininkų. Kolonija būtų galėjusi išsaugoti savo kalbą, kultūrą, papročius. K. Pakštas valdybai įteikė pranešimą, kuriame buvo išdėstyti lietuvių kolonijos steigimo principai. Iš Europos gaunami laiškai, kad lietuviai gali išsisklaidyti po įvairius žemynus, vertė skubėti. 1945 m. gegužės 25 d. tuo klausimu buvo parengtas memorandumas Gvatemalos konsului Chorchei Arenalesui (Jorge Arenales), analogiškus dokumentus ketinta įteikti Venesuelos, Kanados, Australijos atstovams[649]. Būta minčių lietuvių kolonijas kurti Haičio salose, Čilėje, Šiaurės Amerikoje arba kitur, kur nepriklausomam gyvenimui būtų galima gauti didelių žemės plotų.

Pabėgėlių viltys sugrįžti į laisvą Lietuvą geso. Tuo sunkiu Lietuvos pabėgėliams momentu K. Pakštas – vienas iš žymiausių emigracijos problemų žinovų – pareiškė savo požiūrį į pabėgėlių įkurdinimą. Savęs nelaikydamas tikru tremtiniu, o tik „išsitrėmusiu“, mokslininkas sielvartavo, kad Vokietijoje arti 70 000 lietuvių gyvena daug skurdžiau negu nusikaltėliai Amerikos kalėjimuose. Vienintelė lietuvių nuodėmė – tai kilnus patriotizmas, dėl kurio

iš jų viskas atimta, liko tik begalinis skurdas, pažeminimas, paniekinimas. „Keturios laisvės, tikras esu, piktai kvatojosi iš nabašninko Roosevelto", – rašė K. Pakštas. Paklaustas, kokį šūkį dabar pasiūlytų tautai, mokslininkas prisipažino, jog dabartinėje katastrofoje nebemoka formuluoti šūkių, nes „Lietuvos sunaikinimas pereina mano vaizduotės ribas. Bet likučiai vis dėlto turi gelbėtis visu savo išsimokslinimu, visu užsispyrimu ir drąsa"[650]. Žemėje daug kur yra laisvų, nenaudojamų plotų, kuriuose galėtų įsikurti milijonai pabėgėlių. Visi baltijiečiai lengvai galėtų tilpti Aliaskoje, Kanadoje, bet dėl valdžios politikos ten galės pakliūti tik keli žmonės. Nors JAV aukštieji pareigūnai žada palengvinti imigraciją, tebegalioja kvotų įstatymas. Pagal jį visų tautybių Lietuvos piliečiams metinė kvota yra tik 386 žmonės, o vien Amerikos okupacinėje zonoje *efidativų* (įvažiavimo dokumentų) laukia apie 2000. Tad atvykti į JAV jie galės tik per penkerius metus. Du šimtus kartų didesniame už Lietuvą ir apie 40 kartų už Vokietiją Pietų Amerikos žemyne lietuviams būtų tinkamiausia maža pažangi Urugvajaus Respublika, tačiau daug jų nežada įsileisti. Patyrinėjęs 50 valstybių ir kolonijų sociografines sąlygas, profesorius manė, jog naujai lietuvių bendruomenei geriausiai kurtis ten, kur būtų leista laisvai tarpti kalbai, religijai, visuomenės institucijoms. Tokių galimybių matė britų valdomuose kraštuose: Kvebeko provincijoje Kanadoje, Naujųjų Hebridų salose arti Australijos, visose britų kolonijose Afrikoje. Didžiausiomis kolonizacijos kliūtimis K. Pakštas vadino: 1) lėšų ir vizų problemą (nors JAV lietuviai visomis išgalėmis gelbsti savo tautiečiams, bet tarp jų „nėra nei senatorių, nei gubernatorių, nei milijonierių", o „prie Amerikos prezidento jiems prieiti lygiai sunku kaip seniau prie Rusijos caro"); 2) Sovietų Sąjungos priešinimąsi tremtinių išvežimui iš Europos; 3) lietuviai neturi kolonizacinių polinkių į egzotiškus, mažai girdėtus kraštus, bijo karštesnio klimato ir nepažįstamų aplinkybių. O kolonizacijai lieka tik tropiniai arba subtropiniai kraštai, kuriuos europiečiai jau yra pradėję kolonizuoti siųsdami savo ūkininkus. Atsižvelgdamas į daugelį aplinkybių, prof. K. Pakštas teigia: *„aš kol kas dar neturiu tinkamo atsakymo ar patarimo, kur lietuviams geriausia būtų kolonizuotis"*[651] (išskirta mano – *VBP).*

Matydamas, kad JAV lietuvių veikėjų dėmesys krypsta į pabėgėlių įkurdinimą Šiaurės Amerikoje, K. Pakštas aiškina dėl to gresiančius pavojus. Jo nuomone, individų išvykimo į svetimus kraštus materialinio gyvenimo pagerinti rezultatas – asimiliacija, įaugimas į svetimą tautą, jos pagausinimas, o savosios – sumažinimas. Trečiojoje emigrantų kartoje visai išnyksta gimtoji kalba, išplinta vedybos su kitų tautų partneriais, o tai labai pagreitina išnykimą[652]. Tuo tarpu kolonizacija, arba planingas persikėlimas į kitus kraštus

stambiomis grupėmis ir vientisos teritorijos apgyvendinimas, – išsigelbėjimas. Emigracija eina į miestus, o kolonizacija kimba į žemes, į ūkius. Atvykus į primityvų, mažai įdirbtą kraštą, bus galima perkelti lietuviškus vardus sodyboms, miesteliams, gatvėms, upėms, ežerams, suteikti žemei savo lietuvišką dvasinį veidą. Tarptautinėms organizacijoms sprendžiant pabėgėlių problemą, K. Pakštas skatino labiausiai bijoti verbavimo, stipresniųjų išrankiojimo, atskyrimo nuo kitų, fiziškai silpnesnių, paliekant juos skursti, nykti koncentracijos stovyklose Vokietijoje. „Baisaus potvynio skeveldros, – rašė jis, – mes turime laikytis susipynę į vieną neišardomą vainiką. Tvirtesni turime globoti silpnesniuosius. Kitaip – seks dar didesnės bėdos“[653].

1947 m. vasario 22 d. prof. K. Pakštas pasisiūlė ALT'os vadovybei vykti į Pietų ir Centrinę Ameriką ieškoti vietos lietuvių kolonijai steigti. Nesulaukęs teigiamo atsakymo, rašė: „Prieš karą niekaip man nepavyko įtikinti Lietuvos vyriausybės ir visuomenės domėtis, studijuoti kolonizaciją, paremti ją lėšomis, kol jų dar buvo. Amerikos lietuviai niekad nesikolonizavo, tad jiems šis reikalas irgi visai svetimas.“[654] Sumažėję laisvų žemių plotai, karo sukelta stipri nacionalizmo ir nepasitikėjimo banga taip pat buvo rimtos kliūtys įgyvendinti kolonizacijos planą. Remdamasis nepriklausomybės ir pokario laikotarpių samprotavimais apie kolonizacijos būtinumą, K. Pakštas „Vytyje“ paskelbė pagarsėjusį straipsnį „Antrosios tėvynės reikalingumas“[655]. Mokslininkas tvirtai pasisakė už nuošalioje, demokratinėje ir laisvoje šalyje įsteigtą saugų lietuviškosios kultūros židinį – antrąją Lietuvą. Turinčioje apie 5000 žmonių (apie 1200 šeimų) atsarginėje tėvynėje veiktų 10 pradžios mokyklų, viena gera gimnazija ir amatų mokykla, spaustuvė, pasaulio išeivijos biblioteka ir muziejus.

Sklindant gandams apie pabėgėlių įkurdinimą Aliaskoje, K. Pakštas juos vadina daugiau svajone nei apytikre tikrenybe – įvažiuoti į Aliaską galioja tie patys suvaržymai, kaip kad į Ameriką. Jeigu pabėgėliai iš Rytų Pabaltijo būtų ten nugabenti, daug jų pabėgtų į JAV ieškodami lengvesnių gyvenimo sąlygų. Bėgtų nuo uodų, ilgos žiemos, šaltos vasaros, nuo izoliacijos. Aliaskai apgyvendinti K. Pakštas matė vienintelį būdą: paversti ją JAV dominija su atskira pilietybe ir neleisti jos piliečiams masiškai emigruoti į JAV. Tokioje dominijoje galėtų būti įsteigti Baltijos tautų ir jų kultūros rezervatai. Bet atsidūrę Aliaskoje tremtiniai neišvengtų būsimojo ne tik atominio, bet ir poliarinio karo (SSRS Šiaurės vergų stovyklose jau turi kelis milijonus žmonių)[656]. Žinodamas, kad pabėgėlių vežimu ir įkurdinimu rūpinsis tarptautinės organizacijos, K. Pakštas įspėjo, kad jie bus maišomi ir sklaidomi didžiulėse platybėse. Todėl išeivijos vadovybės pareiga, jo manymu, visomis jėgomis bandyti gauti leidimą suspiesti į vieną vietą bent daugumą tremtinių. „Dažnai mūsų laikraščiai išsitardavo, –

rašė profesorius, – kad aš jau esu parinkęs tokią ar kitokią šalį kolonizacijai. Tai netiesa. Aš esu numatęs keletą palankesnių tropinių kraštų ir siūlau juos patyrinėti, sudaryti projektą, gauti leidimą"[657]. Iš tikrųjų K. Pakšto siūlymai nesulaukė nei lietuviškųjų, nei tarptautinių organizacijų paramos.

DP stovyklose vargstančių pabėgėlių iš Lietuvos likimui svarbią reikšmę turėjo JAV Kongreso priimtas ir prezidento Hario S. Trumeno 1948 m. birželio 25 d. pasirašytas Perkeltųjų asmenų įstatymas, leidžiantis įvažiuoti 20 500 asmenų per dvejus metus. 1949 m. kvota padidinta iki 400 000. Pabėgėlių gyvenime prasidėjus dideliam lūžiui – masinei emigracijai, senieji lietuviai išeiviai stengėsi daugybę žmonių priimti, įkurdinti. Prof. K. Pakštas, negalėdamas būti nuošalyje, nuo Ramiojo vandenyno krantų buvo atskubėjęs prie Atlanto. Tikėjosi, jog didžiulė naujųjų atvykėlių banga ženkliai sustiprins lietuvybę. Tačiau netrukus įsitikino, kad gal tik apie trečdalį jų, įsilieję į universitetus, įvairias įstaigas, praturtino naujojo žemyno kultūrą. Dar vienas trečdalis lietuvių — miestiečių, valdininkų – išsisklaidė, dingo be žinios. Dauguma atvykėlių patogiai įsikūrė ir tai sumažino kompaktinės kolonizacijos galimybes.

Po trejų metų lietuvių grupinio įsikūrimo galimybės vėl pradėtos nagrinėti. 1956 m. vasarą Vašingtone mažas žmonių būrelis su prof. K. Pakštu priešakyje, aktyviai dalyvaujant okeanografui Almiui Povilui Mažeikai, ėmė ieškoti kolonizacijai tinkamos vietos. Iš pradžių susidomėta Naujųjų Hebridų salomis Ramiajame vandenyne, bet dėl didelio nuošalumo ir dažnai pasitaikančių uraganų jų atsisakyta. Afrikos kraštai taip pat nebuvo priimtini, nes likę neužimti plotai buvo žemyno gilumoje, toli nuo jūros. Po aktyvių studijų, literatūros skaitymo, diskusijų K. Pakšto buvo apsistota prie Britų Hondūro (nuo 1973 m. Belizas, Belize) – Centrinės Amerikos valstybės, įsikūrusios Jukatano pusiasalio pietryčiuose. Jam rodėsi, kad Britų Hondūras yra aukso kasyklos geografui, botanikui, zoologui ir etnologui. Manė, kad ir lietuvių kūrimuisi ši vieta gali būti tinkamiausia dėl kelių sumetimų: 1. Teritorija nėra kurios nors valstybės integrali dalis, bet jos padėtis tebėra kolonijinė; 2. Kraštas apgyvendintas retai, tinka žemės ūkiui, jūrų žvejybai, miškininkystei ir kai kurioms pramonės šakoms; 3. Ilga jūros pakrantė; 4. Arti Panamos kanalo ir vidury tarp Šiaurės bei sparčiai augančios Pietų Amerikos; 5. Esama galimybių gauti autonomiją; 6. Klimatas, nors ir tropinis, bet įmanomas lietuviams prisitaikyti. Didžiausia temperatūra neviršija kraštutinės temperatūros tose vietose, kur lietuviai gerai prisitaiko (pvz.,Vašingtone)[658]. Britų Hondūras prof. K. Pakštą, A. P. Mažeiką ir kitus domino dar ir todėl, kad jį pasiekti, patyrinėti buvo galima ir neturint didelių materialinių išteklių. Tačiau būtent

✦ K. Pakštas Pitsburge 1958 m. gegužės mėn. Antroje nuotraukos pusėje parašyta: „Traukta prie Pittsburgho tiltų, parke. 1958 m. gegužės mėn. Su geriausiais linkėjimais Klemutei ir jos šeimai. Tegucigalpa, 1958. 07. 16. Kazys".
K. Pakšto nuotrauka. RAA.

jų kuklumas pažintį su kraštu vertė atidėlioti iki 1958 metų. „Kraštų gamtą ir istoriją galima pastudijuoti juose nebuvus, – pabrėžė K. Pakštas. – Bet praktiškieji įsikūrimo klausimai reikalauja tyrimų vietoje, nes jokios *knygos neatsakys į lietuvio klausimus*, ypač politinius ir ekonominius. Jei pasitenkinama lėta sekamų kartų tautine mirtimi ir ištautėjimu, tai nėra ko važiuoti į sunkius pionierių kraštus, nes savo tikslo juk pasiekta, – atseit – įsikurta ir net gan gerai, patogiai, dažnai net turtingai"[659].

1958 m. gegužę K. Pakštas praneša J. Keliuočiui: kol senatvė visiškai neparklupdė, ketinąs atlikti „gal jau paskutinę sunkią kelionę"[660]. Rengdamasis jai 65 metų keliautojas pratinasi prie purvo ir lietaus – vyksta žvejoti lietingu metu, peršlampa. Birželio pradžioje prasidėjus vasaros atostogoms išvyksta iš Stiubenvilio, pakeliui sustoja Vašingtone, Floridos valstijos vakaruose įsikūrusioje Tampoje (daktaras Domas Jasaitis aprūpina medikamentais), Majamyje (Miami). Viešėdamas svetingoje Kaulakių šeimoje vietos visuomenei perskaito

vieną viešą paskaitą[661]. Birželio 16 d. iš Majamio išskrenda į Britų Hondūro sostinę Belizę, kur jo jau laukia du jauni bendraminčiai: aeronautikos inžinierius Pranas Baltakis ir mokytojas Aleksas Krapas. Kelias dienas trys lietuviai savarankiškai susipažįsta su britų kolonija, nuklysta net į visai atkampius miškus. Bendraminčiams išskridus į Floridą, prof. K. Pakštas prisidėjo prie Teksaso zoologinės ekspedicijos (vadovas zoologas Ch. Fugleris (Ch. Fugler), kurios tikslas – prigaudyti amfibinių ir kitokių nedidelių gyvūnų. Juos tiriant būtų galima išsiaiškinti atlantinės pusės „tiltą" tarp Meksikos ir Centrinės Amerikos. „Po kelių dienų mūsų nelaisvėn atsidūrė keturi jauni krokodilai, didžiausias iki 5 pėdų ilgumo, taipogi 5 pėdų iguana (toks valgomas driežas), gan daug įvairių gyvačių, vienas oposumas, porelė jaunų *Nosua nassoirica* (jaukūs gyvuliukai, panašūs į meškėnus), keletas gražių paukščių, keletas nuodingų (pasiutimo nuodais apkrėstų) vampyrų smulkiais dantimis, kipšo veidais, kelios didelės rupūžės, kurios ir naktimis mūs kambary maišeliuose šokinėjo ir šuniukais lojo, daug įvairių varlių, daugybė mažų driežų, įvairių stambių vabzdžių... Kai labai daug gyvūnijos mūsų kambary ir verandoje prisirinkdavo, tai mes pradėdavome perteklių į „slojikus"* marinuoti formaline, alkoholy. Tai jei būtumėt čion į svečius atvykę, tai turėjome įdomių konservų, kokių bet kur nenusipirktumėt. Puikiai pasivaišinti būt buvę progos..."[662] Britų Hondūre, taip pat Ispanų Hondūre K. Pakštas domėjosi didinga Majų civilizacija, profesionaliai tyrinėjo gamtos, geografines, klimato sąlygas, rasių, tautybių ir socialinius santykius. Džiaugėsi pagaliau radęs vietą, kurioje galima sukurti mažą autonominį lietuvybės židinį, toli nuo karo laukų ir grobuoniškų valstybių[663]. Svarūs argumentai už Britų Hondūrą K. Pakštui buvo tai, kad britų teisės tradicijos pripažįsta „valstybę valstybėje", nes ir maži miesteliai britų teisinėje sąrangoje turi vietinę autonomiją, imponavo krašto polikultūriškumas, katalikų tikyba, mažas gyventojų tankis (vos keturi viename kvadratiniame kilometre), dideli laisvų žemių plotai, kuriuos galima nebrangiai nusipirkti.

Svarbiausias kelionės rezultatas buvo pasiektas tris kartus susitikus su gubernatoriumi T. D. Vikersu (T. D. Vickers). K. Pakštas aiškino, kad pagrindinis lietuvių kolonijos tikslas – lietuvių kalbos išlaikymas būsimųjų amžių mokslui. Kuriama menonitų kolonija buvo religinė bendruomenė, o lietuvių turėjo būti mokslinė-lingvistinė kolonija[664]. Antrojo susitikimo metu gubernatoriui buvo įteiktas raštas su vienuolika klausimų eventualaus lietuvių židinio įkūrimo tema. Du klausimai buvo skirti lietuvių kultūrinės autonomijos išugdymui į autonominę valstybę. Iš gauto atsakymo išryškėjo, kad daug kas

* Stiklainius.

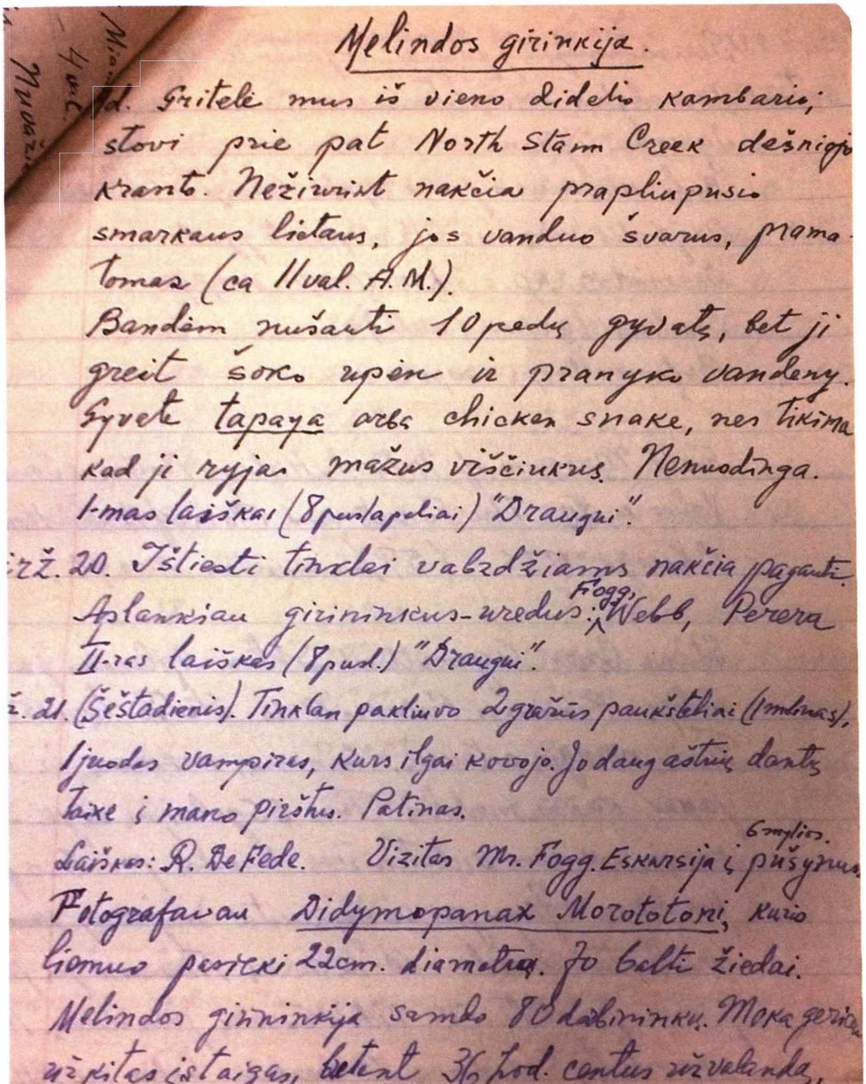
Melindos girininkija.

d. Gritelė mus iš vieno didelio kambario; stovi prie pat North Stann Creek dešiniojo kranto. Nežiūrint nakčia praplupusio smarkaus lietaus, jos vanduo švarus, permatomas (ca 11 val. A.M.).

Bandėm nušauti 10 pėdų gyvatę, bet ji greit šoko upėn ir pranyko vandeny. Gyvatė tapaya arba chicken snake, nes tikima kad ji ryja mažus viščiukus. Nenuodinga.

I-mas laiškas (8 puslapiai) "Draugui".

20. Ištiesti tinklai valzdžiams nakčia pagauti. Aplankiau girininkus-uredus: Fogg, Webb, Perera

II-ras laiškas (8 pusl.) "Draugui".

21. (Šeštadienis). Tinklan pakliuvo 2 gražūs paukšteliai, Įkliuvo vampyras, kurs ilgai kovojo. Jo daug aštrių dantų ... į mano pirštus. Patinas.

Laiškas: R. De Fede. Vizitas Mr. Fogg. Ekskursija į pušynus 6 mylios.

Fotografavau Didymopanax Morototoni, kurio liemuo perkirt 22 cm. diametro. Jo balti žiedai.

Melindos girininkija samdo 80 darbininkų. Moka geriau už kitas įstaigas, būtent 36 Hond. centus už valandą, dirbant 48 val. per savaitę, taigi už savaitę BH $17.28 be maisto. Prasti žmonės minta ryžiais ir pupomis.

✦ K. Pakšto dienoraščio fragmentas „Melindos girininkija". Britų Hondūras, 1958. Dienoraštis saugomas Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje.

G. Kynės nuotrauka. GKA.

✦ K. Pakštas ekspedicijos Britų Hondūre metu prie Belizės upės žiočių su dviem jaunais krokodilais rankose. 1958 m. vasara.
Iš V. B. Pšibilskis, *Kazys Pakštas*, įklija, p. XXI.

✦ K. Pakštas Britų Hondūre. 1958 m.
K. Pakšto nuotrauka. Iš *Užpaliai*, 2 d., Vilnius: Versmė, 2013, p. 2148.

priklausytų nuo lietuvių grupės materialinio įnašo į Britų Hondūro žemės ūkio plėtrą, o dėl platesnės autonomijos tektų tartis su Jungtinės Karalystės vyriausybe, siekti konstitucinių pataisų. Ispanų Hondūre dėl vykdomos monokultūrinės politikos sąlygos grupinei kolonizacijai buvo nepalankios.

Sugrįžę iš ekspedicijos, kuri turėjo būti tik pasiruošimas didelei, kelių universitetų remiamai 1959 m. ekspedicijai, K. Pakštas paskelbė išvadas ir projektą Britų Hondūre įkurti antrąją Mažąją Lietuvą. Šešioliktame laiške iš

ekspedicijos jis teigė, kad senasis projektas įkurdinti 200 lietuviškų ūkininkėlių šeimų valstybei kasmet būtų kainavęs apie 2 mln. litų. Dabar tai kainuotų gerokai daugiau. Jeigu 1935–1939 m. vienoje vietoje būtų sutelkta apie 1000 šeimų, arba 5000 individų, įsikūrusių vidutiniuose arba stambiuose ūkiuose, tai tokia diaspora būtų gera vieta tai tremtinių daliai, kuri panorėtų nenutausti. Profesoriui, pasinėrusiam į geopolitikos studijas, rodėsi aišku, kad didžiulė Rusija netoleruos Baltijos valstybių, o didžiosios valstybės tų tautų laisvės negins. „Tad antros, kad ir labai mažutės Lietuvos buvimas, – rašė K. Pakštas, – yra labai svarbus lietuvių originalinės kultūros ir kalbos išlaikymui. Kad ir marinami, man rodės, mes neturime mirti“[665]. Nebūdamas visai tikras, kad Britų Hondūras yra pati geriausia vieta lietuvių kolonizacijai, profesorius rašė, jog nedelsiant visose šalyse turėtų susikurti Žaliosios diasporos klubai arba rateliai, kurie vykdytų kolonizacijos studijas. Vėliau jie sušauktų suvažiavimą, išsirinktų vadovybę, planavimo komisijas. Matydamas didelį lietuvių suburžuazėjimą, K. Pakštas nesitikėjo, kad kolonizaciniai rateliai būtų labai gausūs. „Vargiai ar mes dabar galim atspėti, koks lietuvių skaičius panorėtų pereiti iš vystančių diasporų į Žaliąją diasporą, jauną, augančią, ne mažėjančią. Manyčiau, kad koks šimtas besidominančių dar atsirastų, – rašė jis. – Ateity, reikalui ryškėjant, gal atsirastų ir daugiau. Tai kodėl nepabandyti organizuotis, jeigu net filatelistai ir spartininkai organizuotai veikia?“[666] Vis dėlto tikėjosi, kad laisvame pasaulyje gali atsirasti iki 6000 lietuvių (1 proc. visos išeivijos arba 10 proc. tremtinių), norinčių gyventi savoje valstybėje. Daugiausiai atvykstant laukė iš Vokietijos, Anglijos, Pietų Amerikos, mažiausiai – iš JAV, „nes doleris galingesnis už kitus pinigus – jis gali sulaikyti“. Suprasdamas, kad daugelis jo siūlymą palaikys fantazija, atsakė, kad be jos nieko žymesnio pasauly nesukurta. Kūrybinė vaizduotė ir fantazija visur buvo reikalinga. Tad verta svajoti ir apie lietuvybės nemarumą net sunkiausiuose ir tragiškiausiuose tautos bandymuose[667]. Vadovavimą Žaliosios diasporos (vėliau – Žaliosios atžalos) sąjūdžiui troško patikėti jauniems, drąsiems, praktiškiems žmonėms – sveikam ir ištvermingam, jautriam lietuviškosios idėjos amžinybei kolektyvui. Vylėsi, jog kolonizacijos klausimų svarstymas bus savitas intelektinis sportas, naudingas aprimusiuose, sustingusiuose lietuvių kultūros ir išlikimo dirvonuose.

Pirmasis Žaliosios atžalos (ŽA) būrelis įsteigtas 1958 m. rugpjūčio 26 d. Vašingtone sutikus iš Britų Hondūro sugrįžusį prof. K. Pakštą. Rugsėjo 12 d. Čikagoje įvyko ŽA sąjūdžio iniciatorių susirinkimas, kurį sušaukė Anatolijus Kairys. Pranešimą apie kolonizacijos sąlygas Britų Hondūre padarė K. Pakštas. Spalio 12 d. po paskaitos Detroite iš 200 klausytojų 10 žmonių užsirašė

TEGUCIGALPA. Prezidentūros bokšto nuotrauka , vizito metu pas Honduro Respublikos prezidentą.
CAPITOL of the President of British Honduras.

BRITŲ HONDURO planas, vaizduojąs vietos gyventojų darbus ir pramogas.
A MAP of British Honduras.

MELINDOS GIRIOSE. Grįtelė, kurioje gyveno zoologinė ekspedicija, gaudanti gyvates, krokodilus, vampirus, driežus ir kitokius gyvius. Panašius namus statosi seu kolonistai vokiečiai menonitai, kurie Hondūre kuriasi naują tėvynę Čayo apskrityje.

TARZANŲ DŽIPAS-PAKARUOKLIS vingiuoja per kalnus ir miškus pajūrio link, į Stann Creek. Kelelis, kaip matome, gana kultūringas. Kitur tektų pionieriauti.

Mažutės Lietuvos idėja

LIETUVIAI jau yra įsikūrę gal apie 500 kolonijų abejose Amerikose, o sovietų valdžia irgi yra pristeigusi keletą šimtų kolonijų Sibire ir kituose Sovietijos užkampiuose. Visos šitos kolonijos yra dispersinio pobūdžio, be normalinių lietuviškų mokyklų, be kitų tautinių institucijų. Tad beveik visas tokių kolonijų natūralus prieauglis didina kurią nors galingą tautą ir vis mažina lietuvių skaičių. Taigi jos yra paprastos ir laikinos emigracinės sodybos, kurių prigimtis yra tarpinti lietuvius svetimųjų naudai. Kiekviena tokia emigracija mažas tautas dar labiau mažina, smulkina. Rusai labai gerai žino, skatindami ir prievarta gabendami lietuvius į svetimas žemes. Jie žino, kad tokios diasporos lietuviškai nebeželiuos, bet didins rusų skaičių..

Tautas didina tik koncentruota kolonizacija. Tokią kolonizaciją labai plačiu mastu per kelius amžius vykdė rusai, britai, ispanai, portugalai, kiek mažesniu mastu ją vykdė prancūzai, olandai (Afrikoje) ir kiti.

Šių žodžių autorius 1927-1939 m. periode vis kartojo, kad lietuviškų naujausią emigraciją reikia pakeisti kolonizacija ir tuomi sukurti naują mažutę Lietuvą. Jo projekto esmė buvo: kasmet įkurti gerai parinktoje vietoje 200 lietuviškų šeimų, gerai paruoštų ūkininkauti naujose sąlygose. Anų laikų sąlygomis, toks projektas būtų valstybei kainavęs kasmet apie 2 milionus litų, dabar tai kaštuotų žymiai daugiau. Jeigu, sakykime, vien per penketą (1935-39) metų būtų vienoje vietoje susipiešta jau apie 1,000 šeimų arba 5,000 individų, apgyvendintų vidutiniuose arba net stambiuose ūkiuose, tai tokiai diasporai jau būtų tikros augimo sąlygos ir gera vieta tai trenutinių daliai, kuri panorėtų neištautėti, bet augini savą antrą valstybėlę, kuri šiuo metu gal jau turėtų plačias autonomines teises.

IEŠKOM VIETOS MAŽAJAI LIETUVAI

Prof. KAZYS PAKŠTAS, Steubenville, Ohio

1. MAHAGONIJŲ KIRTIMO STOVYKLA, 17 mylių į vakarus nuo Stann Creek. Nors buvo po lietaus, bet palapinėse vodų nebuvo; naktis — maloniai vėsi. **2. CENTRAL FARM** pagerintos ganyklos ir jose be suganančios bandos dalis. Visos foto nuotraukos autoriaus.
1. A Mahogany logging camp near Stann Creek. 2. A pasture in t. onduras.

Galimybės įkurti "Mažąją Lietuvą"

Šių eilučių autorius nuo 1924 m. vis po truputį, neskubėdamas tyrinėjo galimybes kur nors toli įkurti

Nukelta į 18 psl.

1. BRANGIŲJŲ MAHAGONIJŲ medžių rąstai tempiami prieš srovę į lentpiūvę prie Belizės upės.
Rafts of mahogany being floated to the sawmill.
2. DAUG LAIVELIŲ ATPLAUKIA į Belizės žiotis ir jomarko halėn įkrauna įvairiausių vaisių ir žuvų.
At the mouth of the river Belize. A landing place for many boats in Honduras.

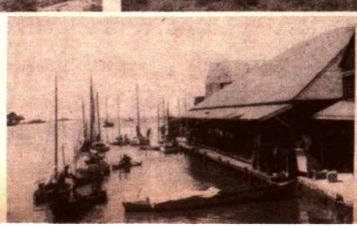

✦ JAV lietuvių mėnesiniame žurnale „Lietuvių dienos“ (1958, nr. 8) paskelbtas nuotraukomis iliustruotas K. Pakšto straipsnis, kuriame plėtojama antrosios Lietuvos įkūrimo Britų Hondūre idėja.

į ŽA klubą[668]. Kiek vėliau klubai įsikūrė Brukline ir Baltimorėje. Pritarimą K. Pakšto idėjai pareiškė žinomi visuomenės veikėjai, itin entuziastingai ją sutiko Pietų Amerikos lietuviai. Anot V. Prūso, dauguma pastarųjų buvo pasiryžę keltis gyventi į Naująją Lietuvą. Reikėjo tik, kad tvirčiau ekonomiškai gyvenąs lietuviškasai emigrantas būtų padėjęs, prisidėjęs[669]. Brazilijos lietuvių septynios organizacijos, nusprendusios veikti bendrai, pradėjo registruoti norinčius vykti žmones ir jų kapitalą. Vašingtono klubas, apsiėmęs eiti ir ŽA sąjūdžio centrinės įstaigos pareigas, drauge su Brazilijos lietuvių organizacijų pirmininkais manė, kad sąjūdžio narių turėtų būti trijų rūšių: 1) kurie važiuoja ir turi pakankamai savų pinigų įsikurti. Tokių gali susidaryti keletas tuzinų; 2) kurie nori važiuoti, bet pinigų neturi arba turi labai mažai. Ši kategorija būtų gerokai gausesnė, jai priklausytų lietuviai iš Pietų Amerikos kraštų; 3) Šiaurės Amerikos lietuviai. Jų vaidmuo galėtų būti panašus į Amerikos žydų vaidmenį Izraelio atžvilgiu (trys Amerikos žydai įkurdina vieną žydą Izraelyje). Lietuvių atsarginę tėvynę ant tvirtų kojų galėtų pastatyti jau viena karta[670].

K. Pakšto nuomone, įsikūrimą reikėtų pradėti nuo žemės pirkimo. Bendrovė už 150 000 dol. galėtų nupirkti 12 000 ha, kuriuose įsikurtų pirmas lietuviškas kaimas. Prireiktų bent pusės milijono dolerių, kad būtų galima su britų valdžia pasirašyti sutartį dėl autonomijos ir tinkamai pradėti įsikūrimą. Atsarginės Lietuvos įkūrimas vyktų keturiomis fazėmis, kurias K. Pakštas pavadino mokyklų vardais. Pirmoji fazė – „pradžios mokykla". Tai 25 šeimų kaimas su pradine mokykla ir koplyčia. Gyventojų skaičiui išaugus iki 3000, prasidėtų antroji – „progimnazijos" fazė. Plėtojantis pramonei, prekybai atsirastų savų laikraščių, susikurtų organizacijų. Trečiojoje, „gimnazijos" fazėje kolonija padidėja iki 5000 gyventojų. Tuomet iš kultūrinės autonomijos pereinama į teritorinę – savo valstybės kūrimą. Jos teisės priklausytų nuo susitarimo su britų valdžia. „Universitetą" (ketvirtąją fazę) būtų galima pasiekti per kokius 25 metus. Gyventojų skaičius dėl emigrantų ir natūralaus prieaugio padidėtų iki 60 000. Tada būtų galima gauti plačias autonomines teises, turėti universitetą. Ilgainiui mažoje britų sandraugos valstybėlėje galėtų gyventi apie 400 000, išaugus pramonei ir prekybai – du ar tris kartus didesnis skaičius žmonių[671]. Įkvepiantis pavyzdys K. Pakštui buvo vokiečiai menonitai, kurių apie 5000 kėlėsi į Britų Hondūrą, nusipirko apie 570 kv. km žemės (apie 5 lietuviškus valsčius), statėsi namus, naudojosi teise laisvai tvarkyti savo religinius ir švietimo klausimus.

Prof. K. Pakštas ir kiti entuziastai įsteigė Lietuvių įsikūrimui Britų Hondūre remti draugiją, išleido tris jos biuletenius „Dausuva". Šiuo vardu turėjo

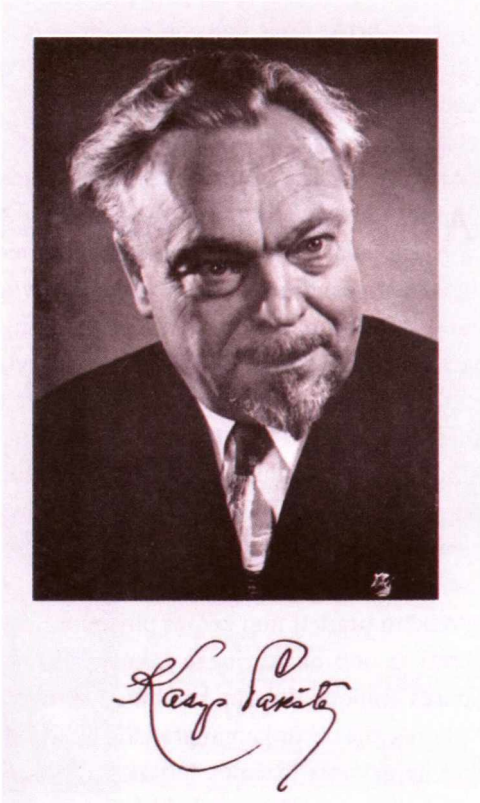

✦ Toks prof. K. Pakštas liko daugelio amžininkų atmintyje.
Iš J. Eretas, *Kazys Pakštas*, įklija, p. III.

būti pavadinta ir „atsarginė“ Lietuva (be Mažosios Lietuvos, K. Pakštas dar siūlė Naujosios Lietuvos, Dainavos, Dotnuvos vardus). Pasak K. Pakšto, žodis „dausai“ turi dvi prasmes: mirusiųjų karalystė ir tropikų kraštas[672]. Terminą „dausos“ profesorius vartojo antrąja prasme, ne kartą minėjo dausų (tropikų) klimatą, augalus. Skleisdamas antrosios, atsarginės Lietuvos – Dausuvos idėją K. Pakštas važinėjo po Amerikos lietuvių kolonijas, skaitė paskaitas (per vieną mėnesį net 60 paskaitų skirtingose vietose, t. y. po dvi per dieną). Elena Bradūnaitė-Aglinskienė prisiminė, kaip po paskaitos Baltimorėje visa jos šeima svarstė galimybę keliauti gyventi į K. Pakšto numatytą Dausuvą. Pradžioje aptarė gerąsias to gyvenimo puses – šilta. „Bet tėvelis sakė, kad ten, toje šalyje yra daug nuodingų gyvačių, o jis jų labai bijo, tai nuspręsta nesikraustyti“[673]. Nors K. Pakštas viešai propagavo ir gynė idėją, tačiau asmeniniuose laiškuose ją vertino realistiškai. „Mano sumanymas Hondūre labai

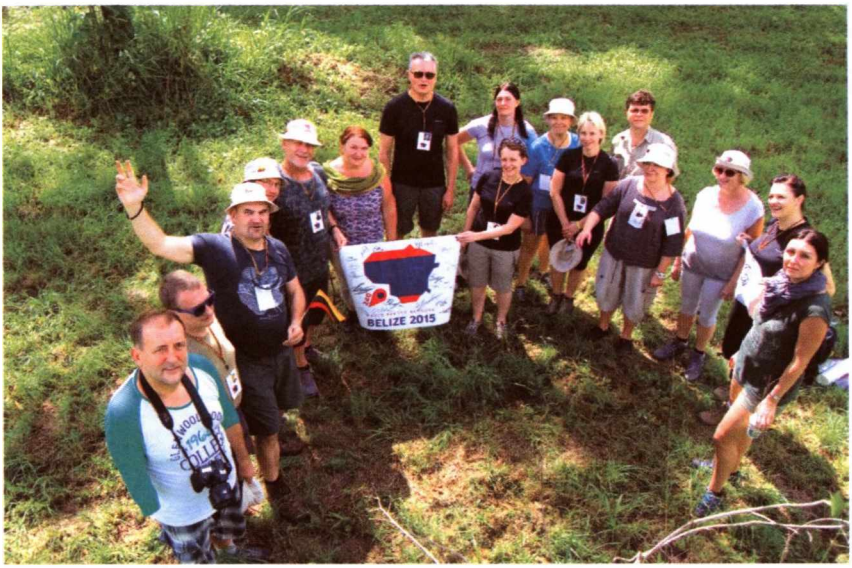

✦ Kultūrinės geografinės ekspedicijos „Dausuva–Belizas 15“ dalyviai Melindos giriose. Belizas, 2015.
A. Žilinsko nuotrauka. GKA.

menkas – beveik neverta apie jį ir kalbėti, – rašė jis J. Keliuočiui. — Viskas tebėra studijų srity, į kurią įsitraukia vos keletas žmonių. Jei viskas gerai klosis, tai gal įsisteigsime lietuvišką kaimelį; jei ne – tai mesime savo projektą“[674].

Gana pesimistiškai atsiliepdamas Dausuvos idėjos sėkmę, profesorius svajojo Britų Hondūre pabūti su pirmaisiais kolonistais (jei tokių bus), praleisti vasaros atostogas. Sėkmės atveju tikėjosi nusipirkti sklypelį žemės, įsikurti ir gyventi iš savo mažos pensijos[675].

Tautinio židinio kūrimo Britų Hondūre idėja sukėlė nemažą atgarsį lietuvių spaudoje. Gausiems oponentams K. Pakšto planas buvo nerealus, neįgyvendinamas, neatlaikantis kritikos, vienu žodžiu – fantazija. Lietuvybės išsaugojimo idėja neliko nepastebėta ir okupuotos Lietuvos sovietinių vadovų, propagandininkų. Buvo griebtasi įvairių būdų K. Pakštą išjuokti, atgrasyti nuo jo idėjų lietuvius. Ne vieną kartą apie „naująjį Mozę“ ir jo idėjas kalbėta per Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams, rašyta jiems skirtame „Tėvynės balse“, „Literatūroje ir mene“[676]. Anonimas A. Klevas, „Švyturyje“ iškoneveikęs profesorių, pretenduojantį į geopolitikos „žinovus“, pareiškė,

✦ Ekspedicijos „Dausuva–Belizas 15“ dalyviai Belizo džiunglėse. Belizas, 2015. A. Žilinsko nuotrauka. GKA.

jog „lietuvio darbo žmogaus, likimo vėtrų nublokšto į svetimus kraštus, nesužavės rimbu kvepiančios perkaršusio profesoriaus „idėjos“. Lietuvis žino, kur jo tėvų žemė ir tikroji jo tėvynė, ir jam nėra reikalo ieškoti šalies, kur „pinigų turinčių susibaudėlių būrelis“ galėtų niekieno nekliudomas jį žeminti ir išnaudoti“[677]. Pažymėtina, kad sovietiniai kritikai mokslininkui priskyrė *idee fix** iškelti visus lietuvius iš Lietuvos ir apgyvendinti kur nors Afrikos arba Amerikos gyvatynuose.

Negaudamas lietuviškųjų organizacijų (ALT, VLIK, ALRKF) pritarimo, nesulaukdamas realios finansinės paramos, ŽA sąjūdis blėso. K. Pakštas suvokė, kad neturint didelės ir turtingos organizacijos neįmanoma pradėti derybų su britų valdžia, todėl kolonizaciją nutarė palikti tiktai pavienių asmenų nuožiūrai. BBe to, 1960 m. pradžioje britų vyriausybė ir Britų Hondūro atstovai susitarė dėl naujos konstitucijos, kuri turėjo įsigalioti po parlamento rinkimų. Pagal konstituciją kolonijos gyventojams buvo suteikiamos didesnės savivaldos teisės, todėl derėtis tektų ir su vietinės valdžios atstovais. Balandžio 3 d. Vašingtono būrelio keturių narių susirinkimas, apsvarstęs naują politinę situa-

* Pranc. įkyri mintis, idėja.

✦ Ekspedicijos dalyviai Belizo džiunglėse. Belizas, 2015.
A. Žilinsko nuotrauka. GKA.

ciją, atsisakė minties Dausuvą steigti Britų Hondūre[678]. P. A. Mažeika pasiūlė vietos ieškoti Bahamų salose, kuriomis susidomėjo ir K. Pakštas, ėmęs rinkti medžiagą apie šį salyną*. Nuo apsilankymo jame 1960 m. atsisakė tik gydytojų patariamas.

Po Antrojo pasaulinio karo atgaivinta prof. K. Pakšto antrosios, atsarginės Lietuvos idėja buvo grindžiama naujomis Lietuvos geopolitinėmis realijomis, būtinybe spręsti gausingos lietuviškosios išeivijos išsisklaidymo ir „ištirpimo" svetimų tautų jūroje problemas. Profesoriaus pastangų nevai-

* Po ankstyvos profesoriaus mirties (1960 09 11) Čikagos būrelis sudarė komisiją patyrinėti Bahamus. Vašingtono būrelio nariai savo organizaciją nutarė pavadinti Lietuvių grupinio įsikūrimo studijų draugija, išleisti naują „Dausuvos" numerį, skirtą Bahamams. 1961 m. sausį-vasarį A. Kairys ir kun. Petras Celiešius porą savaičių praleido Bahamuose, paskelbė įspūdžius, bet atgarsių nesulaukė. Jonas Kaseliūnas bandė organizuoti lietuvių koloniją Kolumbijoje. Paskutinis mohikanas lietuvių kolonizacijos klausimu buvo V. Prūsas, kuris, išgirdęs, jog Bahamai gauna nepriklausomybę, ragino dar kartą rimtai pagalvoti apie įsikūrimą Britų Hondūre, drauge su latviais ir estais ten įsteigti Baltijos kraštų išeivių koloniją. Tai būtų pats geriausias ir didingiausias paminklas prof. Kazio Pakšto bei kaimyninių tautų kovoms už laisvę atminti (V. Prūsas, Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė, *Naujienos*, 1973, nr. 227 (rugsėjo 26).

singumą galima aiškinti politinėmis, ekonominėmis priežastimis bei sumanymo silpnomis vietomis, sulaukusiomis visuomenės atmetimo. Siūlydamas išeiviams kompaktiškai įsikurti menkai išsivysčiusioje šalyje, nepažįstamos tropinės gamtos aplinkoje, profesorius nesuvokė, jog jie pasmerkiami žemesniam gyvenimo lygiui, mažesnėms socialinėms garantijoms, neįvertino žmonių pasirinkimo laisvės[679]. Be to, XX a. devintajame dešimtmetyje atskleisti bendrieji biologinių sistemų funkcionavimo dėsningumai rodo, kad kiekviena tauta turi savo natūralias, gana stabilias geografines ribas. Praplėsti jas pavyksta nedaugeliui, ir tai tik tam tikram laikotarpiui.

EPILOGAS

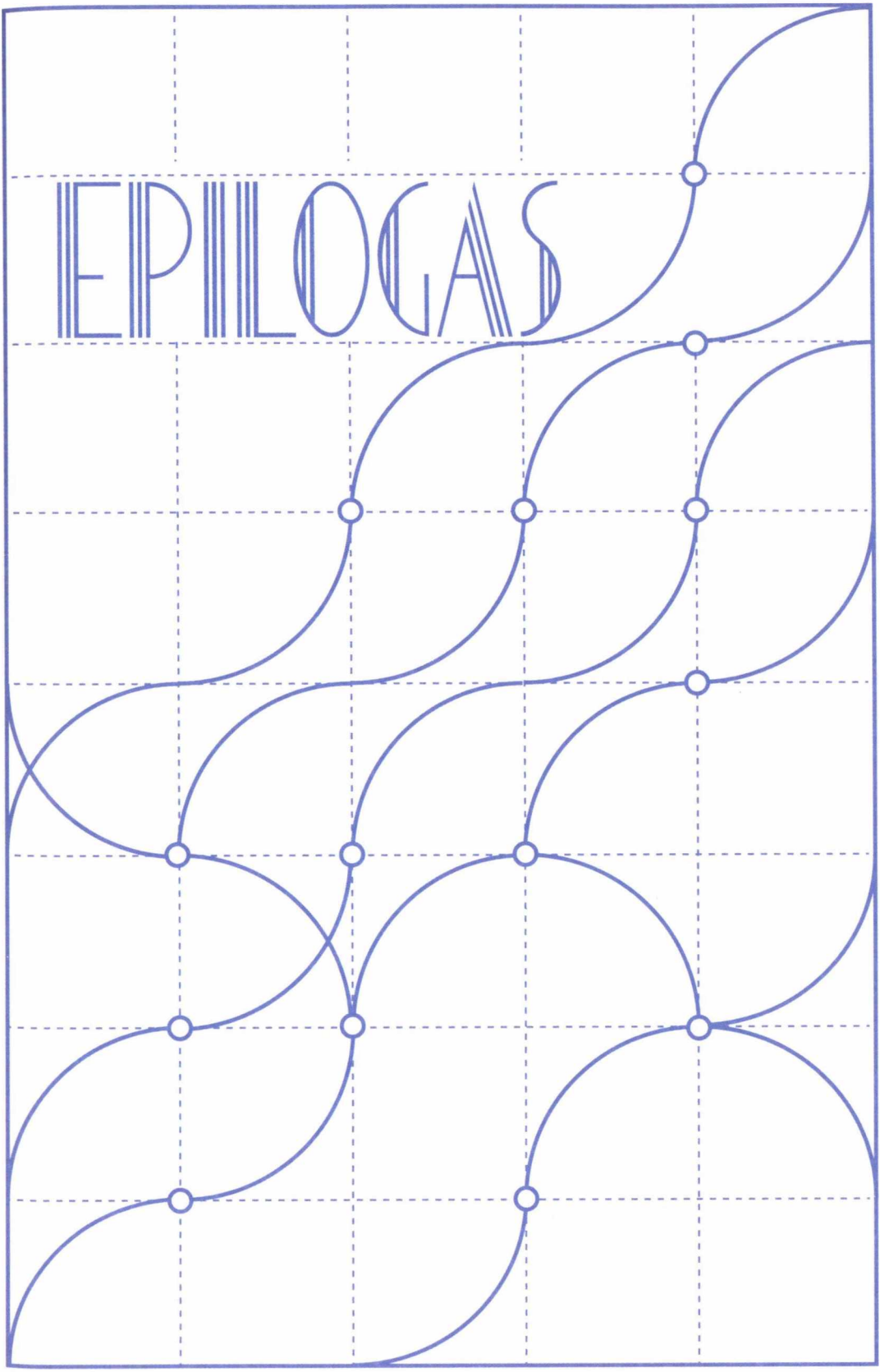

Į pabaigą artėjo XX a. šeštasis dešimtmetis. Kazys Pakštas nerimastingai stebėjo pasaulio politikos raidą, Lietuvai troško laisvės ir nepriklausomybės. Nusivylęs didžiųjų Vakarų demokratijų nuolaidžiavimu Maskvos vadovų užmačioms, atidžiai žvelgė į Tolimuosius Rytus, kuriuose matė kylant naują galingą jėgą – Kiniją, galinčią tapti atsvara Sovietų Sąjungai. Vylėsi, kad laikas palankus šiai šaliai, o kartu ir okupuotoms Baltijos respublikoms. Ištikimas savo jaunystės idealams profesorius ypač rūpinosi, kad vis patogiau įsikuriantys, suburžuazėję išeiviai išlaikytų tautiškumą, daugiau energijos ir lėšų skirtų tėvynės išlaisvinimo reikalams. Nuolat primygtinai reikalaudamas aukotis tautai, smerkdamas sumaterialėjimą, savanaudiškumą, nesugebėjimą pažvelgti į platesnius tarptautinius horizontus, K. Pakštas išeivijoje „tapo savotiška rakštimi, kurios ne vienas vengė“[680]. Profesoriaus, bandžiusio ramdyti varžybas dėl vadovavimo išeivijos katalikiškai visuomenei, nemėgo tie žmonės, kurie dėjosi išskirtinai privilegijuotais „patriotais“. Nemalonių, įžeidžių akibrokštų jis sulaukdavo net iš kai kurių savo pamėgtų ateitininkų, su kuriais siejo didžiausias tautiškumo, idealizmo išsaugojimo viltis. Antai, per 1960 m. gegužės 1 d. vykusią Klivlendo (Cleveland) „Ateities“ klubo jubiliejinę šventę profesorius atsidūrė tik antraeilių sveikintojų gretose. Tų pačių metų rugsėjo 2–4 d. Čikagos viešbutyje „*Congress*“ vykusiame 6-ajame jubiliejiniame Ateitininkų federacijos suvažiavime K. Pakštas dalyvavo drauge su žmona. Užsitęsus paskutiniajam posėdžiui, kuriame buvo numatyta kalbėti profesoriui, žodis jam buvo suteiktas tik per dalyvių ir svečių atsisveikinimo vakarienę. Tai buvo paskutinioji vieša K. Pakšto kalba, kurią tik paminėjo „Aidai“[681]. Tuo tarpu rinktinės publikos sausakimšoje salėje K. Pakštas kaip visad kalbėjo vaizdžiai ir įtaigiai. Jis apžvelgė dramatišką lietuvių tautos likimą, pabrėžė jaunosios kartos užmojį perkelti Lietuvą iš Azijos į Europą. „Mums trūko dar vienos generacijos, kad mes taptume Europos širdimi! Dar viena laisva generacija!.. Bet, deja, tai neįvyko... Todėl... ir mano laikrodis sustojo“, – sakė profesorius[682]. Jis linkėjo, kad Lietuvos tremtiniai nežūtų svetimoje jūroje sudužus laivui, bet ant jo skeveldrų išplauktų į „ramybės salą, kurią mes norėtume vadinti Lietuva, brangioji šalis“[683]. K. Pakšto žodžiai jubiliejinio kongreso vakare skambėjo tarsi paskutinė valia, testamentas išeivijos katalikiškajam elitui. Amžinosios ramybės sala jau laukė profesoriaus.

Graužatis dėl okupuotos Lietuvos likimo, išeivijos tautinio atsparumo menkėjimo, jos susipriešinimo ir tarpusavio vaidų, rūpestis dėl pragyvenimo šaltinių atsiliepė K. Pakšto sveikatai. Negelbėjo nei subtilus humoro ir autoironijos jausmas. Nuolatinė įtampa ypač alino širdį, ir K. Pakštas patirdavo vis dažnesnius ir stipresnius priepuolius (per paskutinius 18 gyvenimo metų jis

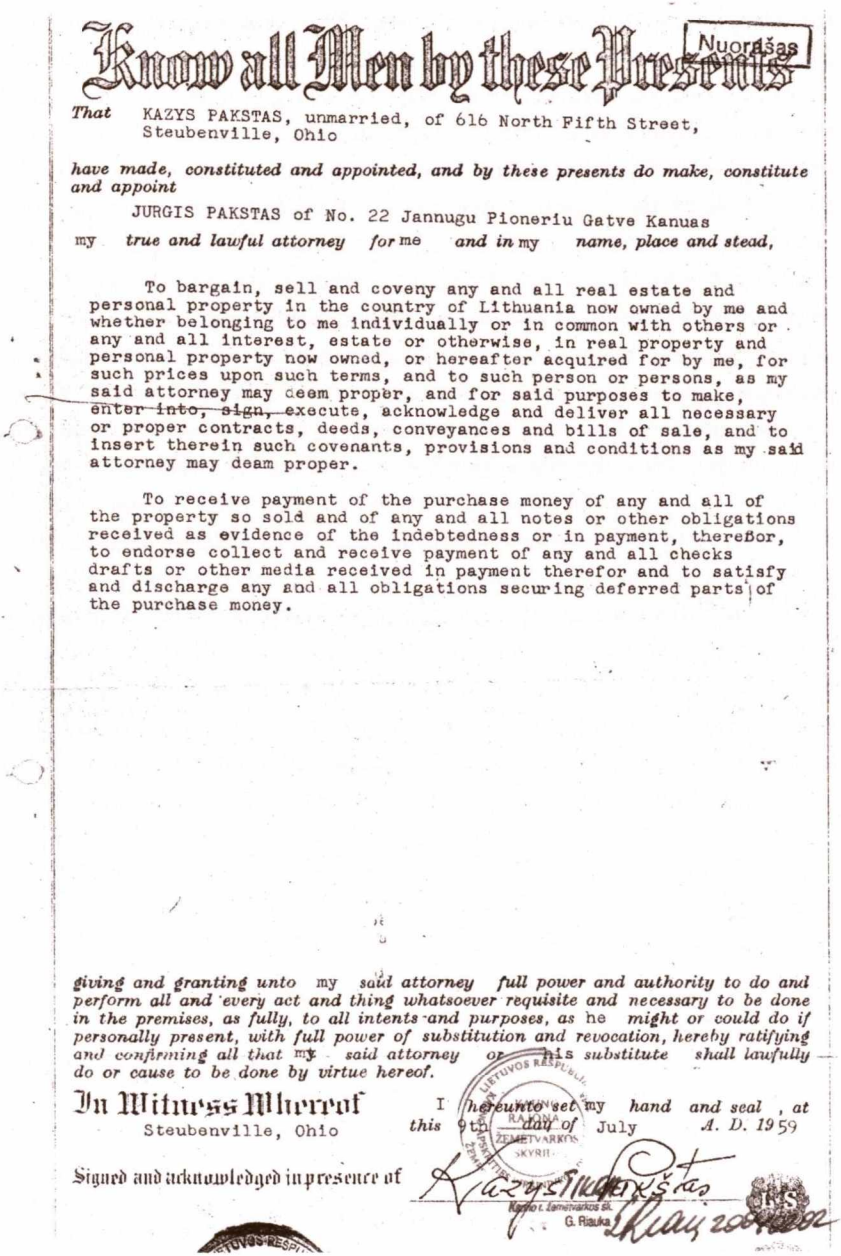

Nuorašas

Know all Men by these Presents

That KAZYS PAKSTAS, unmarried, of 616 North Fifth Street, Steubenville, Ohio

have made, constituted and appointed, and by these presents do make, constitute and appoint

JURGIS PAKSTAS of No. 22 Jannugu Pioneriu Gatve Kanuas

my *true and lawful attorney for* me *and in* my *name, place and stead,*

To bargain, sell and coveny any and all real estate and personal property in the country of Lithuania now owned by me and whether belonging to me individually or in common with others or any and all interest, estate or otherwise, in real property and personal property now owned, or hereafter acquired for by me, for such prices upon such terms, and to such person or persons, as my said attorney may deem proper, and for said purposes to make, ~~enter into, sign,~~ execute, acknowledge and deliver all necessary or proper contracts, deeds, conveyances and bills of sale, and to insert therein such covenants, provisions and conditions as my said attorney may deam proper.

To receive payment of the purchase money of any and all of the property so sold and of any and all notes or other obligations received as evidence of the indebtedness or in payment, thereBor, to endorse collect and receive payment of any and all checks drafts or other media received in payment therefor and to satisfy and discharge any and all obligations securing deferred parts of the purchase money.

giving and granting unto my *said attorney full power and authority to do and perform all and every act and thing whatsoever requisite and necessary to be done in the premises, as fully, to all intents and purposes, as* he *might or could do if personally present, with full power of substitution and revocation, hereby ratifying and confirming all that* my *said attorney or* his *substitute shall lawfully do or cause to be done by virtue hereof.*

In Witness Whereof I *hereunto set* my *hand and seal, at*
Steubenville, Ohio *this* 9th *day of* July *A. D.* 1959

Signed and acknowledged in presence of Kazys Pakštas

Kanno t. Žemėtvarkos sk.
G. Riauka

✦ K. Pakšto pasirašytas notarinis dokumentas, kuriuo Kaune gyvenantis brolis Jurgis Pakštas įgaliojamas disponuoti Lietuvoje esančiu jo nekilnojamuoju turtu. Stiubenvilis, 1959 m. liepos 9 d.
RAA.

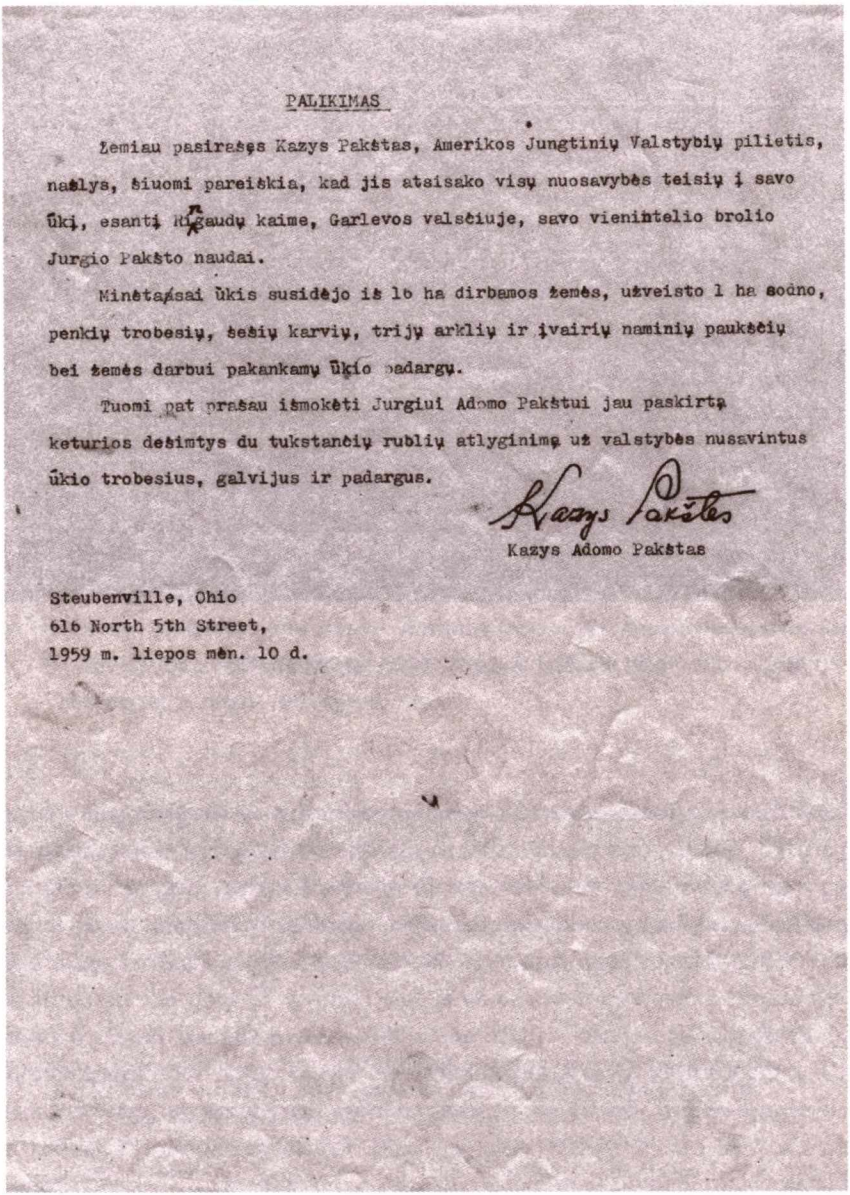

PALIKIMAS

Žemiau pasirašęs Kazys Pakštas, Amerikos Jungtinių Valstybių pilietis, naršys, šiuomi pareiškia, kad jis atsisako visų nuosavybės teisių į savo ūkį, esantį Ringaudų kaime, Garlevos valsčiuje, savo vienintelio brolio Jurgio Pakšto naudai.

Minėtasai ūkis susidėjo iš 16 ha dirbamos žemės, užveisto 1 ha sodno, penkių trobesių, šešių karvių, trijų arklių ir įvairių naminių paukščių bei žemės darbui pakankamų ūkio padargų.

Tuomi pat prašau išmokėti Jurgiui Adomo Pakštui jau paskirtą keturios dešimtys du tukstančių rublių atlyginimą už valstybės nusavintus ūkio trobesius, galvijus ir padargus.

Kazys Pakštas

Kazys Adomo Pakštas

Steubenville, Ohio
616 North 5th Street,
1959 m. liepos mėn. 10 d.

✦ Namuose sudarytas dokumentas, kuriuo K. Pakštas brolio Jurgio naudai atsisako visų nuosavybės teisių į savo Ringaudų ūkį. Stiubenvilis, 1959 m. liepos 10 d.
RAA.

✦ Jurgis ir Veronika Pakštai. Kaunas. Apie 1953 m. RAA.

suskaičiavo 20 rimtų širdies priepuolių, paskutinis 1959-aisiais truko pusę paros)[684]. Likus porai dienų iki lemtingos dienos pas gripu sergančią žmoną Janiną buvo pakviestas daktaras Juozas Meškauskas. Aptarus sveikatos problemas, pokalbis nukrypo į išeivijos reikalus. Profesorius buvo kupinas idėjų, planų, net prisiminė socialdemokrato Kipro Bielinio raginimą: „Nenumirk neparašęs visko, ką žinai apie Lietuvą."[685] 1960 m. rugsėjo 11 d. K. Pakšto širdis sustojo – plyšo aorta. Širdis buvo silpnoji Pakštų šeimos vieta, dėl jos mirė tėvas Adomas Pakštas ir visi jo vaikai. Dr. J. Meškauskas apie profesorių K. Pakštą yra pasakęs: „Širdies liga miršta tie, kurie turi širdį, t. y. tokie, kurie jautriai viską išgyvena. Pakštas turėjo širdį – jautrią ir plačią. Šitaip lietuvių tauta neteko didelio ir veiklaus vyro."[686] J. Pakštienė-Narūnė Anapilin išėjusį savo vyrą apibūdino kaip nepalaužiamą idealistą, kupiną šviesios vilties ir optimizmo, kurio jis neprarasdavo nė sunkiausiose situacijose būdamas. „Visuomet draugiškas, kolegoms, pažįstamiems ar giminaičiams visada padėdavo, jei tik kas kreipdavosi į jį. Pensijos amžiaus sulaukęs, pats ne ką beturėdamas, siųsdavo ne vieną siuntinį į Lietuvą, ypač sugrįžusiems be sveikatos iš Sibiro taigų"[687]. Ne vienu keletą kartų kratytu

✦ K. Pakšto brolis Jurgis su žmona Veronika (abu sėdi pirmoje eilėje) ir vaikais (iš kairės): Ona (vėliau Adomaitienė), Kęstučiu, Stasiu, Klementina (vėliau Vektarienė). Kaunas. Apie 1953 m. RAA.

ir neretai palengvėjusiu siuntiniu bei kitais būdais stengėsi paremti ir savo jaunesniojo brolio Jurgio Pakšto šeimą*.

1960 m. rugsėjo 14 d. Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse laidotuvės vyko pagal Amerikos tradicijas: šimtai automobilių su šviesomis, kilimais išklota kapo duobė. Lietuviškas laidotuves priminė trispalve apklotas karstas,

* 1959 m. liepos mėn. Siubenvilyje notaro kontoroje ir namuose surašytais dokumentais prof. K. Pakštas savo brolio Jurgio naudai atsisakė nuosavybės teisių į Lietuvoje paliktą Ringaudų ūkį (jį kaimo ūkinėje knygoje po karo savo vardu, lyg prof. K. Pakšto dovaną, buvo įrašęs nuomotojas A. Vanagas). Už valstybės nusavintus trobesius (1964 m. Noreikiškių ir Ringaudų kaimo vietoje buvo įkurtas Žemės ūkio akademijos miestelis), galvijus, padargus skirtus 40 tūkst. rublių nurodė sumokėti broliui. Žinoma, sovietinė Lietuvos valdžia pasirūpino, kad jos atžvilgiu priešiškai nusistačiusio išeivijos veikėjo brolis šių pinigų negautų. Beje, prieš išvykdamas į Britų Hondūrą, K. Pakštas sudarė testamentą ir jo vykdytoju JAV paskyrė savo brolio Jono sūnų Balį. Po dėdės mirties brolvaikis knygas, žemėlapius, rankraščius, spintas ir rašomąjį stalą perdavė Pasaulio lietuvių archyvui, likusius baldus bei drabužius atidavė nepasiturintiems žmonėms. K. Pakšto sutaupyti keli tūkst. dolerių dalimis atiteko jo našlei, Baliui, Jurgiui Pakštams, Juozo Žilevičiaus vadovaujamam Muzikologijos archyvui.

✦ K. Pakšto laidotuvės Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse. 1960 m. rugsėjo 14 d. RAA.

✦ Artimieji prie K. Pakšto karsto.
Iš kairės stovi: Janina Pakštienė-Narūnė, Pranas Pakštas, Balys Pakštas, Bronė Pakštienė, Petras (Pedro) Dapkus ir jo žmona Ilona Dapkienė-Pakštaitė. RAA.

✦ K. Pakšto antkapinio paminklo pašventinimas Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse.
1963 m. gegužės 30 d. RAA.

✦ Prof. K. Pakšto antkapinis paminklas Čikagos Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse.
Architektas Jonas Mulokas.
RAA.

ateitininkų vėliavos ir garbės sargyba, lietuviškos giesmės, atsisveikinimo žodžiai. Į amžinąjį poilsį prof. K. Pakštą palydėjo gausi minia kolegų, bičiulių, idėjos bendraminčių, susirinkusių iš įvairių JAV vietų. Pasak S. Kolupailos, amžinojo optimisto laidotuvės buvo šviesios ir ramios. Ne vienam jų dalyviui įsiminė per gedulingas mišias pamokslą sakiusio kun. Vaclovo Zakarausko žodžiai: „Su jo mirtimi lietuvių tauta neteko ne tik tiesios sąžinės, tvirtų principų tauraus lietuvio, ne tik universiteto profesoriaus, bet pirmoje eilėje valstybės vyro. Ir kai stosime vėl į išlaisvinto krašto atstatymo ir kūrybos darbą, tikrai pasigesime ir suprasime, kaip labai jis būtų reikalingas ir kaip labai trūksta tokių vyrų kaip a. a. prof. Kazimieras Pakštas."[688]

Neišsipildė prof. K. Pakšto viltys pamatyti laisvą tėvynę, sukauptas žinias ir patirtį skirti Lietuvai. Daugelį metų negalėdamas gyventi ir dirbti savame krašte, Amerikoje – „praktiškojo materializmo šalyje" – K. Pakštas labiausiai vertino laisvę, tačiau visada jautėsi gerokai daugiau šiam kraštui davęs, negu jis jam doleriais galėtų atlyginti[689]. Nors ir būdamas krikščioniškosios demokratijos atstovas, K. Pakštas savo idėjomis apėmė visos tautos reikalus. Tačiau nei Lietuvoje, nei išeivijoje jo visuomenės raidos spartinimo projektai, programos, pranašiškos įžvalgos platesnio atgarsio, pripažinimo nesulaukė. Anot J. Brazaičio (Ambrazevičiaus), amžius engiama tauta „atprato veržtis pirmyn, priimti pasaulį kaip medžiagą savo dvasiniam maistui, kritiškai atmesti, kas bloga, priimti, kas gera. Žemdirbio nelaki vaizduotė negalėjo priimti lakių, drąsių minčių, be kurių neįmanoma gyvenimo pažanga"[690]. Dėl visuomenės ideologinio, politinio susipriešinimo savo idėjas profesoriui teko skleisti palyginti mažose bičiulių, pažįstamų grupelėse, partinėje spaudoje. Palaikytos opozicija, mokslininko mintys dažnai būdavo atmetamos, iškraipomos. Dėl sovietmečiu suformuotos politinės struktūros pastangų Lietuvos geografijos mokslą vienpusiškai plėtoti gamtinės geografijos linkme, prof. K. Pakšto įdirbis socialinės, istorinės, politinės geografijos srityse, jo originalūs projektai ilgiems dešimtmečiams buvo nugramzdinti į užmarštį.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, atsivėrė galimybės iš užmaršties prikelti prof. K. Pakštą, įamžinti jo atminimą, atrasti, visapusiškai vertinti, puoselėti mokslininko idėjas – svarbią lietuvių tautos intelektinio paveldo dalį. Pirmieji sukruto mokslininko kraštiečiai. 1991 m. birželio pradžioje vidurinės mokyklos kieme buvo pastatytas stogastulpis užpalėnams profesoriams Kaziui Pakštui, Antanui Žvironui (1894–1954), Pranui Jodelei (1871–1955) atminti. Buvusi Raitelių gatvė, kur Pakštų sodybos vietoje žaliuoja tik beržas ir kaštonas, pavadinta Kazio Pakšto vardu. 1992 metais Lietuvos geografų

✦ **Stogastulpis Alinaukoje, ženklinantis K. Pakšto gimimo vietą ir datą.** Autorius tautodailininkas R. Šulcas. 1993 m. S. Balčiūno nuotrauka. Iš *Užpaliai*, 1 d., Vilnius: Versmė, 2013, p. 780.

draugija savo įkūrėjo gimimo vietą sunykusiame Alinaukos vienkiemyje paženklino koplytstulpiu. Dabar kelią į Alinauką rodo Alaušo ir J. Basanavičiaus gatvių sankryžoje draugijos pakabinta rodyklė. Butėnuose, ant senosios Pakštų trobos 2017 m. atidengta atminimo lentelė su užrašu: „Čia, senojoje Pakštų sodyboje – giminės lizde – lankydavosi geografas, Lietuvos vandenų tyrinėtojas prof. Kazys Pakštas (1893–1960).“ Prof. S. Vaitekūnas, būdamas Lietuvos geografų draugijos prezidentu (1990–1994), įsteigė K. Pakšto atminimo medalį, kuriuo kas dveji metai nuo 1998 m. apdovanojami asmenys ir institucijos, labiausiai nusipelnę Lietuvos geografijos mokslui.

K. Pakšto idėjų pagrindu Panevėžyje 1991 m. įkurta Baltoskandijos akademija (vėliau – VšĮ Baltoskandijos akademija) atliko didžiulį darbą propaguodama mokslininko kūrybinį palikimą. 1993 m. minint profesoriaus gimimo 100-ąsias metines vyko prasmingi Kazio Pakšto dienų renginiai, o per tuometinę Baltijos televiziją buvo parodytas laidų ciklas „Baltoskandija“*. Iš 12 ciklo laidų 3 buvo tiesiogiai skirtos K. Pakšto asmenybei. Po dešimties metų VšĮ

* Laidos režisierius Vytaras Radzevičius, redaktorius – Arūnas Bliūdžius, operatorius – Mantas Šatkus.

✦ Rodyklės į prof. K. Pakšto gimtinę atidengimas Užpaliuose.
Stovi G. Kynė ir G. Indrašius. 2019 m. R. Abelytės nuotrauka. GKA.

Baltoskandijos akademija surengė profesoriaus gimimo 120-osioms metinėms skirtą konferenciją*, kurią rėmė Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, europarlamentaras Algirdas Saudargas, Lietuvos Respublikos Seimo narė, K. Pakšto kraštietė Milda Petrauskienė.

Nors nuo K. Pakšto mirties praėjo jau daugiau kaip 60 metų, jo darbai ir mintys apie lietuvių tautą ir valstybę, apie tautos, valstybės plotus, gyventojus ir sienas istorijos bėgyje, apie jūros reikšmę žmogui išlieka aktualios ir šiandieną, yra paskelbtos įvairiuose leidiniuose. Nepriklausomybės sąlygomis plačiai atsivėrusios galimybės keliauti leido naujais būdais puoselėti istorinę atmintį, inovatyviai skleisti pasaulyje žinią apie profesorių K. Pakštą ir jo idėjas. Šios misijos ėmėsi Lietuvos geografų draugija (prezidentė Genovaitė Kynė) ir Lietuvos žurnalistų sąjungos kelionių ir pramogų klubas (įkūrėjas ir valdybos pirmininkas Gerimantas Statinis), 2015 m. liepos 3–25 dienomis surengę kultūrinę ir geografinę ekspediciją „Dausuva – Belizas 15“. Buvo susitikta su Belizo generalgubernatoriumi Kolviliu Norbertu Jangu (Colville Norbert Young), kuriam ekspedicijos dalyvis, būsimasis Lietuvos Respublikos prezidentas Gitanas

* Pranešimus skaitė prof. Stasys Vaitekūnas, prof. Mindaugas Jurkynas, dr. Sandra Grigaravičiūtė, fotografas Marius Jovaišas ir kiti.

✦ K. Pakšto brolio Jurgio dukra Ona Adomaitienė prie koplytstulpio užpaliečiams profesoriams K. Pakštui, A. Žvironui ir P. Jodelei.
Užpaliai, 1991 m. RAA.

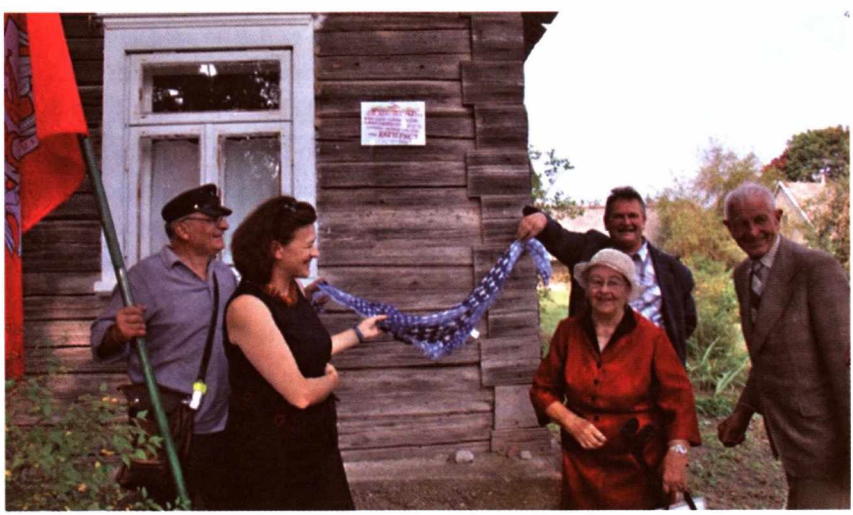

✦ Atminimo lentelės atidengimas ant Pakštų namo Butėnuose sienos.
Iš kairės: muziejininkas R. Guobis, Lietuvos geografų draugijos prezidentė G. Kynė, O. Kondrotienė, A. Pakštas ir J. Prūsas. 2019 m. R. Guobio nuotrauka. GKA.

✦ Ekspedicijos „Brydė per pasaulį 2018 m." dalyviai su Los Andželo lietuviais Violeta ir Mindaugu Gedgaudais.

V. Gedgaudienė Kalifornijoje klausėsi prof. K. Pakšto paskaitų visuomenei, vadina jį savo herojumi. 2018 m. V. Davydovo nuotrauka. GKA.

Nausėda papasakojo apie Lietuvą, jos geopolitinę situaciją, istoriją, kovą už nepriklausomybės atgavimą. Šalies vadovui buvo įteiktas K. Pakšto atminimo medalis. Aplankytas Belizo universitetas, pagyventa Melindos girioje, kurioje lankėsi geografas. 2016 m. aktyvūs keliautojai surengė ekspediciją aplink Baltijos jūrą, priminė ir skleidė K. Pakšto puoselėtą Baltoskandijos idėją, 2018 m. – ekspediciją „Brydė per pasaulį 2018", skirtą K. Pakšto ir poeto Kazio Bradūno svetur paliktiems pėdsakams išryškinti.

Profesoriaus Kazimiero Pakšto – tiltų tarp tautų ir kultūrų tiesėjo – anais laikais iškeltos Baltijos–Skandinavijos ir visos Europos vienybės idėjos šiuolaikiniais būdais iš dalies įgyvendintos Baltijos ir Šiaurės šalių, Europos Sąjungos bei Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos ekonominėse, politinėse ir gynybinėse struktūrose. Tai radikaliai keičia Lietuvą, jos, okupacijos metais, anot K. Pakšto, sugadintą laikrodį pagreitintais tempais padeda sukti į priekį.

ŠALTINIAI

1 J. Brazaitis, Kazys Pakštas. Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis, *Juozas Brazaitis, Raštai*, t. 4, Čikaga: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1983, p. 231.

2 K. Pakštas, Leonardas Šimutis-Šilelis, *Tėvynės sargas*, 1952, nr. 2, p. 303.

3 S. Šalkauskis, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Sakalo b-vės leidinys, 1933, p. 51–82; S. Šalkauskis, Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema, *Proskyna*, 1991, nr. 5, p. 261.

4 V. Viliamas, Prof. dr. Kazys Pakštas, *Tėvynės sargas*, 1953, t. 4, nr. 1, p. 79.

5 J. Brazaitis, Kazys Pakštas. Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis, p. 232.

6 Kultūrinė kronika, *Draugas*, 1961, nr. 195, (rugpjūčio 19), p. 8; O. Janonis, J. Zinkevičienė, *Lietuvių bibliografinė tarnyba (Iš išeivijos bibliografijos istorijos)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, p. 54–55.

7 S. Gaižiūnas, Šveicaro knyga apie lietuvių vizionierių, *Juozas Eretas, Kazys Pakštas*: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960), Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 8–14.

8 S. Vaitekūnas, Geopolitika ir Lietuva, *Lietuvos geopolitika* / sudarytojas S. Vaitekūnas, Vilnius: Mintis, 1991, p. 8–34; S. Vaitekūnas, Kazys Pakštas, jo vizijos ir programos, *Kultūros barai*, 1991, nr. 11, p. 57–63 ir kt.

9 P. Kavaliauskas, Kazys Pakštas (1893–1960), *Apie Lietuvos žemę*: Lietuvos geografijos skaitiniai / sudarė Č. Kudaba ir R. Krupickas, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 125–127.

10 A. Poška, K. Pakšto sociologinės prognozės, *Sociologija Lietuvoje*: praeitis ir dabartis. Respublikinės konferencijos medžiaga, Kaunas: Technologija, 1993, p. 13–15; A. Poška, Lietuvos kultūros ir civilizacijos rodiklių lyginimas su kaimyninių kraštų lygiu K. Pakšto knygoje „Baltijos respublikų politinė geografija", *Sociologija Lietuvoje*: praeitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga, Kaunas: Technologija, 1995, p. 30–32.

11 R. Labanauskas, Romuviečių pasaulėžiūros grupės genezė (1919–1923 m.), *Soter*, 2009, nr. 29 (57), p. 121–140; R. Labanauskas, Romuviečių vaidmuo jaunųjų katalikų sąjūdžio genezėje (1921–1933 m.), *Soter*, 2009, nr. 31 (59), p. 169–187.

12 V. Terleckas, Kazys Pakštas – žymus geografas, neišgirstas pranašas, *Lietuvos bankininkai*. Gyvenimų ir darbų pėdsakai 1918–1940, Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos skyrius, 2001, p. 342–347; V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, *Kultūros barai*, 2004, nr. 12, p. 81–86.

13 J. Skirius, Kazys Pakštas Lietuvos tarnyboje Amerikoje 1939–1940 metais, *Lituanistika*, 2020 07 13, prieiga: https://www.lituanistika.lt/content/64000

14 J. Vitėnas, Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, nr. 3 (sausio 6), nr. 56 (kovo 20).

15 K. Pakštas, *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika:* straipsnių rinkinys / sudarytojas Silvestras Gaižiūnas, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003.

16 Metrikų nuorašas iš knygos pakrikštytųjų Užpalių Rymo-katalikų bažnyčios, LCVA, f. 631, ap. 3, b. 526, lap. 200.

17 J. Eretas, *Kazys Pakštas*: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960), Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 22.

18 R. Guobis, *Butėnai*: gimtojo kaimo istorija, Utena: Leidykla spaustuvė „Indra", 2020, p. 20, 23, 25, 26, 30.

19 R. Guobis, *Butėnai*, p. 34, 35, 41, 43.

20 A. Gasperaitis, Drazdauskų Bikuškis, *Rykščių raudos Utenos dvaruose,* Utena: Utenos Indra, 2011, p. 7, 250; D. Ivanauskaitė, Alinauka, *Užpaliai,* Vilnius: Versmė, 2013, d. 1, p. 780.

21 J. Narūnė, Prof. dr. K. Pakštui atminti, *Draugas*, 1975, nr. 174, (liepos 28), p. 2.

22 Ten pat.

23 B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1991, p. 114.

24 S. Balčiūnas, V. Kuliešienė, *Užpaliai mūsų svajonių kraštas*, Vilnius: Vilspa, 1999, p. 48.

25 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 23.

26 Ten pat, p. 6.

27 R. Guobis, *Butėnai,* p. 132.

28 J. Eretas, *Kazys Pakštas,* p. 21.

29 D. Kirvelis, 1863 metų sukilimas Užpaliuose ir Sova, *Užpaliai*, d. I, p. 399–400.

30 J. Eretas, *Kazys Pakštas,* p. 21.

31 P. Gipiškis, Mano gyvenimo prisiminimai, *Užpaliai,* d. 1, p. 1153.

32 S. Balčiūnas, V. Kuliešienė, *Užpaliai mūsų svajonių kraštas*, p. 136.

33 P. Gipiškis, Mano gyvenimo prisiminimai, *Užpaliai,* d. 1, p. 1135.

34 D. Kirvelis, Mūsų tėvas Jonas Kirvelis, *Užpaliai*, d. 2, p. 2042.

35 S. Balčiūnas, V. Kuliešienė, *Užpaliai mūsų svajonių kraštas,* p. 293.

36 K. Pakštas, Lietuvos išeivybė, *Draugas,* 1924, nr. 258 (spalio 31).

37 V. Indrašius, *Išginti į užmarštį*: 1863 metų sukilimo tremtiniai nuo Dusetų ir Užpalių, Vilnius: Lietuvos Nepriklausomų rašytojų sąjunga, 2015, p. 320.

38 D. Kirvelis, Lietuviškos nepriklausomybės kūrimas 1905 metais Užpaliuose. *Užpaliai,* t. 1, p. 452.

39 Ar reikia jaunimui domėtis politika. Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 150.

40 V. Viliamas, Kaip mūsų vadai gyvena. Pasikalbėjimas su Ateitininkų Federacijos Vyriausios Tarybos nariu prof. dr. K. Pakštu, *Ateitis*, 1930, nr. 2–3, p. 109.

41 J. Pikčilingis, A. a. Saliamoną Banaitį palydėjus, *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 126, p. 508–509.

42 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 29.

43 Tokią išvadą 1931 m. gruodžio 18 d. padarė VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos kandidato dėstyti geografiją parinkimo komisija, peržiūrėjusi K. Pakšto *Curriculum vitae* ir išklausiusi jo paaiškinimus, LCVA, f. 631, ap. 1, b. 254, lap. 9.

44 Kazys Pakštas, *Ateitininkų keliu 1911-1927-1977* : Žmonės. Įvykiai. Darbai, Čikaga: Ateitis: Ateitininkų šalpos fondas, 1977, p. 84.

45 K. Pakštas, *Aplink Afriką*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2007, p. 85.

46 K. Pakštas, Lietuvos išeivybė, *Draugas*, 1924, nr. 258 (spalio 31).

47 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 31.

48 K. Pakštas, Leonardas Šimutis-Šilelis, *Tėvynės sargas*, 1952, nr. 2, p. 300.

49 V. Viliamas, Prof. dr. Kazys Pakštas, *Tėvynės sargas*, 1953, t. 4, nr. 1, p. 12.

50 V. Viliamas, Kaip mūsų vadai gyvena, *Ateitis*, 1930, nr. 2–3, p. 109.

51 V. Viliamas, Prof. dr. Kazys Pakštas, p. 74.

52 Juozo Gabrio $ 50000 auka, *Naujienos*, 1963, nr. 162 (liepos 11). Parašas: Reporteris.

53 K. Pakštas, Lietuvos pajūrio grožis, *Naujoji Romuva*, 1938, nr. 22–24, p. 26.

54 Ten pat, p. 26.

55 V. Viliamas, Kaip mūsų vadai gyvena, p. 110.

56 K. Pakštas, Pažinkime tikėjimą, *Tikyba ir dora*, 1914, nr. 1, p. 4–5. Parašas: K. Giedrutis.

57 Ar yra dievas? Iš vokiško vertė K. Giedrutis, *Tikyba ir dora*, 1914, nr. 1, p. 6–10; Išsipildė, Vertė K. Giedrutis, *Tikyba ir dora*, 1915, nr. 4, p. 9–15; nr. 20, p. 12–14 ir kt.

58 M. Norkūnas, Lietuvos Vyčiai, *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, [Putnam]: Kunigų vienybės leidinys, 1943, p. 101.

59 S. A. Daunoras, Lietuvos Vyčių Chicagos apskričio sumanymas, *Vytis*, 1916, nr. 12, p. 3.

60 Po Seimo, *Vytis*, 1917, nr. 13, p. 3.

61 Valparaiso universitetas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 607.

62 N. Adomonytė, Savo kaime ne pranašas, *Legendos*, 2015 m. ruduo, p. 92.

63 K. Pakštas, Lietuvos išeivybė, *Draugas*, 1924, nr. 258 (spalio 31).

64 J. Bielskis, Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje, *Lietuvių dienos*, 1955, nr. 4, p. 10.

65 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, [Putnam]: Kunigų vienybės leidinys, 1943, p. 308.

66 K. Pakštas, Tautos fondo aplinkraštis, *Garsas*, 1918, nr. 15 (balandžio 11).

67 K. Pakštas, Tautos fondo sekretoriaus ataskaita už gruodį, 1917, *Garsas*, 1918), nr. 9 (vasario 28).

68 J. Bielskis, Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje, p. 9.

69 Laisvės legijonas, *Garsas*, 1918, nr. 9 (vasario 28).

70 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 308–309.

71 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne [parengė V. Alekna], *Tėvynės sargas*, 1993, nr. 2, p. 70.

72 Katalikų veikėjų suvažiavimas Pittsburghe, *Pažanga*, 1917, nr. 1, p. 27.

73 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 312.

74 *Amerikos lietuvių istorija*, / Red. Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos l-kla, 1971, p. 350.

75 Ten pat, p. 351.

76 K. Pakštas, Leonardas Šimutis-Šilelis, p. 305.

77 Lietuvių delegacija pas prezidentą Wilsoną, *Garsas*, 1918, nr. 19 (gegužės 9).

78 *Amerikos lietuvių istorija*, p. 357.

79 J. Skirius, *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1995, p. 16.

80 K. Pakštas, Kur geografija susitinka su istorija, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 7, p. 168.

81 K. Pakštas, Amerikos oficialioji nuomonė Lietuvos ribų klausimu 1919 m., *Kazys Pakštas, Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003, p. 204.

82 V. Tautvydas, Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu, *Mūsų Vilnius*, 1936, nr. 7, p. 104.

83 K. Pakštas, Lietuvos ribų problema, *Kosmos*, 1938, nr. 10–12, p. 305.

84 J. Skirius, *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*, p. 31.

85 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 363.

86 A. Steponaitis, *Atsiminimai 1914–1919*: Lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu, Kaunas: Išleido ir atspaudė akc. „Žaibo" b-vė, 1940, p. 191.

87 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 314.

88 K. Pakštas, Nepriklausomybės varijantai, *Rytas*, 1928, nr. 85 (balandžio 14).

89 J. Skirius, *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*, p. 19.

90 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 315–316.

91 Ten pat, p. 316.

92 A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasaulyje*: Prisiminimai ir apybraižos, [Brooklyn, N. Y.]: [Tėvai pranciškonai], 1962, p. 133.

93 A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 47.

94 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 316.

95 V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias*. Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas, [s. l.]: [s. n.], 1937, p. 229–230.

96 S. Gaižiūnas, Šveicaro knyga apie lietuvių vizionierių, *J. Eretas. Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja ((1893–1960)*, p. 14.

97 K. Pakšto laiškas A. Račkui, 1919 02 19, LNMB RK RS, f. 63-260, lap. 6.

98 Plačiau žr.: A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*: Istorinis detektyvas, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 121–122.

99 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 317.

100 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 52.

101 K. Pakštas, Amerikos lietuviai katalikai kovoje dėl nepriklausomybės, p. 314.

102 Ten pat, p. 317.

103 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 41.

104 J. Eretas, *Katalikai ir mokslas*, Kaunas, [s. n.], 1935, p. 173.

105 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis* 1886–1941, New York [N. Y.]: Ateitininkų federacija, 1960, p. 45.

106 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, *Aidai*, 1957, nr. 5, p. 194.

107 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 75.

108 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 203.

109 Ten pat, p. 205.

110 J. Brazaitis, Kazys Pakštas. Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje. Prof. K. Pakšto 60 m. sukaktis, *Juozas Brazaitis, Raštai*, t. 4, Čikaga: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai remti, 1983, p. 222.

111 M. Munnynck de, Prakalba, pasakyta palaiminant lietuvių studentų vėliavą, *Romuva*, 1922, nr. 2, p. 17.

112 Žinios apie „Ruomuvos" draugiją, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 138, lap. 12.

113 Įkurtuvių pratartis, *Ruomuva*, 1921, nr. 1, p. 7.

114 J. Eretas, Šalkauskis idėjų keliais, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos suvažiavimo darbai*, t. 4, Roma: Lietuvių katalikų Mokslų akademijos leidinys, 1961, p. 191.

115 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 75.

116 A. Katilius. Fribūro universiteto studentų ateitininkų kuopos susirinkimų protokolai, *Soter*, 2018, nr. 68 (96), p. 80–109. Protokole Onos Vasiliūtės pavardė parašyta neteisingai – Vosylaitė.

117 K. Pakšto laiškas V. P. Bičiūnui, 1920 10 21, VUB RS, f. 1-265, lap. 92.

118 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 204.

119 K. Pakštas, *Curriculum vitae*, LCVA, f. 631, ap. 6, b. 526, lap. 209.

120 J. Gimbutas, J. V. Danys, *Steponas Kolupaila*, Čikaga: Akademinės Skautijos leidykla, 1974, p. 51.

121 K. Pakštas, *Curriculum vitae*, lap. 209.

122 K. Pakštas, Fribūro universitetas, *Draugas*, 1924, nr. 273 (lapkričio 18).

123 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 195.

124 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 45.

125 P. V. Raulinaitis, Kazio Pakšto vizijos buvo realios, *Lietuvių dienos*, 1961, nr. 1, p. 17.

126 M. Schweizer, Lietuvių placdarmas Fribūro universitete (2002), *Tarp Vilniaus ir Berno*: Tekstai apie Lietuvą ir Šveicariją / sudarė Maxas Schweizeris, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 405.

127 VDU Matematikos-gamtos fak. komisijos posėdžio (1931 12 18) protokolas, LCVA, f. 631, ap. 1, b. 254, lap. 9.

128 N. Adomonytė, Savo kaime ne pranašas, p. 92.

129 Ten pat.

130 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 44.

131 Naujas „Draugo" redaktorius su žmona, *Draugas*, 1924, nr. 137 (birželio 10).

132 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 61.

133 Naujasis „Draugo" redaktorius su žmona, *Draugas*, 1924, nr. 137 (birželio 10).

134 Ten pat.

135 K. Pakštas, Koncertas – prietelystės demonstracija, *Draugas*, 1925, nr. 57 (kovo 10).

136 Lietuvos katalikų seimas Chicagoje pavyko, *Draugas*, 1925, nr. 28 (vasario 3).

137 K. Pakšto prašymas LU Teologijos-filosofijos fakulteto dekanui, LCVA, f. 631, ap. 3, b. 526, lap. 195.

138 Ten pat, lap. 192.

139 Ten pat, lap. 197.

140 K. Pakštas, Biznio, mokslo ir meno sąjunga *Draugas*, 1925, nr. 84 (balandžio 10).

141 Dr. K. Pakštas, *Draugas*, 1925, nr. 270 (lapkričio 17).

142 V. Viliamas, Prof. dr. Kazys Pakštas, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 77.

143 V. Viliamas, Geografijos mokslas Lietuvos universitete, *Lietuvos universitetas 1579-1803-1922* / Red. Pranas Čepėnas, Čikaga: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 481.

144 K. Pakštas, Geografijos darbai Lietuvoje, *Kosmos*, 1934, t. 15, p. 510.

145 K. Pakštas, Geografija Lietuvos ir jos kaimynų universitetuose (Prie universiteto reformos). Mokslinės skriaudos ir klaidos priežastys, *Rytas*, 1930, nr. 116 (gegužės 23).

146 K. Pakštas, Geografija Lietuvos ir jos kaimynų universitetuose, *Rytas*, 1930, nr. 116 (gegužės 23).

147 K. Pakštas, Dėl geografijos mokymo Lietuvoje, *Kosmos*, 1929, nr. 2, p. 143.

148 V. Viliamas, Prof. dr. Kazys Pakštas, p. 74.

149 K. Pakštas, Dėl geografijos mokymo Lietuvoje, p. 39.

150 K. Pakštas, *Antropogeografijos konspektas*. Paskaitos, skaitytos 1928 m. rudens semestre ir 1929 m. pavasario semestre. Hektogr. leid, p. 3.

151 Mūsų kultūros gyvėjimas, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 46, p. 851.

152 V. Viliamas, Lietuvos klimatas, *Židinys*, 1927, nr. 3, p. 249–250.

153 S. Kolupaila, Dveji metai be Kazimiero Pakšto, *Draugas*, 1967, nr. 210 (rugsėjo 7).

154 P. Kavaliauskas, Kazys Pakštas (1893–1960), *Apie Lietuvos žemę*. Lietuvos geografijos skaitiniai, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 126.

155 K. Pakštas, Klimatas ir moralinės žmogaus pastangos, *Tiesos kelias*, 1929, nr. 1, p. 5–14; Geografinė aplinkuma ir civilizacija, *Židinys*, 1929, nr. 7, p. 25–40; Civilizacijos zonos ir kriterijai, *Židinys*, 1929, nr. 10, p. 244–254; Civilizacijos laipsniai Baltijos respublikose, *Židinys*, 1929, nr. 11, p. 327–335; Lietuvių genijaus dispersija ir ateities perspektyvos, *Židinys*, 1929, nr. 12, p. 434–440.

156 Kultūrinė kronika, *Draugas*, 1961, p. 8 (rugpjūčio 19).

157 Knygos, *Ateitis*, 1930, nr. 2–3, p. 127. Parašas: A. B.

158 S. Šalkauskis, Lietuva politinės geografijos šviesoje, *Židinys*, 1930, nr. 1, p. 40.

159 Ten pat.

160 V. Viliamas, Kaip mūsų vadai gyvena. Pasikalbėjimas su Ateitininkų Federacijos Vyriausios Tarybos nariu prof. dr. K. Pakštu, *Ateitis*, 1930, nr. 2–3, p. 111.

161 Prof. Kazimieras Pakštas, *XX amžius*, 1939, nr. 46 (vasario 25).

162 V. Gudelis, *Lietuvos įjūris ir pajūris*: Monografija, Vilnius: Žurnalas „Lietuvos mokslas", 1998, p. 393–394.

163 Lietuvos Respublikos švietimo ministerija. K. Pakšto tarnybos lapas, LCVA, f. 391, ap. 7, b. 4175, lap. 4.

164 Katalikų mokytojų konferencija, *Aušra*, 1932, nr. 1, p. 32.

165 Aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų bei mokytojų seminarijų biologijos, chemijos ir geografijos mokytojų 1928 m. birželio 25–27 d. konferencijos protokolas, *Kosmos*, 1929, nr. 2, p. 102.

166 K. Pakštas, Dėl geografijos mokymo Lietuvoje, p. 44–46.

167 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, *Kultūros barai*, 2004, nr. 12, p. 82.

168 Tarptautinis bankas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013, t. 23, p. 537.

169 V. Terleckas, *Lietuvos bankininkai: gyvenimų ir darbų pėdsakai, 1918–1940*, Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2001, p. 344.

170 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, p. 82.

171 J. Girnius, Teologijos-filosofijos fakultetas, *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922* / Red. Pranas Čepėnas, Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 362–363.

172 Lituanistikos instituto klausimas, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 48, p. 899.

173 K. Pakštas, Universiteto reformos, *Rytas*, 1928, nr. 122 (birželio 1).

174 Č. Mančinskas, *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996, p. 82.

175 Fantazijų profesoriai, *Akis*, 1931, nr. 11 (spalio 31).

176 *Vytauto Didžiojo universitetas*. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927 02 16–1932 09 01) apyskaita, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1933, p. 113.

177 VDU Matematikos-gamtos fak. Tarybos posėdžio (1931 09 14) protokolo išrašas, LCVA, f. 631, ap. 1, b. 254, lap. 22.

178 Ten pat, lap. 68.

179 J. Girnius, Šalkauskis istorijos perspektyvoje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 13, Roma: Lietuvių katalikų Mokslų akademijos leidinys, p. 58.

180 VDU Matematikos-gamtos fak. Tarybos posėdžio (1931 10 27) protokolo išrašas, LCVA, f. 631, ap. 1, b. 254, lap. 24.

181 Ten pat.

182 Matematikos-gamtos fakultetui. Prie dėst. K. Pakšto *Curriculum vitae* papildymas, LCVA, f. 631, ap. 3, b. 526, lap. 54.

183 Ten pat, lap. 9.

184 *Vytauto Didžiojo universitetas*, p. 113.

185 B. Babrauskas, Rašytojas, tapęs geografu, *Draugas*, 1960, nr. 225 (rugsėjo 24).

186 J. Eretas. *Kazys Pakštas*, p. 71.

187 K. Pakštas, Apie mūsų studentiją, *XX amžius*, 1936, nr. 122 (lapkričio 14).

188 K. Pakštas, Universiteto modernizavimas, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 2, p. 33.

189 V. Viliamas, Kaip mūsų vadai gyvena, p. 111.

190 K. Pakštas, Apie mūsų studentiją, *XX amžius*, 1936, nr. 122 (lapkričio 14).

191 Ten pat.

192 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

193 P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų s-ga, 1975, p. 463.

194 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

195 Z. Ivinskis, Žiupsnelis atsiminimų apie prof. Kazį Pakštą, *Lietuvos universitetas 1579-1803-1922*, / Red. Pranas Čepėnas, Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 705.

196 K. Pakštas, Lietuvos fizinė geografija, *Į laisvę*, 1958, nr. 16–17, p. 71.

197 K. Pakštas, Geographie Universelle, *Kosmos*, 1934, t. 15, p. 493.

198 *Vytauto Didžiojo universitetas*, p. 194.

199 K. Kilkus, *Ežerotyra*: vadovėlis aukštosioms mokykloms, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 17.

200 K. Pakštas, Geografijos darbai Lietuvoje, p. 510.

201 A. Bendoravičius, Geografinė kelionė į Tauragnus, *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 119, p. 355.

202 K. Pakštas, Geografijos darbai Lietuvoje, p. 510.

203 K. Bieliukas, Geografiniai darbai Lietuvos ežeruose, *Kosmos*, 1935, t. 16, p. 386.

204 K. Pakštas, Universiteto modernizavimas, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 1, p. 4.

205 K. Kilkus, *Ežerotyra*... p. 18.

206 *Kosmos*, 1932, nr. 7–12, p. 298–316.

207 K. Pakštas, *Baltijos jūra*, Klaipėda: Jūros dienos komitetas, 1934, p. 5.

208 K. Bieliukas, Prof. K. Pakštas. Baltijos jūra, *Kosmos*, 1934, nr. 15, p. 499.

209 Ten pat.

210 T. Ivanauskas, Kritiškos pastabos dėl prof. K. Pakšto veikalo „Baltijos jūra", LCVA, f. 631, ap. 1, b. 254, lap. 115.

211 K. Pakštas, Apie mūsų studentiją, *XX amžius*, 1936, nr. 122 (lapkričio 14).

212 S. Vaitekūnas, Lietuviškosios kartografijos istorijos bruožai, *Lietuvos sienų raida*. Mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas / Sudarytojas A. Liekis, Vilnius: Žurnalas „Lietuvos mokslas", 1997, p. 230.

213 K. Pakštas, *Lietuvos ribų problema*, Kaunas; Marijampolė: Dirva, 1939, p. 31.

214 Ten pat, p. 31.

215 K. Pakštas, Lietuvos kultūros akademija, *Židinys*, 1930, nr. 7, p. 65.

216 K. Pakšto laiškas J. Girniui, Z. Ivinskiui. 1954 03 19, VUB RS, f. 198-465, lap. 1.

217 K. Pakštas, Universiteto modernizavimas, p. 2.

218 Ten pat.

219 P. Skardžius, Lituanistikos institutas vis dėlto mums reikalingas, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 37–38, p. 662; Dar dėl Lituanistikos instituto, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 46, p. 857–858; Kurtinas lituanistikos institutas, *V. D. Universiteto žinios*, 1936, nr. 1, p. 7–8.

220 Lituanistikos instituto klausimai, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 48, p. 899.

221 Ten pat, p. 901.

222 K. Pakštas, Universiteto modernizavimas, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 2, p. 34.

223 Ten pat, p. 33.

224 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, *Aidai*, 1957, nr. 5, p. 201.

225 K. Pakštas, Kelionė į Tolimuosius vakarus, *Draugas*, 1925, nr. 156 (liepos 3).

226 K. Pakštas, Universiteto modernizavimas, p. 32.

227 K. Pakštas, Biznio, meno ir mokslo sąjunga, *Draugas*, 1925, nr. 84 (balandžio 10); P. Elijas remia ekspediciją, *Draugas*, 1925, nr. 108 (gegužės 7); Dr. K. Pakšto ekspedicija į Tolimuosius vakarus, *Draugas*, 1925, nr. 127 (gegužės 29).

228 K. Pakštas, *Aplink Afriką*, Vilnius: Pasviręs pasaulis 2007, p. 14.

229 *Lietuvos universitetas 1922 02 16–1927 02 16.* Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. Kaunas: [s. n.], 1927, p. 13.

230 K. Pakštas, Kelionė į Tolimuosius vakarus, *Draugas*, 1925, nr. 223 (rugsėjo 22).

231 *Lietuvos universitetas 1922 02 16–1927 02 16*, p. 357–358.

232 Doc. K. Pakšto kelionė Brazilijon, *Židinys*, 1927, nr. 10, p. 251.

233 Č. Mančinskas, *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais*, p. 200.

234 K. Pakštas, Į pasakingąją Braziliją, *Iliustruotoji Lietuva*, 1927, nr. 16, p. 378.

235 Pakštas K. Didžiausias pasauly gyvatynas, *Iliustruotoji Lietuva*, 1927, nr. 3, p. 23.

236 K. Pakštas, Klimatas ir moralinės žmogaus pastangos, *Tiesos kelias*, 1929, nr. 1, p. 9.

237 Ten pat.

238 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

239 Tikriausias kelias į Vilnių. Įspūdžiai iš Vilniaus krašto, *Rytas*, 1930, nr. 127 (birželio 6).

240 A. Bendoravičius, Prof. K. Pakštas aplink Afriką, *Pavasaris*, 1930, nr. 22, p. 673.

241 K. Pakštas, *Aplink Afriką*. Nuo Kauno iki Kapštato, t. 1., Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 10–11.

242 Ten pat, p. 7.

243 K. Pakštas. *Aplink Afriką*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2007, p. 127.

244 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 72.

245 K. Pakštas, *Aplink Afriką*. Nuo Kapštato per Palestiną iki Kauno, t. 2., Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 172.

246 B. Babrauskas, Rašytojas, tapęs geografu, *Draugas*, 1960, nr. 225 (rugsėjo 24).

247 V. Viliamas, K. Pakšto kelionė ir paroda, *Židinys*, 1931, nr. 3, p. 299. Parašas: VI. V.

248 B. Stočkus, Prof. K. Pakšto geografinė paroda, *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 13, p. 312.

249 J. Pavilonis, Prof. K. Pakštas. Aplink Afriką, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 41, p. 811.

250 K. Pakštas, *Afrikos regioninė geografija*, Kaunas: „Dirvos" b-vės leidinys, 1938, p. 7.

251 Mokslo ekspedicija, *Židinys*, 1931, nr. 3, p. 299.

252 K. Pakštas, Svečiuose pas skandinavus, *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 172, p. 339.

253 Ten pat, nr. 173, p. 369.

254 Prof. K. Pakšto kelionė į Skandinaviją, *Židinys*, 1934, nr. 3, p. 310–311. Parašas: A. B.

255 Prof. K. Pakštas šią vasarą lankėsi poliariniuose kraštuose, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 29–30, p. 582.

256 „Gamtos draugo" skaitytojų kelionė į pajūrį, *Kosmos*, 1934, t. 15, p. 172. Parašas: Ekskursantas.

257 S. Kolupaila, Aukštaičių ežerais ir upėmis, *Kosmos*, 1935, t. 15, p. 183–185; Profesoriai Kolupaila ir Pakštas tyrinėja Lietuvos ežerus, *Darbininkas* (JAV), 1935, nr. 79 (spalio 15), p. 3.

258 J. Gimbutas, J. V. Danys, *Steponas Kolupaila*, Čikaga: Akademinės Skautijos leidykla, 1974, p. 138.

259 S. Kolupaila, Per Žemaičių Šveicariją. Su baidarėmis per ežerus ir upes, *XX amžius*, 1937, nr. 156 (liepos 14); nr. 157 (liepos 15); nr. 158 (liepos 16).

260 K. Pakštas, Ekspedicija Dausosna, *K. Pakštas. Kultūra. Civilizacija, Geopolitika*, p. 333.

261 Cit. pagal: K. Kilkus, *Profesorius Steponas Kolupaila:* gyvenimas skirtas Nemunui, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 18.

262 S. Kolupaila, Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas, *Draugas*, 1953, nr. 150 (birželio 27).

263 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 67–68.

264 K. Pakštas, Geografija Lietuvos ir jos kaimynų universitetuose (Prie universiteto reformos). Mokslinės skriaudos ir klaidos priežastys, *Rytas*, 1930, nr. 116 (gegužės 23)

265 Žinios apie Lietuvos Geografijos draugiją, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 687, lap. 5.

266 Lietuvos geografinės draugijos įstatai, *Kosmos*, 1934, t. 15, p. 507.

267 M. Pečeliūnas, Lietuvos Geografinės draugijos įsisteigimas ir veikimo pradžia, *Kosmos*, 1934, t. 15, p. 507.

268 Amerikos lietuvių ekskursija Anykščiuose, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 27–28, p. 558.

269 Pirmasis Lietuvos geografų kongresas, *Naujoji Romuva*, 1938, nr. 37–38, p. 707.

270 Geografų kongresas, *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 39, p. 942; Grįžo prof. K. Pakštas, *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 41, p. 989.

271 K. Pakštas, Tarptautinis geografijos kongresas, *Rytas*, 1931, nr. 219 (rugsėjo 29).

272 S. Kolupaila, Ketvirtoji Pabaltijo hidrologų konferencija 1933 09 6-21 ir Pabaltijo hidrologų vizitas Lietuvoje 1934 07 20-22, *Kosmos* 1934, t. 15, p. 409.

273 Trys savaitės Sovietuose, *Rytas*, 1933, nr. 236 (spalio 17). Parašas: I. M.

274 S. Kolupaila, Ketvirtoji Pabaltijo hidrologų konferencija, p. 408.

275 S. Kolupaila, Vietoj vainiko prof. Pakšto kapui, *Draugas*, 1960, nr. 224 (rugsėjo 23).

276 Trys savaitės Sovietuose, *Rytas*, 1933, nr. 236 (spalio 17). Parašas: I. M.

277 V. Viliamas, XV internacinis geografų kongresas Amsterdame 1938 07 18–27, *Kosmos*, 1938, nr. 10–12, p. 348.

278 K. Pakštas, Rytų Europos upės, *Kosmos*, 1934, nr. 15, p. 221–230.

279 Lietuvos geografinės draugijos pirmininko pagerbimai užsieniuose, *Kosmos*, 1935, nr. 16, p. 388.

280 Prof. K. Pakštą Latvijos Geografijos d-ja išrinko savo garbės nariu, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 1, p. 22.

281 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 123.

282 B. Minutkienė, Minint Kazio Pakšto gimimo metines, prisiminta jo lietuviškos Dausuvos idėja, prieiga: lietuve.lt/minint-kazio-paksto- gimimo-metines-prisiminta-jo-lietuviskos- dausuvos-ideja/

283 N. Adomonytė, Savo kaime ne pranašas, p. 95.

284 Ten pat.

285 Ten pat.

286 K. Pakštas, Geografo pasaulėžiūra, *Mano pasaulėžiūra*: Kultūrininkų pasisakymų rinkinys, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1958, p. 255.

287 *Lietuvių krikščionių demokratų partijos programa ir statutas*, [s. l.]: [s. n.], [1920], p. 1.

288 Ar reikia jaunimui domėtis politika? Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 152.

289 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 97.

290 P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų s-ga 1975, p. 199–200.

291 K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui, 1954 03 19, VUB RS, f. 198-485, lap. 1.

292 Reorganizacinė Ateitininkų konferencija Palangoje liepos 15–20 d., *Židinys*, 1927, nr. 7–8, p. 80.

293 K. Pakštas, Ateitininkai ir jų rūmai, *Draugas*, 1925, nr. 6 (balandžio 19).

294 J. Keliuotis, Trečiasis Jubiliejinis Ateitininkų Kongresas, *Rytas*, 1930, nr. 141 (birželio 25).

295 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

296 A. Masionis, *Ateitininkų dvasia nepalūžo*, Oak Lawn: Ateitis, 1992, p. 5.

297 Prof. K. Pakštas – mūsų studentijai, *Rytas*, 1933, nr. 233 (spalio 13).

298 „Šatrijos" šventė Balbierišky, *Rytas*, 1934, nr. 123 (birželio 2).

299 Ketvirtasis Ateitininkų Jubiliejinis Kongresas, *Rytas*, 1935, nr. 166 (liepos 24).

300 V. Žvirgždys, Kovos ir kūrybos sąjūdis, *Naujoji Aušra*, 1949, nr. 4, p. 5.

301 Žr.: L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 308.

302 K. Pakštas, Lietuvos katalikų universitetas, *Židinys*, 1931, nr. 11, p. 332.

303 Ten pat, p. 334.

304 V. D. un-to rektorius prof. V. Čepinskis apie Lietuvos katalikų universitetą, *Naujoji Romuva*, 1931, nr. 39, p. 940.

305 M. Reinys, S. Ūsorius, Vyskupų komisijos katalikų universiteto reikalu komunikatas, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 12, p. 283.

306 Katalikų universiteto klausimai, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 36, p. 766.

307 Katalikų vadų suvažiavimas, *XX amžius*, 1936, nr. 157 (gruodžio 30).

308 K. Pakštas, Antras tarptautinis katalikų žurnalistų kongresas Romoje, *XX amžius*, 1936, nr. 92 (spalio 10); nr. 97 (spalio 16); nr. 99 (spalio 19).

309 A. Lėvanas, Trečiasis L. K. Mokslininkų ir Mokslo mėgėjų suvažiavimas, *Lietuvių Katalikų MA suvažiavimo darbai*, t. 3, Kaunas: Lietuvių katalikų Mokslo akademijos leidinys, 1940, p. 513.

310 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 199.

311 V. Kubekas, Sugrįžtant prie organiškosios valstybės: apie katalikiškos sociologijos įtaką katalikiškajam korporatyvizmui, *Lietuvos istorijos studijos*, 2018, nr. 42, p. 66.

312 Dėl organiškosios valstybės kūrybos, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 9, p. 213.

313 V. Trumpa, „Naujosios Romuvos" ideologijos visuomeniniai pagrindai, *Vairas*, 1936, nr. 12, p. 444.

314 Polemika dėl „Naujosios Romuvos" organinės valstybės koncepcijos, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 18, p. 431.

315 Žr.: J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 105–108.

316 Ten pat, p. 109.

317 B. Babrauskas, Rašytojas, tapęs geografu, *Draugas*, 1960, nr. 225 (rugsėjo 24).

318 Politinio klubo įstatai, LCVA, f. 402, ap. 5, b. 233, lap. 14.

319 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 199.

320 J. Audėnas, *Paskutinis posėdis*: atsiminimai, Vilnius: Mintis, 1990, p. 102.

321 *Mes – viena tauta*. Lietuvių-latvių vienybės X kongresas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1934, p. 23.

322 K. Pakštas, Kultūriniai Latvijos laimėjimai. Didžiosios latvių šventės proga, *XX amžius*, 1936, nr. 125 (lapkričio 18).

323 Prof. K. Pakštas Švedijoj, *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 166, p. 237.

324 Politinio klubo rezoliucija dėl švedų kalbos Lietuvoje, *Rytas*, 1934, nr. 80 (kovo 10); Politikos klubo rezoliucija dėl švedų kalbos Lietuvoje, *Lietuvos žinios*, 1934, nr. 81 (balandžio 10).

325 Lietuvių-prancūzų draugijos posėdžio protokolas Nr. 7, 1929 11 05, LCVA, f. 945, ap. 1, b. 9, lap. 7.

326 Plačiau žr.: N. Kairiūkštytė, *Vilniaus vadavimo sąjunga*, 1925 04 26–1938 11 25: Istorinė apybraiža, Vilnius: Valstybės žinios, 2001.

327 Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu, *Mūsų Vilnius*, 1936, nr. 7, p. 103.

328 *Lietuvos Jūros draugijos įstatai*, Klaipėda: [Lietuvos jūros draugija], 1925, p. 1–2.

329 Studentai ateitininkai Klaipėdos krašto reikalais, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 22, p. 524.

330 Prašymas Kauno m. ir apskrities viršininkui, 1932 08 29, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 717, lap. 1.

331 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

332 *Tėvynės sąjungos įstatai*, [Kaunas]: [Tėvynės sąjunga], [1939], p. 11.

333 „Rotary" klubo steigėjų prašymas Kauno m. ir apskr. viršininkui, 1934 10 15, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 745, lap. 1.

334 Ten pat, ap. 5, b. 36, lap. 2.

335 Rotary klubo šventė, *Naujoji Romuva*, 1935, nr. 19, p. 216.

336 *Ateitininkų keliu 1911 1927 1977*. Žmonės. Įvykiai. Darbai, Chicago: Ateitis: Ateitininkų šalpos fondas, 1977, p. 86.

337 B. Babrauskas, Rašytojas, tapęs geografu, *Draugas*, 1960, nr. 225 (rugsėjo 24).

338 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, *Lietuvos geopolitika*: Raštų rinktinė / Sudaryt. S. Vaitekūnas, Vilnius: Mintis, 1991, p. 192.

339 Ten pat, p. 194.

340 Ten pat, p. 197.

341 K. Pakštas, Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras, *Romuva*, 1922, nr. 2, p. 59.

342 Ten pat.

343 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, *Aidai*, 1957, nr. 5, p. 201.

344 K. Pakštas, Lietuvos-Amerikos sintezė, *Draugas*, 1925, nr. 58 (kovo 11).

345 K. Pakštas, Dar apie amerikiečius Lietuvoje, *Draugas*, 1925, nr. 88 (balandžio 15).

346 K. Pakštas, Lietuvos-Amerikos sintezė, *Draugas*, 1925, nr. 58 (kovo 11).

347 K. Pakštas, Kultūrinis tautų bendradarbiavimas, *Draugas*, 1925, nr. 59 (kovo 12).

348 Ten pat.

349 J. Matijošaitis, Tautos susipratimas. Prof. K. Pakšto paskaitos, laikytos gruodžio 17 d. Baltosios Gulbės salėje, bruožai, *Rytas*, 1927, nr. 291 (gruodžio 27).

350 Ten pat.

351 Ten pat.

352 K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, Kaunas: [s. n.], 1928, p. 1–2.

353 Ten pat, p. 2.

354 K. Pakštas, Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje, *Rytas*, 1928, nr. 84 (balandžio 13).

355 K. Pakštas, *Baltijos respublikų politinė geografija*, p. 186.

356 K. Pakštas, Moderniosios Lietuvos idealai, *Amerika*, 1945, nr. 19 (gegužės 11).

357 K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, p. 9.

358 K. Pakštas, Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje, *Rytas*, 1928, nr. 84 (balandžio 13).

359 K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, p. 14.

360 Biurokratizmas Lietuvoje, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 50, p. 950.

361 K. Pakštas, *Lietuva eikumenės erdvėje*. Kaunas: [s. n.], [1937], p. 399.

362 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 171.

363 Ten pat, p. 182.

364 Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų? *Židinys*, 1929, nr. 12, p. 446.

365 Ten pat.

366 K. Pakštas, *Lietuva eikumenos erdvėje*, p. 399.

367 K. Pakštas, *Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį*, p. 4.

368 K. Pakštas, Apie atskyrimą Bažnyčios nuo valstybės, *Draugas*, 1925, nr. 116 (gegužės 16).

369 K. Pakštas, Civilinės metrikacijos reikalu, *Židinys*, 1932, nr. 11, p. 355.

370 Ten pat, p. 357.

371 K. Pakštas, Civilinės metrikacijos reikalu, *Židinys*, 1932, nr. 11, p. 356.

372 Ten pat, p. 359.

373 K. Pakštas, Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu, *Naujoji Romuva*, 1935, nr. 19, p. 413.

374 Ten pat, p. 418.

375 Ten pat.

376 K. Pakštas, Lietuviškojo dinamizmo gairės, *XX amžius*, 1939, nr. 42 (vasario 21).

377 Ten pat.

378 Ten pat.

379 Ten pat.

380 Ten pat.

381 Ten pat.

382 K. Pakštas, *Lietuvos ribų problema*, Kaunas; Marijampolė: Dirva, 1939, p. 32.

383 A. Bendorius, Kazimieras Pakštas, *Aidai*, 1960, nr. 10, p. 426.

384 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 205.

385 J. Brazaitis, *Kazys Pakštas*, p. 239.

386 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1940 10 31, LNMB RK RS, f. 29-1192, lap. 12.

387 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 137.

388 S. Kolupaila, Sukaktuvininkas prof. Kaz. Pakštas, *Draugas*, 1953, nr. 150 (birželio 27).

389 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 204.

390 K. Pakštas, *Lietuvos ribų problema*, p. 11.

391 Ten pat.

392 A. Martinkus, Kaip atsiranda „būtinoji dirva revoliucijai", *Kultūros barai*, 2013, nr. 11, p. 81.

393 K. Pakštas, Nepriklausomybės varijantai, *Rytas*, 1928, nr. 85 (balandžio 14).

394 Ten pat.

395 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 212.

396 Prof. K. Pakštas apie Vilniaus kraštą tautiniu atžvilgiu, *Mūsų Vilnius*, 1936, nr. 7, p. 104.

397 K. Pakštas, Vilniaus problema, *Židinys*, 1935, nr. 3, p. 260.

398 K. Pakštas, Lenkybė tirpsta Lietuvoje, *Draugas*, 1925, nr. 114 (gegužės 14).

399 K. Pakštas, Bažnyčia ir valstybė, *Draugas*, 1925, nr. 108 (gegužės 7).

400 K. Pakštas, Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį, p. 7.

401 K. Pakštas, Nepriklausomybės varijantai, *Rytas*, 1928, nr. 85 (balandžio 14).

402 „Russkaja žizn" apie Želigovskį, *Karys*, 1920, nr. 44 (lapkričio 4).

403 P. Klimas, Trumpa mūsų bylos su lenkais apžvalga, *Krikščionis demokratas*, 1928, nr. 1–2, p. 40.

404 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 211.

405 K. Pakštas, Nepriklausomybės varijantai, *Rytas*, 1928, nr. 85 (balandžio 14).

406 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 214.

407 Ten pat, p. 220.

408 S. Šalkauskis, Lietuva politinės geografijos šviesoje, *Židinys*, 1930, nr. 3, p. 254.

409 Fantazijų profesoriai, *Akis*, 1931, nr. 11 (spalio 31).

410 Pabaltijo sąjunga ir Vilniaus problema, *Rytas*, 1934, nr. 101 (gegužės 14).

411 K. Pakštas, Vilniaus problema, *Židinys*, 1935, nr. 3, p. 259.

412 A. Daumantas, Projektai Vilniui išsižadėti, *Ūkininko patarėjas*, 1935, nr. 31 (rugpjūčio 1).

413 K. Pakštas, Atsakymas mano kritikams, patarėjams ir rėmėjams, *Židinys*, 1935, nr. 7, p. 72.

414 S. Šalkauskis, Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema, *Proskyna*, 1991, nr. 5, p. 261.

415 K. Pakštas, Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras, p. 61.

416 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 236.

417 K. Pakštas, Dėl užsieninės politikos linkmės, *Draugas*, 1925, nr. 101 (balandžio 29).

418 K. Pakštas, Baltijos kultūrinė orientacija, *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 199, p. 765.

419 Pakšto paskaitos Stokholme, *Lietuvos aidas*, 1934, nr. 47 (vasario 27).

420 K. Pakštas, Svečiuose pas skandinavus, *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 172, p. 370.

421 Geologinė Fenoskandija ir geografinė Baltoskandija, *Kosmos*, 1934, nr. 15, p.176.

422 K. Pakštas, Lietuva Baltoskandijos rėmuose, *XX amžius*, 1937, nr. 122 (birželio 3).

423 Baltijos ir Skandinavijos intelektualinis bendradarbiavimas, *Lietuvos aidas*, 1938, nr. 519 (lapkričio 16).

424 K. Pakštas, Atsisveikinant su didžiuoju tautos mokytoju (Filosofo Stasio Šalkauskio brangiai atminčiai), *Draugas*, 1941, nr. 127 (balandžio 25).

425 K. Pakštas, Hindenburgas ir kas toliau? *Draugas*, 1925, nr. 120 (gegužės 21).

426 K. Pakštas, Dėl užsienio politikos linkmės, *Draugas*, 1925, nr. 104 (gegužės 2).

427 K. Pakštas, Nepriklausomybės varijantai, *Rytas*, 1928, nr. 85 (balandžio 14).

428 K. Pakštas, Baltijos pajūris – būsimasis civilizacijos centras, p. 64.

429 K. Pakštas, Tarptautinės kalbos problema, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 26, p. 603.

430 Ten pat, p. 605.

431 K. Pakštas, Baltijos kultūrinė orientacija, p. 766.

432 Ten pat.

433 V. Vitkauskienė. Straipsnis: Prancūzų kalbos paplitimas Lietuvoje ir pasaulyje: istorija ir dabartis, prieiga:@eitis elektroniniai mokslo sklaidos vartai, 2015 07 30, nr. 6.

434 K. Pakštas, Jūros reikšmė tautai, *Jūra*, 1935, nr. 2, p. 11.

435 Ten pat.

436 Ten pat.

437 Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus, *Geopolitikos įvadas*. Tarptautinės politikos kurso metodinė priemonė, Vilnius: Eurigmas, 2002, p. 18–19.

438 Cit. pagal: K. Pakštas, Geografinė aplinkuma ir civilizacija, *Židinys*, 1929, nr. 7, p. 36.

439 Laivų statybos plėtojimosi trumpa istorija, *Kosmos*, 1932, nr. 7–12, p. 203.

440 K. Pakštas, Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį, p. 6.

441 Ten pat.

442 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 117.

443 Ten pat, p. 210.

444 Ten pat, p. 223.

445 K. Pakštas, *Baltijos jūra*. Klaipėda: Jūros dienos leidinys, 1937, p. 74.

446 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, *Kultūros barai*, 2004, 12, p. 85.

447 Studentai ateitininkai Klaipėdos krašto reikalais, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 22, p. 524.

448 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

449 Ten pat.

450 K. Pakštas, *Baltijos jūra*, p. 72.

451 Pabaltijo sąjunga ir Vilniaus problema, *Rytas*, 1934, nr. 101 (gegužės 4).

452 K. Pakštas, *Baltijos jūra*, p. 80.

453 Ten pat.

454 Rengs pirmąją Lietuvos jūrų dieną. Savo laivyno steigimas aktualėja, *Lietuvos aidas*, 1934, nr. 87 (balandžio 18).

455 Įsteigta jūrų referantūra, *Naujoji Romuva*, 1934, nr. 171, p. 331.

456 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, p. 85.

457 G. Valančius, Ne toj jūroj Vytautas žirgą plukdė, *Draugas*, 1960, nr. 243 (spalio 15).

458 *Lietuvių tautos balsai savo jūros reikalais*, Klaipėda: Išleido Jūros dienos propagandos komisija, 1934, p. 3.

459 K. Pakštas, Lietuvos jūreiviniai uždaviniai, *Naujoji Romuva*, 1935, nr. 15, p. 339.

460 Ten pat.

461 K. Pakštas, Lietuvos pajūrio grožis, *Naujoji Romuva*, 1938, nr. 22–24, p. 520.

462 K. Pakštas, Dinaminė jūros programa, *XX amžius*, 1939, nr. 85 (kovo 17).

463 Ten pat.

464 Ten pat.

465 Lietuvos Jūros programa, *Amerika*, 1939, nr. 18 (gegužės 5).

466 K. Pakštas, Lietuvos valdžia ir išeivija, *Draugas*, 1924, nr. 283 (gruodžio 1).

467 K. Pakštas, Inteligentija – kaipo tautybės atspara, *Draugas*, 1925, nr. 51 (kovo 3).

468 Ten pat.

469 K. Pakštas, Amerikiečių nepasisekimai Lietuvoje, *Draugas*, 1925 nr. 67 (kovo 21).

470 K. Pakštas, Inteligentija – kaipo tautybės atspara, *Draugas*, 1925, nr. 50 (kovo 3).

471 Ten pat.

472 K. Pakštas, Grįžtantiems Lietuvon, *Draugas*, 1925, nr. 72 (kovo 27).

473 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, p. 84–85.

474 Ten pat, p. 85.

475 K. Pakštas, Lietuvos išeivybė, *Draugas*, 1924, nr. 258 (spalio 31).

476 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 205

477 K. Pakštas, Dar apie lietuvių kolonizaciją. Atsiranda daugiau susidomėjimo, *Draugas*, 1924, nr. 278 (lapkričio 24).

478 K. Pakštas, Naujoji Lietuvos emigracija. Kur ji krypsta, *Draugas*, 1925, nr. 64 (kovo 18).

479 Ten pat.

480 Šaulys – Šauklys, *Trimitas*, 1924, nr. 216 (gruodžio 4), p. 1.

481 Trimito skaitytojas. Kame šaukti lietuvių tautos kongresą, *Trimitas*, 1924, nr. 218 (gruodžio 18).

482 K. Pakštas, Lietuvių tautos visuotinis kongresas, *Draugas*, 1925, nr. 80 (balandžio 6).

483 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 40–41.

484 Ten pat, p. 42.

485 Ten pat, p. 41.

486 Ten pat, p. 48.

487 Ten pat, p. 60.

488 K. Pakštas, Lietuvos emigracija ir jos priežastys, *Pasaulio lietuvis*, 1938, nr. 12–13, p. 273.

489 Ten pat, p. 274.

490 Ten pat, p. 275.

491 K. Pakštas, Moderniškosios emigracijos problema, *Židinys*, 1929, nr. 1, p. 27.

492 K. Pakštas, Baltijos respublikų politinė geografija, p. 71.

493 Ten pat, p. 82.

494 K. Pakštas, Lietuvos kultūros akademija, *Židinys*, 1930, nr. 7, p. 64.

495 G. Zalęcki, *Polska polityka kolonijalna i kolonizacyjna*, Warszawa: Sklad glowny: Instytut wydavniczy „Biblioteka Polska", 1925, s. 31.

496 Ten pat, p. 90.

497 Plačiau žr.: M. Szawleski, *Kwestja emigracji w Polsce*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Emigracijnie, 1927, s. 65–66, 83–89.

498 K. Pakštas, Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį, p. 7.

499 K. Pakštas, Moderniškosios emigracijos problema, p. 25.

500 K. Pakštas, Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį, p. 5.

501 K. Pakštas, Brazilijon. Kelionės dienynas, *Rytas*, 1927, nr. 210 (rugsėjo 19); K. Pakštas, Brazilijon, *Rytas*, 1927) nr. 251 (lapkričio 7).

502 K. Pakštas, *Kolonizacijos galimybės Angoloje*, Kaunas: „Varpo" spaustuvė, 1935, p. 15.

503 Ten pat, p. 3, 10.

504 Brazilija, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 456.

505 K. Pakštas, Metas pradėti lietuvių kolonizaciją, *Pasaulio lietuvis*, 1937, nr. 1, p. 10.

506 V. Trumpa, *Apie žmones ir laiką*. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 413.

507 G. Ilgūnas, *Vincas Pietaris*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 136–137.

508 K. Pakštas, Kelionė Dausosna. Šešioliktasis laiškas, *Draugas*, 1958, nr. 196 (rugpjūčio 21).

509 K. Pakštas, Metas pradėti lietuvių kolonizaciją, p. 10.

510 Pakštas K. Lietuvos emigracija ir jos priežastys, p. 274.

511 Draugijos užsienio lietuviams remti įstatai, *Pasaulio lietuviai* / Red. Petras Ruseckas, Kaunas: Draugija užsienio lietuviams remti, 1935, p. 359.

512 P. Ruseckas, Kas nuveikta, *Pasaulio lietuviai*, p. 14.

513 Lietuvių išeivijos klausimas, *Naujoji Romuva*, 1933, nr. 148, p. 885.

514 K. Pakštas, Mintys apie užsienio lietuvius, *Pasaulio lietuviai*, p. 87.

515 K. Pakštas, *Kame lietuviai dar galėtų kolonizuotis* [s. l.]: [s. n.], [1935], p. 1.

516 J. Leimontas, Pasaulio lietuvių sąjungos veikimo planai, *Pasaulio lietuvis*, 1937, nr. 1, p. 3, 4.

517 DULR Akademinio skyriaus rezoliucija, *V. D. Universiteto žinios*, 1937, nr. 6, p. 214.

518 Diskusijos dėl mūsų išeivių tautinės gyvybės problemos, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 41, p. 369.

519 K. Pakštas, Metas pradėti lietuvių kolonizaciją, p. 9.

520 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, p. 86.

521 K. Pakštas, Lietuva eikumenos erdvėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 2, Kaunas: Lietuvių katalikų Mokslų akademijos leidinys, 1936, p. 397–398.

522 K. Pakštas, Lietuvos emigracija ir jos priežastys, p. 350.

523 Prof. Kazimieras Pakštas, *XX amžius*, 1939, nr. 46 (vasario 25).

524 J. Eretas, *Kazys Pakštas*: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960), Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 139.

525 J. Skirius, Kazys Pakštas Lietuvos tarnyboje Amerikoje 1939–1940 metais, *Lituanistika*, 2020 07 13, prieiga: https://www,lituanistika.lt/content/64000; Prof. K. Pakšto pasakytos ir numatytos prakalbos, *Amerika*, 1939, nr. 28 (liepos 14).

526 Prof. K. Pakštas Bostone, *Amerika*, 1939, nr. 24 (birželio 16).

527 Prof. K. Pakštas keliauja, *Amerika*, 1939, nr. 24 (birželio 16); Prof. K. Pakšto pasakytos ir numatytos prakalbos, *Amerika*, 1939, nr. 28 (liepos 14).

528 Prof. K. Pakštui suteiktas Švedijos ordinas, *Amerika*, 1939, nr. 32 (rugpjūčio 11).

529 K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas, 1940 10 31, LNMB RK RS, f. 29-1192, lap. 10.

530 Vieši prof. K. Pakštas, *Amerika*, 1939, nr. 36 (rugsėjo 8).

531 ALK Federacijos kongreso rezoliucija, *Amerika*, 1939, nr. 38 (rugsėjo 22).

532 V. Viliamas, Prof. Dr. Kazys Pakštas, *Tėvynės sargas*, 1953, t. 4, nr. 1, p. 75.

533 K. Pakštas, Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, *Aidai*, 1957, nr. 5, p. 204.

534 Ten pat.

535 K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas, lap. 11.

536 J. Šalkauskienė, *Į idealų aukštumas*. Atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį, Vilnius: Katalikų akademija, 1998, p. 86.

537 Ten pat.

538 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne [parengė V. Alekna], *Tėvynės sargas*, 1993, nr. 2, p. 74.

539 K. Pakšto laiškas J. Urbšiui, 1939 12 07, LNMB RK RS, f. 15-293, lap. 1.

540 K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas, lap. 9.

541 Ten pat.

542 Ten pat, lap. 10.

543 Genovaitės Kynės archyvas.

544 K. Pakšto laiško Z. Ivinskiui priedas, lap. 10.

545 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 154.

546 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1940 07 12, Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 72.

547 Cit. pagal: J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 156.

548 K. Pakštas, Lietuva iššaukia nusistebėjimą, *Draugas*, 1952, nr. 195 (rugpjūčio 20).

549 S. Tarvydas, Geografija Sovietų Sąjungoje ir buržuazinėje Lietuvoje, *Darbo Lietuva*, 1940, nr. 41 (rugpjūčio 7).

550 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1940 10 31, Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 75.

551 K. Pakštas apie Europos likimą, Lietuvos laisvę ir egzilinę vyriausybę, *Draugas*, 1953, nr. 100 (gegužės 9).

552 J. Maciejauskas, Apie lietuvių centrą Pacifiko pakraščiu, *Draugas*, 1941, nr. 146 (birželio 24).

553 L. Šimutis, Įsteigtas Lietuvių Informacijos Biuras, *Draugas*, 1941, nr. 136 (birželio 12).

554 Sėkmingas L. K. Feder. Kongresas, *Amerika*, 1941, nr. 33 (rugpjūčio 15).

555 Tvirti siekiai vienam tikslui, *Amerika*, 1941, nr. 44 (spalio 31).

556 Lietuvių Kultūrinis Institutas, *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, [Putnam]: Kunigų vienybės leidinys, 1943, p. 233.

557 Prof. K. Pakštas apie karo pabaigą ir Lietuvos ateitį, *Draugas*, 1943, nr. 151 (birželio 28).

558 Ten pat.

559 Prof. K. Pakšto pareiškimas, *Draugas*, 1945, nr. 267 (lapkričio 12).

560 L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940–1970, Chicago: Amerikos Lietuvių Taryba, 1971, p. 33.

561 Ten pat, p. 39.

562 *Amerikos lietuvių istorija* / Red. dr. A. Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 555.

563 J. Končius, *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964*, Chicago: „Draugo" spaustuvė Čikagoje, 1966, p. 38.

564 K. Pakštas, Lietuvos genijaus išsisklaidymas, *Amerika*, 1945, nr. 2 (sausio 12).

565 K. Pakštas, Lietuvos kultūros išlaikymo klausimu, *Tėviškės garsas*, 1947, nr. 78 (birželio 26).

566 L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, p. 84.

567 A. Liekis, *Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas*. Trumpa 1943–1993 m. raidos apžvalga, Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 8.

568 Iš JAV lietuvių veiklos, *Lietuvių žinynas*, 1945, nr. 3, p. 31.

569 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 175–177.

570 Končius J. *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964*, p. 45.

571 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 180.

572 J. Gliauda, *Šv. Kazimiero parapija Los Angeles mieste*. Istoriniai bruožai 1941–1966, Brooklyn, N. Y. : [s. n.], 1966, p. 49, 60, 167.

573 K. Pakštas, Ar gali Europa atsistatyti? *Vytis*, 1947, nr. 1, p. 3.

574 Lietuvos vadų nutarimai, *Vytis*, 1947, nr. 11, p. 3.

575 Praeitų metų veiklos raportas, *Vytis*, 1947, nr. 10, p. 3.

576 Lietuva – Jungtinių Tautų narys, *Tėviškės garsas*, 1947, nr. 60 (vasario 20).

577 K. Pakštas, Laiškas kolegoms profesoriams ir mokytojams, *Naujoji aušra*, 1948, nr. 6–7, p. 110.

578 Ten pat, p. 111.

579 Leidėjas ir redakcija. Šviesi žinia, *Vytis*, 1947, nr. 11, p. 9–10.

580 „Naująją aušrą" sutinkant, *Aidai*, 1948, nr. 10, p. 32–33. Parašas: A. P-nis.

581 K. Pakštas, Laiškas kolegoms profesoriams ir mokytojams, p. 110.

582 K. Pakštas, Maskolijos izoliacija, *Naujoji aušra*, 1948, nr. 3, p. 38.

583 Apie būsimąjį ideologinį karą. Prof. dr. K. Pakšto samprotavimai, *Tėviškės garsas*, 1948, nr. 16 (vasario 26).

584 N. Adomonytė, Savo kaime ne pranašas, p. 97.

585 A. Bendorius, Kazys Pakštas, *Aidai*, 1960, nr. 10, p. 429.

586 K. Pakštas, Sūkurys apie Lietuvos ribų klausimą, *Draugas*, 1952, nr. 61 (vasario 18).

587 V. Čižiūnas, Tautinės sąmonės išlaikymas emigracijoje, *Aidai*, 1950, nr. 9, p. 390–391.

588 Ateitininkų rūpesčiai keturiasdešimtaisiais veiklos metais, *Ateitis*, 1950, nr. 7, p. 13. Parašas: K. A-tis.

589 Liet. Krikščionių demokratų konferencija, *Aidai*, 1954, nr. 5, p. 239. Parašas: L. G.

590 J. Prunskis, Europos konferencija, lietuvių kolonizacija ir grupių sugyvenimas. Pasikalbėjimas su aplankiusiu Čikagą prof. K. Pakštu, *Draugas*, 1950, nr. 141 (birželio 20).

591 K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui, lap. 2.

592 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1953 07 15, VUB RS, f. 198–465, lap. 1.

593 Ar reikia jaunimui domėtis politika? Pasikalbėjimas su prof. K. Pakštu, *Tėvynės sargas*, 1953, t. 4, nr. 1, p. 153.

594 K. Pakštas, Geografo pasaulėžiūra, *Mano pasaulėžiūra*: Kultūrininkų pasisakymų rinkinys, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1958, p. 225–226.

595 K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui, lap. 3.

596 L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba*, p. 147.

597 Ten pat.

598 *Aidai*. 1950, nr. 2, p. 81–86; nr. 3, p. 123–129; nr. 4, p. 178–182.

599 K. Pakštas, Tarptautinis geografų suvažiavimas, *Draugas*, 1952, nr. 196 (rugpjūčio 21).

600 K. Pakštas, Platinkime savo žemėlapius, *Draugas*, 1952, nr. 192 (rugpjūčio 17).

601 Ten pat.

602 Pagerbtas prof. Kazys Pakštas, *Draugas*, 1953, nr. 270 (lapkričio 17).

603 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1953 11 15, VUB RS, f. 198–465, lap. 1.

604 A. Tarulis, Kongreso biblioteka lietuvio akimis, *Lietuvių dienos*, 1954, nr. 4, p. 11.

605 Ten pat.

606 K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui, lap. 3.

607 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1957 11 07, VUB RS, f. 198–465, lap. 1.

608 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 77.

609 K. Pakštas, Lietuvos fizinė geografija, *Į laisvę*, 1958, nr. 16–17, p. 72.

610 Ten pat, p. 74.

611 S. Barzdukas, Pasaulio lietuvių bendruomenės seimas, *Aidai*, 1958, nr. 8, p. 345.

612 K. Pakšto laiškas J. Keliuočiui, 1958 05 06, Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 77.

613 K. Pakšto laiškas J. Keliuočiui, [B. d.], Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 81.

614 Ten pat.

615 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1959 05 07, VUB RS, f. 198-465, lap. 1.

616 K. Pakšto laiškas Z. Ivinskiui, 1940 07 17, Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 74.

617 K. Pakštas, *The Baltoscandian Confederation*, Chicago: Lithuanian Cultural Institute, 1942, p. 18.

618 Ten pat, p. 20.

619 Ten pat, p. 21.

620 Ten pat, p. 25.

621 Ką daryti su Karaliaučium? Rašo prof. dr. K. Pakštas, *Tėviškės garsas*, 1947, nr. 81 (liepos 17).

622 Ten pat.

623 Ten pat.

624 V. Gudelis, *Lietuvos įjūris ir pajūris*: Monografija, Vilnius: Žurnalas „Lietuvos mokslas", 1998, p. 394.

625 K. Pakštas, The problem of Lithuania Minor (The Northen East Prussia), *Tiltai*, 1998, nr. 2–3, p. 22, p. 22.

626 K. Pakštas, Kurie plotai turėtų priklausyti Lietuvai?, *Aidai*, 1952, nr. 1, p. 43.

627 Tremtinių įkurdinimo problema. Pasikalbėjimas su dr. K. Pakštu, *Tėviškės garsas*, 1946, nr. 47 (lapkričio 14).

628 K. Pakštas, Kovas ir balandis trijų žvaigždžių ženkle: Maskva, Atėnai, Istambulas, *Vytis*, 1947, nr. 4, p. 7.

629 K. Pakštas, Lietuvių tautos ir valstybės sienos, *Aidai*, 1950, nr. 10, p. 441.

630 K. Pakštas, Sūkurys apie Lietuvos ribų klausimą, *Draugas*, 1952, nr. 61 (kovo 18).

631 K. Pakštas, Trumpas žodis apie svarbius dalykus, *Vytis*, 1947, nr. 2, p. 6.

632 Ten pat, p. 7.

633 K. Pakštas, Europos Jungtinės Valstybės, *Vytis*, 1947, nr. 7, p. 6.

634 J. Prunskis, Europos konfederacija, lietuvių kolonizacija ir grupių sugyvenimas, *Draugas*, 1950, nr. 141 (birželio 20).

635 K. Pakšto laiškas J. Griniui ir Z. Ivinskiui, lap. 2–3.

636 K. Pakštas, Rusijos pavojus ir Europos Federacija, *Draugas*, 1951, nr. 125 (gegužės 26).

637 Ten pat.

638 Vidurio Europos krikščionys demokratai organizuojasi ir Kanadoje, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 111.

639 Vid. Europos Krikšč. Demokratų sambūris (Iš prof. K. Pakšto laiško), *Tėvynės sargas*, 1951, nr. 1, p. 177.

640 Krikščionių Demokratų Vidurio Europos Sąjunga, *Lietuvių enciklopedija*, t. 3, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958, p. 112.

641 P. Vainauskas, Iš lietuvių krikščionių demokratų veiklos, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 113.

642 V. Viliamas, Krikščioniškoji demokratija akcijoje, *Aidai*, 1953, nr. 4, p. 188.

643 Vid. Europos Krikšč. Demokratų veikla, *Tėvynės sargas*, 1953, nr. 1, p. 109–110.

644 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 222.

645 K. Pakštas, Geografo pasaulėžiūra, p. 225.

646 Ten pat, p. 226.

647 G. Stenberg, *Non-Expulsion and Non-Refoulement. Justus Foreage*, Uppsala, 1989, p. 51.

648 O. Janonis, J. Zinkevičienė, *Lietuvių bibliografinė tarnyba* (Iš išeivijos bibliografijos istorijos), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, p. 11; J. Gimbutas, J. V. Danys, *Steponas Kolupaila*, p. 351.

649 J. Končius, *Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964*, p. 45.

650 Tremtinių įkurdinimo problema. Pasikalbėjimas su Dr. K. Pakštu, *Tėviškės garsas*, 1946, nr. 47 (lapkričio 14).

651 Ten pat.

652 K. Pakštas, Amerikos tautinės grupės, *Žiburiai*, 1947, nr. 16 (balandžio 19).

653 K. Pakštas, Kolonizacijos teoriniai principai, *Vytis*, 1947, nr. 1, p. 7.

654 K. Pakštas, Ištremtam jaunimui, *Vytis*, 1947, nr. 3, p. 12.

655 Vytis, 1947, nr. 7, p. 12–15.

656 DP svajonės apie Aliaską (Prof. K. Pakšto nuomonė apie įsikūrimą ir gyvenimo galimumus tame krašte), *Žiburiai*, 1947, nr. 5, p. 14.

657 K. Pakštas, Information Please. Paklausimas apie emigraciją Venesuelon, *Vytis*, 1947, nr. 9, p. 14.

658 J. Vitėnas, Pastangos įsikurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, nr. 34 (vasario 18).

659 K. Pakštas, Ieškom vietos Mažajai Lietuvai, *Lietuvių dienos*, 1958, nr. 8, p. 18.

660 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 77.

661 K. Pakštas, Ekspedicija Dausosna, *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003, p. 271.

662 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 79.

663 K. Pakštas, Ekspedicija Dausosna, *Draugas*, 1958, nr. 183 (birželio 11).

664 K. Pakštas, Kelionė Dausosna. Šešioliktasis laiškas, *Draugas*, 1958, nr. 196 (rugpjūčio 21).

665 Ten pat.

666 Ten pat.

667 Ten pat.

668 J. Vitėnas, Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, nr. 6 (sausio 9).

669 V. Prūsas, Prof. Kazys Pakštas ir Bahamų nepriklausomybė, *Naujienos*, 1973, nr. 227 (rugsėjo 26).

670 K. Pakštas, Atsarginės tėvynės reikalu, *Dirva*, 1959, nr. 30 (balandžio 16).

671 J. Vitėnas, Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, nr. 16 (sausio 23).

672 Ten pat.

673 V. Petrauskienė, Ar norėtumėte gyventi Dausuvoje?, *Draugas*, 2018, liepos 27, prieiga: www.draugas.org

674 Kazimiero Pakšto laiškai, esantys Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, p. 8.

675 J. Vitėnas, Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, nr. 47 (kovo 7).

676 Apie kelionę į dausas ir įtartiną profesoriaus ligą, *Literatūra ir menas*, 1959, balandžio 19.

677 Kur turi gyventi lietuviai?, *Švyturys*, 1958, nr. 24, p. 4. Parašas: Klevas A.

678 J. Vitėnas, Pastangos įkurti atsarginę tėvynę Britų Hondūre, *Draugas*, 1998, 18 nr. 54 (kovo 18).

679 V. Terleckas, Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui, p. 86.

680 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 280.

681 VI ateitininkų federacijos kongresas Čikagoje, *Aidai*, 1960, nr. 8, p. 356.

682 Paskutinė prof. K. Pakšto kalba. Šventoji laisvė ir bailumo kūdikis – ištautėjimas, *Draugas*, 1961, nr. 41 (vasario 18).

683 Ten pat.

684 N. Adomonytė, Savo kaime ne pranašas, p. 97.

685 S. Balčiūnas, Neišgirstas pranašas ir gyvenimo patvirtinta ateities nuojauta, *Užpaliai*, Vilnius: Versmė, 2013, t. 2, p. 2140.

686 Ten pat, p. 2141.

687 J. Narūnė, Prof. dr. K. Pakštui atminti, *Draugas*, 1975, nr. 174 (liepos 28).

688 V. Zakarauskas, Žodis per gedulingas pamaldas a.a. prof. Kazimierui Pakštui, *Kan. Vaclovas Zakarauskas*: Dievui ir Tėvynei. Trečioji knyga. Vilnius: V. Užtupo leidykla, 1997, p. 326.

689 Paskutinė prof. K. Pakšto kalba, *Draugas*, 1961, nr. 41 (vasario 18).

690 J. Brazaitis, Kazys Pakštas, p. 231.

SANTRUMPOS

AF	Ateitininkų federacija
ALRKF	Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija
ALT	Amerikos lietuvių taryba
BALF	Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas
CK	Centro komitetas
GKA	Genovaitės Kynės archyvas
DP	*Displaced Persons* (angl.), *personnes déplacées* (pranc.) – perkeltieji asmenys
DULR	Draugija užsienio lietuviams remti
EF	Eurazijos Federacija
JAV	Jungtinės Amerikos Valstijos
JEV	Jungtinės Europos Valstybės
JT	Jungtinės Tautos
KA	Katalikiškoji akcija
KAM	Krašto apsaugos ministerija
KDVES	Krikščionių demokratų Vidurio Europos sąjunga
KVC	Katalikų veikimo centras
LAIC	Lietuvių amerikiečių informacijos centras
LCVA	Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LE	Lietuvių enciklopedija
LGD	Lietuvių geografų draugija
LIB	Lietuvių informacijos biuras
LKA	Lietuvos kultūros akademija
LKDP	Lietuvių krikščionių demokratų partija
LKDS	Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga
LKF	Lietuvių katalikų federacija
LKI	Lietuvių kultūrinis institutas
LKKBS	Lietuvos-Klaipėdos kultūrinio bendradarbiavimo sąjunga
LKMA	Lietuvių katalikų mokslo akademija
LKMS	Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga
LNMB RKRS	Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius
LKU	Lietuvos katalikų universitetas
LR	Lietuvos Respublika
LTT	Lietuvių Tautos Taryba
LU	Lietuvos universitetas
LVS	Lietuvos Vakarų sąjunga

LVT	Lietuvos Valstybės Taryba
MGF	Matematikos-gamtos fakultetas
NATO	Šiaurės Atlanto Sąjunga
NEI	Nouvelles Equipes Internationales (Krikščionių demokratų internacionalas)
NY	Niujorkas
PLS	Pasaulio lietuvių sąjunga
RAA	Rasos Adomaitytės archyvas
RK	Romos katalikai
S. l.	*sine loco* (lot. be vietos, vieta nenurodyta)
S. n.	*sine nomine* (lot. be vardo, vardas nenurodytas)
SSRS	Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga
TB	Tarptautinis bankas
TF	Tautos fondas
TFF	Teologijos-filosofijos fakultetas
TS	Tautų Sąjunga
VBP	Vygintas Bronius Pšibilskis
VD	Vytautas Didysis
VDU	Vytauto Didžiojo universitetas
VLIK	Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas
VRM	Vidaus reikalų ministerija
VU	Vilniaus universitetas
VUB RS	Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
VVS	Vilniaus vadavimo sąjunga
VšĮ	Viešoji įstaiga
ŽA	Žalioji atžala

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abelytė, Rasa 308
Abramaitis 64
Adenaueris, Konradas (Adenauer, Konrad) 273
Adomaitienė, Ona žr. Pakštaitė (Adomaitienė), Ona
Adomaitytė, Rasa 4, 18, 24, 29, 73, 335
Adomonienė, Ona žr. Pakštaitė (Adomonienė), Ona
Adomonis, Tadas 259
Adomonytė, Nijolė 259, 313, 315, 320, 329, 333
Alekna, Antanas 80, 81
Alekna, Viktoras 313, 328
Aleksis (Aleksandravičius), Aleksandras 39, 41
Almanas, Hansas (Ahlmann, Hans) 121
Almeida, Kamenas de (Almeida, Camen de) 71
Ambraziejūtė, Marija 64, 68
Andrė, Salomonas Augustas (Andrée, Salomon August) 130
Andrius, Juozas 256
Andziulytė, Marija 64, 68
Antanaitis, Algirdas 234
Arenalesas, Chorchė (Arenales, Jorge) 281
Ašmys, Mikelis (Mykolas) 53, 55
Audėnas, Juozas 157, 322

B

Babrauskas, Benediktas 117, 156, 164, 317, 319, 321, 322
Babravičius, Gintautas 268
Bačelis, Zenonas 206
Bacevičius, Antanas 37
Bagdonas, Vytautas 18
Balčiūnas, Stanislovas 18, 26, 28, 307, 312, 333
Balkūnas, Jonas 279
Baltakis, Antanas 30
Baltakis, Pranas 286
Balutis, Bronius Kazys 259
Banaitis, Saliamonas 31, 32, 312
Bankauskaitė, Gabija 22, 23
Bankauskienė, Nijolė 22, 23
Barsovas 29
Bartolonis, Ričardas (Bartoloni, Riccardo) 93
Bartuška, Vincentas 43, 45, 49, 53, 55, 314
Barzdukas, Stasys 330
Basanavičius, Jonas 18, 50, 158, 172, 307
Bekas, Juozas 89
Bendorius (Bendoravičius), Antanas 180, 318, 319, 323, 329
Bèrgman, Ingrida (Bergman, Ingrid) 236
Bètcheris, Otas (Böttcher, Otto) 201
Bičiūnas, Vytautas Pranas 65, 88, 315
Bielinis, Kipras 302
Bieliukas, Kazimieras 97–101, 318
Bielskis, Jonas Julius 43, 46, 313
Bilevičiai 131
Bilevičienė, Stefanija 131
Bilevičius, Vincas 131
Biržiška, Mykolas 82, 103, 257
Biržiška, Vaclovas 103, 158
Bistras, Leonas 34, 63, 64, 94
Bliūdžius, Arūnas 18, 268, 269, 307
Bocullaitė, Paulė 11
Borchertas, Endrius 160
Bradūnaitė-Aglinskienė, Elena 292
Bradūnas, Kazys 310
Brazaitis (Ambrazevičius), Juozas 15, 181, 306, 311, 315, 323, 333
Briunas, Žanas (Brunhes, Jean) 105
Bruveris (Brūveris) 109, 110
Bučys, Pranciškus 59, 80
Bulevičius, Juozapas 250
Bumšas, Bronislovas 75, 149
Bytautas, Felicijonas 27

C

Celiešius, Petras 295
Celms 110
Celmsas, Julius (Celms, Julius) 109, 110
Chmieliauskas 30
Chruščiov, Nikita 264, 278
Cunis, Juozas 89

Č

Čarneckis, Valdemaras Vytautas 238
Čepėnas, Pranas 316–318
Čepinskis, Vincas 92, 93, 149, 321
Čeponis 25
Čepulis, L. 68
Čerčilis, Vinstonas (Churchill, Winston) 273, 280
Černius, A. 238
Černius, Jonas 162, 181, 238

Červinskis, Povilas 27
Česnys, Blažiejus 79, 93, 103
Čiurlionis, Jonas 62
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 181
Čižiūnas, V. 329

D

Dabužis (Dabužinskis), Juozas 48, 49, 52, 54, 55
Dambrauskas-Jakštas, Aleksandras 30, 32, 33
Damušis, Adolfas 148
Danielsonas (Danielson) 236
Danys, Juozas Vincentas 239, 315, 319, 331
Dapkienė, Ilona žr. Pakštaitė (Dapkienė), Ilona
Dapkus, Petras (Pedro) 304
Darius, Steponas 227
Daudžvardis, Petras Povilas 245
Daukantas, Simonas 88, 172
Daukantas, Teodoras 93, 98, 223
Daumantas, A. 324
Daumantas, V. 55
Daunoras, S. A. 313
Davydovas, Vladimiras 268, 310
Defas, Danielis (Defoe, Daniel) 30
Didžiokas, Kazimieras 21, 31
Dielininkaitytė, Donata 259
Dikinis, Jonas 75, 106
Dineika, Karolis 88
Dineika, Viktoras 75
Dirkis, Povilas 32
Domeika, Ignas (Domeyko, Ignacy) 89
Dovydaitis, Jurgis 81
Dovydaitis, Pranas 32, 33, 58, 88, 144–146
Drazdauskai 23, 312
Drazdauskaitė, Alina (Ana) 22, 23
Drazdauskaitės 23
Drazdauskas, Julijanas (Drozdowski, Julijan) 22
Dvinas, Albertas J. S. (Dvin, Albert J. S.) 74
Džonsonas, Elvinas (Johnson, Alvin) 247

E

Edstromas, Akselis (Edstrom, Axel) 121
Eidintas, Alfonsas 217, 314
Eizenhaueris, Dvaitas Deividas (Eisenhower, Dwight David) 247
Elijas, J. 106, 318
Eretas, Juozas (Joseph Ehret) 15, 16, 21, 27, 31, 34, 38, 41, 53–55, 58, 60, 64, 70, 73, 92, 93, 95, 96, 124, 133, 149, 155, 233, 236, 241, 253, 258, 260, 263, 276, 277, 292, 311–315, 317, 320, 321, 324, 327–329, 331, 333
Eretas, Juozas (Joseph Ehret), prof. J. Ereto sūnus 54
Eriksonas, Gustovas Adolfas (Erikson, Gustaf Adolf) 199, 206
Eriksonas, Sigurdas (Erixon, Sigurd) 126

F

Faustas, J. V. Gėtės (J. W. Goethe) poemos personažas 54
Fugleris Ch. (Fugler, Ch.) 286

G

Gabrys, Juozas 35, 36, 313
Gabrys-Paršaitis, Juozas 49–51, 53–55, 82
Gaigalaitis, Vilius 48
Gaižiūnas, Silvestras 16, 311, 312, 314
Garielis (Gariel) 67
Gasperaitis, Antanas 25, 312
Gedgaudas, Mindaugas 310
Gedgaudienė, Violeta 310
Gediminas, Lietuvos didysis kunigaikštis 102, 191
Genienė, Zita 207, 208
Gentizon 55
Giedrutis K., Kazio Pakšto slapyvardis 37, 39, 313
Giedrutis, Kazio Pakšto slapyvardis 39
Gimbutas, Jurgis 239, 315, 319, 331
Gipiškis, Pranas 29, 312
Girėnas, Stasys 227
Girnius, Juozas 94, 317, 318
Gylys, Antanas 80
Gladutienė, Grasia 21
Gladutis, Jokūbas 21
Gliauda, Jurgis 329
Gockelis (Gockel) 66, 71
Golderis, Frankas Alfredas (Golder, Frank Alfred) 47, 48
Gòlis, Šarlis de (Gaulle, Charles de) 273
Graužinis, Kazimieras 73
Grevas, Džozepas (Grew, Joseph) 269
Grigaravičiūtė, Sandra 308
Grinius, Jonas 144, 258, 274, 321, 330, 331
Grinius, Kazys 144, 145, 245, 246
Grižaitė, Ksavera (Severija) 27
Gronis, Ladislovas 68
Gruodis, Feliksas 9
Gruodis, Gediminas 22, 23
Gudelis, Vytautas 87, 316, 331
Gudinavičius, Arūnas 18
Guobis, Raimondas 18, 309, 312
Gustaitis, Antanas 217
Gutauskas, Juozas 68

H

Harrisas (Harris) 42
Hartungas, Brunas J. (Hartung, Bruno J.) 259
Haushoferis, Karlas (Haushofer, Karl) 199
Heilas, Ernestas (Heil, Ernest) 63
Himansas, Polis (Hymans, Paul) 187
Hindenburgas, Paulius fon (Hindenburg, Paul von) 195
Hitler, Adolf 152, 180, 204, 208, 234, 241
Hjuzas, Džonas (Hughes, John) 44
Horvatas, Kozis (Horvath, Kozi) 275
Hukas, D. Evanas van (Hook, D. Evan van) 18
Humboldtas, Aleksandras fon (Humboldt, Alexander von) 105
Huntingtonas, Elsvortas (Huntington, Ellsworth) 174

I

Ilgūnas, Gediminas 327
Indrašius, Giedrius 308
Indrašius, Vytautas 312
Indrašiūtė, Marijona 35
Ivanauskaitė, Daiva 312
Ivanauskas, Tadas 92, 94, 101, 318
Ivaškevičius, Marius 9, 10
Ivinskis, Zenonas 88, 97, 122, 144, 182, 236, 238, 239, 242, 257–259, 262, 274, 281, 318, 321, 323, 328, 330, 331

Y

Yčas, Martynas 40, 49, 51

J

Jablonska, Stefania 22, 23
Jakaitis, Jonas Jeronimas 43, 47
Janeliūnas, J. 106
Jangas, Kolvilis Norbertas (Young, Colville Norbert) 308
Jankus, Martynas 158
Janonis, Osvaldas 311, 331
Jasaitis, Domas 285
Jeras, Jerardas Jakobas de (Geer, Gerard Jakob de) 121, 194
Jeras, Stenas de (Geer, Stenn de) 194, 265
Jermolajevas, Borisas 148
Jodelė, Pranas 306, 309
Jovaišas, Marius 308
Jucaitis, Pranas 64
Juingas (Ewing) 42
Juraševskis, P. 197
Jurgis, šv. 191
Jurkynas, Mindaugas 308
Juškienė, Kotryna 71–73, 136

K

Kairiūkštytė, Nastazija 322
Kairys, Anatolijus 251, 289, 295
Kapočius, Juozas 257
Karevičius, Pranciškus 80
Kary, N. 249
Karosas, Juozas 40
Karsavinas, Levas 131, 184
Kasakaitis, Kazys 219
Kasandra 13
Kaseliūnas, Jonas 295
Kasperavičius, Algis Povilas 4, 18
Katilius, A. 315
Kaupas, Julius 38, 40, 63
Kaupinis, Karolis 9
Kavaliauskas, Povilas 311, 316
Kazakas, Julijonas 37
Kazėnas, Magnus J. 249
Kazimieras, šv. 42, 234, 249, 303–305, 329
Keliuotis, Juozas 153, 259, 262, 285, 293, 321, 330
Kemėšis, Fabijonas 37, 40, 44, 160
Kerzonas, Džordžas Natanielis (Curzon, George Nathaniel) 269
Kiaulėnas, Petras 251
Kilkus, Kęstutis 4, 18, 100, 318, 320
Kirvelis, Dobilas Jonas 29, 312
Kižytė, Marijona 279
Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija 131
Kynė, Genovaitė 18, 95, 268, 287, 308, 309, 328, 334
Klavinas 183
Klemutė žr. Pakštaitė (Vektarienė), Klementina
Klevas, A. 293, 332
Klimas, Adolfas 82, 99
Klimas, Petras 48, 324
Kolupaila, Steponas 67, 68, 85, 87, 99, 100, 119, 122, 123, 125–130, 136, 182, 239, 241, 257, 261, 281, 306, 315, 316, 319, 320, 324, 331
Končius, Juozas 246, 248, 281, 329, 332
Kondrotienė, Ona 309
Korsakai 24
Kotryna, šv. 32
Koudenhove-Kalergis, Ričardas Nikolausas fon (Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus von) 184
Kovčenko, A. 30
Krapas, Aleksas 286
Krekas, Mihas (Krek, Miha) 275
Krėvė-Mickevičius, Vincas 103, 115, 257
Krikščiūnas, Antanas 125

Krioberis, Alfredas (Kroeber, Alfred) 109
Kristus 34, 143
Krupavičius, Mykolas 96, 143, 254, 279
Krupickas, Rimantas 311
Kubekas, Vilius 321
Kučas, Antanas 313
Kučingis, Jonas 249
Kudaba, Česlovas 311
Kudirka, Feliksas 37
Kudirka, Stasys 199
Kudirka, Vincas 36
Kuliešienė, Vanda 26, 28
Kuraitis, Pranas 111
Kušeliauskas, Tomas 21
Kušeliauskienė, Rozalija 21
Kuzma, Vladas 162
Kviklys, Bronius 312

L

Labanauskas, Ramūnas 16, 311
Landsbergis, Česlovas 160
Lansingas, Robertas (Lansing, Robert) 51
Laučka, Juozas Bronius 234
Laurinavičius, Česlovas 325
Laurynas, šv. 73
Leimontas, Juozas 327
Leknickis, Petras 102
Leroy-Beaulieu, Pjeras Paulius (Leroy-Beaulieu, Pierre Paul) 214
Lėvanas, Aleksandras 321
Liekis, Algimantas, 318, 329
Liepaitė, Inga 18
Lindblomas, Andreasas (Lindblom, Andreas) 121, 126
Lindhagenas, Karlas (Lindhagen, Carl) 193
Linkus, Anicetas 37
Lipčius, Mikas (Mikalojus) 181
Liutkevičienė, Inga 4, 18
Lojola, Ignacas (Loyola, Ignatius) 40, 41, 73, 79
Lovi, Robertas H. (Łowi, Robert H.) 109
Lozoraitis, Stasys 193
Lukoševičius (Lukoševič) 183
Lukšė, Jonas 131

M

Maceina, Antanas 152, 258
Maciejauskas, Julius 249, 328
Mačiekus, Venantas 18
Mačiulis-Maironis, Jonas 33, 71
Mahanas, Alfredas Tajeris (Mahan, Alfred Thayer) 199
Makauskas, Antanas 80
Maldeikis, Petras 144, 317, 321
Mančinskas, Česlovas 317, 319
Maršalas, Džordžas Katletas (Marshall, George Catlett) 273
Martinkus, A. 324
Masarikas, Tomašas Garikas (Masaryk, Tomaš Garrigue) 162
Masionis, Antanas 321
Mastauskas, Balys 47–49, 53, 106
Matijošaitis, J. 322
Matulevičius-Matulaitis, Jurgis 59
Matulionis, Povilas 102
Matvejev, D. 10
Mazėtis, Arnas 268
Mažeika, Almis Povilas 284, 295
Mažvydas, Martynas 17, 313, 319, 328, 330, 332, 334
Meldažis 74
Mėlynis, Antanas 199
Merkys, Antanas 55, 56, 161, 238
Meškauskas, Juozas 302
Mickevičius, Adomas 191
Mikolaičikas, Stanislavas (Mikolaiczyk, Stanislaw) 278
Mikučionis 25
Miliukas, Matas 63
Mini žr. Pakštienė (Vasiliūtė), Ona
Minutkienė, Birutė 320
Mironas, Vladas 181
Mykolaitis-Putinas, Vincas 33, 55, 60, 63, 64, 67, 70, 88, 94, 162
Mykolas, šv. 37
Molotovas, Viačeslavas (Molotov, Viačeslav) 180
Morkūnas, P. 26
Mortensenas, Hansas (Mortensen, Hans) 82
Motieka, Egidijus 325
Mulokas, Jonas 305
Muninkas, Markas de (Munnynck, Mare de) 63, 169, 315
Muravjovas (Muravjov) 185

N

Nagis, Ferencas (Nagy, Ferenc) 276
Nakas, Motiejus 99
Namajuška, Petras 30
Narbutas, Motiejus 14
Narutavičienė-Narūnė, Janina žr. Pakštienė-Narūnė, Janina
Narutavičius, Gabrielius 186
Narutavičius, Stanislovas 186
Naujikas, Vidas 343
Nausėda, Gitanas 308
Nausėdienė, A. 106

Navakas, Jonas 206
Navickas, Jonas 41, 64, 68
Neumanas, Ernstas (Neumann, Ernst) 204
Nikolajus, Mikalojus (Nikolaj), Rusijos caras 29
Norkūnas, Mykolas 313
Norus (Naruševičius), Tomas 160
Novea, Danielis (Novea, Daniel) 89

O

Oberhummeris, Eugenas (Oberhummer, Eugen) 111
Okuličius 30
Olšauskas, Juozas 75
Olšauskas, Konstantinas 49
Overbekas, Alfredas fon (Overbeck, Alfred von) 71

P

Paknys, Juozas 181
Pakštai 18, 21, 30, 73, 74, 110, 111, 137
Pakštaitė (Adomaitienė), Ona 135, 137, 303, 309
Pakštaitė (Adomonienė), Ona 135, 136, 138, 139, 233, 239, 252, 259
Pakštaitė (Dapkienė), Ilona 304
Pakštaitė (Sakadolskienė), Emilija 258
Pakštaitė (Valiušis), Konstancija 23, 35, 37
Pakštaitė (Vektarienė), Klementina 137, 285, 303
Pakštaitė, Anelė 21
Pakštaitė, Julė 135
Pakštaitė, Marija 135
Pakštaitė, Sofija 135
Pakštas, Adomas 21–27, 302
Pakštas, Aurelijus 309
Pakštas, Balys 258, 303, 304
Pakštas, Jonas 21, 135
Pakštas, Juozas 21, 213
Pakštas, Jurgis (Kazio Pakšto senelis) 21
Pakštas, Jurgis 18, 23, 26, 29, 73, 80, 113, 120, 134, 135, 137, 239, 259, 300–303, 309
Pakštas, Kazys 26
Pakštas, Kęstutis 303
Pakštas, Mykolas 32, 135
Pakštas, Petras 21
Pakštas, Pranas 258, 304
Pakštas, Stasys 120, 137, 303
Pakštienė (Tumaitė), Juozapota 27
Pakštienė (Vanagaitė), Ona 21
Pakštienė (Vasiliūtė), Ona 58, 64–66, 68, 71–73, 98, 106, 107, 110, 111, 131, 133, 136, 138, 139, 159, 162, 260, 262, 315
Pakštienė (Žvirblytė), Karolina 135
Pakštienė, Bronė 304
Pakštienė, Veronika 302, 303
Pakštienė, Viktorija 21
Pakštienė-Narūnė, Janina 24, 262, 263, 302, 304, 312, 333
Pakuckas, Česlovas 88
Palemonas, Kazio Pakšto slapyvardis 249
Pardė, Morisas Edmondas (Pardé, Maurice Edmond) 130
Paulonis, Kazimieras 236
Pavilonis, J. 117, 319
Pečeliūnas, M. 320
Penkauskas, Pranas 81
Pesliakas, Valentinas 27
Petras, šv. 264
Petrauskaitė, O. 64, 68
Petrauskas, Kipras 162
Petrauskas, Rimvydas 18
Petrauskienė, Danutė 18
Petrauskienė, Milda 308
Petrauskienė, Virginija 332
Petrovas, G. (Petrov, G.) 37
Pietaris, Vincas 223, 225
Pijus XI, popiežius 150
Pikčilingis, Jonas 31, 312
Pilsudskis, Jozefas Klemensas (Piłsudski, Józef Klemens) 184, 186
Poška, Algirdas 16, 311
Poška, Antanas 105
Prunskis, Juozas 245, 251, 254, 330, 331
Prūsas Vaclovas 291, 295, 332
Prūsas, Juozas 309
Pšibilskienė, Audronė Teofilė 18
Pšibilskis, Liutauras 18
Pšibilskis, Vygintas Bronius 4, 14, 38, 68, 106, 110, 118, 121, 224, 226, 275, 278, 279, 335, 343
Purickis, Juozas 50, 51
Puzinas, Jonas 257
Puzinowska, Maria 23

R

Racelis, Frydrichas (Ratzel, Friedrich) 83, 168, 199
Račkus, Aleksandras 37–39, 41, 54, 106, 314
Radauskas, Henrikas 249
Radvila (Našlaitėlis), Mikalojus Kristupas 257
Radzevičius, Vytaras 307
Ramanauskas, Juozas 75
Ramanauskienė, E. 75
Ramonas, J. 89, 90
Raštikis, Stasys 34, 162, 164, 253
Raulinaitis, Pranas Viktoras 64, 68, 70, 315

Reboulis, Konstantinas (Reboul, Constantin) 57
Regelis, Konstantinas Andrius (Regel, Constantin Andreas) 99
Reinys, Mečislovas 33, 149, 321
Rekliu, Elizė (Reclus, Elisée) 83
Ribentropas, Joachimas fon (Ribentrop, Joachim von) 180
Rimdžius, R. 249
Rimkus, Kazys 129
Riteris, Karlas (Ritter, Carl) 83
Rittichas, Aleksandras F. (Rittich, Aleksandr F.) 256
Robinzonas (Robinson), Jokūbas 245, 249
Rockfeleris (Rockfeller) 247
Romanas, Jonas 89
Romeris (Römeris, Rėmeris), Mykolas Pijus 162
Rubinavičius, H. 249
Ruginis, Klemensas 64, 68, 88
Rumšienė, Jurgita 18
Ruseckas, Petras 327
Ružancovas, Aleksandras 15, 86, 280
Ruzveltas, Franklinas Delanas (Roosevelt, Franklin Delano) 243, 246, 269, 280, 282

S

Sagadinas, Pranas 30
Sakadolskienė, Emilija žr. Pakštaitė (Sakadolskienė), Emilija
Saudargas, Algirdas 308
Saurienė, S. 75
Saurys, Juozas 75
Senas, Alfredas Erikas (Senn, Alfred Erik) 314
Sezemanas, Vosylius 184
Sidzikauskas, Vaclovas 256
Sienievičius, Konradas (Sieniewicz, Konrad) 274, 275
Skardžius, Pranas 104, 318
Skinulis, H. F., autorių grupės slapyvardis 155
Skipitis, Rapolas 223, 226
Skirius, Juozas 16, 311, 314, 328
Sklėrius, Arūnas 132
Skrupskelis, Ignas 152
Sleževičius Mykolas 55, 56, 58, 96
Smalstys-Smolskis, Jurgis 30
Smečechauskas, Mejeris 163
Smetona, Antanas 49, 51, 55, 56, 62, 104, 144, 155–157, 163, 181, 203, 206, 208, 219, 229, 242, 321
Sruoga, Balys 131
Stalin, Josif Visarionovič 234, 245, 252
Staniukynas, Antanas 44
Stankūnas, W. J. 39
Starkienė, Bronė 236, 249
Statinis, Gerimantas 268, 308
Statkus, Nortautas 325
Stenberg, G. 331
Steponaitis, Antanas 49, 55, 314
Stočkus, B. 319
Stovalis, A. (Stovall, A.) 51
Strazdai žr. Drazdauskai
Studerus, Gotlibas (Studerus, Gottlieb) 131
Stulginskis, Aleksandras 34
Stulginskis, Kazys 136
Stulpinas, Liudas 160
Svilas, Povilas 25
Svilas, Ričardas 23

Š

Šakenis, Konstantinas 146, 147, 150
Šalčius, Matas 105
Šalkauskienė, Julija 111, 238, 328
Šalkauskis, Stasys 15, 58, 60–66, 69–71, 86, 87, 94, 105, 111, 143–146, 152, 169, 176, 181, 183, 189, 192, 195, 237–239, 241, 311, 314–318, 321–326, 328
Šapoka, Adolfas 47
Šarauskaitė-Igaunienė, A. 100
Šavleskis Mečislovas (Szawleski, Mieczyslaw) 327
Šilingas, Stasys 96
Šilkarskis, Vladimiras 131
Šimkus, Jonas 89
Šimoliūnas, Jonas 206
Šimutis-Šilelis, Leonardas 34, 37, 38–41, 44, 47, 72, 243, 311, 313, 314, 328–330
Šivickis, Pranciškus Baltrus 93
Šliūpas, Jonas 158
Šmulkštys, Antanas 133
Šniederis, Oskaras (Schnieder, Oscar) 109
Šnuras, Gustavas Eduardas (Schnur, Gustav Eduard) 53
Šoreris (Schorer) 67
Štileris, Adolfas (Stieler, Adolf) 106
Šukas, A. (Schuck, A.) 121
Šulcas, Romualdas 307
Šumanas, Robertas (Schumann, Robert) 274
Šveiceris, Maksas (Schweizer, Max) 315

T

Talmantas, Jurgis 88
Tamošaitis, Izidorius 55, 60, 63, 64, 66, 67, 94
Tarulis, A. 330
Tarvydaitė, Pranė 35

Tarvydas, Stanislovas 242, 328
Tautvydas, V. 314
Terleckas, Vladas 16, 18, 89, 90, 214, 230, 311, 317, 325, 326, 327, 333
Tėvelienė, Jurga 18
Tilmansai 32
Tiškevičius, Mykolas Zigmantas (Tyszkiewicz Michal Zygmant) 183
Tornvalas P. (Thornwall, P.) 162
Totoraitis, Jonas 59, 81, 94
Truikys, Liudas 207
Trukanas, Kazys 68
Trumenas, Haris S. (Truman, Harry S.) 252, 253, 284
Trumpa, Vincas 154, 321, 327
Truska, Liudas 321
Tūbelis, Juozas 162, 181, 182, 203
Tumaitė, Juozapota žr. Pakštienė (Tumaitė), Juozapota
Tumas-Vaižgantas, Juozas 15, 27, 30, 135, 158
Tuminas, Rimas 9, 10
Turauskas, Eduardas 64, 68, 262
Turcinevič (Turcinewicz) 55
Turmanas (Turmann) 67

U

Ulmanis, Karlis 130
Urachas, Vilhelmas Karlas fon (Urach, Wilhelm Karl von) 48, 50
Urbšys, Juozas 238, 328
Urniežiutė, U. 64, 68
Uršulė, šv. 73
Uždavinys, Vincas 105

Ū

Ūsorius, Stanislovas 321

V

Vaičiūnas, Antanas 251
Vaidakavičienė, Vida 18
Vainauskas, Pranas 279, 331
Vainauskienė, Emilija 111
Vainorius, Martynas 208
Vaitekūnas, Stasys 16, 102, 307, 311, 318, 322
Vaižgantas žr. Tumas Vaižgantas, Juozas
Valančius, Grigas 96, 111, 203, 317, 318, 319, 321, 322, 325, 326
Valančius, Motiejus 150, 172
Valiušis žr. Pakštaitė (Valiušis), Konstancija
Vanagaitė, Ona žr. Pakštienė (Vanagaitė) Ona
Vanagaitis, Antanas 75, 106
Vanagas, Antanas 137, 235, 239, 240, 303
Vasiliauskaitė, Nijolė 18
Vasiliauskas 21
Vasilius, Vincas 71
Vasiliūtė, Ona žr. Pakštienė (Vasiliūtė), Ona
Vaza, Švedijos karalius 130, 234, 236
Vektarienė žr. Pakštaitė (Vektarienė), Klementina
Vestfalis, Stanislovas (Westfal, Stanislaw) 180
Vikersas, T. D. (Vickers, T. D.) 286
Vileišis, Jonas 156, 162, 245
Vileišis, Petras 245
Viliamas, Vladas 15, 81, 84, 87, 98, 129, 130, 233, 237, 256, 275, 311, 312, 313, 316, 317, 319, 320, 328, 331
Vilsonas, Hantingtonas (Wilson, Huntigton) 51
Vilsonas, Tomas Vudro (Wilson, Thomas Woodrow) 42, 46–48
Vireliūnas, Antanas 82
Virmauskis, Pranas Antanas 234
Viskanta, Antanas 60, 111
Visminas, Antanas 71
Visockis, Ričardas 205
Vitėnas, Juozas 16, 311, 332
Vitkauskienė, Vilma 325
Vitkus, Balys 154
Vizgirda, Vincentas 59
Voldemaras, Augustinas 50, 51, 53, 96
Volteris, Eduardas 158
Vosylaitė žr. Pakštienė (Vasiliūtė), Ona
Vytautas Didysis 67, 79, 88, 93, 95, 317–319, 321, 322, 323, 325, 335

Z

Zakarauskas, Vaclovas 306, 333
Zalenskis, Gustavas (Zalęnski, Gustaw) 327
Zasas, Teodoras (Sass, Theodor) 204
Zinkevičienė, Julija 311, 331

Ž

Žadeikis, Povilas 243
Žalkauskas, Karolis 162
Želigovskis, Liucjanas (Żeligowski, Lucjan) 324
Žemaitis, Zigmas 103, 116, 162
Žilevičius, Danielius 64, 68
Žilevičius, Juozas 303
Žilinskas, Arvydas 293, 294, 295
Žilius-Jonyla, Jonas 46
Žirardas (Girard) 66
Žirardinas, Paulis (Girardin, Paul) 66, 71
Žmuidzinavičius, Antanas 162
Žvirblis, Augustinas 27
Žvirblytė, Karolina žr. Pakštienė (Žvirblytė), Karolina
Žvirgždys, V. 321
Žvironas, Antanas 306, 309

APIE AUTORIŲ

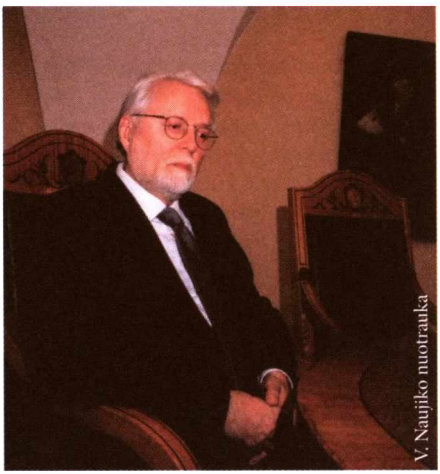
V. Naujiko nuotrauka

Vygintas Bronius Pšibilskis – kultūros istorikas, Vilniaus universiteto profesorių emeritų klubo prezidentas, gimė 1941 m. lapkričio 2 d. Pasvalyje. 1959–1964 m. studijavo Vilniaus universiteto Istorijos–filologijos fakultete. Nuo 1970 m. dėstė Vilniaus universitete, buvo Politinės istorijos, Politologijos katedrų, Politikos studijų centro vedėjas, universiteto Tarybos narys, 2002–2010 m. – Senato pirmininkas, V kadencijos Lietuvos mokslo tarybos narys. Įsteigė ir buvo mokslo darbų „Lietuvos istorijos studijos" atsakomasis redaktorius, knygų serijos „Fontes et studia historiae universitatis Vilnensis" redaktorių kolegijos pirmininkas (dabar yra atsakingasis sekretorius). Paskelbė straipsnių rinkinį „Iš Lietuvos XX a. kultūros istorijos" (1997), monografijas „Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės" (2003, 2004 m. už ją suteiktas VU rektoriaus premijos laureato vardas), „Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas. Veiklos studija ir atsiminimų publikacija" (2005, pataisytas leidimas 2008), „Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais" (2009). Yra knygos „Vilniaus universiteto istorija 1579–1994" (1994), kolektyvinės monografijos „Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai" (2009) vienas autorių, studijos „Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)" (2016) sumanytojas, vienas iš autorių ir atsakomasis redaktorius. Sudarė 6 knygas, tarp jų „Peliksas Bugailiškis. Gyvenimo vieškeliais: Medžiaga istorijai" (1994), „Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį" (2006). Už geografo, geopolitiko K. Pakšto idėjų propagavimą 2016 m. Lietuvos geografų draugijos apdovanotas „Profesoriaus Kazio Pakšto medaliu".

Vygintas Bronius Pšibilskis. Kazys Pakštas ir *atsarginė* Lietuva. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021 – 344 p.

ISSN 2669-2295
ISBN 978-609-07-0647-3 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0648-0 (skaitmeninis EPUB)

Knyga skiriama vienai iškiliausių, unikaliausių pirmosios Lietuvos respublikos ir išeivijos asmenybių – profesoriui Kaziui Pakštui, garsėjusiam savo įžvalgomis, idėjomis, originaliais sumanymais, toli siekiančiais geopolitiniais projektais, vizijomis. Profesionaliosios geografijos, geopolitikos Lietuvoje pradininkas, pirmosios geografų kartos ugdytojas, Lietuvos geografų draugijos įkūrėjas, entuziastingas keliautojas, publicistas, bankininkas K. Pakštas vienas iš pirmųjų suvokė savo tėvynei iškilusias geopolitines grėsmes, kūrė planus tautai ir valstybei gelbėti. Skelbė spartaus moderninimo, vertikalaus, visų pirma kultūrinio augimo idėjas, savitą lietuviškojo dinamizmo teoriją. Lietuvą ir kitas mažąsias Europos valstybes saugumo ir išlikimo sumetimais ragino jungtis į federacijas ar konfederacijas: Baltijos, Baltoskandijos, Vidurio Europos. Atkakliai siekė nepriklausomoje Lietuvoje vykusią išblaškytą, neorganizuotą emigraciją pakeisti planinga kolonizacija, kuriame nors saugesniame krašte sukurti antrąją, atsarginę Lietuvą, galinčią tapti dar vienu tautiškumo židiniu pasaulyje. Knygoje nušviečiamas profesoriaus K. Pakšto gyvenimo kelias ir veikla, atskleidžiamos reikšmingiausios idėjos, parodomos dažnai beviltiškos pastangos jas įgyvendinti. Leidinys skiriamas visiems tiems, kuriuos domina lietuvių tautos ir valstybės istorija bei ją kūrusios unikalios asmenybės.

VILNIAUS UNIVERSITETAS VISIEMS – tai Vilniaus universiteto leidyklos mokslo sklaidos knygų serija, skirta plačiam skaitytojų ratui. Universiteto mokslininkai, ekspertai, savo srities profesionalai rašo aktualiomis temomis apie įvairias gyvenimo sritis: politiką, išskirtines asmenybes, sveikatą, augintinius. Šios serijos knygos parašytos lengvu stiliumi ir tai jas daro patrauklias ne tik akademinei visuomenei, bet ir visai plačiajai visuomenei, vyresniųjų klasių moksleiviams, studentams, visiems, pasigendantiems išsamių, mokslu ir faktais grįstų žinių įvairiomis temomis.
Serijos knygos:
1. Viktor Denisenko. Propagandos apsupty, 2021.
2. Marius Smetona, Mantas Milinavičius, Anželika Smetonienė. Lietuvių skalikai, 2021.
3. Aš ir mano diabetas. Patarimai sergantiesiems ir ju artimiesiems, 2021.
4. Miha Kovač. Skaityti kaip matyti, 2021.
5. Vygintas Bronius Pšibilskis. Kazys Pakštas ir atsarginė Lietuva, 2021

Redaktorė *Inga Liutkevičienė*
Korektorė *Danutė Petrauskienė*
Dailininkė *Jurga Tėvelienė*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt

Spausdino „Standartų spaustuvė"
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius
Tiražas 700 egz.

Kartonas viršeliui *Sumo Black* 2 mm
Priešlapiai *G-Print* 200 g/m^2
Vidiniai puslapiai *Munken Pure* 120 g/m^2

Vilniaus
universiteto
leidykla

9 786090 706473

knygynas.vu.lt zurnalai.vu.lt